T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HALEP'TEKİ OSMANLI DÖNEMİ DİNİ ESERLERİ

Tezi Hazırlayan
Kemal Hakan TEKİN

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Aralık-2008
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HALEP'TEKİ OSMANLI DÖNEMİ DİNİ ESERLERİ

Tezi Hazırlayan
Kemal Hakan TEKİN

Tezi Yöneten
Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Araştırma Fonu Tarafından
SOBT 06-02 Nolu Proje İle Desteklenmiştir.

Aralık-2008
KAYSERİ

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN danışmanlığında, Kemal Hakan TEKİN tarafından hazırlanan "Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri" adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

19/12/2008

JÜRİ

Danışman	Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN	.....
Üye	Prof. Dr. Sebahattin SAMUR	.....
Üye	Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ	.....
Üye	Doç. Dr. Yıldıray ÖZBEK	.....
Üye	Yrd. Doç. Dr. Erdal ESER	.....

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulunun 03.01.2009 tarih ve 01 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

03/01/2009

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışma, birçok kişinin bana vermiş olduğu sonsuz destek ve sağladığı sınırsız hoşgörü sayesinde gerçekleşti. Bu kişilere verilebileceğim en önemli şey ise burada onlara olan saygımı ve sevgimi anlatabileceğim satırlar olsa gerek. Umarım kimseyi unutmadan ve kimseyi kırmadan bunu başarabilirim.

Çalışmam sırasında umutsuzluğa kapıldığım zamanlar oldu. Zor dönemlerimde hayatımın her aşamasında olduğu gibi, hep yanımda olduklarını bildiğim, bana maddi manevi her türlü desteği veren ve yine bana kol kanat geren babam M.Ünsal TEKİN, annem Türkân TEKİN, kardeşim Ş.Handan TEKİN, ve çalışmamın her aşamasında, beni sonsuz sabırla destekleyip, buraya kadar gelmemi sağlayan Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı ve annem Prof.Dr. Beylü DİKEÇLİGİL… hakkınızı helâl edin.

"Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri" başlıklı tez konusu aslında benim için gerçekleşmesi hiç mümkün olmayacak bir hayaldi. Fakat telkinleriyle bana cesaret veren, konu hakkında sınırlı kaynak olmasına ve yapılara ulaşım güçlüğüne rağmen bu konunun üstesinden gelebileceğime beni inandırıp yüreklendiren, Halep'ten getirdiğim kitabeleri büyük bir sabırla okuyan manevi babam, danışmanım ve sayın hocam Prof.Dr. Kerim TÜRKMEN'e, özellikle yurtdışı çalışmalarımın gerçekleşmesi aşamasında ve bu çalışmanın proje haline dönüştürülüp, maddi imkânlarımın, aynı zamanda tez sırasında kullandığım tüm malzemelerin teminini sağlamamda sonsuz yardımını gördüğüm hocam, Prof.Dr. Mustafa DENKTAŞ'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Henüz bu çalışmanın başındayken bu konunun önemini kavramamı sağlayıp bana ilk olarak araştırmam gereken kaynakları öneren Sayın Hocam Prof.Dr. Mustafa KESKİN'e minnettarım.

Fakültemde idari görevlerim de olmasına rağmen, hem şehir dışı hem de yurt dışı çalışmalarım sırasında her fırsatta beni destekleyip çalışmalarıma aralıksız devam etmemi sağlayan Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekan Vekili Doç.Dr. Oya LEVENDOĞLU ÖNER'e şükran ve saygılarımı sunuyorum.

İlk defa gitmiş olduğum Suriye'de çok yoğun iş temposundan bana zaman ayırarak, hiç bıkıp usanmadan ve güler yüzüyle tüm çalışmam boyunca her ihtiyacım ile ilgilenen

Halep Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Türkoloji Bölümü Başkanı Dr. Velid MÜCEVVAZ'a ve Halep Türk Başkonsolosluğu çalışanlarına müteşekkirim.

Özellikle çalışmalarımdaki eksikliklerin tamamlanmasında kendilerinden çok yardım gördüğüm Prof.Dr. Ahmet UĞUR, Prof.Dr. Sabahattin SAMUR, Doç.Dr. Yıldıray ÖZBEK ve Yrd.Doç.Dr. Erdal ESER'e şükranlarımı arz ederim.

Tez çalışmalarım sırasında bana sabırla destek veren çalışma arkadaşlarım Öğr.Gör.Dr. Aygül AYKUT'a, Öğr.Gör. Nevin ENGİN'e ve özellikle hiçbir maddi manevi beklentisi olmadan, hattâ kendisine teklif bile etmeden benimle Halep'e gelip, çalıştığım eserlerin birlikte ölçülerini alarak planlarını çizen kadim dostum Öğr.Gör.Levent ÇORUH'a sonsuz teşekkürler.

Araştırma projesi haline getirmiş olduğum tezimi maddi olarak destekleyen ve hem yurtdışında çok rahat bir çalışma ortamı sağlayan hem de çok kaliteli elektronik donanımlarla çalışmamın daha başarılı olmasına neden olan, her fırsatta bir mensubu olmaktan gurur ve onur duyduğum Erciyes Üniversitesi Rektörlüğüne ve başlarını sık sık ağrıttığım, Araştırma Projeleri Birimi Başkanlığı Şefi Memiş TUNÇ ve Mustafa ŞAŞTIM'a, Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrenci İşleri Bürosu Şefi Fatma İLHAN'a, bu tezi bilgisayar ekranından kurtarıp elime almamı, ona dokunmamı güler yüzü ve sonsuz sabrıyla sağlayan Esat GÜRBÜZER ve Ahmet NİYAZ'a, elindeki Halep ile ilgili eski fotoğraf arşivini bana güler yüzle açan ve tezimde kullanmama izin veren Sayın Mükremin TOKMAK'a çok teşekkür ederim.

Hem eşimin hem de benim yoğun çalışmalarım sırasında çocuklarımız Metin ve Pelin'e çok büyük özveriyle bakan, gözümüzü arkada bırakmayan ve evimizi çekip çeviren, kendisine çok şey borçlu olduğumuz Servet SAVAŞERİ'ye ve çalışma kapsamına almış olduğum eserlere ait bazı süslemelerin çizimini yaparak bana destek veren Esra YAKANER'e teşekkürü bir borç bilirim.

En önemli kişiyi en sona sakladım. Kelimelerin kifayetsiz kaldığı anları şu an ona ayırdığım satırlarda yaşadığım sevgili eşim, Güzel Sanatlar Fakültesi Dekan Yrd. Yrd.Doç.Dr. Başak Burcu TEKİN'e sonsuz minnettarlığımı bir kez daha ifade etmek isterim.

Kemal Hakan TEKİN

HALEP'TEKİ OSMANLI DİNİ ESERLERİ

Kemal Hakan TEKİN

ÖZET

Osmanlı imparatorluğu için Halep çok önemli bir yere sahipti. Özellikle imparatorluğun Irak, Suriye, Arabistan ve Mısır ile ilişkilerinin, iktidar merkezine yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle Halep'ten yönetilmesi, bu şehri çok daha önemli bir konuma getirmekteydi. Bu yüzden merkezi yönetim her zaman Halep'in üzerine özellikle titremiş ve Halep'te bağımsız bir otoritenin hâkim olmasını engellemek için tüm tedbirleri her zaman almıştır. Halep, dört yüz yıl boyunca merkeze büyük bağlılık gösteren paşaları konuk etmiştir. Halep yönetiminde hep saraya tam itaati benimseyen yöneticiler söz sahibi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu için bu kadar önemli olduğu bilinen bu şehirde, çalışmamızın ana temasını oluşturan imar faaliyetleri de azımsanamayacak düzeydedir. Her ne kadar bugün Halep'te Osmanlı öncesi ve özellikle Eyyubi ve Memlûklu dönemlerine ait mimari yapılara rastlanıyor olsa da Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan dini, askeri ve sivil mimari örneklerinin sayısının fazlalığı, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi Osmanlı İmparatorluğu için Halep'in ne kadar önem verilen bir şehir olduğunu gözer önüne serer niteliktedir.

Çalışmamız, Osmanlı tarihi için bu denli önemli bir şehir olmasına rağmen maalesef bilimsel araştırmalarda hak ettiği yeri alamadığını düşündüğümüz Halep'teki Osmanlı İmparatorluğu varlığını, sanatsal ve mimari açıdan ele alarak en azından bir tespit ve tanıtım niteliği taşımakta ve daha sonra bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalara ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler Halep, Osmanlı, Mimari, Suriye

OTTOMAN RELIGIOUS MONUMENTS IN ALEPPO

Kemal Hakan TEKİN

ABSTRACT

Aleppo was very important to the Ottoman Empire. Particularly, due to the relationships among Iraq, Syria, Arabia and Egypt, proximity to the center of power, and its management from Aleppo because of its strategic position, the city was in an significant position. For this reason, the central administration has always considered Aleppo as important and has taken the required precautions to prevent the control of an independent authority at the city. Aleppo has hosted many prominent pashas who show a great affinity to the central power for four centuries. In the management of Aleppo, the administrators who were in totally compliance with the palace were the arbiters.

In a city which is known to have been very important for to Ottoman Empire, the reconstruction activities which form the basis of our study are high in number. Although architectural structures from pre-Ottoman period and the periods of Eyyubi and Memluks are encountered at Aleppo, the high number of religious, military and architectural examples show the significance of Aleppo for the Ottoman Empire as mentioned above.

Our study considers the existence of Ottoman Empire from the artistic and architectural view points at Aleppo, which we think that although the city has such an importance to the Ottoman History, unfortunately it does not take the place it deserves at the scientific researches and it at least has a determination and presentation purpose and will bring light to the studies which will be carried in the future.

Key Words Aleppo, Architecture, Ottoman, Syria,

İÇİNDEKİLER

ONAY ..... **I**

ÖNSÖZ ..... **II**

ÖZET ..... **IV**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VI**

FOTOĞRAF, PLAN VE ÇİZİM LİSTESİ ..... **XI**

BÖLÜM I

1.1. KONUNUN TANIMI, AMACI VE SINIRLARI 1

1.2. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ 3

1.2.1. Halep'in Siyasal Tarihi İle İlgili Kaynaklar 4

1.2.2. Halep'in Kentsel Dokusu ve Mimari Anıtları 6

BÖLÜM II

2.1. OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE İSLAM TARİHİ İÇİNDE HALEP 11

2.2. OSMANLININ DEVRALDIĞI MİMARİ VE KÜLTÜREL MİRAS 21

2.2.1. Halep Kalesi 21

2.2.2. Halep Ulu Camii 25

2.2.3. Utruş Camii 30

2.2.4. Sefahiye Camii 30

2.2.5. Halaviye Medresesi 31

2.2.6. Sultaniye Medresesi 38

2.2.7. Sabun Han.....39

2.2.8. Kurtbey Hanı.....41

2.2.9. Argun el-Kâmili Maristanı.....43

2.2.10. Halep Şehir Kapıları.....45

BÖLÜM III

3.1. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE SİYASAL YAPI.....53

3.2. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE TİCARİ BÖLGE VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME.....62

3.3. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE KENTSEL YERLEŞİM, SOSYAL YAPI VE NÜFUS.....75

3.4. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE KÜLTÜREL YAPI.....88

BÖLÜM IV

4. **HALEP'TEKİ OSMANLI DÖNEMİ DİNİ ESERLERİ**.....93

4.1. EBU DARAYN MESCİDİ.....94

4.2. HÜSREVİYE CAMİİ.....104

4.3. ADİLİYE CAMİİ.....132

4.4. KARAMANİYE CAMİİ.....155

4.5. BEHRAMİYE CAMİİ.....158

4.6. HAMAVİ CAMİİ.....184

4.7. KASTEL EL-MÜŞT CAMİİ.....196

4.8. İPŞİR PAŞA CAMİİ.....198

4.9. ŞABANİYE CAMİİ.....217

4.10. ÇELEBİ CAMİİ 235
4.11. MUVALLAK CAMİİ 243
4.12. OSMANİYE CAMİİ 246
4.13. EL-FARRA CAMİİ 263
4.14. HACI MUSA CAMİİ (CAMİ EL-HAYR) 265
4.15. İSMAİLİYE CAMİİ 276
4.16. HACI ZELİHA CAMİİ 286
4.17. ZEKİ PAŞA CAMİİ 289
4.18. KÂHTALI CAMİİ 297
4.19. KASVANİ CAMİİ 301
4.20. DELİVATİ CAMİİ 310
4.21. NUREDDİN MESCİDİ 312
4.22. MEVLEVİ TEKKESİ 321
4.23. ŞEYH EBU BEKİR VEFAİ TEKKESİ 356
4.24. ARSLAN DEDE TEKKESİ 368
4.25. İHLASİYE TEKKESİ 370
4.26. HİLALİYE ZAVİYESİ 375
4.27. SAYADİYE ZAVİYESİ 383
4.28. EL-BAĞAC ZAVİYESİ 383
4.29. VALİDE SULTAN (GEVHER MELİKŞAH) TÜRBESİ 386

BÖLÜM V

5. **DEĞERLENDİRME** 390
5.1. CAMİLER 390
5.1.1. Plan 391
5.1.2. Malzeme 394

5.1.3. Süsleme 394
5.1.3.1. Taş Süsleme 394
5.1.3.2. Çini Süsleme 397
5.1.3.3. Ahşap Süsleme 399
5.1.3.4. Kalem İşi Süsleme 400
5.1.3.5. Yazı 401
5.1.4. Cephe Elemanları 402
5.1.4.1. Taçkapılar 402
5.1.4.2. Pencereler 403
5.1.4.3. Mihraplar 404
5.1.4.4. Minareler 405
5.1.5. Yapı Elemanları 406
5.1.5.1. Duvarlar 406
5.1.5.2. Taşıyıcı Elemanlar 406
5.1.5.3. Geçiş Elemanları 407
5.2. TEKKELER, ZAVİYELER VE TÜRBELER 407
5.2.1. Plan 407
5.2.2. Malzeme 408
5.2.3. Süsleme 408
5.2.3.1. Taş Süsleme 408
5.2.3.2. Ahşap Süsleme 409
5.2.3.3. Çini Süsleme 409
5.2.3.4. Kalem İşi Süsleme 410
5.2.3.5. Yazı 410
5.2.4. Cephe Elemanları 410
5.2.4.1. Taçkapılar 410

5.2.4.2. Pencereler..... 411

5.2.4.3. Minareler..... 412

5.2.5. Yapı Elemanları 412

5.2.5.1. Duvarlar 413

5.2.5.2. Taşıyıcı Elemanlar..... 413

5.2.5.3. Geçiş Elemanları 413

5.3. BANİLER ve HALEPLİ SANATÇILAR..... 414

SONUÇ..... 420

KAYNAKÇA..... 428

ÖZGEÇMİŞ 435

FOTOĞRAF, PLAN, ÇİZİM VE ŞEKİLER LİSTESİ

Şekil:1.1. Halep Şehri Hava Fotoğrafi (Archnet.org)…… 12

Şekil:1.2. 11.yüzyılda Halep Planı (TABBAA 1997) 15

Şekil: 1.3. 13.Yüzyılda Halep Planı (TABBAA 1997)..... 17

Şekil: 2.1. Halep Kalesi'nin 19.yüzyılda Şehirden Görünümü
(Mükremin TOKMAK Arşivinden)…… 21

Şekil: 2.2. Halep Kalesinden Halep Ulu Camii ve Şehrin Doğudan Genel Görünüm ...22

Şekil: 2.3. Uydu Fotoğrafından Halep Kalesinin Genel Görünümü
(Google Earth'den)..... 23

Şekil: 2.4. Halep Kalesindeki Büyük Camii'nin Planı (TABAA 1997)..... 24

Şekil: 2.5. Halep Ulu Camii Doğudan Genel Görünüm 25

Şekil: 2.6. Halep Ulu Camii Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)..... 26

Şekil: 2.7. Halep Ulu Camii Planı (HADJAR 2000) 26

Şekil: 2.8. Halep Ulu Camii Taçkapısı Genel Görünüm..... 27

Şekil: 2.9. Halep Ulu Camii Mihrap ve Minberi 28

Şekil: 2.10. Halep Ulu Camii, Hz.Zekeriya Türbesi, Güney 28

Şekil: 2.11. Utruş Camii, Genel Görünüm..... 30

Şekil: 2.12. Sefahiye Camii, Taçkapı..... 31

Şekil: 2.13. Halaviye Medresesi Avludan Cami Kısmına Giriş..... 32

Şekil: 2.14. Halaviye Medresesi İç Mekândan Görünüm 33

Şekil: 2.15. Halaviye Medresesi, Mihrap..... 34

Şekil: 2.16. Halaviye Medresesi, Kubbe..... 34

Şekil: 2.17. Halaviye Medresesi Avlusunda Bulunan Tuğra 35

Şekil: 2.18. Halaviye Medresesi Batı Duvarda Bulunan Kapıdaki Kitabe I..... 35

Şekil: 2.19. Halaviye Medresesi Batı Duvarda Bulunan Kapıdaki Kitabe II..... 36

Şekil: 2.20 Halaviye Medresesi Avlu Batı Cephe, Cami Kısmı Girişindeki Kitabe 37

Şekil: 2.21. Sultaniye Medresesi Kuzey Batı Cephe,19.Yüzyıldaki Görünümü
(K.A.C. CRESWELL-Archnet.org)..... 38

Şekil: 2.22. Sultaniye Medresesi Kuzey Batı Cephe, Bugünkü Görünümü..... 38

Şekil: 2.23. Sultaniye Medresesi Mihrabı (K.A.C. CRESWELL-Archnet.org) 39

Şekil: 2.24. Sabun Han, Giriş Kapısındaki Geometrik ve Bitkisel Süslemeden Ayrıntı.... 40

Şekil: 2.25. Sabun Han, Giriş Kapısı Üzerindeki Geometrik ve Kûfi Yazı Süsleme..... 40

Şekil: 2.26. Kurtbey Hanı Planı (SAUVAGET 1941)..... 41

Şekil: 2.27. Kurtbey Han, Avludaki Memlûk Amblemi ve Ana Eyvandaki
Memluk Dönemi Taş Şüslemeleri (Çiğdem KAFESÇİOĞLU 1991) 42

Şekil: 2.28. Kurtbey Hanı, Avluya Genel Bakış (SAUVAGET 1941)..... 42

Şekil: 2.29. Argun el-Kâmili Maristanı Planı (SAUVAGET 1941)..... 43

Şekil: 2.30. Argun el-Kâmili Maristanı, Avlu Revakları ve Havuz 44

Şekil: 2.31. Argun el-Kâmili Maristanı, Hasta Odalarının Kapıları ve Revaklardaki
Taş Süslemeler..... 44

Şekil: 2.32. Halep Şehri Kapıları (HADJAR 2000) 45

Şekil: 2.33. Bab el-Hadid Genel Görünüm 46

Şekil: 2.34. Bab el-Hadid Genel Görünüm (SAUVAGET 1941) 47

Şekil: 2.35. Bab Kınnesrin Kapısı Batı Cephe Genel Görünüm 49

Şekil: 2.36. Bab Antakya Kuzey Cephe Genel Görünüm..... 50

Şekil: 2.37. Bab el-Makam Güney Doğu Cephe 52

Şekil: 3.1. Sultan I.Selim'in Fetihleri (1512–1520) (PITCHER 1999) 56

Şekil: 3.2. Halep Şehri, Matrakçı Nasuh, Mecmua-i Menazil, (1537) 63

Şekil: 3.3. Halep'in En önemli Hanlarından biri olan Vezir Han Genel Görünüm..... 67

Şekil: 3.4. Halep Şehri 17.yüzyıl Planı (SAUVAGET 1947) 69

Şekil: 3.5. Uleybiye Kayseriyesi, İç Mekân, Güney Cephe..... 71

Şekil: 3.6. Halep Şehri 18.yüzyıl Planı (SAUVAGET 1947) 71

Şekil: 3.7. 1800 yılında Halep'in genel görünümü (GONELLA 1996) 72

Şekil: 3.8. Halep Şehrinin 19.yüzyılda Genel Görünümü
(Mükremin TOKMAK Arşivinden)..... 73

Şekil: 3.9. Uydu Fotoğrafından Halep Şehrinin Bugünkü Yerleşim Planı
(Google Earth'dan) 88

Şekil: 4.1. Halep Şehir Planı Üzerinde Osmanlı Dönemi Eserleri 94

Şekil: 4.2. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Genel Görünüm..... 95

Şekil: 4.3. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısı Genel Görünüm 95

Şekil: 4.4. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe..... 96

Şekil: 4.5. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısının Güneyinde Yer Alan
Üst Seviyedeki Kitabe..... 96

Şekil: 4.6. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısının Güneyinde Yer Alan
Alt Seviyedeki Kitabe 97

Şekil: 4.7. Ebu Darayn Mescidi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 98

Şekil: 4.8. Ebu Darayn Mescidi, Kubbeye Geçiş 99

Şekil: 4.9. Ebu Darayn Mescidi, Güney Duvar 99

Şekil: 4.10. Ebu Darayn Mescidi, Güney Duvar 100

Şekil: 4.11. Ebu Darayn Mescidi, Mihrap..... 101

Şekil: 4.12. Ebu Darayn Mescidi, Kuzey Duvar 102

Şekil: 4.13. Ebu Darayn Mescidi, Doğu Duvar..... 103

Şekil: 4.14. Ebu Darayn Mescidi, İç Mekân, Batıya Bakış..... 103

Şekil: 4.15. Hüsreviye Camii Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)..... 105

Şekil: 4.16. Halep Kalesinden Hüsreviye Külliyesi Kuzey Cephe Genel Görünümü..... 105

Şekil: 4.17. Hüsreviye Külliyesi Avlusu, Kuzey Revak 106

Şekil: 4.18. Hüsreviye Camii, Avlu Kuzey Revağının Merkezindeki Kitabe..... 106

Şekil: 4.19. Hüsreviye Külliyesi Planı ve Cami Kuzey Cephe
Çizimi (Gülru NECİBOĞLU 2005) 108
Şekil: 4.20. Hüsreviye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 109
Şekil: 4.21. Hüsreviye Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm ve Son Cemaat Yeri..... 110
Şekil: 4.22. Hüsreviye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Pencere ve Mihrabiye..... 111
Şekil: 4.23. Hüsreviye Camii, Taçkapı Yanındaki Pencerenin Üzerindeki
Sivri Kemerli Bölümde Yer Alan Kitabe..... 111
Şekil: 4.24. Hüsreviye Camii, Taçkapı 112
Şekil: 4.25. Hüsreviye Camii, Taçkapıdaki Kitabe 113
Şekil: 4.26. Hüsreviye Camii, Taçkapıdaki İkinci Kitabe 114
Şekil: 4.27. Hüsreviye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi ve Kasnak 115
Şekil: 4.28. Hüsreviye Camii, Kubbe Kasnağındaki Kalem İşi Süsleme 116
Şekil: 4.29. Hüsreviye Camii Kubbe Süslemesi..... 117
Şekil: 4.30. Hüsreviye Camii, Güney Duvar..... 117
Şekil: 4.31. Hüsreviye Camii, Mihrap ve Mihrabı Çevreleyen Süsleme Bordürü Çizimi
(Esra YAKANER) 118
Şekil: 4.32. Hüsreviye Camii, Mihrap Nişinde Bulunan Geometrik Süsleme Çizimi
(Esra YAKANER) 119
Şekil: 4.33. Hüsreviye Camii Mihrap Nişi Ayrıntı..... 119
Şekil: 4.34. Hüsreviye Camii, Mihrapta yer Alan Kitabe..... 120
Şekil: 4.35. Hüsreviye Camii, Mihrapta Yer Alan İkinci Kitabe 120
Şekil: 4.36. Hüsreviye Camii, Minber 121
Şekil: 4.37. Hüsreviye Camii, Kuzey Duvar, Batı Bölüm 122
Şekil: 4.38. Hüsreviye Camii, Doğu Duvar 123
Şekil: 4.39. Hüsreviye Camii, Doğu Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Süsleme..... 124

Şekil: 4.40. Kilis, Tekke Camii Son Cemaat Yeri Sivri Kemer Süslemeleri (DÜNDAR 1999)..... 124
Şekil: 4.41. Halep Ulu Camii, Mihrap Nişi Süslemelerinden Ayrıntı (DÜNDAR 1999).. 125
Şekil: 4.42. Halep Canpolat Evi, Ana Eyvan Çini Süsleme Ayrıntı..... 125
Şekil: 4.43. Hüsreviye Camii, Batı Duvar..... 126
Şekil: 4.44. Hüsreviye Camii Minaresi Genel Görünüm..... 127
Şekil: 4.45. Hüsreviye Camii, Minare Çini Süsleme Detayı..... 127
Şekil: 4.46. Halep Şehrinin Büyük Külliyeleri Vaziyet Planı (WATENPAUGH 2004).... 133
Şekil: 4.47. Adiliye Camii, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)..... 133
Şekil: 4.48. Adiliye Camii Avlusundaki Şadırvan..... 134
Şekil: 4.49. Adiliye Camii, Kuzey Cephe Çizimi ve Planı (Gülru NECİBOĞLU 2005)... 135
Şekil: 4.50. Adiliye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 136
Şekil: 4.51. Adiliye Camii, Son Cemaat Yeri Genel Görünüm..... 138
Şekil: 4.52. Adiliye Camii, Son Cemaat Yeri İç ve Dış Kısımlar..... 138
Şekil: 4.53. Adiliye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı . 139
Şekil: 4.54. Adiliye Camii, Taçkapısı Genel Görünüm ve Mukarnaslı Kavsarasından Ayrıntı..... 139
Şekil: 4.55. Adiliye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Pencere..... 141
Şekil: 4.56. Adiliye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Diğer Pencereden Ayrıntı 142
Şekil: 4.57. Adiliye Camii, Taçkapının Doğu ve Batısındaki Sivri Kemerli Pencerelerden Batı I Üzerindeki Çini Pano (Ayrıntı)..... 142
Şekil: 4.58. Adiliye Camii Taçkapının Doğu ve Batısındaki Sivri Kemerli Pencerelerden Doğu I Pencere Üzerindeki Çini Pano (Ayrıntı)..... 143
Şekil: 4.59. Adiliye Camii Taçkapının Doğu ve Batısındaki Sivri Kemerli Pencerelerden Doğu II Pencere Üzerindeki Çini Pano (Ayrıntı)..... 143
Şekil: 4.60. Adiliye Camii, Harim Kuzeybatı Köşe ve Kubbeye Geçiş..... 144

Şekil: 4.61. Adiliye Camii, Kubbe Eteğindeki Kalem İşi Bezeme Ayrıntı..... 145
Şekil: 4.62. Adiliye Camii Kubbesindeki Kalem İşi Bezeme Ayrıntı..... 145
Şekil: 4.63. Adiliye Camii, Güney Duvar..... 146
Şekil: 4.64. Adiliye Camii, Mihrap..... 147
Şekil: 4.65 Adiliye Camii, Mihrap Nişi Köşesinde Yer Alan Bitkisel Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)..... 148
Şekil: 4.66. Adiliye Camii, Mihrap Kemeri Üzerindeki Süsleme ve Çizimi (Esra YAKANER)..... 148
Şekil: 4.67. Adiliye Camii, Minber..... 149
Şekil: 4.68. Adiliye Camii Harim, Kuzeye Bakış..... 150
Şekil: 4.69. Adiliye Camii, Harim Kuzeybatı Köşe..... 150
Şekil: 4.70. Adiliye Camii Minaresi..... 151
Şekil: 4.71. Karamaniye Camii Giriş Kapısı..... 155
Şekil: 4.72. Karamaniye Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe..... 156
Şekil: 4.73. Karamaniye Camii, Giriş Kapısı Kilit Taşı Üzerindeki Kitabe..... 156
Şekil: 4.74. Karamaniye Camii, Giriş Kapısı Yanındaki Kitabe..... 157
Şekil: 4.75. Behramiye Camii Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)..... 158
Şekil: 4.76. Behramiye Camii, Genel Görünüm (Mükremin TOKMAK Arşivi)..... 159
Şekil: 4.77. Behramiye Camii, Batı Cephe..... 160
Şekil: 4.78. Behramiye Camii, Doğu Cephe..... 161
Şekil: 4.79. Behramiye Külliyesi Planı (WATENPAUGH, 2004)..... 162
Şekil: 4.80. Behramiye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 163
Şekil: 4.81. Behramiye Camii Avlusu, Kuzey ve Doğu Cepheler..... 164
Şekil: 4.82. Behramiye Camii Avlusu, Kuzey ve Batı Cepheler..... 165
Şekil: 4.83. Behramiye Camii Avlunun Kuzeybatı Köşesindeki Kitabe..... 165
Şekil: 4.84. Behramiye Camii, Son Cemaat Yeri, Doğu Bölüm..... 166

Şekil: 4.85. Behramiye Camii, Taçkapı 167
Şekil: 4.86. Behramiye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi 168
Şekil: 4.87. Behramiye Camii, Kubbe 169
Şekil: 4.88. Behramiye Camii Harim, Güneye Bakış 171
Şekil: 4.89. Behramiye Camii, Mihrap 172
Şekil: 4.90. Behramiye Camii, Mihrap Ayrıntı 172
Şekil: 4.91. Behramiye Camii, Mihrap Kemeri Çizimi (Esra YAKANER) 173
Şekil: 4.92. Behramiye Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe 173
Şekil: 4.93. Behramiye Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe 174
Şekil: 4.94. Halep Ulu Camii Taçkapısından Ayrıntı 175
Şekil: 4.95. Kilis, Tekke Camii Mihrap ve Minber (DÜNDAR 1999) 175
Şekil: 4.96. Behramiye Camii, Minber 176
Şekil: 4.97. Behramiye Camii, Kuzey Duvar 177
Şekil: 4.98. Behramiye Camii, Batı Duvardaki Pencereler 178
Şekil: 4.99. Behramiye Camii, Batı Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Pano 178
Şekil: 4.100. Behramiye Camii, Batı Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Panodaki Yazı 179
Şekil: 4.101. Behramiye Camii, Doğu Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Pano 179
Şekil: 4.102. Behramiye Camii, Doğu Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Panodaki Yazı ... 180
Şekil: 4.103. Behramiye Camii, Minare 181
Şekil: 4.104. Behramiye Camii Haziresinden Görünüm 182
Şekil: 4.105. Hamavi Camii, Batı Cephe Genel Görünüm 184
Şekil: 4.106. Hamavi Camii, Güney Cephe Genel Görünüm 185
Şekil: 4.107. Hamavi Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm 186
Şekil: 4.108. Hamavi Camii Doğu Cephe, Giriş Kapısı 186
Şekil: 4.109. Hamavi Camii, Doğu Cephede Bulunan Çeşme 187
Şekil: 4.110. Hamavi Camii, Doğu Cephede Yer Alan Çeşmenin Üzerindeki Kitabe 188

Şekil: 4.111. Hamavi Camii, Son Cemaat Yeri 189

Şekil: 4.112. Hamavi Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 190

Şekil: 4.113. Hamavi Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi 191

Şekil: 4.114. Hamavi Camii, Kubbe ve Kadınlar Mahfili 192

Şekil: 4.115. Hamavi Camii Güney Duvar, Mihrap ve Minber 193

Şekil: 4.116. Hamavi Camii, Mihrap 193

Şekil: 4.117. Hamavi Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe 194

Şekil: 4.118. Hamavi Camii, Kuzey Duvar 195

Şekil: 4.119. Hamavi Camii, Batı Duvar 195

Şekil: 4.120. Kastel El-Müşt Camii, Doğu Cephe 196

Şekil: 4.121. Kastel El-Müşt Camii, Doğu Cephe, Giriş Kapısı 197

Şekil: 4.122. Kastel El-Müşt Camii, Minare 197

Şekil: 4.123. İpşir Paşa Külliyesi Planı (WATENPAUGH 2004) 199

Şekil: 4.124. İpşir Paşa Külliyesi Aksonometrik İzdüşüm (WATENPAUGH 2004) 200

Şekil: 4.125. İpşir Paşa Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 200

Şekil: 4.126. İpşir Paşa Camii Taçkapısı 201

Şekil: 4.127. İpşir Paşa Camii Giriş Kapısının Üzerindeki Kitabe 202

Şekil: 4.128. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Batı Bölüm 203

Şekil: 4.129. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Doğu Bölüm 203

Şekil: 4.130. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Taş Süsleme 204

Şekil: 4.131. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Taş Süsleme Çizimi
(Esra YAKANER) 204

Şekil: 4.132. İpşir Paşa Camii, Mihrap Önü Kubbesine Geçiş Sistemi 205

Şekil: 4.133. İpşir Paşa Camii, Kubbe 206

Şekil: 4.134. İpşir Paşa Camii, Örtü Sistemi Genel Görünüm 206

Şekil: 4.135. İpşir Paşa Camii, Batı Duvar, Örtü Sistemi 207

Şekil: 4.136. İpşir Paşa Camii, Güney Duvar, Doğu Bölüm 207
Şekil: 4.137. İpşir Paşa Camii, Güney Duvar, Batı Bölüm 208
Şekil: 4.138. İpşir Paşa Camii, Mihrap 208
Şekil: 4.139. İpşir Paşa Camii, Mihrap Üzerindeki Taş Süsleme Ayrıntı 209
Şekil: 4.140. İpşir Paşa Camii, Mihrap Üzerindeki Taş Süsleme Çizimi
(Esra YAKANER) 209
Şekil: 4.141. İpşir Paşa Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe 210
Şekil: 4.142. İpşir Paşa Camii, Minber 211
Şekil: 4.143. İpşir Paşa Camii, Kuzey Duvar 212
Şekil: 4.144. İpşir Paşa Camii, Doğu Duvar 212
Şekil: 4.145. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Güney Duvar 213
Şekil: 4.146. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Mihrap 213
Şekil: 4.147. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Kuzey Duvar 214
Şekil: 4.148. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Batı Duvar 214
Şekil: 4.149. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid,
Doğu Duvar Giriş Kapısı 215
Şekil: 4.150. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Örtü Sistemi 215
Şekil: 4.151. İpşir Paşa Camii Batı Cephe ve Minare 218
Şekil: 4.152. Şabaniye Camii, Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabelerden Üstteki 218
Şekil: 4.153. Şabaniye Medresesi, Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabelerden
Alttaki 218
Şekil: 4.154. Şabaniye Camii, Avludaki Şadırvan 220
Şekil: 4.155. Şabaniye Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm 220
Şekil: 4.156. Şabaniye Camii, Kuzey Cephe, Taçkapı 221
Şekil: 4.157. Şabaniye Medresesi, Taçkapının Doğusundaki Üçüncü Pencere Kitabesi ... 222
Şekil: 4.158. Şabaniye Camii, Taçkapı, Süsleme Detayı 222

Şekil: 4.159. Şabaniye Camii, Taçkapı, Süsleme Detayı 223
Şekil: 4.160. Şabaniye Camii, Taçkapı Taş Süsleme Çizimi (Esra YAKANER) 223
Şekil: 4.161. Şabaniye Camii, Kuzey Cephedeki Bitkisel Taş Süsleme 224
Şekil: 4.162. Şabaniye Camii, Kuzey Cephedeki Pencere 224
Şekil: 4.163. Şabaniye Camii, Çörtenlerden Bir Örnek 225
Şekil: 4.164. Kilis Tekke Camii, Çörten (Dündar 1999) 226
Şekil: 4.165. Kilis Kadı Camii, Çörten (Dündar 1999) 226
Şekil: 4.166. Şabaniye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 227
Şekil: 4.167. Şabaniye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi 228
Şekil: 4.168. Şabaniye Camii, Batı Bölüm Örtü Sistemi 229
Şekil: 4.169. Şabaniye Camii, Güney Duvar, Mihrap ve Minber 230
Şekil: 4.170. Şabaniye Camii, Harim, Kuzeye Bakış ve Mahfil 230
Şekil: 4.171. Şabaniye Camii, Kadınlar Mahfili 231
Şekil: 4.172. Şabaniye Camii, Doğu Duvar 231
Şekil: 4.173. Şabaniye Camii, Batı Duvar 232
Şekil: 4.174. Şabaniye Camii'ne Doğudan Eklenen Harim Doğu Duvar 233
Şekil: 4.175. Şabaniye Camii'ne Doğudan Eklenen Harimin Mihrabı 233
Şekil: 4.176. Şabaniye Camii, Türbe Odası, Batıdan Doğuya 234
Şekil: 4.177. Çelebi Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm 235
Şekil: 4.178. Çelebi Camii Kitabe 236
Şekil: 4.179. Çelebi Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm 236
Şekil: 4.180. Çelebi Camii, Kuzey Duvarda Yer Alan Mihrabiye ve
Avludaki Mezarlardan Birkaçı 237
Şekil: 4.181. Çelebi Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 238
Şekil: 4.182. Çelebi Camii, Örtü Sistemi 239
Şekil: 4.183. Çelebi Camii, Güney Duvar Genel Görünüm 240

Şekil: 4.184. Çelebi Camii, Mihrap 240
Şekil: 4.185. Çelebi Camii, Harim, Kuzeybatıya Bakış 241
Şekil: 4.186. Çelebi Camii, Batı Duvar Genel Görünüm..... 241
Şekil: 4.187. Çelebi Camii, Doğu Duvar Genel Görünüm 242
Şekil: 4.188. Çelebi Camii, Türbe Odası, Doğuya Bakış 243
Şekil: 4.189. Muvallak Camii Kuzey Cephe Genel Görünüm 244
Şekil: 4.190. Muvallak Camii, Giriş Kapısı 245
Şekil: 4.191. Muvallak Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe..... 245
Şekil: 4.192. Osmaniye Camii, Kaleden Batı Cephe Genel Görünüm
(Çiğdem KAFESÇİOĞLU)..... 246
Şekil: 4.193. Osmaniye Camii, Doğu Cephe..... 247
Şekil: 4.194. Osmaniye Camii, Güney Cephe..... 248
Şekil: 4.195. Osmaniye Külliyesi Planı (SAUVAGET 1947) 249
Şekil: 4.196. Osmaniye Camii, Kuzey Güney Doğrultusunda Kesit (SOUVAGET'ten) .. 249
Şekil: 4.197. Osmaniye Camii Avlusu, Kuzey Revak..... 250
Şekil: 4.198. Osmaniye Camii, Minaresinden Avlu Görünümü (SOUVAGET'ten) 250
Şekil: 4.199. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri 251
Şekil: 4.200. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri Çizimi (N.OTHMAN 1992) 251
Şekil: 4.201. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri ve Örtü Sistemi 252
Şekil: 4.202. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri Sütun Başlıklarından Bir Örnek..... 253
Şekil: 4.203. Osmaniye Camii, Taçkapısı ve Son Cemaat Yeri Pencere Detayı..... 253
Şekil: 4.204. Osmaniye Camii, Taçkapı Kitabesi..... 254
Şekil: 4.205. Osmaniye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 255
Şekil: 4.206. Osmaniye Camii, Geçiş Sistemi..... 256
Şekil: 4.207. Osmaniye Camii, Güney Duvar, Genel Görünüm 257
Şekil: 4.208. Osmaniye Camii, Mihrap ve Minber..... 257

Şekil: 4.209. Osmaniye Camii, Mihrap Kitabesi 258
Şekil: 4.210. Osmaniye Camii, Minber Kitabesi 258
Şekil: 4.211. Osmaniye Camii, Kuzey Duvar 259
Şekil: 4.212. Osmaniye Camii, Kadınlar Mahfili 260
Şekil: 4.213. Osmaniye Camii, Doğu Duvar 260
Şekil: 4.214. Osmaniye Camii, Batı Duvar 261
Şekil: 4.215. Osmaniye Camii, Minaresine Kuzeyden Bakış 262
Şekil: 4.216. El-Farra Camii, Batı Cephe Genel Görünüm 263
Şekil: 4.217. El-Farra Camii, Batı Cephe Giriş Kapısı 264
Şekil: 4.218. El-Farra Camii, Minare 264
Şekil: 4.219. Hacı Musa Camii, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'dan) 265
Şekil: 4.220. Hacı Musa Camii, Genel Görünüm ve Avluya Giriş Kapısı 266
Şekil: 4.221. Hacı Musa Camii Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe 266
Şekil: 4.222. Hacı Musa Camii, Avlu Kuzey Batı Cephe 267
Şekil: 4.223. Hacı Musa Camii, Son Cemaat Yeri 268
Şekil: 4.224. Hacı Musa Camii, Son Cemaat Yeri, Batıdan Doğuya ve Doğudan Batıya 268
Şekil: 4.225. Hacı Musa Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 269
Şekil: 4.226. Hacı Musa Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi 270
Şekil: 4.227. Hacı Musa Camii, Kubbe 270
Şekil: 4.228. Hacı Musa Camii, Harim Batı Kısım Örtü Sistemi 271
Şekil: 4.229. Hacı Musa Camii, Güney Duvar, Genel Görünüm 272
Şekil: 4.230. Hacı Musa Camii, Mihrap ve Minber 272
Şekil: 4.231. Hacı Musa Camii, Kuzey Duvar 273
Şekil: 4.232. Hacı Musa Camii, Doğu Duvar 274
Şekil: 4.233. Hacı Musa Camii, Batı Duvar 274

Şekil: 4.234. Hacı Musa Camii, Minare 275
Şekil: 4.235. İsmailiye Camii, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'dan) 276
Şekil: 4.236. İsmailiye Camii, Güney Cephe Genel Görünüm 277
Şekil: 4.237. İsmailiye Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm 277
Şekil: 4.238. İsmailiye Camii, Kuzey Cephe Taçkapı 278
Şekil: 4.239. İsmailiye Camii, Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe 279
Şekil: 4.240. İsmailiye Camii, Kuzey Cephe Giriş Kapısı 279
Şekil: 4.241. İsmailiye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 280
Şekil: 4.242. İsmailiye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi 281
Şekil: 4.243. İsmailiye Camii, Harim Batı Bölüm Örtü Sistemi 282
Şekil: 4.244. İsmailiye Camii, Mihrap ve Minber 283
Şekil: 4.245. İsmailiye Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe 283
Şekil: 4.246. İsmailiye Camii, Harim, Kuzeye Bakış 284
Şekil: 4.247. İsmailiye Camii, Kuzey Duvar, Doğu Bölümdeki Pencere 284
Şekil: 4.248. İsmailiye Camii, Doğu Duvar 285
Şekil: 4.249. İsmailiye Camii, Batı Duvar 285
Şekil: 4.250. İsmailiye Camii, Minare 286
Şekil: 4.251. Hacı Zeliha Camii, Kuzey Cephe 287
Şekil: 4.252. Hacı Zeliha Camii, Doğu Cephe 288
Şekil: 4.253. Hacı Zeliha Camii, Minare 288
Şekil: 4.254. Zeki Paşa Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm 289
Şekil: 4.255. Zeki Paşa Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm 290
Şekil: 4.256. Zeki Paşa Camii, Doğu Cephe, Taçkapı 291
Şekil: 4.257. Zeki Paşa Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe 291
Şekil: 4.258. Zeki Paşa Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki İkinci Kitabe 292
Şekil: 4.259. Zeki Paşa Camii, Güney Cephe 293

Şekil: 4.260. Zeki Paşa Camii, Kuzey Cephe 293
Şekil: 4.261. Zeki Paşa Camii, Avlu 294
Şekil: 4.262. Zeki Paşa Camii, Son Cemaat Yeri 295
Şekil: 4.263. Zeki Paşa Camii Avlusunun Kuzeyindeki Harim 295
Şekil: 4.264. Zeki Paşa Camii Minaresi Genel Görünüm ve Ayrıntı 296
Şekil: 4.265. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm 297
Şekil: 4.266. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Taçkapı 298
Şekil: 4.267. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Giriş Kapısı, Kitabe 298
Şekil: 4.268. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Batıdaki Pencere 299
Şekil: 4.269. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe, Doğudaki Pencere 299
Şekil: 4.270. Kâhtalı Camii, Doğu Cephe 300
Şekil: 4.271. Kasvani Camii, Genel Görünüm 301
Şekil: 4.272. Kasvani Camii Güney Cephe Giriş Kapısının Yanındaki Kitabe 302
Şekil: 4.273. Kasvani Camii Güney Cephe Merdivenler Üzerindeki Kitabe 302
Şekil: 4.274. Kasvani Camii, Avlu Güney Doğu Köşe ve Avluya Giriş Kapısı 303
Şekil: 4.275. Kasvani Camii, Avlu Güney Cephe ve Avludaki Mihrabiye 303
Şekil: 4.276. Kasvani Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 304
Şekil: 4.277. Kasvani Camii, Güney Cephe Mihrap ve Minber 305
Şekil: 4.278. Kasvani Camii, Mihrap 306
Şekil: 4.279. Kasvani Camii, Kuzey Duvar 307
Şekil: 4.280. Kasvani Camii, Kuzey Doğu Köşe ve Giriş Kapısı 307
Şekil: 4.281. Kasvani Camii, Batı Duvar 308
Şekil: 4.282. Kasvani Camii, Minare 309
Şekil: 4.283. Kasvani Camii, Güney Cephe, Taş Süslemeler 309
Şekil: 4.284. Delivati Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm 310
Şekil: 4.285. Delivati Camii, Doğu Cephe Giriş Kapısı 311

Şekil: 4.286. Delivati Camii, Doğu Cephe Giriş Kapısı Üstündeki Kitabe 312

Şekil: 4.287. Nureddin Mescidi, Güney ve Batı Cepheler 312

Şekil: 4.288. Nureddin Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısı 313

Şekil: 4.289. Nureddin Mescidi, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe 313

Şekil: 4.290. Nureddin Mescidi, Kuzey Cephe 314

Şekil: 4.291. Nureddin Mescidi, Avlu Güneybatı Cephe 314

Şekil: 4.292. Nureddin Mescidi, Avlu Güneydoğu Cephe..... 315

Şekil: 4.293. Nureddin Mescidi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 315

Şekil: 4.294. Nureddin Mescidi, Harim Kuzey Bölüm Örtü Sistemi 316

Şekil: 4.295. Nureddin Mescidi, Harim Güney Bölüm Örtü Sistemi 316

Şekil: 4.296. Nureddin Mescidi, Güney Duvar Batı Bölüm 317

Şekil: 4.297. Nureddin Mescidi, Mihrap ve Minber..... 317

Şekil: 4.298. Nureddin Mescidi, Mihrap Üzerindeki Kitabe 318

Şekil: 4.299. Nureddin Mescidi, Kuzey Duvar Batı Bölüm 318

Şekil: 4.300. Nureddin Mescidi, Kuzey Duvar Doğu Bölüm 319

Şekil: 4.301. Nureddin Mescidi, Batı Duvarda Mescidin Banisi
Hacı Nureddin Bey'in Mezarı 320

Şekil: 4.302. Nureddin Mescidi, Batı Duvarda Mescidin Banisi
Hacı Nureddin Bey'in Mezar Kitabesi 320

Şekil: 4.303. Mevlevi Tekkesi, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'dan) 322

Şekil: 4.304. Mevlevi Tekkesi, Genel Görünüm (Shirine HAMADEH)..... 323

Şekil: 4.305. Mevlevi Tekkesi, Avlu Giriş Kapısı..... 324

Şekil: 4.306. Mevlevihane Camii Kitabesi..... 324

Şekil: 4.307. Mevlevi Tekkesi Camii, Kuzey Cephe..... 326

Şekil: 4.308. Mevlevi Tekkesi Camii, Doğu Cephe 326

Şekil: 4.309. Mevlevi Tekkesi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)..... 327

Şekil: 4.310. Mevlevi Tekkesi Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi 328
Şekil: 4.311. Mevlevi Tekkesi Camii, Kubbe Kasnağı ve Kubbe 328
Şekil: 4.312. Mevlevi Tekkesi Camii, Doğu Duvar Örtü Sistemi 329
Şekil: 4.313. Mevlevi Tekkesi Camii, Güney Duvar Genel Görünüm 330
Şekil: 4.314. Mevlevi Tekkesi Camii, Mihrap 331
Şekil: 4.315. Mevlevi Tekkesi Camii, Mihrap ve Minber 331
Şekil: 4.316. Mevlevi Tekkesi Camii, Kuzey Duvar 332
Şekil: 4.317. Mevlevi Tekkesi Camii, Kuzey Duvar, Batıdan Doğuya Bakış 333
Şekil: 4.318. Mevlevi Tekkesi Camii, Doğu Duvar Genel Görünüm 334
Şekil: 4.319. Mevlevi Tekkesi Camii, Batı Duvar Genel Görünüm 334
Şekil: 4.320. Mevlevi Tekkesi Camii, Avlunun Batısında Yer Alan Son Cemaat Yeri, Doğu ve Batı Cepheler 335
Şekil: 4.321. Mevlevi Tekkesi Camii, Avlunun Batısında Yer Alan Son Cemaat Yeri, Güney Duvar 336
Şekil: 4.322. Mevlevi Tekkesi, Derviş Odaları 336
Şekil: 4.323. Mevlevi Tekkesi, Derviş Odaları 337
Şekil: 4.324. Mevlevi Tekkesi Mutfak Giriş Kapısı 338
Şekil: 4.325. Mevlevi Tekkesi Mutfak Kapısının Üzerindeki Kitabe 338
Şekil: 4.326. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Güney Duvar, Genel Görünüm 339
Şekil: 4.327. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Kuzey Duvar, Genel Görünüm 339
Şekil: 4.328. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Güney Batı Duvardan Ayrıntı 340
Şekil: 4.329. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Güney Doğu Duvardan Ayrıntı 340
Şekil: 4.330. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Doğu Cephenin Kuzeyinde Yer Alan Kitabe 341
Şekil: 4.331. Mevlevi Tekkesi Avlusunda Bulunan Şadırvan 341
Şekil: 4.332. Mevlevi Tekkesi Haziresi Genel Görünüm 342
Şekil: 4.333. Mevlevi Tekkesi Haziresindeki Mezarlardan Ayrıntı 342

Şekil: 4.334. Mevlevi Tekkesi, Mescid ve Şadırvan Batı Cephe Genel Görünüm 343
Şekil: 4.335. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid,
Kubbeye Geçiş Sistemi 344
Şekil: 4.336. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid,
Kubbe Kasnağı ve Kubbe..... 344
Şekil: 4.337. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Güney Duvar .. 345
Şekil: 4.338. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescidin Mihrabı
ve Süsleme Detayı 346
Şekil: 4.339. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescidin Mihrabındaki
Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)..... 346
Şekil: 4.340. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Kuzey Duvar .. 347
Şekil: 4.341. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Kuzey Duvar,
Doğudan Batıya Bakış 347
Şekil: 4.342. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Doğu Duvar 348
Şekil: 4.343. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Batı Duvar 348
Şekil: 4.344. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi,
Örtü Sistemi..... 349
Şekil: 4.345. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi,
Güney Duvar 350
Şekil: 4.346. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi,
Mihrap..... 350
Şekil: 4.347. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi,
Kuzey Duvar..... 351
Şekil: 4.348. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi,
Doğu Duvar..... 351

Şekil: 4.349. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Batı Duvar 352
Şekil: 4.350. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Bulunan Türbe Odası, Batıdan Doğuya Bakış 353
Şekil: 4.351. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Bulunan Türbe Odası, Güneydoğu Köşe 353
Şekil: 4.352. Mevlevi Tekkesi Minaresi 354
Şekil: 4.353. Mevlevi Tekkesi Minaresinin Şerefe ve Külâhından Ayrıntı 355
Şekil: 4.354. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Giriş Cephesi 357
Şekil: 4.355. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi, Avlu 358
Şekil: 4.356. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi, Minare 358
Şekil: 4.357. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Son Cemaat Yeri 359
Şekil: 4.358. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Taçkapı 360
Şekil: 4.359. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Kuzey Cephe Taş Süsleme 360
Şekil: 4.360. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Güneybatı Duvar 361
Şekil: 4.361. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Güney Duvar 361
Şekil: 4.362. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Kuzey Duvar 362
Şekil: 4.363. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Batı Duvar 363
Şekil: 4.364. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii ile Türbe Odası Arasında Kalan Kuzey-Güney Doğrultusundaki Mekân ve Şeyh el-Kari'nin Sandukası 363
Şekil: 4.365. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesinde Bulunan Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Sandukası 364
Şekil: 4.366. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odası Kubbeye Geçiş Sistemi 365
Şekil: 4.367. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odası Kubbesi 365

Şekil: 4.368. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odasında Bulunan Mihrap 366
Şekil: 4.369. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odasında Bulunan Mihraptan Ayrıntı..... 366
Şekil: 4.370. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odasında Bulunan Mihrap Nişinden Ayrıntı 367
Şekil: 4.371. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odası, Güney Duvar Taş Süsleme Panosu..... 367
Şekil: 4.372. Arslan Dede Tekkesi Planı (Sauvaget'ten)..... 369
Şekil: 4.373. İhlasiye Tekkesi Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)..... 371
Şekil: 4.374. İhlasiye Tekkesi Genel Görünüm..... 372
Şekil: 4.375. İhlasiye Tekkesi, Taçkapı 373
Şekil: 4.376. İhlasiye Tekkesi, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe..... 373
Şekil: 4.377. İhlasiye Tekkesi, Taçkapıdan Süsleme Ayrıntı 374
Şekil: 4.378. İhlasiye Tekkesi, Taçkapıdan Süsleme Ayrıntısı..... 374
Şekil: 4.379. Hilaliye Zaviyesi Avlusu, Doğudan Batıya 375
Şekil: 4.380. Hilaliye Zaviyesi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008) 376
Şekil: 4.381. Hilaliye Zaviyesi Giriş Mekânı Doğu Duvar..... 377
Şekil: 4.382. Hilaliye Zaviyesi, Kubbeye Geçiş Sistemi 378
Şekil: 4.383. Hilaliye Zaviyesi, Kube Kasnağı ve Kubbe..... 379
Şekil: 4.384. Hilaliye Zaviyesi, Güney Duvar Genel Görünüm..... 379
Şekil: 4.385. Hilaliye Zaviyesi, Mihrap 380
Şekil: 4.386. Hilaliye Zaviyesi, Kuzey Duvar..... 381
Şekil: 4.387. Hilaliye Zaviyesi, Doğu Duvar Genel Görünüm 382
Şekil: 4.388. El-Bağac Zaviyesi, Kuzey Cephe Genel Görünüm..... 383
Şekil: 4.389. El-Bağac Zaviyesi, Kuzey Cephe, Giriş Kapısı..... 384

Şekil: 4.390. El-Bağac Zaviyesi, Taçkapıdaki Kitabe 385

Şekil: 4.391. El-Bağac Zaviyesi, Kuzey Cephe Giriş Kapısı Üzerindeki Taş Süslemeler . 385

Şekil: 4.392. Valide Sultan Türbesi, Batı Cephe Genel Görünüm 386

Şekil: 4.393. Valide Sultan Türbesi, Batı Cephe, Giriş Kapısı 387

Şekil: 4.394. Valide Sultan Türbesi, Batı Cephe Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe 388

Şekil: 4.395. Valide Sultan Türbesi, Güney Cephe 389

Şekil: 4.396. Valide Sultan Türbesi, Güney Batı Cephe Genel Görünüm..... 389

BÖLÜM I

1.1. KONUNUN TANIMI, AMACI VE SINIRLARI

Çalışmanın amacı, birçok açıdan önemli ve yönetimi her dönemde merkezden kontrol edilen bir şehir olan Halep'te bulunan Osmanlı dönemi dini eserlerini, sanat ve mimarlık alanında tanıtmaya çalışmaktır.

Sağlam bir çalışmanın temelinde iyi ve düzenli bir metod gelir. Bilimsel çalışmalarda metod doğru aktarılırsa, sağlam sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu tip çalışmalarda takip edilen planın açıklandığı ayrı bir bölümün olması ise, tezde yer alan bölümlerin nereleri kapsadığını ve her bölümde nasıl bir sıranın takip edildiğinin, okuyucuya önceden açıklanması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışma;

- Metin
- Fotoğraflar
- Planlar ve şekillerden

oluşmaktadır. Çalışma kapsamına sadece Halep'teki Osmanlı dönemi dini yapılar alınmıştır. Halep'teki hâkimiyeti yaklaşık 400 yıl süren Osmanlı Devletinin, bu uzun süre boyunca şehre çok fazla yatırım yapmış olduğu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Metni meydana getiren beş ana bölümden ilkinde, "Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri" başlıklı tezin seçilmesindeki nedenler, konunun amacı, sınırlandırılması, önemi, konuyla ilgili elde edilen kaynaklardan bazılarının değerlendirilmesi ve tanıtımı gibi hususlardan bahsedilerek, ikinci bölümde, Halep'in İslam hâkimiyetindeki gelişimine değinildikten sonra şehirde Osmanlı hâkimiyeti öncesinde yapılmış ve Osmanlı Devletinin devraldığı imar faaliyetleri konu edilecek, bu mimari eserlerden bazıları kısaca tanıtılacaktır.

Üçüncü bölümde ise, Halep'in bir Osmanlı sancağı haline gelmesinden sonraki yaklaşık 400 yıllık serüveni hakkında siyasal yapı, ticari bölge ve ekonomik örgütlenme, kentsel yerleşim, sosyal yapı, nüfus ve kültürel yapı başlıkları altında bilgiler verilmiştir.

Tezin katalog bölümünü oluşturan IV.bölüm, "Dini Eserler" adlı başlık altında incelenmiştir. İlgili bölümde ilk olarak cami ve mescidler ele alınırken, bunların ardından tekkeler, zaviyeler ve türbeler kronolojik olarak çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

V.bölüm olan "Değerlendirme" başlığı altında, ayrıntılı bir şekilde incelenen yapı tiplerinin her biri;

- Plan
- Malzeme
- Süsleme
- Cephe Elemanları
- Yapı Elemanları

gibi kriterler gözetilerek hem birbirleriyle kıyaslanmış, hem de Anadolu'daki örneklerle, benzer ve farklı yönlerinin olup olmadığı ve bunların nedenleri sorgulanmaya çalışılmış, yine bu bölümde ulaşılabilen baniler ve Halep'li Sanatçılar hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmada yararlanılan fotoğraf, plan ve çizimler, benzer çalışmaların aksine metnin sonunda değil, okuyucunun ilgisini soğutmamak adına metnin içine yerleştirilmiştir. Yerinde incelenen yapıların tarafımızca çekilen ve yapıların son durumlarını gösteren fotoğrafların yanı sıra, çeşitli kaynaklardan elde edilen ve mimari eserlerin eski durumlarını gösteren fotoğraflar, gravürler ve diğer görsel belgelere de (malzemenin alınmış olduğu kaynak ve görsel malzemeyi tedarik etmiş olan araştırmacıları hassasiyetle belirterek) yer verilmiştir. Ayrıca, içerisine girebilen ve çalışılmasına izin verilen yapıların planları tarafımızdan çizilerek, daha önce planları çizilmiş olan yapıların planlarıyla kıyaslama yapılmıştır.

Tezin son başlığı olan "Sonuç" kısmında ise tüm bu bilgiler ışığında Halep'teki Osmanlı dini eserlerinin, yüzyıllara göre şehirdeki konumu, klasik Osmanlı mimari üslubuna ne kadar uydukları, hangi yapı tipinin daha yoğun olarak inşa edilmiş olduğu

ve Osmanlı yönetiminin Halep'te hangi yüzyıllarda daha fazla imar faaliyetine girdiği gibi konulara açıklık getirilmiştir.

Şu ana kadar Osmanlı Mimarisi ile ilgili olarak yapılmış çalışmalar göz önüne alındığında gölgede kalmış olduğuna inandığımız ve bu nedenle oldukça sınırlı sayıda kaynak bulabildiğimiz Halep şehrinin Osmanlı Dönemine, bu çalışma ile beraber özellikle Sanat Tarihi camiasının dikkatini çekebilmek en büyük arzumuzdur. Özellikle arazi çalışmaları sırasında yaşanan bürokratik sıkıntılar nedeniyle içerisine girilemeyen yapı sayısı çok değilse de, en azından yapıların yerlerinin görsel malzeme ile tespiti ve bundan sonra yapılması muhtemel çalışmaların önünü açmak açısından bu tezin geleceğe ışık tutacağı düşünülmektedir.

1.2. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Halep, tarih boyunca, çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış ve yüzyıllar boyu jeopolitik önemini hiç yitirmemiştir. Şehrin bu kadar önemli olmasına rağmen konu kapsamına giren Osmanlı eserleri göz önüne alındığında ise konuyu destekleyecek kaynak sayısının yetersiz olduğu görülür. Çalışma konusu olarak bu şehrin seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri de sınırlı kaynak açığını kapatmaya çalışarak ve diğer araştırmalarda bahsedilmeyen Osmanlı eserlerini tanıtmaktır.

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Osmanlı Devleti topraklarına katmış olduğu Halep, 1918 tarihinde I.Dünya Savaşının sonunda elden çıkmış ve Osmanlı Devletinin Halep hâkimiyeti 400 yıldan fazla sürmüştür. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti yönetiminin Halep üzerine ne kadar hassasiyetle düştüğü, Halep şehrini ne kadar fazla önemsediği bilinir. Konu ile ilgili kaynaklar tarandığı zaman karşılaşılan sonuç, çalışmalarda görülen bu Osmanlı yatırımını destekler niteliktedir. Tezin geneli incelendiğinde tarih ile ilgili bölümlerin, alışıldık bir Sanat Tarihi çalışmasına oranla daha fazla olduğu görülür. Bunun ana sebebi, Halep şehrinin tarihi ve Osmanlı Devleti için öneminin doğru algılanabilmesi ve bu sayede değerlendirmede doğru kültürel, sosyal ve siyasal tarih bağlarının kurulabilmesini sağlamaktır.

Bu amaçlarla girişilen kaynak taramalarında ilk sırayı kütüphaneler alır. Şehir içi ve dışında yer alan çeşitli kütüphanelerde bulunan kaynaklardan yararlanılarak, Halep şehrinin ilk tarih sayfalarına çıkışından itibaren Osmanlı egemenliğinin sonuna kadar

geçen uzun süreçte geçirdiği aşamalar takip edilmiştir. Daha sonra Halep'te yer alan mimari eserlerin incelenmesine geçilip, kütüphanelerde ulaşılan kaynaklar, fotokopi ya da satın alma yoluyla elde edilmiştir.

Kaynak taramaları, Halep'teki incelemeler sırasında da sürmüş, Halep Üniversitesi Rektörlüğü, Halep Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Halep Ulusal Müze Kütüphanesi, Halep Evkaf Müdürlüğü ve Turizm Müdürlüğü ile temasa geçilerek, konuya ışık tutacak kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında internet üzerinden yurtdışındaki yayınlar takip edilerek satın alınmış, çalışmayı destekleyeceği düşünülen kaynakların çevirileri yapılarak çalışma güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Halep'le ilgili kaynakları, şehrin siyasal tarihi, kentsel dokusu ve mimari anıtları hakkında bilgi verenler olmak üzere iki genel başlık altında değerlendirmek mümkündür.

1.2.1. Halep'in Siyasal Tarihiyle İlgili Kaynaklar

Bu bölümde tanıtılacak kaynaklar, Halep şehrinin tarih sayfalarında yer almaya başlamasından bu yana geçirdiği aşamaları, bir İslam ve Osmanlı şehri hüviyetine kavuşmasını işleyen araştırmalardan oluşmaktadır.

K.Philip HITTI, "Syria: A Short History" adlı eserde sadece Suriye'nin değil Lübnan ve Filistin tarihi hakkında bilgileri de barındıran bölümde Osmanlı önemini, "Türk Dönemi" başlığıyla incelemiştir.[1]

Ömer OSMAN UMAR, "Türkiye-Suriye İlişkileri" adlı çalışmasında, eserine Suriye ile ilgili coğrafi ve tarihi bilgiler vererek başlamıştır. Daha sonra Suriye tarihini;

- İlkçağlardan İslam Hâkimiyetine Kadar Suriye
- İslam Hâkimiyetinde Suriye
- İlk Müslüman Türk Devletleri Hâkimiyetinde Suriye
- Osmanlı Hâkimiyetinde Suriye

[1] İlgili bölümde 1453 te, İstanbul'un fethiyle beraber Osmanlı İmparatorluğunun yeni yayılma politikası içinde Suriye'nin konumu ve önemi, özellikle Yavuz Sultan Selim'in fetihleri sonucu ele geçirilen Suriye'nin yeni yönetim bölünmeleri yani Şam, Halep ve Tripoli hakkında bilgiler verilmiştir.
K.Philip HITTI, **Syria: A Short History** New York: Collıer Boks, 2000.

olarak çeşitli bölümlere ayırmış ve her bir bölümle ilgili olan bilgileri ayrı ayrı vermiştir.

İlkçağlardan bahsederken bölgenin Akadlar, Mısırlılar, Asurlular, Mitanni ve Hitit dönemlerinde geçirdiği tarihi dönem hakkında bilgi vermiştir. Suriye'nin İslam hâkimiyetindeki konumu hakkında ise Halife Hz.Ebu Bekir ve Halid bin Velid'in çabaları ve zaferleriyle Bizans kuvvetlerinin yenilgiye uğratılarak Suriye kapılarının İslam fetihlerine açıldığını belirtir.

Hz. Ömer ve Hz.Ali dönemlerindeki gelişmelerin ardından Muaviye'nin halifeliğini ilan ederek Emevi Devletini kurmasıyla Şam merkez olmuş ve Suriye'ye yoğun imar faaliyetleri yapılmıştır. Bu dönem hakkında bilgi verildikten sonra Abbasi ve Fatîmilerin egemenliği altındaki Suriye'den de bahseder.

İlk Müslüman Türk devletlerinden olan Tolunoğulları dönemi, Selçuklular, Eyyubiler, Memlûkler ve Anadolu Selçuklularının Suriye hâkimiyetlerinden kısaca bahsedildikten sonra 1400 yılında Emir Timur'un Halep, Hama, Humus ve Şam'ı alışıyla beraber Suriye'deki Osmanlı dönemi hakkındaki bilgilere geçilmiştir.

1516'da Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethi ile ilgili ayrıntıların ardından 1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgali ve ardından da Suriye'yi almak istemesi, bu düşüncenin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri üzerinde tartışılmıştır. Daha sonra çeşitli isyanlar ve ayaklanmalar sonucu yeterli huzurun kalmadığı Suriye'nin 1918 yılında kaybedilerek 400 yıllık hâkimiyetin son bulduğuna vurgu yapılmaktadır.

16.yüzyıl Halep'i ile ilgili ayrıntılı bilgi veren Enver ÇAKAR, "16.Yüzyılda Haleb Sancağı" adlı eserinde özellikle 16.yüzyılla sınırlamış olduğu Halep'i tüm arşiv belgeleriyle destekleyerek tanıtmıştır. Öncelikle arşiv vesikalarını ele alan Çakar, bu arşiv vesikalarını tapu-tahrir defterleri, tımar ve zeamet tevcih defterleri, ruûs defterleri ahkâm defterleri, kale mevacib defterleri, muhasebe defterleri ve yoklama defterleri, mühimme defterlerindeki bilgiler olarak nitelemektedir. İlk olarak tahrir defterleri incelenmiştir. Halep Sancağının 1518-1584 yılları arasında altı defa tahririnin yapıldığı görülmektedir. İlk tahrir 1518-20 arasıdır. Toplam 732 sayfadan oluşan bu tahrirde Yahudi ve Hıristiyan vergi nüfusu, Halep şehrindeki mahsuller, sancağın nahiyeleri, köyleri, tarım ürünleri ve yetiştirilen hayvanların çeşit ve miktarları üzerinde durulmuştur. Yazarın ilgisini çeken en önemli husus kanunnameler ve vergilerin tayin ve tespitindeki birçok uygulamada Memlûk geleneklerine önemli ölçüde sadık

kalınması olmuştur. İkinci tahrir, ilk tahrirden 3 yıl kadar sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın tüm Osmanlı topraklarını yeni baştan tahrir etmek istemesi neticesinde yapılmıştır. Bu tımar defteri daha çok vergi gelirleri ve bu gelirlerin ne şeklide bölüşüldüğünü göstermektedir. Çünkü defterde Halep şehrinin mahalleleri ve köylerinin isim ve nüfusları belirtilmemekte, sadece nahiyelerinin isimleri ve nüfus toplamları ile kasaba, köy ve mezralarının toplam sayıları verilmektedir. Bu defter 682 sayfa olup, Halep sancağı ile ilgili kısım, defterin 293-294. sayfaları arasında yer almaktadır.[2]

Bu kaynakların yanında genel tarihler de Enver ÇAKAR'ın yararlanmış olduğu bir diğer kaynak türü olmuştur. Bu yararlanılan kaynakların tanımlarının ardından Osmanlı hâkimiyetine kadar Halep'in durumu hakkında genel bilgiler verilmiş, daha sonra kronolojik olarak Osmanlı hâkimiyetine kadar ve Osmanlı döneminde Halep hakkında ayrıntılı bilgiler verildikten sonra idari teşkilat konusu işlenmiş, ardından Halep şehrinin coğrafi durumu ve sınırları hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Bu başlık altında Halep'te bulunan iç kale, dış kale mahalleler, dini ve sosyal yapılar, iktisadi yapılar ve resmi binalar tanıtılmaya çalışılmıştır.

1.2.2. Halep'in Kentsel Dokusu ve Mimari Anıtları

Bu bölümde tanıtılan kaynaklar Halep şehrinin gündelik yaşam, ticari hayat ve kültürel gelişim süreçleri ile ilgili yapılan araştırmalar sonucu kaleme alınmış kaynaklardır.

---

[2] 1524-30 yılı tahrir defteri ise sancakbeyi hasları, zeamet ve tımar kayıtlarını içerir. 1526 yılı tahriri ise diğer tahrir defterlerinden farklı bir üslup yansıtmaktadır. Bu defterde köyler ve mezralar yazılırken her birinin isminin altında, bu yerlerin çevresinde bulunan köy veya mezraların isimleri ve hangi yönde oldukları da belirtilmiştir. Bu özelliğiyle bu defter coğrafya açısından da büyük bir önem taşımaktadır.
1536-37 tahriri 830 sayfadır. Burada Halep sancağının nahiyelerindeki haneler, mahalleler ve nüfusları verilmiştir. Ayrıca Halep Türkmenleri için ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Bu tahrirleri 1550, 1558-59, 1570-71 ve 1584 yılı tahrirleri takip etmiştir.
Timar ve zeamet defterlerine de bu çalışmada değinilmiştir. İki tahrir arasında kalan zeamet ve timar gelirleri bu defterlere kaydedilmektedir. Bu kaynaklar da önemli kaynaklardır. Halep'te 1552-1569 tarihleri arasında yapılmış bir tahririn bulunmaması sebebiyle bu defterlerin önemi bir kat daha artar.
Halep ile ilgili Ruûs defterlerinde yer alan bilgiler, yönetim ve idari taksimat ile ilgili değişiklikleri kapsamaktadır.
Ahkâm defterlerinde de genellikle timar erbabı ve reyanın muhtelif konulardaki şikâyetlerinin sonucunda Haleb beylerbeyi ve defterdarı ile kaza kadılarına yazılan hükümleri barındırmaktadır.
Bu kaynakların dışında yazarın Halep hakkında bilgi edinmek için yararlanmış olduğu bir diğer kaynak da kanunnameler ve risalelerdir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1523 yılında hazırlatıldığı bilinen kanun-name mecmuası başta olmak üzere berat, temlikname, icazetname, nışan-ı humayun gibi kaynaklar kullanılmıştır. Haleb sancağının kaza taksimatı ile Halep'in tabi olduğu Şam beylerbeyliğinin idari taksimatının ortaya konulmasında bu eserlerden yararlanılmıştır.

Halep ile ilgili olarak en ayrıntılı bilgiler, Evliya ÇELEBİ tarafından yazılıp günümüz Türkçesine çevrilmiş olan "Seyahatname" adlı çalışmada bulunmaktadır. Pars TUĞLACI'nın imzasını taşıyan "Osmanlı Şehirleri" adlı eserde ise yazar çalışmasını, alfabetik olarak sıralanmış maddeler halinde sunmuştur. "Halep" maddesinde şehrin özellikle İslam medeniyeti egemenliği altına girişi, Türklerin şehre hâkimiyetleri, Halep'te çıkan savaşlar, Halep'in geçirdiği felaketler anlatıldıktan sonra şehirdeki Osmanlı hâkimiyeti ve imar faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.[3]

Heghnar Zeıtılan WATENPAUGH'un "The Image Of An Ottoman City" adlı toplam yedi bölümden oluşan çalışmasında özellikle Halep şehrinde, Osmanlı döneminin 16. ve 17.yüzyıllarda görmüş olduğu imar faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilir ve bu kaynak, tezin oluşmasında yararlanılan çalışmalardan biridir.[4]

Suraıya FAROQHI tarafından kaleme alınan "Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam" adlı kaynaktan, konumuz kapsamını oluşturan özellikle Suriye'nin fethi, Osmanlı İmparatorluğunun Suriye'deki egemenliği, Halep'e verilen önem, Osmanlı dönemi Halep'inde ticaret faaliyetleri, Halep sanatçıları, Halep mimari eserlerinde kullanılan

---

[3] Pars TUĞLACI, **Osmanlı Şehirleri**. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985

[4] Yazar, çalışmanın ilk bölümünde Halep'in konumu ve çalışma kapsamı hakkında bilgiler vermektedir.
İkinci bölümde ise Halep şehrinin özellikle geç Memlûk şehri özellikleri ve bu birikimin üzerine atılan Osmanlı imzasının şehre kattıkları hakkında bilgiler verdikten sonra özellikle Halep'te inşa edilmiş olan mimari yapıların genel olarak karakteristik özellikleri hakkında açıklamalar yapar.
Halep ile ilgili yararlanmış olduğumuz kaynakların büyük bölümünde de gördüğümüz gibi bu kaynakta da yine Halep'te inşa edilmiş olan büyük vakıf eserleri ana temasıdır. Çalışmanın üçüncü bölümü Halep'te 16.yüzyılda inşa edilmiş olan büyük külliyelerin ele alınmış olduğu bölümdür ki burada Hüsreviye, Adiliye, Behramiye Külliyelerinin yanı sıra Gümrük Han hakkında bâni, tarihçe ve mimari özellikler, form, fonksiyon ve şehirle ilişkisi gibi konularda ayrı ayrı bilgiler verilmektedir.
Çalışmanın dördüncü bölümü, 17.yüzyılda Halep'te inşa edilen bazı tekkelere ayrılmıştır. Bu bölümde özellikle Osmanlı Devletinin Sufizme bakışı, Mevlevi Tekkesi, Şeyh Ebu Bekir Tekkesi, İhlasiyye Tekkesi ve ayrıca İpşir Paşa Külliyesi hakkında tanıtıcı ve açıklayıcı bilgiler verilmiştir.
Yazar, çalışmasının beşinci bölümünü, kitabının asıl teması olan 16.ve 17.yüzyıllardan daha eski dönemlere ayırmıştır. Bu bölümde Halep şehri için çok önemli olan iki yapıdan yani Halep Ulu Camii ve Halaviye Medresesinden bahsedilmektedir. Burada ayrıca oldukça detaylı olarak Vezir Han'dan da bahsedilmektedir. Yine bu yapılar, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi bani, tarihçe ve mimari özellikler, form, fonksiyon ve şehirle ilişkisi gibi konularda ayrı ayrı bilgiler verilmektedir.
Sondan bir önceki bölüm olan altıncı bölümde Osmanlı şehrinin imajı hakkında bilgiler verilmektedir. Burada Matrakçı Nasuh ve Evliya Çelebi'nin anlatımları ve hazırlamış oldukları görsel malzemeler ışığında bilgiler verilmektedir.
Çalışma tüm bu bölümlerde verilen bilgilerin ışığında yedinci ve son bölüm olan sonuç bölümü ile sonlanmaktadır. Ayrıca çalışmanın sonunda, yukarıda bahsi geçen yapıların bugünkü ve eski durumları ile ilgili fotoğrafların, planların ve kesitlerin de bulunduğu zengin bir içerik dikkat çekmektedir.
Heghnar Zeıtılan WATENPAUGH, **The Image of an Ottoman City Imperial Architecture and Urban Experience in Aleppo in the 16th and 17th Centuries** /Leiden ; Boston, 2004.

inşa malzemesi, hanların işletilmesi, Halep mahalleleri ve Halep'te yer alan sivil konutlar üzerine verilen bilgilerden yararlanılmıştır.[5]

Andre RAYMOND'un "Osmanlı Döneminde Arap Kentleri" adlı eseri de yararlanılan çalışmalar arasındadır.[6]

Daniel GOFFMAN-Burce MASTERS "Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti" Halep, İzmir ve İstanbul'un konu edildiği kaynağın konumuzla ilgili olan bölümü olan Halep'in tarihsel geçmişinin yanı sıra jeopolitik konumu sebebiyle özellikle Osmanlı Devleti için arz ettiği önem, ticari gelişmeler, Halep'in Osmanlı döneminde geçirmiş olduğu siyasi olaylar, Halep'in nüfus yoğunluğu ve bu yoğunluğun yıllara göre dağılımı gibi konular üzerinde durulmuştur.[7]

Jean SAUVAGET "Alep" adlı eserinde her ne kadar Osmanlı öncesi dönem ile ilgili bilgiler veriyor olsa da çalışmamız kapsamında kendisinden yararlandığımız önemli eserler arasında yer almaktadır.[8]

Najwa OTHMAN'ın "Halep'te Osmanlı Mimarisi" adlı makalesinde sadece camiler konu edilmektedir.[9]

Lamia AL-JASSER tarafından kaleme alınan "Suriye'de Erken Osmanlı Dönemine Ait Yapılarda Süsleme ve Bezemeler" adlı çalışmada Suriye'deki Osmanlı dönemi, erken dönem (1516-1846) ve geç dönem (1846-1918) olarak ikiye ayrılmıştır. Bu iki dönem içerisinde incelenen yapılar da kendi aralarında dini ve sivil yapılar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir.

---

[5] Suraıya FAROQHI, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla)** (Çev.Elif KILIÇ) İstanbul:Tarih Vakfi Yurt Yayınları,1998.

[6] Andre RAYMOND, **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995

[7] Edhem ELDEM-Daniel GOFFMAN-Burce MASTERS, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul**: İstanbul, 2003.

[8] Jean SAUVAGET, **Alep**: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1941.Notes Sur Quelques Monuments Muslumans De Syrie Propos D'une Etude Recent Paris: Librairie Orientaliste Paul Geutner, 1947.

[9] Najwa OTHMAN, "Halep'te Osmanlı Mimarisi" **Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.Çalışmanın başında kısa bir Halep tarihçesi verilmiştir. Ardından Osmanlı devrinden önceki Halep Camileri başlığı altında ilk İslam Dönemi ve Memlûk dönemi eserleri üzerinde durulmuştur. Makalenin ana konusu olan Halep'teki Osmanlı Devri Camileri anlatılırken konu iki başlık altında incelenmiştir. Bunlar;Osmanlı Tarzı Camiler, Osmanlı Öğeleriyle İnşa edilen Geleneksel Camiler. Bu başlıklar altında eserler incelendikten ve tanıtıldıktan sonra makalede değinilen bir diğer konu da Osmanlı mimarisinin modern Halep camileri üzerindeki etkisi şeklinde gelişmiştir. Makalenin son bölümünde önemli birkaç mimarın eserleri, bu mimarların eser yapım teknikleri ve mimariye getirdikleri yenilikler üzerinde durulmuştur.

Bu açıklamaların ardından ele alınacak olan Suriye'deki yapılar, Halep, Şam ve Humus şehirlerindekiler olarak üç bölüme ayrılmıştır. İlgili şehirlerdeki yapılar tek tek ele alınarak, önce yapıların kısa tarihçeleri verildikten sonra, yapılarda ele alınan süslemelerin bulunduğu yerler ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmanın sonuç bölümünde belli başlıklar altında toplanan süsleme çeşitlerinin, Şam ve Halep'teki uygulamaları üzerine karşılaştırmalar yapılmıştır.[10]

Halep'teki Osmanlı dönemi mimari anıtları hakkında bilgiler veren bir diğer kaynak, Steven Charles WOLF tarafından yazılan, The Construction of Ottoman Aleppo: Modes and Meanings of Urban (Re-) Organization adlı çalışma, Harvard Üniversitesinde yapılmış ve yayımlanmamış bir doktora tezidir.[11]

---

[10] Yukarıda belirtilmiş olan üç şehirdeki yapılarda yer alan süslemeler ele alındıktan sonra genel bir sonuç bölümü hazırlanmıştır. Bu bölümde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Erken Osmanlı döneminde inşa edilen binalardaki süslemeler, yapının türüne göre ya da kullanılan malzemeden ötürü yapıldığı şehre göre farklılık göstermektedir.
- Özellikle Şam ve Halep'te yapı süslemelerinin yoğunlaştığı yerler; dini binalarda taçkapı, mihrap, minber ve minarelerde, Kamu binalarında, dış cephelerde. Evlerde ve saraylarda ise iç duvarlar, eyvanlar, havuzlarda bulunmaktadır.
- Suriye'deki Osmanlı yapılarında kullanılan süsleme türleri ise; mozaik, sıva, dikit, dizi, çini, mermer panolar, renkli kemer taşları ve ahşap işleri olarak tanıtılmış ve bu süsleme türleri açıklanarak çalışma sona erdirilmiştir.

Lamia JASSER, "Suriye'de Erken Dönemine Ait Yapılarda Süsleme ve Bezemeler". (Çev.Nesligül ÖZGEN). **Türkler Ansiklopedisi** Cilt 12.Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002

[11] Çalışmanın ilk bölümü aynı zamanda giriş bölümünden meydana gelmektedir. Bu bölümde Halep şehrinin geçmişi ve genel mimari özellikleri ile ilgili bir özet verilmektedir.
İkinci bölümde ise Halep'teki Memlûk ve Erken Osmanlı dönemlerinin genel özellikleri, 1480'lerin öncelerinden günümüze kalanlar ve bunların yanında Sabun Han, Abrak Han ve Hayır Bey Han gibi önemli yapılar tanıtılmaktadır.
Çalışmanın üçüncü bölümünde ana tema Hüsrev Paşa Külliyesidir. Bu külliyenin banisi olan Hüsrev Paşa hakkında bilgiler verildikten sonra Hüsrev Paşa Vakfının genel özellikleri ve çalışma prensipleri hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Aynı zamanda yine bu bölümde Suna Hanı, Nahhasin Hamamı ve Kurbey Hanı ile ilgili tanıtıcı bilgiler de verilmektedir.
Dördüncü bölüm olan Dukakinzade Mehmed Paşa Vakfı ile ilgili oldukça geniş bilgiler bulunmaktadır. Bu bölüm içinde vakfın kurucusu Dukakinzade Memed Paşa hakında bilgiler verildikten sonra bu vakfın oluşum aşamaları anlatılmaktadır. Bu bölümde Ferra Hanı, Fara Sûku, Farra Kayseriyesi, Nahhasin Hanı, Nahhasin Sûku, Uleybiye Hanı Adiliye Hanı ve Burgul Hanı hakkında da tanıtıcı bilgiler verilmektedir.
Sokullu Mehmed Paşa Vakfının konu edildiği bölüm ise çalışmanın beşinci bölümüdür. Yukarıda belirtilen vakıfların tanıtım aşamaları bu bölüm için de geçerlidir.
Halep Şehri ticari yapıları içinde ayrı bir yeri olan Gümrük Hanı, bu çalışmanın altıncı bölümünde yer almaktadır. Bu hanın fonksiyonu ve formu hakkında bilgiler verildikten sonra ayrıntılı bir şekilde tanıtılmıştır ve yine bu bölümde Osmanlı dönemi Halep hanlarının problemleri üzerinde durulmuştur.
Tezin yedinci bölümünde, Halep'in en önemli külliyelerinden biri olan Behram Paşa Külliyesi ve bu külliyenin varlığını sürdürebilmesi için kurulmuş olan Behram Paşa Vakfı ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Aynı zamanda bu bölümde vakfın kurucusu olan Behram Paşa ile ilgili kişisel bilgilere de yer verilmiştir.
Son bölümde ise Osmanlı dönemi Halep külliyeleri ile Osmanlı Devletinin klasikleşmiş külliye mimarisi arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Gerek bilgi ve gerekse görsel malzemelerle destekli olan bu karşılaştırma, bizim çalışmamız açısından da oldukça önemli sonuçlar ortaya koymamıza neden olmuştur.

Abdülkadir DÜNDAR "Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri" Osmanlı Devletinin kendi topraklarına kattıktan sonra Halep sancağına bağlı bir merkez olarak idare edilen Kilis'te inşa edilmiş Osmanlı devri mimari eserleri, birbirine oldukça yakın coğrafyalarda olduğundan konumuz olan Halep'teki Osmanlı eserleriyle gerek plan, gerek süsleme ve gerekse baniler konusunda benzer özellikler yansıtmaktadır. Halep'teki Osmanlı eserlerini Anadolu'daki benzer örnekleriyle en fazla kıyaslanan mimari anıtlar bu kaynaktan olmuştur.[12]

Doğan KUBAN'ın "Osmanlı Mimarisi" adlı eseri ise özellikle Halep'teki Osmanlı Eserlerinin tasvirlerinden sonra benzer mimari planların Anadolu ve yurtdışındaki karşılaştırılması aşamasında sıkça başvurulan kaynak, yeni ve sadece bir kataloglama yapmaktan öte, yapıların birbirleriyle karşılaştırılarak belli başlı özelliklerinin ortaya konduğu, anlaşılır ve sorgulayıcı yaklaşımlarla sonuca ulaşan bir tarz ile yazılmıştır.[13]

Çalışmanın sonunda, hem yukarıda bahsi geçen yapıların bugünkü ve eski durumları ile ilgili hem de karşılaştırma yapılan klasik Osmanlı Külliyelerinin fotoğrafların, planların ve kesitlerin de bulunduğu zengin bir içerik dikkat çekmektedir. Steven Charles WOLF, **The Construction of Otoman Aleppo: Modes and Meanings of Urban (Re-) Organization.** Harvard University 2005

[12] Abdülkadir DÜNDAR, **Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri.** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1999

[13] Beş bölümden oluşan eser incelendiğinde aslında iki ana başlık etrafında geliştiği görülür. Bunlar Mimar Sinan'dan önce Osmanlı Mimarisi ve Mimar Sinan'dan sonra Osmanlı Mimarisi'dir.
Mimar Sinan'dan Önceki Osmanlı Mimarisi kısmı, kaynağın ilk iki bölümünü oluşturur. Bunlardan ilk bölümde toplum kültürü, dönemin tarihsel çerçevesi ve ilgili dönemlerde Osmanlı Devletine başkentlik yapmış önemli kentlerdeki mimari konum ele alınmaktadır.
İkinci bölümde ise, zaviyeli camilerin ardından tek kubbeli camiler, İstanbul'un fethinden önce İstanbul'daki mimari, fetihten sonraki mimari faaliyetler, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II.Bayezid dönemi mimari eserleri ve Mimar Sinan'dan önce Osmanlı mimari bezemesi üzerine örnekler verilmektedir.
Mimar Sinan ve Klasik Osmanlı Mimarisi üzerine bilgilerin verilmiş olduğu III.bölümde, Mimar Sinan'ın hayatı ve eserleri, Süleymaniye ve Selimiye Camileri üzerine çarpıcı detaylar ve karşılaştırmalı örnekler verilmiştir.
Sondan bir önceki bölümde 1720'lerden I.Dünya Savaşına kadar olan süreçte Batılılaşma hareketlerinin Osmanlı Mimarisine olan etkileri ve bu hareketin sonuçları üzerine bol sayıda örnek ile karşılaştırmalar yapılmaktadır. Osmanlıca Mimari Sözlüğü, Dipnotlar ve Kaynakça ile çalışma sona erdirilmiştir.
Sonuç olarak Kuban, Halep'teki Osmanlı yapılarının, daha çok Memlûklu geleneğine bağlı kalınarak inşa edilmiş olduğu üzerinde durmaktadır. Doğan KUBAN, **Osmanlı Mimarisi**. İstanbul: Yem Yayın,2007

BÖLÜM II

2.1. OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE, İSLAM TARİHİ İÇİNDE HALEP

637 yılında, Halep'in fethi ile ilgili olarak, farklı rivayetler mevcuttur. Bunlara göre Ebu Ubeyde tarafından İyaz b.Ganem idaresinde gönderilen kuvvetler, şehri ablukaya alarak, şehir halkı ile canları, malları, şehir surları, kiliseleri, evleri ve kalelerine dokunulmamak ve cizye almak şartı ile teslim olmaları konusunda bir anlaşma yaptılar. Halep'in bir Müslüman şehri oluşu, 20 Ağustos 636 yılında yapılan bir savaşa bağlanır. Bu savaş sonucunda Halep, Hz. Ömer tarafından Hums Cündü'ne (askeri idare birlikleri) bağlanmıştır.[14] Bir başka rivayete göre de, Halep halkının kanlarının akıtılmaması, evleriyle kiliselerinin ise Müslümanlara yarı yarıya taksim edilmesi şartıyla bir anlaşma yapmış oldukları iddia edilmektedir.[15] Konu ile ilgili son bir rivayet de Halep halkının, Müslümanların gelişi haberiyle şehri terk edip Antakya'ya yerleşmiş oldukları yönündedir. Şehre giren Ebu Ubeyde, şehri boş bulmuştur. Aracılar vasıtasıyla barış sözleşmeleri yapıldıktan ve güvence verildikten sonra Halep halkı, şehre geri dönmüştür.

Kudüs'ün tesliminden kısa bir süre önce de Suriye'ye gelen Hz. Ömer, Suriye'nin teşkilatlandırılması konusunu müzakere ettikten sonra, bu bölgeyi;

- Dimaşk
- Hums
- Filistin
- Ürdün

---

[14] Hilmi BAYRAKTAR, XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti. Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Yayınları, 2004. (s.6)

[15] Ahmed b.Yahya BELAZURI, **Fütuhû'l Buldan**. (Çev. M.Fayda) Ankara,1997 (s.209)

olarak dört askeri bölgeye ayırmıştır. Halep şehri, bu dağılıma göre Humus bölgesinde yer almaktadır.[16]

Emeviler döneminde Suriye büyük bir önem kazanmış olmasına rağmen Halep'in bu durumdan fazla bir pay sahibi olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Bu dönemde bazı eyalet valileri Halep'in yakınlarına yerleşerek köşkler yaptırmış olsalar da şehir anlamında hiçbir gelişme ve iyileşme olmaması dikkat çekicidir. Belki Emeviler döneminde Halep'in en büyük kazanımı, inşa edilmiş olan bu köşkler ve yine bu dönemde inşa edilmiş olan Halep Ulu Camii'dir.

Şekil:1.1. Halep Şehri Hava Fotoğrafı (Archnet.org)

İslam dünyasında egemenliği ve gücü elinde bulundurmaya başlayan Abbasiler zamanında Halep, Abbasilerin eline geçmiştir. Halep, Emeviler döneminde olduğu gibi Abbasi hâkimiyetini de sönük bir şekilde geçirmiştir.[17]

Abbasilerin Mısır valisi Ahmed b. Tolun, Bizanslılara karşı savunma yapmak bahanesiyle 877 yılında Suriye'ye girmiş ve Suriye ile birlikte Halep'i de istila ederek, bağımsızlığını ilan etmiştir. Fakat Ahmed b. Tolun'un 884'te ölmesi üzerine çıkan iç

[16] BELAZURI, 1997 a.g.e. (s.211-212)
[17] Emin KIRKIL, **Selçuklu Döneminde Halep**. Elazığ:1999 (s.7).

karışıklıktan istifade eden Abbasiler, Suriye'yi geri aldı. Ahmed b. Tolun'un oğlu Humareveyh, Halep'i kısa bir süre daha elinde tuttuysa da, 904 yılında onun da ölümüyle Abbasiler Halep'e ve tüm Suriye'ye yeniden hâkim oldular ve ertesi yıl Mısır'ı da alarak bu devlete kesin bir son verdiler.[18]

Abbasilerin gücü zayıflamaya başladığında Halep, Arap hanedanlığının parlak bir merkezi görünümündedir. Özellikle Hamdani hükümdarı Seyfü'd Devle zamanında, hanedanlığın gücü oldukça artmıştı. Halep, 944 tarihine kadar yakın çevresi için önemli olsa da, bu tarih sonrası Hamdanilerle birlikte devlet merkezi olma özelliğini kazanmıştır. Hamdanilerle başlayarak, Nureddin Zengi dönemine kadar geçen iki yüz yıllık süreç içerisinde kentte Şii dünya ve din görüşünün hâkim olduğu bilinir.[19] Hamdanilerin hâkimiyetinin ardından, Suriye ve Halep'e Bizans saldırıları başladı. 954 yılından itibaren Bizanslılar, Hamdanilere karşı büyük bir taarruz başlatarak Halep'i ele geçirdiler. Şehirde büyük katliamlar yaptılar. Hamdani Kralı Seyfü'd Devle'nin sarayını yerle bir ederek geri çekildiler. Bizans İmparatoru Nikephoros 963'te Bizans tahtına geçti ve 966'da Hamdanilerin üzerine tekrar yürüdü. Halep'e kadar gelen Bizans ordusu kaleyi fethedememiş, buna rağmen şehri vergiye bağlamayı başarmıştı. Hz. İsa ile ilgili bazı eşyaların teslim edilmesi koşuluyla şehre dokunulmayacağını bildiren İmparator Nikephoros, istediklerini almış, dönüşte Antakya'yı kuşattıysa da bir sonuç alamadan İstanbul'a geri dönmüştür.[20]

Halep şehri Hamdani Kralı Seyfü'd Devle'nin saltanat döneminde adeta altın çağını yaşamıştır. Bu hükümdar adeta Halep'i âlimler ve şairler şehri haline getirip, Arap literatüründe çok önemli bir yere yükseltmiştir. Bizans'a yönelik cihad faaliyetleri bu dönemde artık hep Halep'ten yapılır haldedir. Bu gelişmelerden Halep'in İslam-Bizans ilişkilerinde özel ve önemli bir yere sahip olduğunu anlaşılmaktadır.[21] Seyfü'd Devle'nin ölümünden sonra Halep, uzunca bir süre istikrara kavuşamadı. Zimamdarların ihtirasları, komşu emirlerin hırsları, birbiri ardına gelen Bizans istilaları, bedevi yağmaları ve kendilerine Irak yolunu açacak bir yeri ele geçirmek için Mısır'daki Fatımilerin birkaç kere tekrarladıkları teşebbüsler, Halep'i yaklaşık yarım

[18] Enver ÇAKAR, 16.Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566) Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003. (s.5)
[19] Erdal ESER, "Zengi Dönemi Halep Kutsal Yer Kültü". **Ortaçağda Anadolu, Prof.Dr.Aynur DURKAN'a Armağan**. Ankara, 2002 (s.251-268)
[20] SAOUAF, 1953 a.g.e (s.9)
[21] Hasan KARAKÖSE, 1876-1918 Yılları Arası Ortadoğu ve Halep. Kayseri:1995 (s.4)

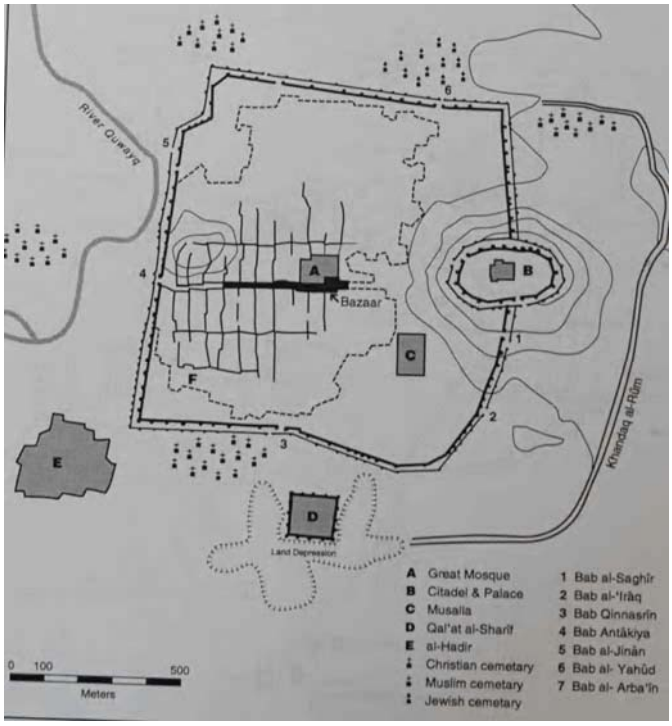
yüzyıl kadar süren bir kargaşa ve huzursuzluk içine sokmuştur. Şehrin 1015 yılında Fatımiler tarafından zapt edilişi, valilerin isyanları ve merkezi idarenin zaafı yüzünden, Halep yine bir karanlık sürece girdi. Sonunda Suriye'deki bedevi kabileleri 1022 yılında memleketi aralarında paylaşmaya karar verdiler ve bu paylaşma sonunda Halep, Salih b. Mirdas'a ait bir yer haline geldi. Bu gelişmenin ardından Halep'te Mirdasoğulları devri başlamışsa da karışıklıkların önüne geçilememiştir. Şehir bazen Mirdasoğullarının, bazen de Fatımilerin egemenliği altına girmiştir. Bu arada Mirdas oğlu Salih, Fatımilerle yapılan bir savaşta öldürülmüş, oğlu Şiblüddevle Halep'e gelerek buraya hâkim olmuştur. Mirdasoğullarının Halep'teki varlıkları yaklaşık elli yıldan fazla sürmüştür.[22]

Halep'e ilk Türkmen girişi de Fatımi-Mirdasi mücadelesi sırasında olmuştur. Mirdasi Emiri Mahmud, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın, Mısır seferi sırasında Selçuklu egemenliğini kabul etmekle birlikte, Sultan'ın bir davetine icabet etmediği için Halep, bizzat Alp Arslan tarafından kuşatıldı. Bu arada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in büyük bir ordu ile harekete geçtiğini haber alarak Malazgirt'e yöneldi. Kendi geleceğinden endişe duyan Mahmud, Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıkıp özür dileyip affedilmeyi başarmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti (1040-1157) kurulduğu zaman Halep'te Mirdasoğulları idaresi devam etmekteydi.[23] Büyük Selçuklular zamanında Türkler, bir taraftan Anadolu ve Suriye'ye, bir taraftan Anadolu ve Türkistan'a doğru ülkelerinin sınırlarını sürekli olarak genişlettiler. İslam dünyasının birliğini sağlamak için uğraştılar. Dönemin en gelişmiş bölgelerinden olan Suriye ve Irak'ta ortaya çıkan karışıklıklara bir son vermek üzere, daha Tuğrul Bey zamanından itibaren Selçukluların bölgede varlıklarını gösterdikleri, bu arada Halep önlerinde gördükleri Afşin ve diğer Türkmen komutanları tarafından bu şehrin Anadolu cihad hareketine bir üs olarak kullanıldığı, Bizans İmparatoru'nun bu baskıları durdurmak ve burayı bir üs olarak kullananları cezalandırmak ve kaybedilen yerleri geri almak için Halep önlerine geldiği, ancak başarılı olamadığı kaynaklarca bildirilmektedir.[24]

---

[22] KARAKÖSE, 1995. a.g.e. (s.4)
[23] Osman TURAN, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**. Ankara:1965 (s.115)
[24] Osman TURAN, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**. İstanbul:1984 (s.110).

Şekil:1.2. 11.yüzyılda Halep Planı (TABBAA 1997)

11.yüzyılda Halep'in yerleşim planına bakıldığında (Şekil:1.2.) surların, Halep Kalesini kuzey ve güney akslardan keserek şehri kareye yakın bir şekilde çevrelediği görülür. Surların merkezinde Ulu Camii yer alırken, Ulu Camii'nin kuzey, batı ve güneyinde ızgara planlı bir yerleşim yoğunluğu izlenmektedir. Şehrin doğusunda, batısında ve kuzeyinde iki, güneyinde bir olmak üzere toplam yedi kapısı bulunur. Müslüman, Hıristiyan ve Musevi mezarlıkları surların dışında yer almaktadır.

Sultan Alp Arslan'ın ölümünün ardından tahta geçen oğlu Melikşah, 3 Aralık 1086'da Halep'e gelmiş ve Halep'i doğrudan Selçuklu İmparatorluğuna bağlamıştır. Melikşah'ın ölümünün ardından Suriye ve Filistin Selçuklu hükümdarı Tutuş ile Berkyaruk arasında Büyük Selçuklu Sultanlığı için mücadele başladı. Uzun uzadıya süren mücadelelerden sonra Suriye'de, biri Halep'te ve diğeri Dimaşık'ta olmak üzere, Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı iki meliklik kuruldu.[25]

Bu gelişmeler de Halep'teki karışıklık ve huzursuzluğu gidermeye yetmedi. Halep'te bir türlü huzurun sağlanamaması üzerine, şehrin yöneticileri Bağdat Şıhneliği yapan Mardin Artuklu Emiri İlgazi'ye bir heyet göndererek, Halep'e gelip, yönetimi ele

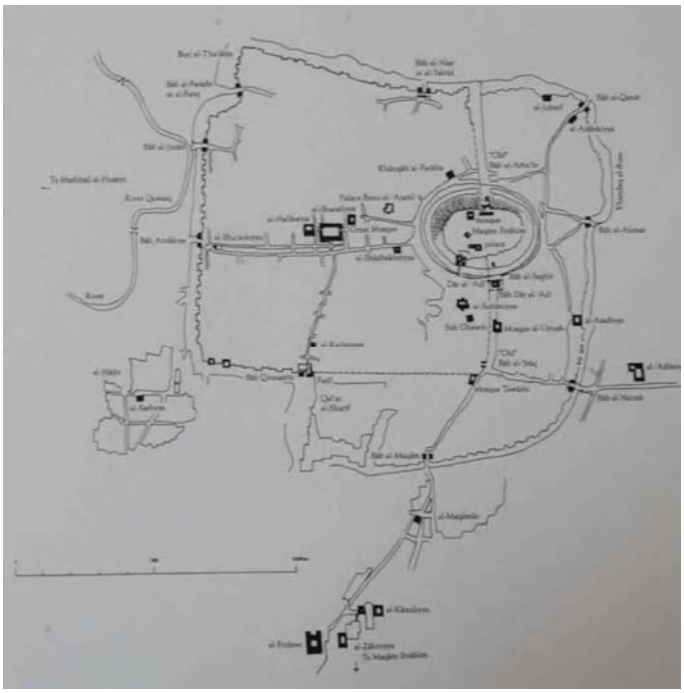
[25] Coşkun ALPTEKİN, **Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)** İstanbul:1985 (s.6-8)

almasını ve kendilerini haçlılara karşı korumasını teklif ettiler. Bu teklifi kabul eden İlgazi, oğlu Timurtaş ile beraber Halep'e geldi ve şehrin yönetimini ele geçirdi. Bu nedenle 1118 yılında, Halep'te Selçuklu egemenliği fiilen sona ermiş oldu.

Artuklu Hükümdarı İlgazi, Halep'in valiliğini oğlu Timurtaş'a bırakarak geri döndü. Ertesi yıl geri dönen İlgazi, 1119'da Haçlıları Halep'te büyük bir bozguna uğrattı. İlgazi'nin ölümünden sonra onun yeğeni Süleyman 1122'de Halep'e hâkim oldu. Bu yönetim değişikliğini fırsat bilen Kudüs Kralı II.Boudin, Halep üzerine yeni saldırılara başladı ve bazı kaleleri ele geçirdi. Bu saldırıları durdurabilmek amacıyla Süleyman, II.Boudin ile anlaşma yapmak ve Halep'in bazı bölümlerini ona bırakmak zorunda kaldı. 1128'de Halep halkı, Musul Prensinden yardım istedi. Bu yardım talebi, şehri devamlı tehdit eden istilacılara karşı yapılmıştı. İmameddin Zengi'nin oğlu Nur al-din Zengi (1128-1146), parlak bir zafer ile istilacıları esir etti. 1127'de Halep'i alan İmameddin Zengi, Büyük Selçuklu Sultanı Mahmud tarafından Halep'le birlikte yıllık 120 bin altın vergisi olan Cezireteyn, Şam, Şatt, Humus, Hama, Ba'lbek, Rakka, Dara, Harran kentlerini yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu dönemde Urfa Haçlı Kontluğu da ortadan kaldırılmış, Halep ve çevresinde asayiş ve güvenlik sağlanmış, Sünni çalışmalar artmış, medrese, tekke ve zaviyeler çoğalmıştır. Nur al-din'in ölümünden sonra başa geçen Nureddin Mahmud Zengi (1146-1174), Haçlılara karşı savaşı devam ettirmiş, Şam ve etrafındaki kaleleri topraklarına katmış, Halep, Hama ve Humus gibi yerlerde camiler ve medreseler inşa ettirmiş, Halep Kalesi'ni de onartmıştır. Onun döneminde Halep, daha önce hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır.[26] Nureddin Mahmud Zengi'nin ölümünün ardından onun 11 yaşındaki oğlu melik Salih 1182'de tahta çıktı. Kısa bir süre sonra Halep, Mısır hâkimiyetine geçti. Selahaddin Eyyubi 1183'te, Halep hükümdarı oldu. Şehir bu dönemde çok iyi bir şekilde onartıldı ve yeni yapılar inşa edildi. Bu imar faaliyetleri içinde belki de en önemlisi, Halep kalesinin tamiri ve etrafına hendeklerin kazılmasıdır. el-Malik el-Zahir ayrıca sarayı da kale içine almıştır.[27] Yine bu dönemde Türklere idari ve askeri görevler verilmiş, Halep'te yeni Türk mahalleleri oluşturulmuştur. Halep sanayisi ve ticareti oldukça gelişmiş, şehrin iç ve dış kaleleri ve kanalizasyon tesisatları onartılmıştır. Bunun yanında Halep'te yeni pazaryerleri açılmıştır.

[26] ESER, 2002. a.g.e. (s.252).
[27] SAOUAF, 1953 a.g.e. (s.9-10)

Halep, bu olayların ardından tekrar karışık dönemler yaşadıktan sonra Eyyubiler devri ile birlikte, Ortaçağ'da geçmişinin en parlak dönemlerinden birini yaşadı. Sultan unvanını alan ve Selahaddin Eyyûbi'nin oğlu olan Gazi'nin döneminde Halep, Başkent oldu. Şehir, Türk askerlerinin korumasında yeni mahalleler ile genişletilmiş, 1207-1225-1229 ve 1254 yıllarında yapılan ticaret anlaşmaları sayesinde oldukça zenginleşmiştir.[28] Bu mali zenginliğin yanı sıra kaleleri, yeni tekniğe göre yeniden inşa edilmiş, Ortaçağ askeri mimarisinin en güzel eserlerinden biri haline gelmiştir. Diğer yandan medrese ve zaviyelerin imarı ile Halep, devrinin önemli bir ilim ve fikir merkezi haline gelmiştir.[29] Nitekim Halep'li yazar ibn Şeddâd, 13.yüzyılın ortalarında Halep'te kırk medrese bulunduğunu yazmaktadır.[30]

Şekil: 1.3. 13.Yüzyılda Halep Planı (TABBAA 1997)

Halep'in bu parlak dönemi Moğol istilasına kadar devam etmiştir. Haçlı ve Ermeni kuvvetleri tarafından da desteklenen Moğol ordusu 18 Ocak 1260 tarihinde, Halep'i kuşatma altına aldı. Moğol Hükümdarı Hülagü, her yeri yakıp yıkarak talan etti ama

[28] W. HEYD, **Yakın Doğu Ticaret Tarihi**. (çev. Ziya KARAL) Ankara:1975 (s.420)
[29] Jean SAUVAGET, **Notes Sur Quelques Monuments Muslumans De Syrie**. Paris:1941 (s.118)
[30] Claude CAHEN, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**. (çev.Yıldız BORAN) İstanbul:1994 (s.246)

onun asıl hedefi Halep Kalesiydi.[31] 25 Ocak'ta şehri, iç kaleye kadar alan Moğol kuvvetleri, yaklaşık altı gün kadar süren bir katliam yaptıktan sonra İmparator Hülagü, kaledeki şehir halkına seslenerek kendileriyle görüşmek istediğini söyledi ve onların can ve mal güvenliklerini koruma sözü verdi. Buna inanan halk, kale kapısını açar açmaz müthiş bir kıyım ve talan başladı. Kale içindeki tüm yapılar yakılıp yıkıldı ve insanlar öldürüldü. Sonuçta Moğollar Suriye'nin tamamını ele geçirdiler.[32] Halep'teki Moğol hâkimiyeti, Memlûklulların burayı almasına kadar devam etti.

1250 yılında Eyyubileri mağlup ederek devlet kurmuş olan Memlûklulların Sultanı Kutuz, Suriye'yi almak için Sultan Baybars ve ona bağlı birlikleri Moğolların üzerine yolladı. 3 Eylül 1260'ta Moğol ordusunu yenen Memlûklu kuvvetleri, Suriye'de Memlûklu hâkimiyetini de sağlamış oldular. Memlûklular da Suriye'yi altı ayrı idari bölgeye ayırdılar ki bu bölgelerden biri de Halep'ti.[33]

Osmanlı fethi öncesi Memlûklu dönemi Halep şehrin sınırlarını, giriş ve çıkışların kontrol edildiği kale belirlemektedir. Son Memlûklu sultanı, şehir kalesinin surlarını onartmış ve ağır toplarla daha muhkem bir hale getirmiştir.[34] Şehrin kalesinin en geniş kapısı olan Taht al-ka'la hem ticari hem de törensel faaliyetlerin gerçekleştiği bir yer olmuştur. Haftalık Memlûklu askeri bölüklerin kıta denetimleri burada yapılmıştır.[35]

Şehrin batı tarafındaki Bab-ı Antakya'nın yakınında ise Halep Ulu Cami ve Halaviye Medresesi gibi eski anıtsal yapılar bulunur. Şehrin hemen dışındaki yerleşimler Cüdeyde, Şaliba ve Makamat gibi Ortaçağdan itibaren şehrin ticaret hattından faydalanmışladır. [36]

Tahrip edilen kalenin tamiri için 32, yıkılmış olan istihkâmların telafisi 130 yıl gibi bir süre geçmiştir. Şehirde emniyet sağlandıktan sonra bu sefer de valilerin isyanları şehrin yeniden kalkınmasına imkân vermemiş, nihayet 1348 yılındaki büyük veba salgını ve ardından Emir Timur'un saldırısı Halep'i zor durumda bırakmıştır.[37] 1401'de Emir Timur komutasındaki Timur imparatorluğu istilası Halep'i yerle bir etmiştir. Uzun tarihi boyunca sayısız istilaya maruz kalan Halep, Emir Timur'un saldırısı kadar kötü duruma

[31] Rene GROUSSET, **Bozkır İmparatorluğu**. (çev.Reşat UZMEN) İstanbul:1981 (s.342-345).
[32] SAOUAF, 1953 a.g.e. (s.10)
[33] ÇAKAR, 2003 a.g.e. (s.11)
[34] WATTENPAUGH, 2004. (s.31).
[35] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.32).
[36] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.32).
[37] SAUVAGET, 1941 a.g.e. (s.121)

hiç düşmemiştir.[38] Halep'te bir ay kadar kalan Timur, bu süre zarfında köyleri bile yağmalatarak Halep'te taş üstünde taş bırakmamış ve çok kişiyi öldürtmüştür. Bununla da yetinmeyerek, Şam'dan dönüşünde tekrar Halep'e uğramış, şehrin ayakta kalan son kısımlarını da yıktırmış ve kaleyi de kullanılmaz hale getirmiştir.[39]

Fakat bütün bu felaketlere rağmen, Kilikya'daki Ermeni Krallığının yıkılışı ve Avrupa ile İran arasındaki ticari münasebetlerde aracı rolü oynayan Karadeniz'deki Ceneviz ticaret merkezleri, Halep'in kısa zamanda yeniden kalkınmasını sağlamıştır. Venediklilerle, İtalyan kumaşları karşılığında Gilan İpeği satan kervanların buluşma noktası haline gelen Halep, beklenenin üzerinde gelişmeye başladı. Bir taraftan Ebrek, Özdemir ve Hayır Bey hanları gibi büyük yapılarla çarşıları genişlerken, diğer taraftan da kervan yolları boyunca kalabalık mahallelerin kurulması, şehrin fiziki görünümünün önemli şekilde değişmesine sebep olmuştur.

Emir Timur'dan sonra Halep'te Memlûk egemenliği etkin olmuştur. Osmanlılar ile Memlûklular arasındaki ilişki, 14.yüzyılın ikinci yarısından itibaren dostane bir şekilde başlamıştı. Fakat Memlûkluların Malatya Valisi Mintaş'ın isyanı ve gelişen olaylar neticesinde Yıldırım Bayezid tarafından Malatya'nın alınışıyla birlikte Memlûklu-Osmanlı gerginliğinin ilk aşaması başlamış oldu.[40]

Memlûk İmparatorluğu, 250 yıl süren egemenliği sırasında Arap dünyasının önder devleti olarak konumunu korumuştu. Bununla birlikte askeri düzenlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile karşılaştırıldığında iki sakıncası vardı. Yönetici sınıf, kesin olarak sırtını yeniliklere dönmüştü. Öyle ki ordu, ağır Osmanlı silahları, tüfekleri ve savaş düzenleriyle yarışacak durumda değildi. Bir diğer durum ise iktidarın babadan oğula geçmiyor olmasıydı. Yani bir kölenin eski efendisine ihanet ederek bile olsa tahta geçmeyi hedeflemesi için cesaret vericiydi. Bütün bunlara ek olarak Kayıtbay'ın, II.Bayezid'i yenilgiye uğratmasından sonraki 25 yıl içinde Mısır, Portekizlilerin Hindistan'a uzanan Ümit Burnu yolunu keşfetmeleri ve Kızıldeniz'de Memlûklulara karşı bir üstünlük kurma iddiaları sonucunda hem zenginliğinden hem de saygınlığından büyük ölçüde kayba uğramıştı.[41] Bunun sonucunda 16.yüzyılın başlarında Memlûk

[38] SAOUAF, 1953 a.g.e. (s.11)
[39] Yaşar YÜCEL, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)**. Ankara:1989 (s.111).
[40] İbrahim Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, C.I-IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1999 (s.187)
[41] Donald Edgar PITCHER, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası**. İstanbul: 1999 (s.152)

Devleti büyük bir bunalım yaşamaya başladı. Ortaçağ'ın sonlarındaki veba salgınlarından Mısır ve Suriye'de, dönemin Avrupa Devletleri gibi büyük zarar görmüştü. Portekizlilerin Ümit Burnu'nu keşfi, dolayısıyla Hint Okyanusuna ulaşmaları kısa vadeli de olsa Kızıldeniz üzerinden yapılan ticarete zarar verdi ve Memlûklular'ın gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına neden oldu. Ayrıca Portekizliler, Mekke'yi besleyen liman kenti Cidde başta olmak üzere, Kızıldeniz'deki limanlara saldırmaya başladılar. Memlûkluların bu saldırılara karşı koyabilecek filoları yoktu. Bu yüzden 15.yüzyılın ikinci yarısında sık sık savaştıkları Osmanlılara başvurarak destek istemek zorunda kalmışlardır. Görünüşe bakılırsa, bazı ileri gelen Memlûklular da Osmanlıları, Doğu Akdeniz'in yükselen ve en kısa zamanda uzlaşılması gereken gücü olarak kabul etmişlerdi.[42]

İlerleyen dönemlerde Fatih Sultan Mehmed, hacıların şikâyetleri üzerine, büyük sıkıntılara sahne olan suyollarının tamiri için ustalar görevlendirmiş, fakat Memlûklu Sultanı, Fatih'in bu davranışını iç işlerine karışmak ve hakarette bulunmak olarak algılamış, sonuç olarak teklifi geri çevirmiştir. Ayrıca, Karamanoğlu Pir Ahmed, Memlûklu Sultanına mektup ve elçi göndererek, Fatih'in suyollarını bahane ederek, Mekke Sultanına yüklerle flori gönderdiğini ve onu Mısır'a karşı isyana teşvik ettiğini yazması rahatsızlığı daha da arttırmıştır.

Fatih'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu II. Bayezid döneminde de Osmanlı-Memlûklu gerginliği tırmanmaya devam etmiştir. Memlûklu Sultanı, Fatih'in ölümü üzerine taziye de bulunmamış ve II. Bayezid'in cülûsunu tebrik etmemişti. Fatih'in ölümünün ardından taht mücadelesi veren II. Bayezid ile Cem Sultan'dan diğerini yani Cem Sultanı desteklemesi ve Dulkadirli Beyliği toprakları sorununun devamı, bir Osmanlı-Memlûklu savaşını artık kaçınılmaz kılmıştı. Nihayet 1485–1490 arasında tam beş yıl süren Osmanlı-Memlûk savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin mağlubiyeti ile sonuçlandı ve yapılan barış anlaşması Yavuz Sultan Selim dönemine kadar devam etti.[43]

---

[42] Suraiya FAROQHI, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla)** İstanbul: 1988 (s.42)
[43] UZUNÇARŞILI, 1999 a.g.e. (s.195)

2.2. OSMANLININ DEVRALDIĞI MİMARİ VE KÜLTÜREL MİRAS

Osmanlı Devleti Halep şehrini aldığı zaman özellikle Eyyubi ve Memlûk dönemlerine ait çok sayıda yapı devralmıştı. Kaynaklardan ulaşılabilen Osmanlı dönemi öncesi inşa edilmiş olan eserlere bakıldığında Eyyubi dönemine ait 32 cami, 8 medrese, 5 hamam, 2 maristan, 2 sebil, 1 türbe, 1 han, 1 hankâh tespit edilirken, Memlûklu dönemine ait ise 17 cami, 9 han, 12 suk, 11 hamam tespit edilmiştir.[44] Osmanlı döneminde de bu yapılar kullanılmış ve yenileri de inşa edilmiştir.

Bu bölümde, Osmanlı dönemi öncesinde inşa edilmiş ve Osmanlı devletine kalmış olan bu mimari mirastan önemli olan bazılarının kısa tanıtımı yapılacaktır.

2.2.1. Halep Kalesi

Halep tarihinde hem de Haleplilerin gözünde Halep Kalesi'nin yeri apayrıdır. Halep Kalesinin tarihi ile Halep şehrinin tarihi adeta birbirlerinden ayrılmaz iki parça olarak karşımıza çıkar. Bugünkü görünümüyle kale surları 13.ile 16.yüzyıl Arap mimarisi özelliklerini bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olarak görünse de kalede yapılan kazı çalışmalarında ede edilen veriler, burada milattan önce 9.yüzyıla ait bir Hitit tapınağının, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen fener ve su deposunun bulunduğu sonucunu çıkarmıştır.

Şekil: 2.1. Halep Kalesi'nin 19.yüzyılda Şehirden Görünümü
(Mükremin TOKMAK Arşivinden)

[44] Shawqi SHAATH. **Aleppo, Map of the Historical Buildings**. Dar el- Qalam Alarabi. Aleppo-Syria. 1994

Halep Kalesi (Şekil:2.1.), konumu ve mimari özellikleri açısından zapt edilmesi oldukça zor bir yapıya sahiptir. Doğu-batı doğrultusunda 150x300 m. ölçülerindeki kalenin en yüksek noktası yaklaşık olarak 40m. dir. Şehri dıştan çevreleyen surlar üzerinde, dördü günümüze ulaşabilen sekiz kapı bulunur.[45] Etrafı hendeklerle çevrili olan kalenin hendek derinliği bazı yerlerde 30 m.'yi bulur ve bu hendekler kale ile 48derecelik dik bir açıya sahiptir.

540 yılında Halep'i fetheden I.Hüsrevi kaleyi alamamıştır. Aynı şekilde II.Nikephoros'da aynı hüsranı yaşamıştır. Sadece Moğol Hükümdarı Hülagu'ye kale kapıları kendilerine verdiği söz ve güvence neticesinde açılmış fakat kale kapıları açıldığında Hülagu, vermiş olduğu sözü unutup birlikleriyle kaleyi yağma etmiştir. Halep'in geçirmiş olduğu iki önemli deprem olan 1139 ve 1157 sarsıntılarından Halep Kalesi'de nasibini almış ve kale surları ve kale içindeki çok sayıda tarihi eser zarar görmüştür.

Memlûklu döneminde Sultan Nur el-Din, zarar gören birçok burcu tamir ettirmiştir. Zahter Gazi ise yine kalede birçok tamiratın yanı sıra kale etrafına hendek kazdırtmış, kale kapısını yeniletmiştir. Zahter Gazi, amcasının kızı olan Deyfa Hatun ile evlenmiş ve buraya eşinin adına Firdevs Camii ve medresesi inşa ettirmiştir. Hatta eşinin türbesi bugün kale içinde yer almaktadır.

Şekil: 2.2. Halep Kalesinden Halep Ulu Camii ve Şehrin Doğudan Genel Görünüm

[45] ESER, 2002. a.g.e. (s.253-254).

Şekil: 2.3. Uydu Fotoğrafından Halep Kalesinin Genel Görünümü (Google Earth'den)

Moğol katliamından sonra 1260 yılında tahta çıkan Melik el-Zahter Baybars Halep Kalesi'ni onartmış ve bazı yerlerini yeniletmiştir. Giriş kapısının arkasında bulunan meşhur kitabede onun döneminde Ermeniler ve Moğollara karşı verilen mücadele ve kazanılan zaferlerden bahsedilmektedir. 1401 yılında Halep, Emir Timur'un saldırısına maruz kalmıştır. Timur'un ordusu şehrin büyük bir kısmını ve kaleyi yakıp yıkmıştır. Onların ardından Halep'e hâkim olmalarının ardından şehir ve kale onartılmış, kaleye taht salonu ve ana giriş eklenmiştir. Bu salonun üzeri Sultan Muayyad tarafından kapatılmıştır ve dekore edilmiştir. 1417 yılında tahta çıkmış olan Muayyad, özellikle kale duvarları ve surları tamir ettirmiştir.

Sultan Kayıtbay döneminde kaleye yine tamiratlar yapılmış aynı zamanda taht salonunun tavanına dokuz adet kubbe inşa ettirilmiştir. Bu tavan yakın geçmişte yenilenmiş ve kubbeler restore edilemediğinden dolayı bunların yerine tekrar düz dam konulmuştur.

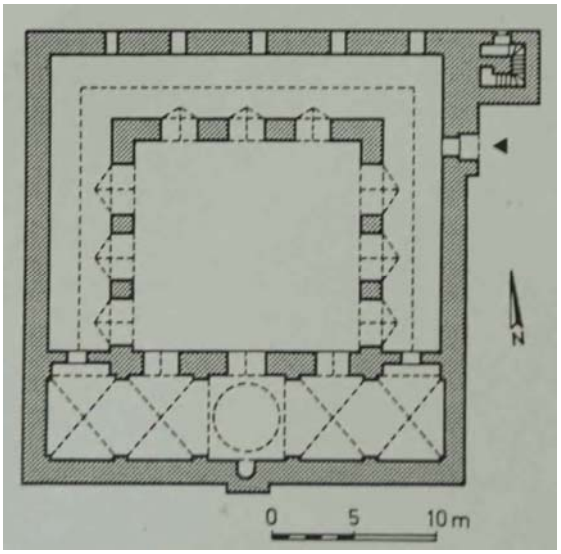
Osmanlı dönemine gelindiğinde ise 1517 yılında Mercidabık Muharebesi sonrası şehri alan Yavuz Sultan Selim Han kaleyi de zapt etmiş fakat tarihte kötü tecrübeler yaşamış olan Halep halkı kale kapılarını Yavuz Sultan Selim'e açmak istememiş ve halk kaleden

dışarı çıkmamıştır. Daha sonra Yavuz Sultan Selim'in verdiği sözleri tutacağına olan inançlarıyla sorunsuz bir şekilde şehrin güvenliği sağlanmıştır. İlerleyen dönemlerde Osmanlı valileri kale içinde bulunan sarayda ikamet etmişlerdir. Fakat burası da 1822 depreminde harap olmuştur.

1831 yılında İbrahim Paşa tarafından yaptırılan bir tamirat daha tarihi kayıtlarda dikkat çeker. İbrahim Paşa, sadece burayı tamir ettirmekle kalmamış, buraya bir de askeri kışla yaptırmıştır. Osmanlı egemenliği sonrasında Fransız mandası altına giren Halep şehrinde Fransız askeri garnizonu burada konuşlanmıştır.[46]

Giriş kapısının kuzeyinde Halep Kalesinin Büyük Camisi yer alır (Şekil:2.4.). Bu camide Eyyubi dönemi özellikleri taşıyan kare biçimli bir minare bulunmaktadır.

Caminin kitabesinde el-Melik el-Zahir Gazi'nin ismi bulunmaktadır. Tarih olarak da hicri 630, miladi 1213 tarihleri yer alır. Caminin mihrabı yakın geçmişte restore edilmiştir. Caminin avlusunun güneyinde öğrenciler için ayrılmış birkaç oda dikkat çeker.

Şekil: 2.4. Halep Kalesindeki Büyük Camii'nin Planı (TABAA 1997)

[46] HADJAR, 2000. a.g.e. (s.5-15).

2.2.2.Halep Ulu Camii

Eski Halep şehir dokusu, Halep şehrinin sembolleri arasında yer alan bu özel yapının etrafında toplanmış durumdadır (Şekil: 2.5.).

Halep Ulu Camii, yapılmış olduğu dönem olan Emevilere ithafen *Umeyye Camii* ve *Zekeriya Camii* olarak da adlandırılmaktadır. Zekeriya Peygamber Yahya Peygamberin babasıdır. Yahya Peygamber Hıristiyanlıkta Vaftizci Yahya olarak tanınmaktadır ve Zekeriya Peygamber, Halep Ulu Camiinin hariminde defnedilmiştir.

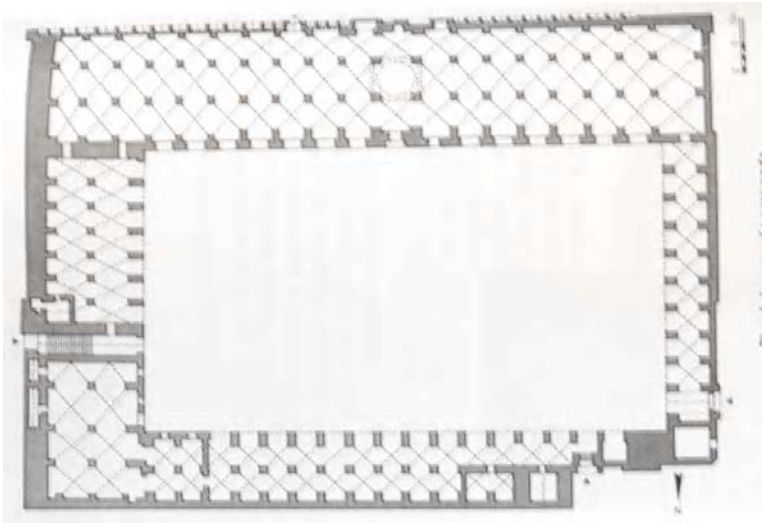
Şekil: 2.5. Halep Ulu Camii Doğudan Genel Görünüm

Halep Ulu Camii, Emevi Halifesi Süleyman bin Abdülmelik tarafından 715 yılında, bir katedralin avlu veya haziresi üzerine Cuma mescidi olarak inşa edilmiştir. 962 yılında Bizans İmparatoru II. Nikephoros'un kente saldırısı sırasında bu yapı yanmış ve 965 yılında Seyfüddevle el-Hamadani'nin yaptırdığı tamiratla yeniden ibadete açılmıştır. Halep Ulu Caminin günümüze ulaşan en eski mimari elemanı 1090 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah'ın köklü bir onarım sırasında yaptırdığı minaredir ve kitabesine göre üst kısmı, kardeşi Tutuş tarafından 1094 de tamamlanmıştır. Bu minare 46 m.boy ve

4,95 m. eninde kare bir plana sahiptir. 174 basamaklı merdivenlerinin her birinin yüksekliği 22 cm. olarak tasarlanmıştır. 1169'da çarşı ile birlikte tekrar yanan cami, 1185'de Nureddin Zengi'nin emriyle minare dışında kalan yerlerin tamamı temellerine kadar yıkılarak yeniden inşa edilmiştir.[47]

Şekil: 2.6. Halep Ulu Camii Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)

Şekil: 2.7. Halep Ulu Camii Planı (HADJAR 2000)

[47] Abdüsselam ULUÇAM, "Halep Ulu Camii" **İslam Ansiklopedisi**. Cilt 15 İstanbul: 1997 (s.248-249)

Şekil: 2.8. Halep Ulu Camii Taçkapısı Genel Görünüm

Halep Ulu Camii doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir (Şekil: 2.7.). Harim, iki sıra paye ile üç sahına ayrılmıştır. Mihrabın tam ekseninde ve orta sahında yer alan bir kubbesi bulunur. Ortada büyük boyutlu ve dikdörtgen planlı bir avlusu bulunan caminin doğu, batı ve kuzeyi revaklarla çevrilidir.

Yapının ahşap minberi 14.yüzyıl başına aittir. Bu minber abanoz ağacından yapılmış olup, üzerinde ahşap ve fildişi malzemeler üzerine kakma teknikler kullanılarak üstün bir işçilikle meydana getirilmiştir. Bu minberle hemen hemen aynı özellikleri taşıyan bir diğer minber Nureddin Zengi zamanında yaptırılmıştır. Bahsi geçen minber Sultan Selahaddin'in emriye, 1187'deki Hattin Savaşı sonrası Halep'ten Kudüs'te bulunan Aksa Camii'ye konmak üzere götürülmüştür. Sözü edilen minber Akhtarin mahallesinin bir zanaatçısı tarafından meydana getirilmiştir. Mihrabın hemen yanında bulunan ve Hz.Zekeriya'ya ait olan türbede (Şekil: 2.10.) kullanılan çinilerin Canpolat evinde kullanılan çinilere benzer özellikler taşıması dikkat çekicidir.

Şekil: 2.9. Halep Ulu Camii Mihrap ve Minberi

Şekil: 2.10 Halep Ulu Camii, Hz.Zekeriya Türbesi, Güney

Halep Kalesinde olduğu gibi Halep Ulu Cami'de Osmanlı dönemi yapısı olmamasına rağmen Osmanlı döneminde tamirat geçirmiştir. Ulu Caminin bugünkü mihrabı (Şekil: 2.9.), caminin çevresindeki alışveriş merkezlerine açılan üç kapı ve ana Sultan taç kapısı, Osmanlı Sultanı III. Murad döneminde yapılmıştır. Zaten mihrabın yakınındaki kuzey taç kapının solundaki kitabede yer alan 996 hicri / 1587 miladi tarihi de Halep Ulu Camiinde yer alan Osmanlı dönemi imzasını ispat niteliğindedir.

Halep Ulu Camiinin avlusu, Osmanlı döneminde yapılan ve dönemin Halep Valisi Zeyneddin Bey tarafından 1042 hicri, 1632 miladi tarihte gerçekleştirilmiş, avludaki dekorasyon siyah ve beyaz taşlarla oluşturulmuş almaşık bantlar ve geometrik şekillerden meydana gelmiştir. Avluda kullanılan taşlar buraya ibadet etmek için gelenlerin ayaklarını soğuktan ve sıcaktan korumak için özel olarak getirtilmiş ve döşenmiş taşlardır.[48]

Araştırmalar sonunda Halep Ulu Camii hakkında 12 Numaralı Mühime Defterinin 838 numaralı maddesinde, Haleb'teki Cami-i Kebir'in eskiyen hasırlarının cami vakfının imkânı olmadığı için yenilenemediği bildirildiğinden, vakfın teftiş olunması; şayet vakıf cihetlerinde eskiye göre artış olmuşsa hasır masrafının bu cihetlerden karşılanması hakkında hüküm geçmektedir.[49]

[48] HADJAR 2000, a.g.e. (s.21-24).

[49] ANONİM, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 12 Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I 12 **Numaralı Mühime Defteri (978-979 / 1570-1572)** Ankara: 1996 (s.75).

2.2.3.Utruş Camii

Halep'in önemli mimari anıtlarından olan Utruş Camii, Halep Kalesi'nin güneyinde, A'jam mahallesinde yer alır. Memluk dönemine ait olan bu yapıyı 1393 tarihinde Emir Altınboğa el-Cemali el-Utruş tarafından başlatılmış, fakat beş yıl sonra vefatıyla birlikte Emir Dimardaş el-Naseri tarafından 1408 yılında tamamlanmıştır.[50]

Gerek ölçülerinin büyüklüğü, özellikle dış cephedeki taş süslemeleri ve gerekse sekizgen gövdeli anıtsal minaresiyle dikkat çekici olan Utruş Camii'nin kuzey cephesine, banisinin türbesi de eklenmiştir.

Şekil: 2.11. Utruş Camii Genel Görünüm

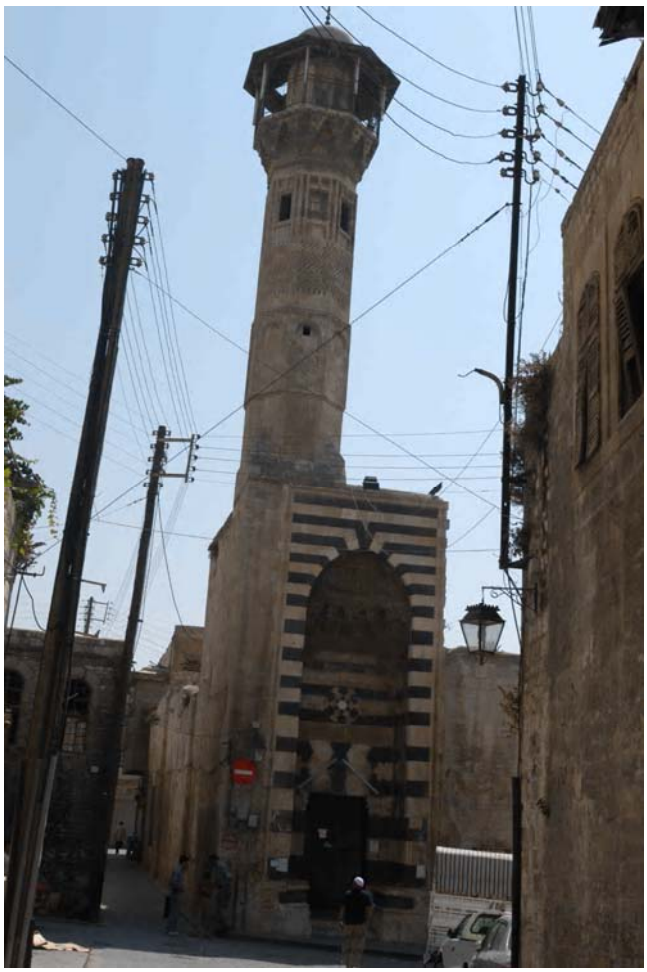
2.2.4. Sefahiye Camii

Gevher Melikşah Türbesinin hemen güneyinde yer alan Sefahiye Camii, Sahet Bizeh Mahallesinde bulunmaktadır. Memlûklu dönemine ait olan bu yapının taçkapısındaki kitabesine göre 1425 yılında Ahmed ibn Salih ibn el-Seffah tarafından inşa edilmiştir.

Çift renkli taş işçiliği yansıtan, hem kuruluşu hem de boyutları diğer yapılardakilerden farklı olan taçkapısı (Şekil: 2.12.) ve geometrik taş süslemelerle bezeli sekizgen minaresiyle dönemin önemli eserleri arasında yer alan Sefahiye Camiinin hariminin

[50] Abdulkadir RIHAWI, **Arabic Islamic Architecture İn Syria**. Damascus: Ministry of Culture and Heritage. 1979 (s.180)

doğusunda Sefahiye ailesinin mezarları bulunmaktayken yakın geçmişte bu mezarlar buradan kaldırılmıştır.[51]

Şekil: 2.12. Sefahiye Camii, Taçkapı

2.2.5. Halaviye Medresesi

Halaviye Medresesi 5.yüzyılda inşa edilmiş ve Bizans döneminden günümüze kalan ve Hz.Meryem'e adanmış olan Halep Büyük Katedralinin geliştirilmesiyle meydana getirilmiştir. 540 yılında oldukça harap hale gelen yapı Bizans İmparatoru Justinian tarafından tekrar inşa edilmiştir. 1123 yılında ise Balak ibn Behram tarafından camiye çevrilmiştir. Haçlılar zamanında da burası yağmaya maruz kalmıştır.

[51] HADJAR, 2000. a.g.e. (s. 89-90).

Halep şehir kadısı olan Ebu el-Hasan ibn Ebu el-Fadl tarafından, şehirdeki dört katedral daha din eğitimi verilen okula çevrilmiş ve Halaviye Medresesine dâhil edilmiştir. Buranın adının "Halaviye" olarak anılmasının nedeni ise iddialara göre hicri 543, miladi 1149 tarihinde burada Nureddin Zengi zamanında halka şeker dağıtılmasından dolayıdır.

Şekil: 2.13. Halaviye Medresesi Avludan Cami Kısmına Giriş

Medresenin iç mekânının batısında altı adet büyük boyutlu ve korint başlıklı sütun bulunmaktadır (Şekil: 2.14.). Bunlar 5.yüzyıldan günümüze kalmıştır. Yapının hemen girişinde ise 6.yüzyıldan kalma, bazalt taşından bir vaftiz kurnası yer alır. Bu vaftiz kurnasının üzerinde Süryanice bir kitabe bulunur. Girişin hemen üzerinde, üç satırdan oluşan 1,85m.x2,65m. ölçülerinde bir kitabe bulunmaktadır.

Şekil: 2.14. Halaviye Medresesi İç Mekândan Görünüm

Bu kitabe 1149 yılında Nureddin Zengi tarafından yazdırılmıştır. Herzfeld, bu kitabenin üç bölümden oluştuğunu belirtir.[52] Buna göre;

Birinci Bölümde: Allah'ın şefkatli, merhametli be bağışlayıcı olduğuna ilişkin ibareler.

İkinci Bölümde: Buranın bir katedralden böyle bir dini okula dönüştürülmesinden duyulan sevinç.

Üçüncü Bölümde: Burayı medreseye çeviren bilgili, adaletli ve savaşçı, dinin destekçisi ve koruyucusu, galip, tutkulu ve muzaffer olan ve İslam bayrağını elinde taşıyan, krallar ve imparatorların başı, İslam kalesinin koruyucusu, asileri ve kötüleri yok eden, ateistlerin ve inanmayanların katili Nureddin Zengi" şeklinde methiye bölümü olduğunu anlatır ve bunların dışında okunamayan dört veya beş adet silinmiş kelime bulunur.

[52] HADJAR 2000. a.g.e. (s.25).

Şekil: 2.15. Halaviye Medresesi, Mihrap

Şekil: 2.16. Halaviye Medresesi, Kubbe

Ayrıca, İnananların Prensi Atabek ebu Kassam Mahmud ibn Zengi ibn Nasser, Allah onun yaptığı hayırları kabul etsin. 1149 yılının şevval ayı yazmaktadır. Kitabenin orta kısmı tahribata uğramış ve hicri 1315, miladi 1897 tarihli olarak Osmanlı Hükümdarı

Sultan Abdülhamid dönemine ilişkin bir kitabe buraya yerleştirilmiştir (Şekil: 2.17-20.).[53]

Şekil: 2.17. Halaviye Medresesi Avlusunda Bulunan Tuğra

Sultan II.Abdulhamid Han

Sene 1315 hicri (1897 miladi)

Şekil: 2.18. Halaviye Medresesi Batı Duvarda Bulunan Kapıdaki Kitabe I

Es-Salatü Ves-selamü Ali Sahibi Haza el-Eseri el-Şerifi El-Mübarek

Hicri Sene 1344

[53] HADJAR, 2000. a.g.e. (s.25-26).

Şekil: 2.19. Halaviye Medresesi Batı Duvarda Bulunan Kapıdaki Kitabe II

İttihafü'l Medrese el Halaviye Bil-eş-şair el-tahhire el-nübüvvetiye ve inşa haza El-hicre leha Mütevelli Evkafeha Abdü'l Vahab ibni eş-Şeyh Mustafa âfi anhüme Talas 10 Cemaziü'levvel Sene 1344

Şekil: 2.20 Halaviye Medresesi, Avlu Batı Cephe, Cami Kısmı Girişindeki Kitabe

Semeratı Cedide Hazal-Medrese Bade Ahira ve Ledris

Evkafı Fihe Eyyamı el-Melik el-alel Mübeyyid……..

El-Sultanı el-Gazi Abdülhamid el-Sani Halilallah

Melakatı fi Eyyamı Vilayet Sahib ed-Devlet Nefer Paşa Hafız

Vilayet-i Haleb el-Sahibane İllallahe……. Yeşabihim ve saî'

Mütevellihe ve Müderrisehe Sahib el-Fazlve Fazilete eş-Şeyh Mustafa

Talili Şükrullahi Saye Vâdema Nefî' bi Tarihi elfi Sene

Ve Salayı Semavi Hamse Aşir Min-Hicre Hayrü'l Beşe Sene 1310 (1892 miladi)

2.2.6. Sultaniye Medresesi

Halep Kalesi'nin güneyinde, Sahet Bizeh mahallesinde yer alan Sultaniye Medresesi Eyyubi dönemine aittir. 1223 tarihinde Sultan Selahaddin'in tarafından, oğlu Sultan Melek el-Zahir Gazi adına inşa ettirilmiştir ve Sultan Melek el-Zahir Gazi'nin de mezarı da bu yapıda bulunmaktadır. Bu medresede dini eğitim verildiği bilinmektedir.[54]

Şekil: 2.21. Sultaniye Medresesi Kuzey Batı Cephe,19.Yüzyıldaki Görünümü

(K.A.C. CRESWELL-Archnet.org)

Şekil: 2.22. Sultaniye Medresesi Kuzey Batı Cephe, Bugünkü Görünümü

[54] HADJAR, 2000. a.g.e. (s.69).

Yapıda bulunan mihrap etkileyicidir (Şekil: 2.23.). Çift renkli taş işçiliği yansıtan mihrap nişi kemeri Halep'in önemli Osmanlı eserlerinden Behramiye Camii mihrabına benzerlik gösterir.

Şekil: 2.23. Sultaniye Medresesi Mihrabı (K.A.C. CRESWELL-Archnet.org)

2.2.7. Sabun Han

Ulu Cami'nin kuzey doğusunda, Şevket Ali Mahallesinde yer alan Sabun Han, 1492 yılında Memluk Prensi Izdamer Ibn Mazid tarafından inşa ettirilmiştir.[55] Adından anlaşılacağı üzere burada sabun ticareti yapılmaktaydı fakat bugün halı, kilim satılan bir han olarak hizmet vermektedir.

Açık avlulu ve iki katlı olarak inşa edilmiş olan Sabun Han, tamamen Kesmetaş malzeme ile inşa edilmiştir. Özellikle giriş cephesinde yer alan bitkisel ve geometrik bezemeler yüksek kaliteli ve dikkat çekicidir (Şekil: 2.24-25.).

[55] RIHAWI, 1979. a.g.e. (190), HADJAR, 2000. a.g.e. (s.36).

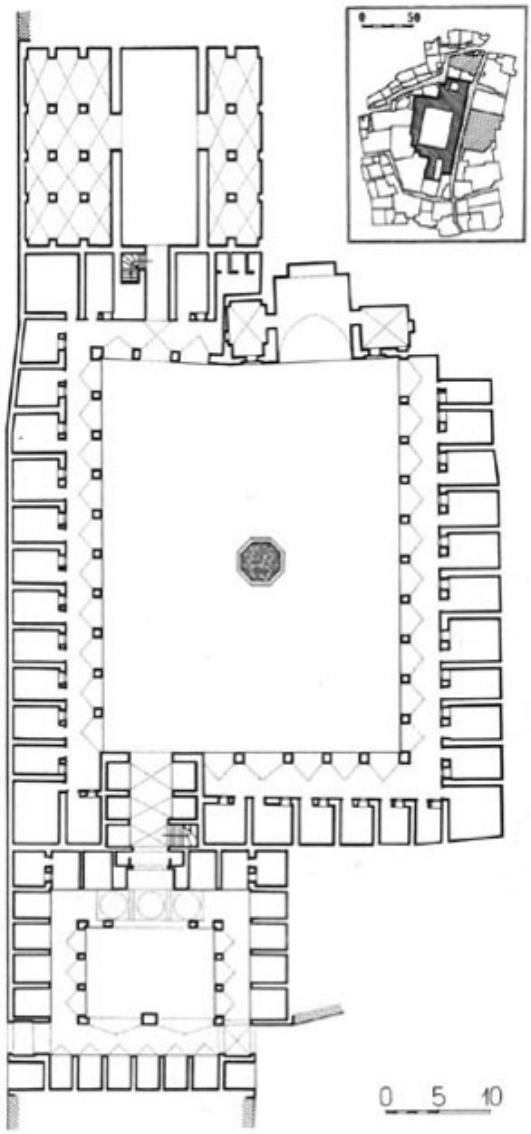
Şekil: 2.24. Sabun Han, Giriş Kapısındaki Geometrik ve Bitkisel Süslemeden Ayrıntı

Şekil: 2.25. Sabun Han, Giriş Kapısı Üzerindeki Geometrik ve Kûfi Yazı Süsleme

2.2.8. Kurtbey Hanı

Bazı kaynaklarda Osmanlı eseri olarak da gösterilen Kurtbey Hanı 1493 yılında Sabun Han'ın da banisi olan Memluklu Prensi Özdemir Ibn Mazid tarafından başlanmıştır ve ana eyvan ve bazı taş süsleme ayrıntıları Memlûk dönemine aittir. Yapının geri kalanı ise 16.yüzyılın başlarında, Halep Valisi Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurtbey tarafından tamamlanmıştır. 3.800m^2 alana sahip olan Kurtbey Hanı üç bölümden oluşmaktadır. En büyük alanı kaplayan orta avlunun üzeri açıktır ve üç yönden revaklarla çevrilmiştir (Şekil: 2.26.).[56]

Şekil: 2.26. Kurtbey Hanı Planı (SAUVAGET 1941)

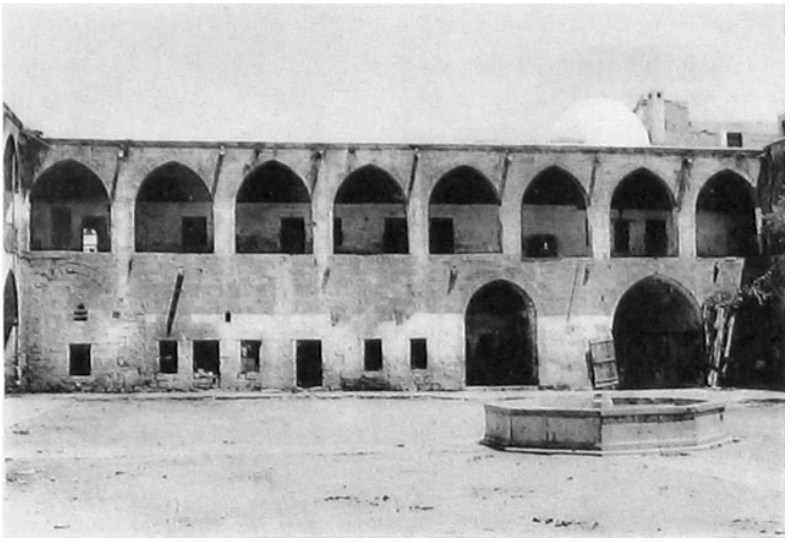
[56] HADJAR, 2000. a.g.e. (s. 83).

Kurtbey Hanının ilgi çekici detaylarından biri de avluda yer alan Memlûk Devleti amblemi ve ana eyvandaki Memlûk dönemi özellikleri yansıtan süsleme detaylarıdır (Şekil: 2.27.).

Kurtbey Hanı, Suna Hanı ile beraber, Halep'te devam edecek Osmanlı külliyelerinin inşa geleneğinin çıkış noktası olan ticaret yapılarındandır.[57]

Şekil: 2.27. Kurtbey Han, Avludaki Memlûk Devleti Amblemi ve Ana Eyvandaki Memluk Dönemi Taş Süslemeleri (Çiğdem KAFESÇİOĞLU 1991)

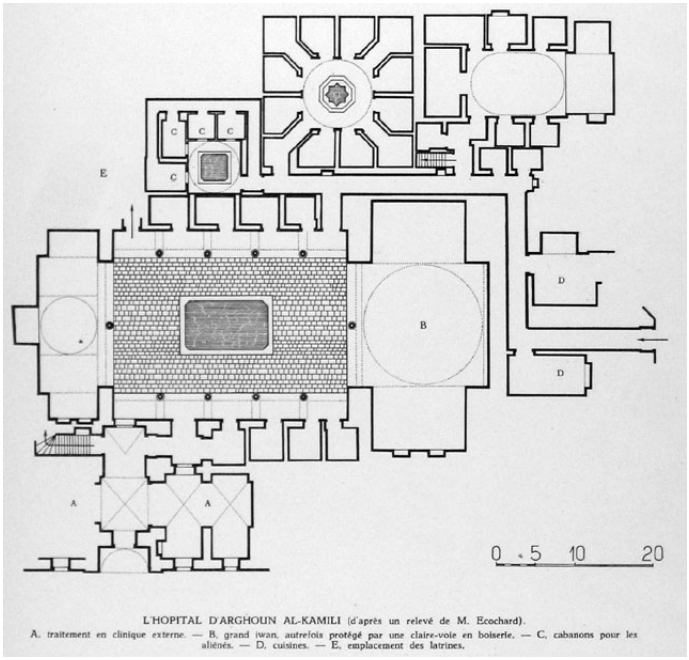
Şekil: 2.28. Kurtbey Hanı, Avluya Genel Bakış (SAUVAGET 1941)

[57] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.77).

2.2.9. Argun el-Kâmili Maristanı

Bab-ı Kınnesrin Mahallesinde yer alan bu hastane yapısı, Memluk Prensi Argun el-Kâmili tarafından inşa ettirilmiştir. Fakat bu yapının banisi olan Prens Argun el-Kâmili, yapının tamamlanmasından kısa bir süre sonra Mısır'a sürgün edilmiştir.

Burada hastalara cerrahi müdahalelerde yapılırken aynı zamanda ilaç yapımı ve çeşitli hastalıkların tedavisi için araştırmalar da yapılmıştır.[58] Bunun yanı sıra Argun el-Kâmili Bimaristanında psikolojik tedavi de verilmiştir. Müzik, su, çiçek ve iç açıcı mimari detaylar ruh sağlığı bozulan hastalara şifa kaynağı olmuştur.[59]

Şekil: 2.29. Argun el-Kâmili Maristanı Planı (SAUVAGET 1941)

Hasta tedavi kliniği, ana eyvan, hasta odaları, mutfak ve tuvaletlerden oluşan bu yapının özellikle girişi, etkileyici mukarnaslı bir taçkapıdır.

[58] Fayez el-HAMSI, **Old Aleppo**. Damascus: Ministry of Culture and National Heritage Publishing, 1983 (s.143-146)
[59] HADJAR, 2000. a.g.e. (s.91)

İçeri girişte uzun bir koridordan geçildikten sonra dikdörtgen planlı bir avlu ile karşılaşılır. Avlunun ortasında dikdörtgen bir havuz bulunur ve avlu doğu-batı yönlerinden revaklarla çevrelenmiştir (Şekil: 2.30.).

Şekil: 2.30. Argun el-Kâmili Maristanı, Avlu Revakları ve Havuz

Avlunun doğusunda yer alan ve her bir hasta için özel olarak hazırlanmış tek kişilik hasta odalarının kapıları aynı yere açılır ve burada sekizgen bir havuz bulunur (Şekil: 2.31.).

Şekil: 2.31. Argun el-Kâmili Maristanı, Hasta Odalarının Kapıları ve Revaklardaki Taş Süslemeler.

Dönem şartlarında her türlü ayrıntının düşünüldüğü bu hastane, aynı zamanda tüm İslam dünyası içinde 14.yüzyılda inşa edilen en önemli hastanedir. Halep şehrinin de en büyük hastanesi olarak hizmet vermiştir.

2.2.10. Halep Şehri Kapıları

Şekil: 2.32. Halep Şehri Kapıları (HADJAR 2000)

1-Babel-Hadid	7- Bab el-Jinan
2-Bab el-Ahmar	8- Bab el-Ferac
3-Bab el-Neirab	9- Bab el-Hayyat
4-Bab el- Makam	10- Bab el-Faradis
5-Bab el-Kınnesrin	11-Bab el-Nasr
6-Bab el-Antakya	12- Bab el-Salama

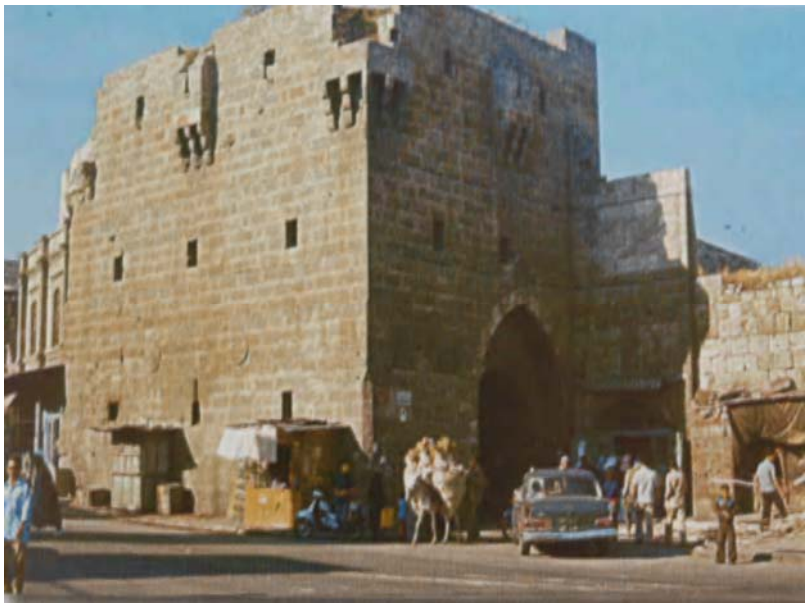
Bab el-Ferac

Bu kapı, Zahir Gazi tarafından Bab el-Faradis adıyla, her iki tarafında dikkat çekici iki kulesiyle inşa ettirilmiştir. Kapının banisi Zahir Gazi'nin vefatının ardından bu kapı kapatılmış fakat Zahir Gazi'nin büyük oğlu II.Naser Yusuf tarafından tekrar açılmıştır.

1904 yılında bu kapının, cadde genişletilmesi sırasında bir bölümü ortadan kaldırılmıştır. Bugün sadece güney taraftaki kule ayaktadır. Bugün cephede bulunan iki yuvarlak kabara içinde Kayıtbay dönemine ait motifler bulunmaktadır. Bunların hemen altında yer alan Memlûk dönemi kitabesi ise 4,8m.x 0,40m ölçülerindedir. Burada Sultan Eşref Nasr Kayıtbay ve 1488 tarihi bulunur.

Bab el-Hadid

Bab-el Kanat ve Bab el-Bankusa adlarıyla da anılan bu kapı, Halep Kalesi'nin kuzey doğusunda yer alır (Şekil: 2.33-34.). Zahir Gazi Tarafından inşa ettirilmiştir. Burası ayrıca demir kapı olarak adlandırılır çünkü burada demirci dükkânları bulunmaktadır.

Şekil: 2.33. Bab el-Hadid, Genel Görünüm

Bab el-Hadid, 1510 yılında Kansu el-Gavri zamanında restore edilmiştir. Bugün taçkapı şeklinde düzenlenen kuzey bölümü ayakta kalmış, diğer tarafı yok olmuştur.

Şekil: 2.34. Bab el-Hadid, Genel Görünüm (SAUVAGET 1941)

Bab el-Ahmar

Çeşitli kaynaklardan ve eski belgelerden Halep Kalesi'nin ve şehrin doğusunda bulunduğu anlaşılan bu kapı bugün tamamen yok olmuştur. El-Ahmar Kapısı Memlûklulardan el-Aziz Muhammed tarafından yaptırılmış ve Kansu el-Gavri döneminde restore edilmiştir. Kapıda yer aldığı ifade edilen kitabede inşa tarihi olarak 1514 yazdığı aktarılmaktadır.[60]

Bab el-Nayrab

Halep şehrinin güney kapısıdır. Kapıya bu ismin verilme nedeni ise bu kapının Nayrab kasabasına açılmasından dolayıdır. Bu kapıda yapılan çalışmalar neticesinde el-Nayrab kapısının inşasındaki bazı kalıntıların 1000'li yılların başına kadar indiği görülmüştür.

[60] Abdallah HADJAR, **Historical Monuments of Aleppo**. Syria:2000 (s.65).

Ali Bey tarafından buraya bir kastel yaptırılmıştır. Doğudan gelen kervanlarda bulunan hayvanlar Halep'e girerken buradan su ihtiyaçlarını giderirlerdi. Fakat bu kastel, 1980'lerin başlarında Bab el-Nayrab yolunun inşası sırasında, başka bir yere nakledilmek üzere yerinden sökülmüştür fakat bunun ardından bu kastel hakkında hiçbir girişimde bulunulmamıştır ve ortadan kaybolmuştur. Memlûklu döneminde inşa edildiği bilinen kapıda yer alan kitabe 1509 yılına işaret etmektedir.

Bab el-Nasr

El-Nasr kapısı, Halep kalesinin kuzeyinde yer almaktadır. Geçmişte bu kapı, "Yahudi Kapısı" olarak anılmıştır. Çünkü burada bir Yahudi Mezarlığı olduğu bilinir. Daha önceleri de var olan bu kapı, 1212 yılında el-Zahir Gazi tarafından restore edilmiş ve buraya Bab el-Nasr adı verilmiştir.

Bu kapıda Cemal Debbane ismi okunan bir kitabe dikkat çeker ve bu kitabede Hicri 612 Miladi 1215 tarihi okunmaktadır. Bab el-Nasr'ın hemen yakınında iki mezar bulunmaktadır. Bunlardan birinin Saint George, diğerinin ise Ebu el-Abbas'a ait oldukları iddia edilmektedir. Bu mezarların altında Yunanca bir yazıt bulunmaktadır. Yöre halkı bu iki mezara da sahip çıkarak burada yatan iki kişinin ellerde bulunan siğil hastalıklarına şifa verdiklerine inanmaktadırlar.

Bab Kınnesrin

Şehrin güney batı köşesinde bulunan bu kapının Kınnesrin Kapısı olarak anılmasının sebebi, Kınnesrin kasabasının yolu üzerinde bulunmasından dolayıdır. Bazı araştırmacılara göre bu kapı, İslamiyet döneminden önce inşa edilmiştir. 10.yüzyıl tarihçilerinden Mukaddisi, Bab Kınnesrin'in 985 yılında inşa edilmiş olduğunu iddia etmektedir. Bir diğer tarihçi olan ibn Hamdan ise bu kapıyı 354-356 H / 965-966 M tarihlere oturtmakta ve II. Naser Yusuf zamanında 654 H / 1256 M tarihinde Hülagü tarafından İslam fethinden önce yenilenmiş olduğunu belirtir.

Şekil: 2.35. Bab Kınnesrin, Batı Cephe Genel Görünüm

Bab Kınnesrin, kale burçları tarafından desteklenmektedir (Şekil: 2.35.). Bu bakımdan da askeri garnizon tahkimat alanındadır.

Gerçekten de Bab Kınnesrin sağlam bir garnizon ve askeri bölge parçasıdır. Hem kale burcu olarak güvenli ve savunması kolay, hem de askerlerin insani ihtiyaçlarını karşılayabilmek için içerisinde su mahzeni, değirmen, ekmek fırını ve yağ tankları bulunan yani hayatın da devamını sağlayacak bazı unsurları bünyesinde barındıran küçük çaplı bir merkezdir. Bu özellikleriyle Bab Kınnesrin adeta küçük çaplı bir kaleye benzemektedir.

Yakın geçmişe kadar Bab Kınnesrinden girişi sağlayan kapı, burcun batısındaki kapıyken burada yer alan bazı kabartma resimlerin 1908'de yok olduğu belirtilmektedir.

Bugün tamirata alınmış olan kapıda çalışmalar devam etmektedir. Yapı tamamen kesme taş ile inşa edilmiş fakat örtü sistemi olan çapraz tonozlarda moloz taş kullanılmıştır.

Bab Antakya

Bab Antakya (Şekil: 2.36.), Halep şehrinin en batı ekseninde bulunmaktadır ve Müslümanlar Halep'e bu kapıdan 637 yılında girerek yerleşmişlerdir.

Şekil: 2.36. Bab Antakya Kuzey Cephe Genel Görünüm

Antakya kapısının bugünkü görümüne bakıldığında iki önemli burca sahip olduğu görülmektedir. Burçlar ve kapı 0,80cm. ile 1m. arasında değişen ölçüler yansıtan taşlarla inşa edilmiştir. İç duvarlarda enlemesine olarak tasarlanmış olan beş adet kitabe bulunmaktadır. Bu kitabelerin birinde Antakya kapısının Prens Aziz el-Devle tarafından inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir fakat kitabede inşa tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. [61]

[61] Antakya kapısının banisi olan Aziz el-Devle, Halep Valisi ve kale komutanı olarak Hükümdar Kalif el-Hakem tarafından 1015 yılında atanmıştır. Tarihçi İbn el-Adim'in belirttiğine göre Aziz el-Devle, hükümdara karşı ayaklanıp isyan etmiştir. Büyük düşüncelerine rağmen, 1022 yılında kalede uyurken bir Hintli köle tarafından öldürülmüştür. Bu olayın ardından hükümdar tarafından Kalif al-Zahir ve oğlu el-Munaster Halep'e iki yönetici olarak atanmıştır. Bunlardan biri kalenin, diğeri de Halep şehrinin yönetimi için görevlendirilmiştir. Kendisine başkaldırması nedeniyle öldürülen el-Devle'nin iki yıl önce inşa ettirmiş olduğu Antakya Kapısı, Hükümdar Kalif'in emriyle yeni yöneticiler tarafından yenilemeye tabi tutulmuştur.

İlerleyen dönemlerde Antakya Kapısı, Sultan Barkuk ve oğlu Ferac tarafından yenilenmiştir. Bu yenilemeye ilişkin yazılmış olan kitabede 1389 tarihi dikkat çekmektedir. Bu kitabenin hemen altında yer alan kitabede ise, Antakya Kapısının bir diğer tamirinin 1402 tarihinde yaptırılmış olduğu yazılmıştır. Kitabenin her iki yanında da birer Memlûk amblemi bulunmaktadır.

Antakya Kapısının batı tarafındaki burcunda yer alan üst kornişteki kitabe, neredeyse duvar boyunca uzanmaktadır. Bu kitabede de Sultan Muayyad Ebu el-Nasr'ın emriyle 1423 yılında bu kapıda yenileme ve tamir çalışmalarının gerçekleştirilmiş olduğu belirtilmektedir.[62]

Bab el-Jinan:

Halep'in kuzey batısında yer almaktadır ve bu bölgede yer alan bahçeler boyunca inşa edilmiş olduğundan el-Jinan Kapısı aynı zamanda "Bahçeler Kapısı" olarak da anılmaktadır. İnşa şekli açısından Sultan Kayıtbay tarafından inşa ettirilmiş olan Bab el-Ferac'a benzemektedir. Kapı üzerindeki kitabede bu kapının 1512 yılında Sultan Kansu el-Gavri tarafından inşa ettirilmiş olduğu yazılıdır ve hemen yanında Sultanın amblemi nakşedilmiştir.

Bab el-Makam:

Şehrin güney kapısı olan Bab el-Makam, şehrin dış surlarının inşası sırasında Zahir Gazi zamanında başlanmış ve oğlu Melik el-Aziz Muhammed tarafından tamamlatılmıştır. İnşa edilmiş olduğu ilk dönemlerde Nafis Kapı olarak adlandırılan bu yapı ilerleyen dönemlerde el-Makam kapısı olarak anılır olmuştur. Çünkü bu kapının hemen yakınında sayılan ve sevilen bir ulema olan İbrahim Bey'in mezarı ve ona inanan ve hürmet eden müritlerinin mezarları bulunmaktadır. 18.yüzyılın ortalarında bu kapının adı "Şam Kapısı" adını almıştır.[63]

[62] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.99-100)
[63] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.101)

Şekil: 2.37. Bab el-Makam Güney Doğu Cephe

Kapının her iki yanında bulunan kitabelerden, el-Makam Kapısının yenileme çalışmaları ebu el Nasr Baybars tarafından başlatılmış ve 1493 yılında Kayıtbay zamanında tamamlatılmıştır. Kitabenin iki yanında birer amblem bulunur. Bu amblemlerin içerisinde "Ebu el-Nar Kayıtbay" ibaresi işlenmiştir.

El-Makam Kapısı, Halep'in diğer tüm kapılarından farklıdır. Çünkü bu kapıda üçlü giriş sistemi uygulanmıştır. Orta giriş 4 metre genişliğindedir ve bu bölüm nakliye ve atlı askerlerin geçişleri için tasarlanmıştır. Diğer iki kapı ise ikişer metre genişliğindedir ve burası da yaya geçişi için tasarlanmıştır. Halep'teki diğer kapılar hep tek geçişli olarak ve burçların en dar bölümleri kullanılarak inşa edilmiştir.

BÖLÜM III

3.1. OSMANLI DÖNEMİNDE HALEP'İNDE SİYASAL YAPI

Osmanlı-Memlûklu gerginliğinin en buhranlı zamanı Yavuz Sultan Selim zamanıdır. Şehzade Ahmet'in oğlu Kasım'ın Memlûklular tarafından alıkonularak, Yavuz Sultan Selim'e karşı koz olarak kullanılmak istenmesi Memlûklu Sultanı Kansu Gavri'nin, Yavuz Sultan Selim ile mücadele halindeki Şah İsmail ile ittifak etmesi, buna karşılık Memlûklu taraftarı Zûlkadiroğlu Alâüddevle'nin Yavuz Sultan Selim tarafından başı kesilerek Mısır'a gönderilmesi, iki devlet arasında bir savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir.[64]

16.yüzyıl başlarında, henüz Osmanlı Devleti, Memlûk Sultanlığını ortadan kaldırmadan önce Memlûk nüfusu, Suriye ve Filistin dâhil üç buçuk milyon kadardı. Suriye'deki nüfus yoğunluğu Asi nehri vadisi ile Akdeniz kıyıları arasındaki bölgede Halep, Şam, Hama, Humus, Lazkiye, Trablus, Beyrut, Sayda, Sur ve Deyrizor gibi şehir, kasaba ve civarında toplanmıştı.[65]

Safevi hükümdarı Şah İsmail'i, Çaldıran'da ağır bir yenilgiye uğratan Yavuz Sultan Selim, Memlûklu meselesini kesin bir şekilde sonuca kavuşturmak istiyordu. Özellikle Kızıldeniz kıyılarında yaptıkları faaliyetler, Osmanlılar tarafından rahatsız edici bulunuyordu. Portekizlileri engelleyebilmek adına Memlûklulara yardım bile edilmişti. Çünkü Kızıldeniz'i emniyet altına almak Osmanlının önemli hedefleri arasındaydı. Fakat Portekizlileri engellemek için Memlûkluların yeterince etkili olmaması, bir Mısır seferini zorunlu hale getirdi. Bu niyetini gizli tutmak isteyen Yavuz Sultan Selim, yapacağı seferi İran üzerineymiş gibi gösteriyor ve Memlûk Sultanını beklemediği bir anda vurmayı planlıyordu. Bu nedenle Memlûk Sultanına hürmet dolu mesajlar ve hediyeler yolladı. Memlûklu Sultanı, bu davranıştan memnun olmakla beraber yine de

---

[64] BAYRAKTAR, 2004. a.g.e. (s.8).

[65] Nüfusun yaklaşık %60'ı köylerde, %25'i şehir ve kasabalarda oturmakta iken %15'i de aşiret ve göçebe bedevilerden oluşmaktaydı. Cengiz ORHONLU, "16.asrın İlk Yarısında, Kızıldeniz Sahillerinde Osmanlılar" **İÜEFTD XII/16** İstanbul:1961 (s. 4)

tedbir almaya başlamıştı. Olası Safevi-Memlûklu ittifakının, kendisini zor durumda bırakacağını bilen Yavuz Sultan Selim, aynı zamanda önemli Memlûklu Beyleri ve halifeye de çok kıymetli hediyeler yollatmış ve bu ittifakın da önüne geçmeyi başarmıştır.[66]

Sefer, görünüşte Safeviler üzerine yapılıyordu. 1516 ilkbaharında İbrahim Paşa'yı görevlendiren Yavuz Sultan Selim, Kayseri'de toplanan yaklaşık kırk bin kişilik kuvvetle Malatya ve Maraş üzerinden Diyarbakır'a inilmesini, yolda herhangi bir engelleme ile karşılaşıldığı takdirde derhal kendisine haber verilmesini emretti. Diyarbakır'a gelen İbrahim Paşa, Memlûklu Sultanının tedbir maksadıyla konuşlandırmış olduğu kuvvetlerle karşılaştı ve geçmek için müsaade istedi. Memlûklu makamlarınca bu istek sert bir dille reddedildi. Durumu aynen padişaha ileten İbrahim Paşa dönüşünde, karşısında Şah İsmail ile ittifak yapılarak oluşturulmuş elli bin kişilik bir kuvvet buldu. Durumu ulema ve devlet adamlarıyla değerlendiren ve zaten Memlûklularla savaşmak için fırsat kollayan Yavuz Sultan Selim, savaş kararı aldı.[67] Halâ bu yapılan seferin İran üzerine olacağını sanan Memlûklu Sultanı Gavri, Yavuz Sultan Selim'in yolladığı elçileri önce hoş karşıladı, sonra da Dulkadirli Beyliği topraklarını işgal ettiklerinden dolayı Osmanlılardan öç almak için elçileri hapsetti. Osmanlı kuvvetlerinin yaklaştığını haber alan Gavri, barış yapmak için elçileri serbest bıraktı ve Moğolbay Devadar adlı bir emiri, elçi olarak Yavuz Sultan Selim'e gönderdi. Osmanlı elçileri geri dönerken orduya yetiştiler ve başlarından geçeni padişaha anlattılar. Bu duruma çok sinirlenen padişah, derhal Memlûklu Sultanının elçisinin zincire vurularak öldürülmesini emretti, fakat vezirlerin araya girmesiyle bu düşüncesinden vazgeçti. Moğolbay'ı traş ettirerek topal bir eşeğe bindiren Yavuz Sultan Selim, Gavri'ye meydan okuyarak savaş meydanına çıkmasını istedi.[68]

Osmanlı ordusu Antep'e geldiğinde, Antep'in Memlûklu Valisi Yunus Bey, Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını sundu ve orduya Halep'e kadar eşlik etti. Bu arada Memlûklu Sultanı Gavri'de, ordusuyla birlikte Halep'ten çıkarak, Mercidabık'ta konuşlandı.

Osmanlı kuvvetleri de Hama, Halep, Humus ve Şam'ı kısa sürede ele geçirdiler.[69] 28 Ağustos 1516'da Halep'e gelen Yavuz Sultan Selim'i Halep halkı coşkuyla karşıladı ve

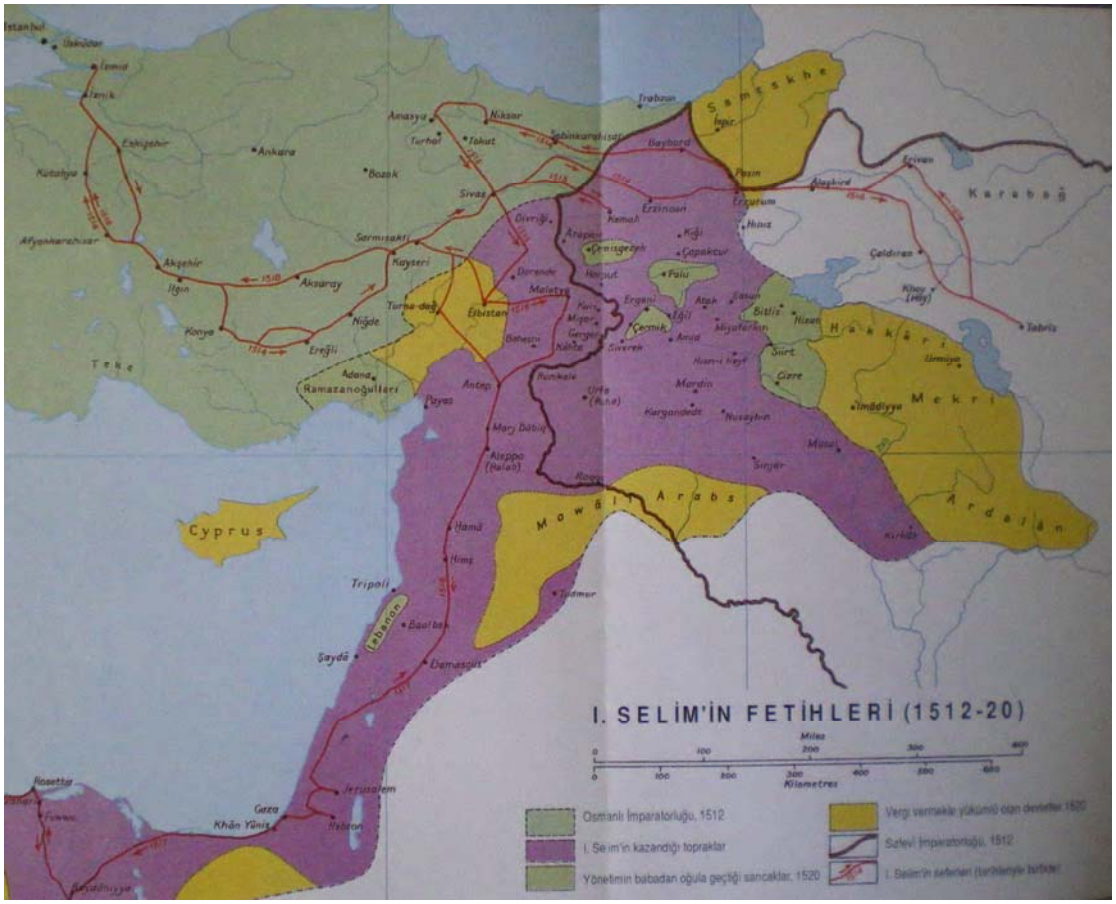
---

[66] ORHONLU 1961 a.g.e. (s.4-5)
[67] UZUNÇARŞILI, 1999 a.g.e. (s.282-283)
[68] ÇAKAR, 2003 a.g.e. (s.15)
[69] UZUNÇARŞILI, 1999 a.g.e. (s.286)

şehri yağma etmemesi için Yavuz Sultan Selim'e ricada bulundular. Osmanlı Sultanı Haleplilerin bu ricasını kabul etti. Otağını burada kurdurttu ve şehrin yağma edilmemesi için gereken tedbirleri aldırttı. Bu zaferden sonra Yavuz Sultan Selim, Halep'in idaresini Karaca Paşa'ya, defterdarlığını Abdullah Paşazade Abdülkerim Çelebi'ye vermiştir. Ertesi yıl Memlûklu Sultanı Gavri'nin kardeşinin oğlu olan Tomanbay'ın idaresindeki Memlûklu ordusunu Ridaniye'de ikinci kez mağlup ederek Memlûklu devletini ortadan tamamen kaldırmış ve ertesi gün, 922 hicri / 1516 miladi yılın son günü, Kahire'de Cuma hutbesi Osmanlı Sultanı adına okunmuştur.[70]

Yavuz Sultan Selim, 1516'da Suriye'yi de aldıktan sonra tüm bölgeyi "Arap Vilayeti" adı altında toplamıştır. 16.yüzyılın ortalarına doğru Halep, bu vilayetten ayrılarak müstakil bir eyalet haline getirilmiştir. Suriye bölgesinin fethinden sonra Osmanlılar, Suriye'deki eski Memlûk idari teşkilatını bozmamış, Halep'te Memlûk döneminde olduğu gibi sistem devam ettirilmiştir. Suriye'nin idaresini bu çerçevede yürütebilmek için, zaman içerisinde bazı idari taksimatlar yapılmıştır.

[70] Hutbe duası şu şekildedir."Allah'ım, sultan soyundan gelen sultana, sultanü'l- berreyn ve hakanü'l-bayreyne, iki orduyu kahreden, Irakeyn Sultanı, harameyn-i Şerifeyn'in hizmetkârı, el-melikül-muzaffer Selim Şah'a yardım et! Rabbü'l-âlemin, ona güçlü yardım elini uzat, parlak başarılar bahşet!" André RAYMOND, **La ville Arabe, Alep, á l'époque ottomane (XVIe-XVIIIe siècles)** Damas:2000 (s.1-2).

Şekil: 3.1. Sultan I.Selim'in Fetihleri (1512–1520) (Pitcher 1999)

Osmanlı devletinde 16.yüzyılda, en büyük kentler sıralamasında İstanbul'dan sonra Arap eyaletlerindeki kentler ön sıralarda yer alıyordu. Arap eyaletleri arasında başı Kahire çekiyordu. Yaklaşık 300.000 nüfusla hep birinci sırada yer almıştır. Örneğin Halep'in nüfusu yaklaşık 100.000'di.

Özellikle Suriye'de görev yapan Osmanlı valileri ve askeri komutanları 16.yüzyılda kent merkezlerinde özellikle kamu yararına faaliyetlere imza atmışlardır. Camiler, hanlar ve okullar bu imar faaliyetlerinde başı çeken yapı tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hac yolu üzerinde bulunan Suriye'de, yol güzergâhı boyunca, güvenliğin sağlanması maksadıyla şehirlerarasında menzil külliyeleri inşa edilmişti. Halep ve Şam şehirleri de Osmanlı hâkimiyeti sırasında Suriye'de en fazla eser yaptırılan iki büyük şehir halini almıştır.[71]

[71] Bu eserler arasında, daha 1555'de Dukakinzade Mehmet Paşa tarafından Halep'te inşa ettirilen bir cami, üç han, üç kapalı çarşı ve dört arasta hemen dikkat çeker niteliktedir. Daha sonra ise İbrahim

Osmanlılar Suriye'ye merkeze bağlı valiler atarken, Memlûkluları Mısır'da yerel yöneticiler olarak bıraktılar. Osmanlı Devletinde başkent İstanbul ve özellikle Suriye arasındaki ilişkiler hem ekonomik, hem de kültürel bakımdan çok yoğundu. Suriye'de, erkekleri hem Osmanlıca hem de Arapça bilen zengin ailelerden oluşan bir sınıf ortaya çıkmıştı. Bu iki dilliliğe özellikle Halep'te fazlaca rastlanmaktaydı. Yönetim dilindeki Osmanlıca terimler Arapçaya girmişti. Osmanlı yöneticilerinin ve özellikle askerlerin Arap vilayetlerinde çok uzun süre kalıp, hayatlarını giderek bu bölgelere uydurmuş oldukları görülmüştür.[72]

Osmanlı yönetim ve hayat anlayışı, Anadolu'da hüküm sürmüş birçok medeniyetin geleneklerinin bir karışımı şeklinde belirlenmişken, Arap topraklarında farklı bir anlayış hâkimdi. Bu nedenle de mevcut Osmanlı geleneği ile yeni katılan Arap topraklarında yaşayan insanlarla farklı düşünce sisteminin olması kaçınılmazdı. Suriyeli Müslümanlar tarihsel olarak şeriatta, Şafi yaklaşımı benimserken, Osmanlı Devletinin resmi şeriat ekolü Hanefi idi. Suriye'nin alınmasını takiben bölgede nasıl bir yönetim şeklinin uygulanacağı konusu incelenmiş, Şam ve Halep eyaletlerine Türkçe konuşan Osmanlı valileri atanmış ve tımar sistemi kurulmuştu. Böylece geleneksel Osmanlı eyalet yönetimi kalıplarının uygulamaya konulmasıyla Suriye, güvenli bir biçimde Osmanlı Devletinin etki alanına dâhil olmuştu. Eyalet yöneticileri Türkçe konuşan kişiler olduğu gibi, Şam ve Halep eyaletlerinin birçok köyüne de Türkçe konuşan sipahiler yerleştirilmişti.[73]

Osmanlı Devletinin yönetimi altındaki Suriye'de, önemli karışıklıkların çıkmamış olduğu görülmektedir. Bunun nedenleri, her ne kadar hac yolu üzerindeki Suriye'de

---

Hanzade Mehmet Paşa tarafından da bu kez Gümrük Hanı ile 344 dükkândan oluşan bir arasta inşa ettirilmiştir. Tabiî ki bu hizmetlerin önemli bir bölümü Osmanlı Müslümanlarının hac vazifelerini güven içinde yerine getirebilmeleri içindi. FAROQHI, 1988. a.g.e. (s.43) .

[72] Osmanlılar, Suriye'ye hâkim olur olmaz bölgeye adalet ve düzen getirmişlerdir. Lübnan beylerine kesinlikle dokunulmamış ve ayrıca bu beylere vergi ve idarede kendilerine bazı haklar da verilmiştir. Osmanlı Devleti, diğer bölgelerde olduğu gibi Suriye bölgesini de vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak belirli bir idari düzen içerisinde idare etmiştir. Vilayetlerin idaresi valilere, sancakların idaresi mutasarrıflara, kazaların idaresi kaymakamlara, nahiyelerin idaresi de müdürlere verilmiştir.
Valiler, padişah tarafından atanmakta olup, askerlik ve adalet dışındaki idari işleri yapmaktaydı. Mutasarrıf da vali gibi padişah tarafından atanmakta olup, sancağın idaresinden sorumluydu. Valinin sancaktaki temsilcisiydi ve gerektiğinde validen emir alırdı. Sancağa bağlı kaza ve kaymakamları kontrol yetkisi vardı. Kaymakam ise prensip itibariyle Dâhiliye Nazırı tarafından tayin edilmekte olup, kazada mutasarrıfın temsilcisi olarak kazayı idare ediyordu. Nahiye müdürleri ve nahiye meclisi üyeleri halk tarafından seçilmekteydi. Nahiyeler, birçok köy ya da mahalleyi bünyesinde topladığı gibi bir köyden de oluşabiliyordu. Nahiye müdürü, hükümet ile halk arasında bir aracı olup, kaymakamın verdiği görevleri yerine getirirdi. FAROQHI, 1988. a.g.e. (s.43) .

[73] Celalettin YAVUZ, **Suriye-Türkiye İlişkileri: Geçmişten Geleceğe**. Ankara: 2005 (s.46)

karışıklıkların çıkmaması için önlem alınması ise de, büyük bir olasılıkla yönetimin esnekliği, hoşgörü ve aynı zamanda bir halife olan Osmanlı hükümdarına duyulan saygı da rol oynamıştı. Osmanlı Devleti, Suriye'de bulunan bazı nüfuzlu kişileri valiliklere atayarak, bu yolla Osmanlıya bağlı kalmaları sağlanmıştır. Buna rağmen güçlenen bazı valiler Osmanlı Devletine karşı isyan etme yolunu seçmişlerdir. Şam Valisi Canberdi Gazali, Yavuz Sultan Selim'in ölümüyle tahta çıkan Sultan I.Süleyman'ın deneyimsizliğinden yararlanmaya çalışarak 1527 yılında isyan etmişse de Halep kenti ve halkı ona bağlanmayı reddetmiştir.[74] Sultan I.Süleyman'ın Ferhad Paşa komutasındaki ordusu Şam'a gelerek Şam'ın biraz dışındaki Kabun Ovası'nda isyan bastırılıp vali idam edilmiştir. Mısırlı Hayr Bey, bu kargaşa sırasında Sultana sadık kalmış, oysa ardılı olan Ahmed Paşa, baş vezir olmayı beklerken beklediği terfiyi alamayınca öfkelenerek bazı güçlü Arap kabilelerin de desteğini alıp, 1523'te kendisini Mısır Sultanı ilan etmiş, ancak kısa bir süre sonra öldürülmüştür. Bu kargaşayı yatıştırmak üzere baş vezir İbrahim Paşa görevlendirilmiştir.[75] 1659 yılında da Halep valisi olup güçlenen Abaza Hasan Paşa'da isyan etmiştir. Ancak Diyarbakır Valisi Murtaza Paşa isyanı bastırarak isyancıları cezalandırmıştır. 1768 yılında Osmanlı-Rus savaşından faydalanan Zahir Ömer Akka'da ayaklanmış, Ruslar'da bu isyanı desteklemek için Akka önlerine gelmişlerse de isyan bastırılmış ve Zahir Ömer affedilerek Sayda eyaleti başına getirilmiştir. Ancak 1775'te tekrar isyan edince isyan bastırılmış ve Zahir Ömer öldürülmüştür.[76] Osmanlı Devleti duraklama dönemi sona erip, gerileme başladığında devletin diğer topraklarında da olduğu gibi Suriye'de de huzursuzluklar baş göstermiştir. Belki de yukarıda bahsedilen isyanların en önemlilerinden biri Mehmet Ali Paşa'nın isyanıdır.[77]

Özellikle 19.yüzyılın başlarında Medine, Şam ve Halep'te Vehabi hareketleri başlamıştır. 1805'lerde Vehabiler bütün Arap yarımadasını ele geçirmeye çalışıyor, devlet ise bu hareketi önleyebilecek güçlü bir idareciyi bulmakta zorluk çekiyordu.

---

[74] Bruce MASTERS, **Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi**. "Halep" Maddesi. cilt:15. İstanbul: 1997 (s.245).
[75] PITCHER, 1999 a.g.e. (s.164)
[76] UZUNÇARŞILI, 1988 a.g.e. (s.433-441)
[77] Zeki, becerikli ve hırslı bir kişiliğe sahip olan M.Ali Paşa, 1801'de Mısır'daki Fransız işgalinin sona ermesinden sonra 1804 yılında, kısa bir süre içinde bölgeyi hâkimiyeti altına almayı başardı ve önce yeni bir idari siyaset izleyerek yönetimi bu doğrultuda yeniden düzenledi. Bu arada meşru olmayan yolları da kullanarak kölemen ocaklarını denetimi altına alıp sıkı bir merkezi idare kurdu. Mısır ordusunu yeni baştan düzenledi. Suriye ve Mısır'ın zirai ve ticari ekonomisini de ordusunu destekleyecek şekilde yönlendirdi. Sebahttin SAMUR, **İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye**. Kayseri:1995 (s.125-128).

Halep, bu dönemlerde bir eşkıya yatağı haline gelmişti. Bu arada zaman zaman Arap, Türkmen ve Kürt kabileleri arasında kavgalar çıkıyor, barış önemli ölçüde zedeleniyordu. Öyle ki, sivil halkın bile valilere karşı gelmesi ve emirlerin dinlenmemesi görülür olmuştu. Valiler, aldıkları askeri önlemlerle bazen başarılı oluyorlarsa da, genelde yetersiz de kaldıkları görülmekteydi.

Osmanlı Devleti tarafından Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya verilen görev, Vehabiler ile mücadele etmek ve kutsal yerleri onlardan temizlemekti. Bu mücadeleye 1811 yılında başlayan Mehmed Ali Paşa, Mekke ve Medine'yi Vehabilerin elinden aldı. Oğulları Tosun Paşa ve İbrahim Paşa'nın da görev almalarıyla 1819'a kadar Arabistan'ın önemli yerleşim yerleri Mehmed Ali Paşa'nın yönetimine girdi. Bu başarılardan sonra kendisi problem olan Mehmed Ali Paşa ve oğullarının amacı, Suriye ve Halep'i yönetimleri altına almaktı. Nitekim yoluna çıkan Osmanlı ordularını yenen İbrahim Paşa 15 Haziran 1832'de Şam'ı, Temmuz'da da Halep'i işgal etti.[78] İbrahim Paşa 1840'a kadar Suriye'yi idare etmiş ve bütün toprak sahiplerinin yetkilerini ellerinden almıştır. Bununla da kalmayıp işgal etmiş olduğu topraklarda yaşayanlara yeni vergiler de koymuştur. Mahalli idarelerde Müslüman olmayanlara da görev vermiştir. Yüksek okullar açmıştır. İbrahim Paşa 1840'da Suriye'den çekilmişse de iç isyanların önü alınamamış ve devleti sürekli meşgul etmiştir.[79]

M.Ali Paşa zamanında, askeri düzenlemelerin yanında eğitim ve sosyal alanlarda da gelişmeler yaşandı ve her seviyede okullar açıldı. Kısacası M.Ali Paşa, bir devletin ihtiyaç duyacağı her hususu yerine getirdi. M.Ali Paşa, askeri ve siyasi dehasıyla bir yandan kendisine karşı İngilizlerin yönelttiği saldırıları 1807 tarihindeki Reşit Savaşı ile önlerken, diğer yandan da devlet merkezinde Sultanın ve diğer ileri gelen devlet adamlarının zihinlerinde kendisine karşı duyulabilecek kuşkuları gidermeyi başarmıştı. Onun izlediği bu insan kazanma siyaseti, ekonomik alandaki başarıları ve beklide en önemlisi, Hicaz yarımadasında 1811-18 yılları arasında Vehabilere karşı kazanmış olduğu askeri başarılar sonucunda M.Ali Paşa'nın bütün Mısır ve Suriye halkının gönlünü kazanmasını sağladı. Devlet merkezindeki yöneticiler bile onun izlediği idari ve ekonomik politikaları kendileri için örnek almaya başladılar.

[78] SAMUR, 1995 a.g.e (s.34)
[79] SAMUR, 1995 a.g.e (s.111-114)

M.Ali Paşa, Fransız ve İngilizlerle savaşıp Afrika içlerine doğru büyümek ve genişlemek yerine yabancılarla anlaşarak kendi devletiyle uğraşmayı tercih etti. Kendisince haklı sebepleri de vardı. Kuzey Afrika'da Fransızlarla uğraşmak, Yukarı Nil Vadisinde İngilizleri göğüslemek kolay değildi. Bunun yerine Osmanlı Devleti denetiminde bulunan yerlerden pay koparmak daha kolaydı. Çünkü devlet, birçok iç ve dış meselelerle uğraşmaktaydı. Sultan II.Mahmud, merkezi idareyi onun kadar kısa sürede tesis edememişti. Onun bu yöndeki çabalarından dolayı, ileri gelen ayanlar sultana karşı cephe almaya başlamışlardı. Daha da kötüsü, Sultan II.Mahmud yapmaya çalıştığı köklü değişikliklerle birlikte uygulamaya koyduğu bir kısım yeniliklerle halkı kendine küstürmüştü fakat M.Ali Paşa aynı halkın gözünde bir dahi kahramandı ve Mekke ile Medine'yi kurtaran bir İslam mücahidi idi.[80]

Halep şehri hem 19.yüzyılda sınırları içerisinde yer aldığı sancağa hem de o sancağın bağlı olduğu vilayete adını vermiştir. Salnamelerde kenti "Asya kıtasında bulunan ve

---

[80] Bu duyguları istismar eden M.Ali Paşa, arkasındaki Fransız desteğine güvenerek, Akka Kalesi Komutanı Abdullah Paşa ile arasındaki bir bazı meseleleri bahane edip Suriye'yi işgale başladı ve kısa zamanda büyük başarılar elde edip Anadolu içlerine kadar ilerledi. Bu konuda halk şehirlisiyle, köylüsüyle, göçebesiyle, Türküyle, Arabıyla ona destek oldular. Ordusunun ulaşamadığı yerler bile, ona bağlılıklarını arzettiler.
M.Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa ve akrabası Şeref Paşa ile beraber gönlündeki idari sistemi kurmaya çalıştı. Sonuçta M.Ali Paşa'nın, kaldıracağını vaat ettiği vergilerin yerine daha ağırları konuldu. Halk daha çok çalışıp daha az kazanmaya zorlandı. Takip edilen tekelci politika sayesinde halkın M.Ali Paşa'ya karşı olan sevgisi yavaş yavaş nefrete dönüşmeye başladı. Diğer yandan halk, İbrahim Paşa'nın ordusunda Müslümanların gururunu ve özgüvenini temsil eden bir ordu ve komutanlar ararken, Fransızlar ve Fransızlar tarafından eğitilen asker subaylar buldular. İzlenen sosyal siyaset de gurur kırıcıydı. Balkanlarda ve Anadolu'da Hıristiyan topluluklar, Müslümanlara karşı bin bir türlü entrikalara karışırken, M.Ali Paşa ve İbrahim Paşa, Suriye'de hem Avrupa kamuoyunun desteğini sağlamak, hem de Hıristiyanların kendisine yardımcı olmasını temin etmek için Hıristiyanlara bir takım imtiyazlar sağladılar ve onları yüksek mevkilere getirdiler. Kilise ve manastırları bir takım vergilerden muaf tuttular. Yönetim eşitlikten bahsediyordu ama fiiliyatta Hıristiyanlar üstün duruma geçmişlerdi.
İbrahim Paşa'nın ekonomik politikaları ve izlediği bu sosyal politika kısa sürede iflas etti. Müslümanları kendisine düşman konuma getirdi. Halk kısmen de olsa şeyhlerin, ayanların elinden kurtarılırken, devletin kölesi haline getirilmeye çalışıldı. Her tarafta çıkan iç isyanlar ve ayaklanmalar nedeniyle İbrahim Paşa yönetimi Suriye'de aldığı paradan ve topladığı maldan çok daha fazlasını harcamak zorunda kaldı. Bir zamanlar Osmanlı yönetiminden kaçan ya da esir düşenler onun hizmetine girerken, bu kez subayıyla, eriyle herkes bu ordudan kaçmak için fırsat kollamaya başladı.
Nihayet beklenen kötü son geldi. Bölgeyi tekrar denetimi almak isteyen Osmanlı Devleti harekete geçti ve Suriye, İbrahim Paşa denetiminden çıktı. Yapılan müdahalelerle 13 Kasım 1840'ta Halep ve 29 Aralık 1840'da Şam, tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. M.Ali Paşa döneminde Suriye'de Türkler karşı Arap milliyetçiliği oldukça gelişmiştir. Bu sırada Hıristiyanlara verilen önem sayesinde Hıristiyanların durumları da oldukça iyileşmiştir. Bu dönemde gelişen ticari faaliyetlerde Suriye Hıristiyanları ve Yahudiler kârlı çıkmışlardır. Ö.Osman UMAR, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)** Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 2004. (s.10-11). Sonuçta M.Ali Paşa, hayalleri ve hırsıyla Mısır ve Suriye'nin insani ve ekonomik kaynaklarını yıllar yılı boş yere harcarken Osmanlı Devletini de 1838 kapitülasyonları gibi nasıl kabul edildiğini aklın alamayacağı bir takım anlaşmaları imzalamaya mecbur etti. Bütün bunlar uzun vadede şarkın çöküşünü hızlandırdı ve I.Dünya Savaşının sonucunda ortaya çıkan fiili durumun meydana gelmesini çabuklaştırdı ve belki de sağladı. SAMUR, 1995 a.g.e. (s.125-128)

Osmanlı vilayetleri içinde büyüklüğü ve ticari öneminden dolayı en meşhur şehirlerdendir. Halep, İstanbul'dan 263 saat uzaklıktadır"[81] şeklinde tanımlanmaktadır.[82]

19.yüzyılın ikinci yarısında Suriye bölgesinde Halep'in iktisadi ve siyasi durumu Şam ve Beyrut'un yükselişiyle sarsıldı ve çökmeye yüz tuttu. Tüm bu olumsuz gelişmeler yaşanırken, 19.yüzyılın başlarında, 1822–23 yılları arasında büyük depremler meydana gelmiş, birçok yapı hasar görmüş, halkın çoğu şehri terk etmek zorunda kaldığından bu dönemde doğal afetler sonucu da büyük oranda nüfus kaybı da yaşanmıştır. Aynı zamanda Halep, 1831'den 1839'a kadar Mısır yönetiminde kalmıştır. Bu dönemde halka çok ağır vergiler yüklendiği bilinmektedir. Bu ağır vergi yükü iç ayaklanmalara neden olmuş, daha sonra tekrar Osmanlı yönetimine geçse de ayaklanmalar devam etmiştir. Halep halkı, güney kesimlerdeki kuvvetli siyasi cereyanların ve gelişmelerin dışında kaldı. 1850'lerin ardından Tanzimat reformları Halep'te de uygulamaya konulmuştur. Uygulanan reformların ardından, şehirdeki değişik dini gruplar ve etnik cemaatler arasındaki münasebetler, I.Dünya Savaşı'na kadar genellikle sakin bir ortamda geçmiştir. Suriye'nin büyük bir kısmını etkisi altına alan Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki mücadelelerin görüldüğü 1860 yılında bile şehir halkı, sükûnetini muhafaza etmiştir.[83]

1860 Lübnan olaylarından sonra Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı kurulmuştur. Mutasarrıfın da Bab-ı Ali'ce seçilecek bir Hıristiyan mutasarrıfa bırakılması kabul edilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesinin ilk uygulandığı yerlerden biri de Suriye vilayeti olmuştur. Böylece, Osmanlı idaresinde şimdiye kadar hiç geçmeyen "Suriye" adlı bir vilayet oluşturulmuştur. Bu döneme kadar burası "Şam" adıyla anılmaktaydı. Ayrıca Kudüs'te önemi dolayısıyla 1882'de Suriye'den ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık haline getirilmiştir.[84]

Halep halkı, 19.yüzyıl sonlarında gelişme gösteren Arap milliyetçilik hareketlerine katılmakta isteksiz davrandı. Sonuç olarak çok az Halep'li Arap isyanına katıldı. I.Dünya savaşı öncesinde Halep, İstanbul ve Kahire'den sonra Osmanlı Devleti'nin üçüncü büyük şehri durumundaydı. Savaşın sonlarına doğru, müttefik kuvvetlerle

[81] Salnamedeki 1 saatlik mesafe 5km. ye eşittir. Verilen bu bilgiye dayanarak İstanbul-Halep arası 1315 km.dir.
[82] Cengiz, EROĞLU, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**. Ankara:2007 (s.16)
[83] MASTERS, 1997 a.g.e. (s.246)
[84] Ömer Osman UMAR, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)** Ankara: 2004 (s.14-15)

Arapların hücumlarını sıklaştırmaları üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa geri çekilmek zorunda kaldı. 1918 Ekiminde İngiliz ve Arap kuvvetleri, Osmanlı kuvvetlerini Şam'dan Halep'e doğru geri çekilmeye zorladı. Aneze bedevilerinden oluşan Arap ordusu 23 Ekim'de şehri işgal etti. Böylece Halep, Faysal el-Haşimi idaresindeki krallığa katıldı ve 402 yıllık Osmanlı idaresi sona ermiş oldu.

3.2. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE TİCARİ BÖLGE VE EKONOMİK ÖRGÜTLENME

Bir yandan Anadolu'yu Suriye'ye bağlayan yol üzerinde, diğer taraftan da Baharat yolu üzerinde bulunan Halep'in tarih boyunca hareketli bir ticari yaşamı vardı. Yörede hayvancılık ileri düzeyde olduğundan, ilk zamanlardan son döneme kadar dokumacılık, önemli bir geçim kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadife, ipek ve yün ürünler ve değişik kumaş çeşitleri yoğun olarak dokunur haldeydi. Halep'te miladi 1038 yılında darphane bulunmaktaydı ve para basılıyordu. İstanbul ve Anadolu'dan gelen Hac kafileleri Halep'te konakladıktan sonra yollarına devam ederlerdi.[85]

Eyyubiler döneminde ticaret hayatı canlanmaya başlayan Halep'in, Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle bu önemi daha da artmış ve Doğu Akdeniz'de önemli bir ticaret kenti durumuna gelmiştir. Bu gelişme, Asya mallarını Avrupa'ya taşıyan Batılı tüccarların ticari faaliyetlerini Şam'dan Halep'e kaydırmalarına neden olmuştur. Daha 14.yüzyılın ortalarında Venedikliler, kentin bu geniş ticaret ağı açısından konumunu görmüş ve buraya bir konsolos vekili atamışlardı. 1422'ye gelindiğinde de bu görev tam bir konsolosluğa çevrilecekti.[86]

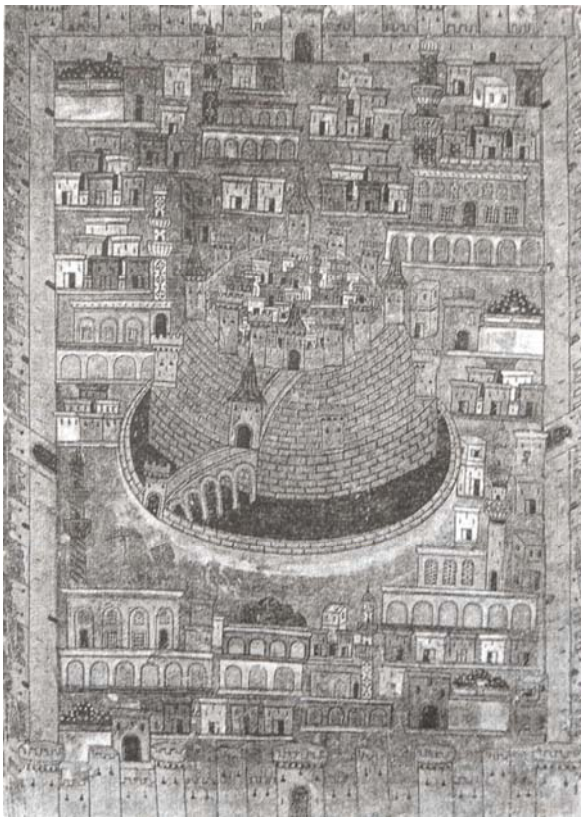
Matrakçı Nasuh tarafından Mecmua-i Menazil'de de belgelenmiş olduğu gibi 16.yüzyılın başlarında oldukça geniş bir alana yayılan Halep sancağının doğu sınırı Fırat Nehrine, batı sınırı da Amanos Dağlarına ve Akdenize kadar uzanıyordu (Şekil:

---

[85] Diğer taraftan Hindistan'dan Basra'ya gelen ticari mallar, buradan hem karayolu, hem de nehir yoluyla Halep'e gelirdi. Halep'ten İskenderun Körfezi'ne veya Trablusşam'a kervanlar devam ederlerdi. Bu yollarda Asyalı ve Avrupalı tüccarlar hiç eksik olmazdı.
Halep'in tarımda da önemli bir yeri vardır. İhtiyaç olduğunda Anadolu'dan İstanbul'a ve Suriye'nin diğer şehirlerine Halep'ten tahıl taşımacılığı yapılırdı. Halep'te bakırcılık ve kurşun üretiminin de oldukça geliştiği görülür. 1568'lerde demirciliğin bir kolu olan çivicilik de oldukça yaygındı. Birecik-Basra arasında çalışan gemilerin çivileri Halep demir dükkânlarında yapılır ve satılırdı. Halep çivileri, devletin her yerinde tutulur ve aranırdı.

[86] Bruce Alan MASTERS, "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", **Doğu İle Batı Arasındaki Osmanlı Kenti**. İstanbul: 2000 (s.29)

3.2.). 1516-22 yılları arasında Antakya'nın müstakil bir sancak olması sebebiyle Halep'in Akdeniz'e açılan limanı yoktu. 1523'te Antakya sancağı Halep'e bağlanınca Halep, doğrudan Akdeniz'e açılan bir bölge haline geldi. Burada bulunan Süveyde ve İskenderun iskeleleri, Halep'in ihtiyaçlarına cevap verebilecek kadar gelişmemişti ve 16.yüzyılın sonuna kadar Halep'te deniz ticareti Trablusşam iskelesinden yapılmıştır.

Şekil: 3.2. Halep Şehri, Matrakçı Nasuh, Mecmua-i Menazil, 1537

16.yüzyılda kentin ticari açıdan önemini kavrayan yalnızca Osmanlılar ve Venedikliler değildi. Avrupalılar için İran ipeği, pamuklu kumaş ve baharat ticareti açısından Halep pazarları oldukça cazip gelmeye başlamıştı. Yerel dokumacılar daha çok Bursa ve Tokat ipeğini tercih ederken, Batılı tacirler Gilan bölgesinden gelen ipeğe rağbet etmekteydiler.[87] Halep'in ticaret kenti olarak sesini dünyaya duyurmaya başlamasıyla, diğer ülkeler de buraya konsolosluklar açmaya başladılar. Venedikliler, Suriye konsoloslarını 1545'te doğrudan çalışmalarına son vermiş oldukları Şam'dan

[87]MASTERS, 2000. a.g.e. (s.29)

Trablusşam'a, oradan da 1548'de Halep'e gönderdiler. Bu hareket, doğu Hint adalarından gelen karabiber ve diğer baharatların, giderek artan bir biçimde, Şam'ı öne çıkaran Kızıldeniz geçişinden ziyade Basra Körfezi–Fırat Nehri rotasını izlediğini anlaşıldığını kanıtlıyordu.[88]

Mısır ve Suriye'nin vergi gelirleri Osmanlı bütçesinin önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Ayrıca buraları yer yıl Mekke'ye yapılan haccın başlangıç noktalarıydı. Kutsal kentlere sahiplik Osmanlı Devletine, başka hiçbir Müslüman ülkenin sahip olmadığı bir tür meşruluk ve İslam dünyasının lideri olmasını sağlıyordu. Bu nedenle Arap eyaletlerini denetim altında tutmak Osmanlı hükümdarları için çok önemliydi. Halep, Şam ve Trablusşam gibi Suriye vilayetlerini, buralardan elde edilen vergi gelirleri, Halep'in uluslararası ticaret sistemi içinde yeri olması gibi nedenlerle doğrudan denetlenmelerini gerektiriyordu.[89] Aslında Halep ve Şam'ın gelişimi birbirlerinden farklı olmuştur. Geç Memlûklu zamanından itibaren ticaret yolları nedeniyle Halep önemli bir konuma gelmiştir. Osmanlı yönetiminin şehre girmesiyle şehir bu yeni pazar alanı ve güvenli ticaret hatları nedeniyle çok büyük gelişim ve kazanç sağlayacaktır.[90]

Suriye ve Mısır limanlarıyla Antalya, Alanya ve İstanbul arasındaki denizyolları da karayolları kadar önemliydi. 1559 yılı Antalya gümrük kayıtlarına göre, o yıl limana her biri yirmi-otuz tüccar taşıyan elli gemi uğramıştır. Bu gemilerin çoğu Müslümanlarındı. 15. ve 16.yüzyıl gümrük kayıtlarına göre Anadolu'nun Suriye ve Mısır'a başlıca ihracatı kereste, demir ve demir eşya, Bursa ipekleri, pamuklu dokumalar, halı, kilim, kuruyemiş, kürk, balmumu ve ziftti. Suriye ve Mısır gemileri Hint baharatı, çivit, mısır keteni, pirinç ve şekerle Suriye sabunu getirirdi. O dönem, Antalya ve Antalya'ya bağlı limanlarda gümrük geliri yılda yedi bin altın dukaya yükselmişti.[91]

---

[88] MASTERS, 2003 a.g.e. (s.29)
[89] YAVUZ 2005 a.g.e (s.51-52)
[90] Çiğdem KAFESÇİOĞLU, ."In The Image Of Rûm: Otoman Architectural Patronage In Sixteenth Century and Damascus" **Muqarnas** volume 16. 1997. (s. 70-71).
[91] Osmanlı İmparatorluğu 16.yüzyıl boyunca doğrudan Hindistan ve Endonezya'dan baharat almayı sürdürmüştür. Ara sıra baş gösteren darlıklara karşın Halep, İstanbul, Kahire ve Bursa pazarlarında Avrupalı tüccarlarla Hint malları değiş tokuşu etkin olabilmiştir. Hacı kervanlarının getirdiği baharattan Şam'da alınan gümrük rüsûmu 1562'de 110.000 altın dükaya yükselmiştir. Avrupalı tüccar, baharatın bir bölümünü Şam'da satın alarak Beyrut'tan ihraç etmekteydi. Gelen baharat ve boyaların büyük bir bölümü de Bursa ve İstanbul'a, oradan da Balkanlara ve kuzeye yollanırdı.
Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)** İstanbul:2005 (s.133-134).

Halep, uluslararası ticaret merkezi olma konumunu büyük oranda doğudan gelen kervanlar için uygun bir yer olmasıyla da kazanmıştı. Kervanlarla yolculuk eden tüccarlara hem hamamlar ve bakımlı kervansaraylar gibi konforlu mekânlar hem de koruma sağlanabiliyordu. Seyahat eden tüccarları kentin pazarlarını hedef olarak seçmeye teşvik eden diğer unsurlar, yerel üretim güzel kumaşlar, sabun ve deri işleriydi. Bu mallar ve ayrıca hacdan dönen hacıların kente getirdiği kahve, İran ya da Hindistan'dan gelen tüccarlarca satın alınıyor ve İran'dan ipek veya Hindistan-Basra yolundan çivit ve pamuklu baskılı kumaş getirilen develerle geri taşınıyordu. Bu malların da tutulmasına karşın, İranlı tüccarların asıl rağbet ettiği şey gümüştü.[92]

1528'de Mısır ve Suriye, imparatorluğun gelir kaleminin %30'unu sağlamaktaydı ve dolayısıyla bu bölgeler Osmanlılar için hayati önem taşımaktaydı. Pirinç, buğday, arpa, baharat ya da şeker gibi sultanın sarayı için gerekli erzak, kalyonlarla Mısır'dan gelirdi. 16.yüzyılda Suriye saraya yılda 50.000 kg sabun göndermekteydi.[93] Bu büyük potansiyeli bünyesinde barındıran Halep'te yedi sabunhane olduğunu iddia edilmektedir.[94] Sabun fabrikaları, şehrin kuzeyinde konuşlanmışlardır.

Halep'in ticari önemi Hüsrev Paşa'nın 1544'te, Behram Paşa'nın da 1583 yılında, valilik görevleri sırasında meydana getirdikleri vakıflar sayesinde kurulan büyük çarşıları ve hanların oluşmasıyla 1593'te, İskenderun'da bir Osmanlı gümrük kapısının açılması, Halep'in önemini bir kat daha arttırmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Trablusşam'ın yeniden liman özelliği kazanmasıyla Halep'in ticari durumu Suriye bölgesinde güvence altına alınmış oldu.[95]

Halep'te Kapalıçarşı ve hanların en güzel örneklerini görmek mümkündür. Hanların boyutları çok değişkendi ama en geniş hanlar, kuşkusuz Halep'te bulunmaktaydı.[96]

Bunların büyük çoğunluğu Memlûklular ve Osmanlılar zamanında yapılmıştır. Hanlar ve çarşılar, iklim şartları ve mal güvenliği dikkate alınarak taştan yapılmıştır. Çarşılara giriş kapıları şehrin belirli yerlerinden olup, diğer kapılara çıkılabilecek şekildedir. Etrafları duvarlarla çevrilmiş ve meslek sahiplerine ayrı bölümler ayrılmıştır. Çarşı merkezlerinde sarraflar ve ince sanat sahipleri bulunur. Dericiler ve sirke imalatçıları

[92] MASTERS, 2003 a.g.e. (s.31)
[93] İNALCIK, 2005 a.g.e. (s.134)
[94] RAYMOND, 2000 (s.183-190)
[95] MASTERS, 1997 a.g.e. (s.245)
[96] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.175).

gibi kötü kokusu bulunan zanaatların sahiplerinin yerleri ise Pazar duvarlarının dış kısmındadır. Hanlar ise iki katlı olup, alt katlar, malların satıldığı, üst katlar ise misafirlerin kabul edildiği yerlerdir. Kayseriyeler ise, tanınmış tüccarlara ait, az sayıda dükkânın bulunduğu, etrafı çevrili ve üzeri örtülü yerlerdir. Bunlar dikdörtgen ya da kare şeklinde olup, geceleri kapıları kilitlenmektedir.[97]

Hanların işleyiş tarzında da belli kurallar vardı. Pek çok vakıf, bazı hanlarını açık arttırma ile bir tüccara kiralar, o da toptan kiraladığı mülkü ikinci el olarak tek tek tüccarlara kiraya verirdi. Halep hamamlarının bazılarının da işletilmesi benzer şekilde olurdu. Hanları toptan kiralayan tüccarlar, hanlarda bekçi, hamamlarda tellak ve natır gibi işletme için gerekli personeli de kendileri tedarik ederlerdi. Toptancı tüccarların böyle güçlü konuma gelmesi, bazı kiracıların bir handa çok uzun süre kalmalarını ve kiralanan mekânlarda kendi gereksinimlerine göre değişiklikler yapmalarını engellemiyordu. Bir ticaret kenti olan Halep'te, örneğin İngiliz ve Venedikli tüccarların birleşerek bir hanı birlikte kiralamaları adet olmuştu. Böyle bir han yüzyıllar boyunca aynı tüccar grubunun elinde kalıyordu.[98]

Halep Valisi Mehmed Paşa 1574'te bir vakıf da, yerel olarak Gümrük Han adıyla bilinen bir kervansaray için kurdu. Gümrük Hanı, Halep'in olağandışı boyutlar yansıtan çok önemli bir hanıydı ve ayrıca üç yüzyıl boyunca da Avrupalı tüccarlara kalacak yer olarak hizmet verdi.[99] Gümrük Hanı'nın toplam yüzölçümü 6.167 m^2 dir ve eski yapısını tanıdığımız medinenin 19 hanının ortalama yüzölçümü 2.282 m^2'dir. Bunlar çoğunlukla görkemli yapılardı. Osmanlı döneminde yapılmış, dini nitelikli olmayan binaların en göze çarpanlarıydı. Daha ileri tarihlerde inşa edilmiş olan Vezir Hanı (Şekil: 3.3.), ne yazık ki orijinal boyutları olan 4.560 m^2 yi oldukça küçülten ve mimari dengesini düzeltilemez biçimde bozan günümüz şehircilik çalışmalarının olumsuz etkilerine maruz kalmıştır. Bu örnekte de Memlûklu döneminin derin izlerini olduğu kadar, İstanbul etkileri karşısında genellikle ağır basan Suriye geleneklerinin gücünü

[97] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.161-162)
[98] FAROQHI, 1998 a.g.e. (s.151)
[99] Uzunluğu 79m. eni ise 65m.'dir. Toplam yüzölçümü 6.167m2 olduğu görülmektedir. Giriş katında en az 52 depo, üst katta ise 77 oda vardır. Avluda küçük bir mescid ve bir havuz bulunmaktadır. Açıkça Memlûk sanatını hatırlatan dekorasyonu da dikkat çekicidir. Girişten önce, yapıyı kuzey tarafındaki çarşıya bağlayan bir kubbe yer almaktadır. Bu kubbe bugün mevcut değildir. Sokağa ve avluya bakan cephelerde, bu tür bir yapı için tamamen olağandışı sayılabilecek bir süsleme göze çarpar. Bu süslemeler Halep'teki Osmanlı Sanatının önemli örneklerindendir.

görmek mümkündür.[100] Hanların sayısı, bir kentin ekonomik etkinliği hakkında çok güvenilir ipuçları vermektedir. Hanların en yoğun oldukları yerler, genellikle kentin merkez bölgesidir. Bu nedenle Kahire'de, Osmanlı döneminde kayıtlı 360 han varken, bunlardan 348'inin yeri tam olarak saptanmıştır. Bunlardan 229'u kent merkezindedir. Bu rakamlara karşılık Halep'teki han sayısı tahminen 100 kadardır. Bunlardan 56'sının sadece kayıtlarına ulaşılmış, 53'ünün yeri saptanabilmiştir. Şam da 57 han ile üçüncü sırayı almaktadır. Bu şehirleri 44 han ile Bağdat, 35 han ile Musul izlemektedir.

Osmanlı mimari geleneğine en yakın yapı türleri hanlar olmasına rağmen, bu yapılarda fazla bezeme olmadığı için farklı yaklaşımı vurgulayan yerel motif sayısı da azdır. Fakat bezemenin daha çok kullanıldığı örneklerde yerel gelenek ağırlığını korur [101] ve Halep'in anıtsal hanlarında Memlûklu etkisi görülür.

Şekil: 3.3. Halep'in En önemli Hanlarından biri olan Vezir Han'dan Genel Görünüm

Halep şehrinin bu kadar çok sayıda hana sahip olması ticaretin bu kadar yoğun yaşandığı bir şehir için doğal bir sonuçtur. Çünkü zaman içerisinde yer aldığı devletin sınırlarının doğuya kaydırılmasından Halep çok yararlanmıştır. Uluslararası büyük

[100] SAUVAGET, 1941 a.g.e. (s.215)
[101] Doğan KUBAN, 2007 a.g.e. (s.585-586)

ticaret yollarının geçtiği geniş bir bölgenin merkezi olan Halep, İran körfezinden ve Hindistan'dan getirilen lüks malların zorunlu transit noktası haline de gelmiştir. [102] Bunun yanı sıra Doğu Arabistan'ın Osmanlı kontrolü altına girmesiyle birlikte Halep, Doğu Akdeniz'in de önemli bir ticari merkezi haline dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak Avrupalıların ticari faaliyetleri de Şam'dan Halep'e doğru kaymaya başlamış, nitekim 1548'de burada bir Venedik konsolosluğu kurulmuştur. Bunu 1557'de Fransa, 1586'da İngiltere konsoloslukları takip etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde bir gümrük birliği yoktu. Osmanlı idaresi, Memluklu sisteminde olduğu gibi fazla kazanç sağlanan ürünleri devlet tekeline almamış ve ticaretle uğraşan esnafın daha fazla kazanç sağlamasına imkân verilmiştir.[103] Bu nedenle, Venedikli yünlü ya da ipekli kumaş ithalatçılarına fiyat belirleme izni verilmiştir. Osmanlı kayıtlarında yabancı tüccarların en önemlilerinden olan Venedikli tüccarların en çok ticari ilişkide bulundukları yer Halep'tir. Bu tutum, Halep muhtesibinin[104] ithal Venedik kumaşlarının fiyat belirlenmesine karışmayacağı anlamına geliyordu. Sonuç olarak uzak mesafeli ticaretle uğraşan Osmanlılar ile Halep'te yerleşmiş olan Venedikli meslektaşları, piyasanın kaldırabileceği ölçüde kâr yapmakta serbest bırakılmışlardı.[105] Kanuni Sultan Süleyman döneminde verilen kapitülasyonlarla Fransız uyruklu tüccarların Halep'e gelişlerinde ve göstermiş oldukları ticari faaliyetlerde artış görülmüştür. Özellikle kapitülasyonların sağladığı imtiyazlardan sonra Fransız ticareti Halep'in dışında, Suriye'nin diğer şehirlerinde de oldukça yaygınlaşmış, fabrika ve atölyelerin sayısı artmıştır. Fransızların bu avantajlı

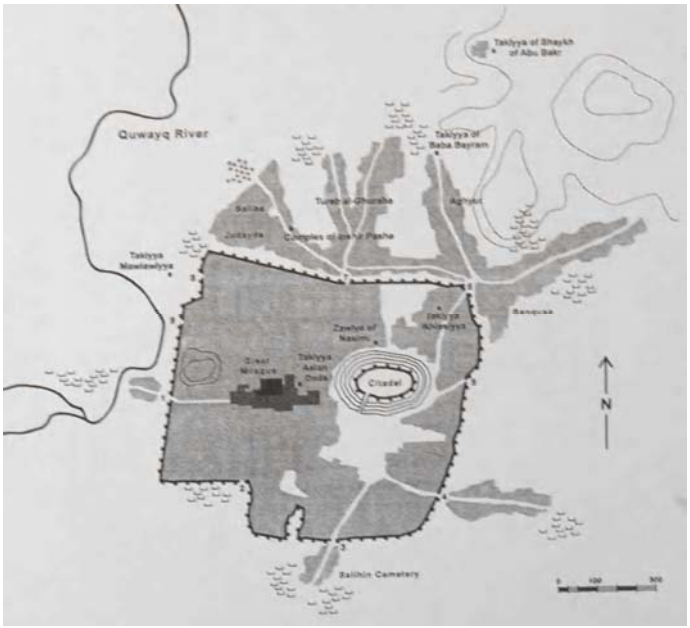
[102] Halep'in 18.yüzyıl sonunda Marsilya ile ticaret hacmi, Kahire'ninkini geride bırakmıştı.
RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.19). Ticari gelişim ile ilgili olarak İngiliz araştırmacı ve seyyah Fynes Muryson, 1597'de Ortadoğu'nun önemli şehirlerini gezmiş, 7 Aralık'ta da Halep'e varmıştır. Halep'teki ticari faaliyetler hakkında; "Bu şehirde büyük ticari faaliyetler vardır. Bütün Asya ve şark adalarının mahsülleri buraya veya Kahire'ye getiriliyordu." şeklinde görüş belirtmiştir.

[103] FAROQHI, 1998 a.g.e. (s.50-51)

[104] "Muhtesip" Pazaryerinin düzeninden sorumlu memur anlamına gelmektedir. FAROQHI, 2003. a.g.e. (s.62-64).

[105] 17.yüzyıl Venedik belgelerine göre Venedikli tüccarların Anadolu ile değil, en çok Suriye ve Mısır ile ticaret yapmış oldukları ortaya konmaktadır. Halep'teki Venedik kolonisiyle ilgili Osmanlı fermanlarından, bu grubun hak ve yükümlülüklerinin temelde Kanuni Sultan Süleyman tarafından belirlenmiş olduğu izlenimi edinilmektedir. Halep'teki Venedik cemaatinin konumunu düzenleyen fermanları onaylamış padişahlardan oluşan uzun bir listenin başında Kanuni Sultan Süleyman'ın adı yer almaktadır. Ayrıca aynı padişahın Halep'teki Venedikli varlığı ile ilgili çok sayıda ferman çıkardığı bilinmektedir. Onun selefi II. Selim döneminde Kıbrıs Savaşının ardından imzalanan barış anlaşmasının içeriğinde Venediklilerin bir bakıma Osmanlı İmparatorluğundaki durumlarının düzenlenmesini de kapsadığı görülür. Sultan I.Ahmed tarafından onaylanan bir fermana göre Halep'te iş yapan Venedikli tüccarlar, ipek ya da herhangi bir malı satın almaya ve ellerindeki malları satmaya zorlanamayacaklarına ilişkin hükümler içermektedir. FAROQHI, 2003. a.g.e. (s.62-64).

konumunu gören İngilizler de yoğun olarak Halep'e gelmiş, dokuma sanayi bu sayede oldukça gelişmiş, kadife, ipek kumaş ve kumaş boyaları ülkenin birçok yerlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelmiştir.[106] Halep'in bu zenginlik ve refahı, ilk olarak Canbolat oğlu Ali'nin 1607'deki isyanı sırasında Osmanlı-İran savaşlarının uzaması sonucu biraz sarsılmıştır.[107] Her ne kadar bu dönemde zaman zaman benzer sıkıntılar yaşanıyor olsa da 17.yüzyıl başlarında Halep'te 355 han, çok sayıda dükkân ve bedesten olup, buralarda her türlü mal bulunmaktaydı.[108]

Şekil: 3.4. Halep Şehri 17.yüzyıl Planı (SAUVAGET 1947)

16.ve 18. yüzyıllar arasında Halep ticaretine bakıldığı zaman, Halep'te yaşayan yerel halkın sadece iç ticaretle geçindiği ve uluslararası uzak mesafeli ticaret yapmadıkları

[106] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.12)

[107] Canbolatoğlu Ali'nin, 1610'da Belgrad'daki idamından sonra Halep, doğrudan İstanbul'un merkezi kontrolüne alınmıştır. Kısa bir süre eski canlılığına hasret yıllar geçiren Halep, 1639'da Osmanlı-İran mücadelesinin sona ermesiyle birlikte ve bu sonuca bağlı olarak kervanların İran ipeğini tekrar Halep'e getirmeye başlamasıyla eski güzel günlerine yeniden dönmüştür. Bu durum 17.yüzyıl boyunca devam etti. 17.yüzyıl, bir Osmanlı eyaleti olarak Halep'in nüfusunun ve ticari zenginliğinin en yüksek noktaya ulaştığı dönemi teşkil etmektedir. Çeşitli kaynaklardan, Halep'in 17.yüzyılda yaklaşık 100.000 nüfuslu bir yerleşim yeri olduğu bilinmektedir. Aynı Halep'in 16.yüzyılda ise 50-60 bin nüfuslu bir eyalet olduğu hesaba katılırsa ne denli popüler bir yer olduğu daha somut olarak düşünülebilir. Bu dönemde Halep, özellikle Anadolu'dan oldukça fazla göç almıştır ve sonuç olarak Halep, İstanbul ile Kahire arasındaki en büyük şehir kimliğini de kazanmıştır. 17.yüzyılda özellikle İpşir Paşa ve Kara Mustafa Paşa gibi önemli devlet adamlarının vakıflar kurmaya devam etmeleri şehrin zenginliğini bir kat daha artırmıştır. MASTERS, 1997 a.g.e. (s.245-246).

[108] Adem TUTAR, **XIX.Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Sancağında Dini Yapı**. Elazığ, 2003. (s.64).

görülmektedir. Özellikle bu tarihler arasında en çok alışveriş malzemesi olan İran ipeğinin hem alıcısının hem de satıcısının yabancı tüccarlar olduğuna dikkat çekmek gerekir.[109]

İpek, Halep'in en önemli ticaret ürünlerinden biridir. Özellikle Ermeni tüccarlar daha 15.yüzyılda İran ipeğini batıya taşımak için en uygun yer olarak Halep'i görmüşlerdi. Bu tercihlerindeki en önemli etken, Halep'in diğer pazarlara oranla Ermenilerin merkezi Culfa'ya daha yakın olmasıydı. Nitekim 16.yüzyılda da Halep'te yoğun olarak ticaret yapan kesim arasında Ermenileri görmek mümkündür. Ancak 17.yüzyılda durum değişmiştir. Çünkü Ermeniler, 17.yüzyılın ortalarından itibaren, yoğun olarak 18.yüzyılda ticaret ve liman kenti olarak yükselen İzmir'e yönelmişlerdir.[110]

Zanaat etkinliklerine göz atılacak olursa, Halep kentinin özellikle kumaş üretimi konusunda bir hayli ileri düzeyde olduğu sonuçlarına varabiliriz. Halep, özellikle 17. ve 18.yüzyıllarda doruk noktasına çıkan kumaş üretimindeki üst düzeyde etkinliğinin önemini, büyük ticaret yolları üzerindeki konumuna ve yeniden dağıtım merkezi olarak oynadığı role borçluydu. Osmanlı paşalarının dokuma atölyelerinin kurulmasını destekleyerek doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Halep'in en önemli ürünlerinden biri olan çizgili ve pamuklu bir tür kumaş, Türkçe bir sözcükle "alaca" şeklinde isimlendirilmiştir.

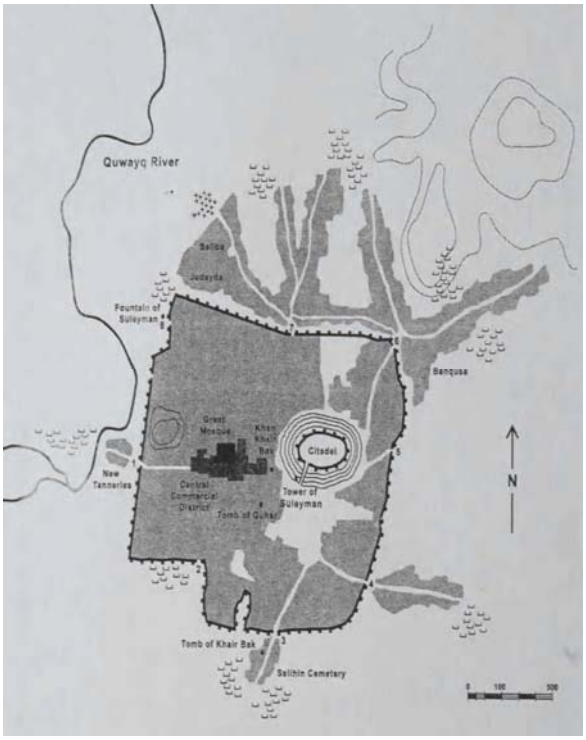
Kentteki ticaretin büyük kısmı "Medine" olarak bilinen kent merkezinde bulunan Ulu Camii etrafında toplanmış pazarlar ve hanlarda yapılmaktaydı. Sauvaget'in çalışmalarından yola çıkılarak oluşturulan haritalar, şehir merkezi olan Medine'nin Memlûk dönemi sonundaki yüzölçümünü 5 hektar olarak saptamaktadır. Aynı Medine, 19.yüzyıl başında 10,6 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Yani büyüme oranı %100'den fazladır.[111]

[109] FAROQHI, 2003 a.g.e. (s.13)
[110] MASTERS, 2000 a.g.e. (s.30)
[111] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.20)

Şekil: 3.5. Uleybiye Kayseriyesi İç Mekân, Güney Cephe

Halep'in ticari önemi, Güneydoğu Anadolu ve Suriye için 18.yüzyıl başlarında da devam etmiştir.

Şekil: 3.6. Halep Şehri 18.yüzyıl Planı (SAUVAGET 1947)

Çok kalabalık Müslüman topluluklarını tek bir otorite altında birleştiren, çok büyük bir imparatorluk kurulmasının bir sonucu da kervanların başlıca iki çıkış noktası olan Mısır ve Suriye'de hissedilen haccın gelişimiydi. Osmanlı devleti bu uygun koşulları dini olduğu kadar siyasi amaçlarla da etkin bir biçimde kullanmıştır. Hac, Osmanlı devleti için, dünyevi otoritesini ve en önemli İslam gücü olma rolünü her yıl ifade etmenin aracıydı. Tahta geçen her Osmanlı Sultanı, haccın iyi işlemesini ve güvence altında tutma kaygısını yaşamıştır. Hac geliri konusunda hiçbir kentin kazancı Şam'ınkine erişemezdi. İmparatorluğun maddi ve manevi birliğine katkıda bulunan hac, yolu üstündeki büyük kentlerin gelişiminin de temel unsurlarından biri haline gelmişti.[112] Şam kadar olmasa da Kahire ve Halep, hacı adaylarından oldukça iyi kazanç sağlıyorlardı. Çünkü hacılar, yaklaşık üç ay süren bu yolda erzak ve yol malzemeleri almak durumundaydılar ve bu ihtiyaçlarını Şam başta olmak üzere, Halep ve Kahire'den yapıyorlardı.

Şekil: 3.7. 1800 yılında Halep'in genel görünümü (GONELLA 1996)

19.yüzyılda Halep'in uzak ülkelerle olan ilişkisinin oldukça gelişmiş olduğu görülür (Şekil: 3.7.). Nitekim Fransa, İngiltere, Avusturya, Amerika, Portekiz başta olmak üzere, İsveç, Rusya, Prusya, İspanya, Danimarka, İtalya, Belçika, Almanya, Yunanistan

[112] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s. 21-22)

ve Sırbistan gibi birçok batılı ülkenin 19.yüzyılda Halep'te konsoloslukları bulunmaktaydı.

Şekil: 3.8. Halep Şehrinin 19.yüzyılda Genel Görünümü
(Mükremin TOKMAK Arşivinden)

19.yüzyılın başında dokumacılık, Halep'in en önemli gelir kaynaklarından biriydi. Bu yüzyılın ortalarından itibaren tezgâhlarda modern makineler kullanılmaya başlamıştı.

Aynı yüzyılda Halep'te 12.000 dokuma tezgâhı ve 100 boyama atölyesi olduğunu ileri sürülmektedir ve bu atölyelerde ipekler, satenler, altın sırmalı ve simli kumaşlar, beyaz ya da renkli bezler, pamuklular, yünlü şallar, Hint kumaşları üretilmekte olduğu belirtilir. Yapılan üretimler göz önüne alındığında bu sayılar abartılı değildir.[113] Halep dokuma sanayisi, aynen sabun fabrikalarında da olduğu gibi kentin özellikle kuzey varoşunda gelişmiştir. Bab el-Nasr'ın kuzeyindeki tüm bölgeye, çoğu günümüze kadar varlığını sürdüren dokuma ve boyama atölyeleri yerleştirilmiştir. Bu genişleme, özellikle Halep kentinin çok karakteristik bir yapısı olan dokuma kayseriyesi içinde

[113] Halep'teki kumaş üretim koşullarına ilişkin 1762'ye ait bir belge, bu kentte dokunan en az 43 farklı ürün ismini vermektedir. Bu üretimin 18.yüzyılda yarattığı zenginliğin işaretidir: Halep kökenli kumaşların alımı 1700-1702'de 85.0000 lira iken, 1750-1754 arası 1.326.000 liraya, 1785-1789 arası da 1.696.000 liraya çıkmıştır. RAYMOND, 2000 (s.183-190).

gerçekleşmiştir.[114] Bu kayseriyelerden çoğu Osmanlı döneminde yapılmıştır. Bu binalar en alışılmış sermaye yatırımları arasındaydı, bu nedenle vakıflar içinde sık sık görülmektedirler. Gelirleri, kuruluşun amacını oluşturan dini yapıların bakımına gidiyor ya da yeni eserlerin yapımı sağlanıyordu. Bu yüzyılın ortalarından itibaren modern usullerle üretime geçilmediğinden, dokuma sanayinde gerileme başlamıştı. Sanayide başlayan gerileme, ticarette de kendini gösterdi. 1869 yılında Süveyş kanalının açılması Halep, Şam gibi şehirlerde ticaret ve taşımacılığı olumsuz yönden etkilemişti.[115]

1876–1918 yılları arasındaki dönemde Halep'in sanayi ve ticaret durumuna bakıldığında, sanayide kullanılan bütün iplik çeşitleri, şallar, sırmalı çarşaflar, mendiller, ipek kumaşlar, oda döşemeleri, yün ve pamuktan elbiseler, renkli kumaşlar, mısır hasırlar, yiyeceklerden ise şeker çeşitleri, pastırma, tuzlu fıstık, diğer sanayi dallarından ise terzilik, saraçlık, kuyumculuk, marangozluk, taşçılık, sabunculuk, nişastacılık, boyacılık, debbağlık, bakırcılık, kalaycılık gibi aktiviteler, sanayi ve ticaret ürünlerinin başlıcaları olduğu görülmektedir.

Halep'te 1915'lere kadar kervanlarla yük taşınmasına devam edilmiştir. Yol emniyeti açısından o dönemlerde kervanların devamlı gidip gelmeleri her zaman güvenli değildi. Bu yüzden ticaret çok rahat yapılamıyordu. Bağdat-Musul-Halep arası yol emniyeti olmadığı gibi, Adana-Pozantı-Halep arasında da yoktu. Yeteri kadar petrolü bulunmayan şehrin gaz ihtiyacı İstanbul'dan sağlanabiliyordu. Trenlerle getirilen petrol, diğer vilayetlerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kaldığından iş hayatı bu dönemlerde durma noktasına gelmiş ve ekonomi çöküntüye uğramıştı. Fabrikalar, ekonomik kriz yaşamaktaydılar. Halep'in en büyük fabrikalarından olan tütün fabrikası yetkilileri İstanbul'dan kendilerine biraz daha yol gösterici olabilmeleri için defalarca yardım talebinde bulunmuşlardır.[116]

19.yüzyıla ortalarına bakıldığında ise Halep'in eski parlak günlerinin geride kalmaya başladığı görülmektedir. Çünkü İran, Safevi devletinin dağılması, İran kökenli ipeğin kalitesinde düşüşe neden olmuş ve Avrupalı tüccarlar, alternatif kaynaklar aramaya

[114] Dokuma kayseriyeleri merkezdeki bir alanı çevreliyor ve genellikle bir üst katları oluyordu. Tezgâhlar, avluya ve galeriye açılan farklı sayıdaki odalara yerleştiriliyordu. Cüdeyde semtinde, İpşir Paşa Vakfı çerçevesinde kurulan üç kayseriyyenin alanları 800 ve 807 m2 idi ve sırayla 27,14 ve 28 odaları vardı. Bu odaların boyutları değişiyordu. Odalar iki kata paylaştırılmıştı. Üstü açık merdivenlerden çıkılan üst katlarda, dokumacıların iplik açmaya yönelik işlemleri yapabilecekleri geniş taraçalar vardı. KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.158-159).
[115] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.158-159)
[116] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.158-159)

başlamışlardır. Bu arayışlar bir ölçüde Suriye İpeği ile giderilmeye çalışılmışsa da her şeye rağmen zamanla Avrupalı tüccarların faaliyetleri Halep'te azalmaya başlamıştır. Bu gelişme, Halep'te varlıklı Hıristiyan Arap tüccar burjuvazisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı hükümeti, dengeleri eski haline getirmeyi başaramamış ve böylece şehrin ekonomisinin gerilemesi ve çöküşü başlamıştır.[117]

İlerleyen dönemlerde ekonomi daha da kötüye gitmiş, yol emniyeti olmadığından Adana ve Pozantı gibi istasyonlarda ticaret mallarına el konmuştur. Dışardan ithal edilen şeker, kibrit… vb. ürünler de ekonomik yetersizlikler nedeniyle alınamamıştır. Hastalık ve kıtlıkların da yaşandığı Halep'te ticaret ve sanayi de felce uğramıştır. Öyle ki; devleti temsil eden valiye, makam arabası alınamayacak duruma gelinmişti.[118]

3.3. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE KENTSEL YERLEŞİM, SOSYAL YAPI VE NÜFUS

Osmanlı İmparatorluğu Yavuz Sultan Selim'in 1516-17'de çıktığı fetih seferi sonunda üç büyük kente de sahip olmuştur. Bunlardan Halep ve Kahire, o çağın dünyadaki en önemli ticaret merkezlerindendi. Şam ise Akdeniz bölgesinin Arap yarımadasıyla bağlantısında önemli bir rol oynuyordu. Kahire, Hindistan ve Hint Okyanusundaki ülkelerden yapılan transit ticaretten kazanç sağlıyor, Halep tüccarları ise İran'dan özellikle ham ipek ithaliyle uğraşıyorlardı. Suriye'nin metropolü olan Halep, Osmanlı idaresi altında bulunan yerlerdeki üçüncü önemli kent sayılmaktaydı. Konum, büyüklük, nüfus ve zenginlik açısından İstanbul ve Kahire'den çok geride olmasına rağmen, havasının sağlığa uygunluğu, özel binalarının zarafeti ve sağlamlığı gibi sokaklarının temizliği ve kullanışlılığıyla da Halep'in ikisinden de üstün olduğu düşünülebilir.[119]

---

[117] Her şeye rağmen, 18.yüzyılın sonlarına doğru Arap kentlerine genel bir bakış yapacak olursak, nüfusu kesinlikle 500.000'e varan İstanbul'un çok gerisinde kalsa da, İmparatorluğun ikinci büyük kenti olan Kahire'nin diğer Arap metropolleri içerisinde çok özgün bir yeri vardı. Yaklaşık 230.000 nüfusu ve toplam 730 hektar alanıyla başı çekiyordu. İkinci sırada ise 397 hektar alanı ve yaklaşık 120.000 nüfusuyla Halep, ikinci sırayı hep korumuştur. Şam, 313hektar alan ve 90.000 nüfusuyla, Bağdat ise 340 hektar alan ile 90.000 nüfusuyla üçüncü ve dördüncü sıraları paylaşıyorlardı. Daha sonra da Tunus, Fas, Musul ve Cezayir sıralanırdı (RAYMOND 2000: 33-34).

[118] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.163-164)

[119] MASTERS, 2003, a.g.e. (s.19).

Osmanlılar, fethetmiş oldukları Arap kentlerinde bir eyaletten diğerine fazla değişmeyen homojen bir yönetim kurmuşlardır.[120] Eyalet yönetiminin büyük ölçüde üzerine dayandığı en önemli unsur, Osmanlı Sultanlarının çok dikkat gösterdikleri adli örgütlenmeydi.

Osmanlı imparatorluğu için Halep çok önemli bir yere sahipti. Özellikle imparatorluğun Irak, Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır ile ilişkilerinin, iktidar merkezine yakınlığı ve stratejik konumu nedeniyle Halep'ten yönetilmesi, bu şehri çok daha önemli bir konuma getirmekteydi. Bu yüzden merkezi yönetim her zaman Halep'in üzerine özellikle titremiş ve Halep'te bağımsız bir otoritenin hâkim olmasını engellemek için tüm tedbirleri her zaman almıştır. Halep, dört yüz yıl boyunca merkeze büyük bağlılık gösteren paşaları konuk etmiştir. Halep yönetiminde hep saraya tam itaati benimseyen yöneticiler söz sahibi olmuştur.[121]

Halep'in tam anlamıyla imparatorluğun bir eyaleti olmasını güvence altına alan Osmanlı valileri, kenti ve onun ticari kapasitesini, hem bu dünya, hem de öteki dünya açısından iyi bir yatırım alanı olarak gördüler. Osmanlı yönetimi altındaki ilk yıllar boyunca kente gelen valiler, şehrin görüntüsüne ve ticari altyapısına büyük katkılarda bulundular. 1546'da Hüsrev Paşa, 1556'da Mehmed Paşa, Osmanlı tarzı yeni camilerin yapılmasını finanse etmek üzere dini vakıflar kurdu. Yine bir diğer vali Behram Paşa, 1583'te hem bir cami hem de geniş bir çarşı kompleksi inşa etti. Bu faaliyetlerin doğal sonucu olarak Osmanlı idaresi altında geçen ilk yarım yüzyıldaki yapılaşmanın, Halep'in ticari çekirdeğini iki kattan fazla büyümüştür. Bu ticari merkez bünyesinde elli altı ayrı çarşı ve elli üç kervansaray barındırıyordu. Yeni yapıların hepsi, eskiden Memlûklular tarafından yapılanlarla birlikte, şehrin ticari kalbinde yer alıyordu. Bu ticari çekirdek, hepsi bitişik bir çatının altında yer alan dükkânlar, atölyeler, camiler, hamamlar ve kervansaraylarla dolu, birbirine bağlı sokaklarıyla 1 km^2 üzerinde bir alandan oluşuyor,

[120]Zaten Osmanlı İmparatorluğu da kendi içerisinde sancaklara bölünen eyaletlere ayrılarak yönetilmekteydi. Doğal olarak sürekli değişen bu örgütlenme 16.yüzyıl sonunda imparatorluğun genişlemesinin en uç noktasına varıldıktan sonra da sürmüştür. 1609'da Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın yapmış olduğu durum tespitinde 279 sancağa bölünmüş 32 eyalet sayılmaktaydı. Eyaletler, İstanbul'daki saray tarafından sıkı bir hiyerarşiye göre atanan valiler tarafından yönetilmekteydi. İlke olarak eyalet valilikleri vezirlik ya da Beylerbeyilik görevlerinde bulunmuş, en üst düzeydeki üç tuğlu paşalara verilirdi. RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.5)

[121] Halep, ortaçağdan beri ticaretin en canlı şekilde yaşandığı şehirlerden biri olmuştur. 1642 yılında Halep'e gelen Evliya Çelebi, şehrin ticareti için; "Nice yüz bin kuruşa sahip tüccarlar oradadır. Can otundan başka canlar canı orada saçılır durur, cümle değerli ve kıymetli eşya orada bulunur." Derken, Şıhne de, "Zarif ve çeşitli Hint ticari malları, beldelerin anası Kahire'de hazır olsa 10 günde satılırken Halep'te bir gün içinde satılabilir ve bedeli burada kalırdı." Şeklinde görüş belirtmiştir. FAROQHI, 2003. a.g.e. (s. 13).

kenti ziyaret eden herkes Halep Çarşısı karşısında şaşkınlık ve hayranlık duyuyor, onu sadece İstanbul'un ünlü Kapalı Çarşı'sının geçebileceği düşünüyordu.[122]

Tüm Arap kentlerinin ortak özelliği, kent merkezinin gücüdür. Ana ekonomik etkinliklerin toplandıkları bu merkezi bölge öyle özgün ve kentin geri kalanından öyle ayrıdır ki, Halep'in "Medine" sinde görüldüğü gibi özel bir isim bile almıştır. Bu bölgenin sınırları genellikle kolayca ayırt edilir. Bir konuda uzmanlaşmış pazarların ve büyük dış ticaret ile en kıymetli ürünlerin (Baharat, kumaş vb.) ticaretine ayrılmış kervansarayların en yoğun bulundukları bölge burasıdır. Bazen zanaatkârlar da burada kendilerine yer bulabilirler.

Osmanlı dönemi Arap kentlerinin tamamında olduğu gibi Halep'in de mekânsal örgütlenmesinde, ticari merkezin yanında şehir merkezinde kurulan büyük camilerin rolü oldukça fazladır. İnşa edilen bu büyük camiler, aynı zamanda o şehirde ticaretin de gelişmesine katkıda bulunmakta ve şehir gelişimini yönlendirmekteydiler. Siyasi merkezin de kent yapısında etkisi olmuştur ama siyasi merkezler her zaman büyük camilerin gölgesinde kalmıştır. Sonuç olarak Osmanlı dönemi Arap kentlerinde mekânsal örgütlenmenin belirleyici unsuru ekonomik merkezdi, Ulu Caminin rolü ikincildi ve siyasi iktidarın yerleşim yeri de genellikle kent dışına kaydırılmıştı.[123]

"Medine adı verilen bu ticari merkezlerden çıkan geniş ve düzenli büyük sokaklar boyunca, insanların ve malların, konutların yer aldığı semtlerden geçip kent dışına doğru akışı sağlanıyordu. Bu arada Osmanlı dönemi Arap kentlerinde ana caddeden başlayıp sonu genellikle çıkmaz sokakla biten yol ağını, aile kavramının, toplumun geri kalanından soyutlama eğiliminin bir sonucu olarak görmek gereklidir. Bu kentlerde, her şeyden önce beklenen, özel yaşamı dışarıyla her türlü ilişkiden yalıtabilmektir. Çıkmaz sokak, rastlanıldığı kentlerin yani aşağı yukarı tüm eski Medinelerin konut tipinin çok mantıklı bir sonucudur. Çıkmaz sokak, geleneksel Müslüman şehirciliğinin temel unsurudur".[124]

---

[122] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.124-127)
[123] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.116-118).
[124] Örneğin Fas'ta çıkmaz sokakların toplam yol uzunluğunun %52,4'ünü oluşturmaktadır. Bu rakam Kahire'de %46,8- Şam'da %43,1- Halep'te %41,3 olduğu görülür.
Dükkânlar, ortaçağ'dan modern döneme gelinceye kadar pek değişmeyen, Fas'tan Bağdat'a kadar her yerde benzer biçimlerine rastlanan türdendi. Dükkânların tabanı sokak zemininden iki ya da üç basamak yukarda olurdu, cephesinin önüne taş ve tuğladan yapılmış bir sekiyle dışarıya uzanıyordu. Dükkânlar geceleri tahta kepenklerle örtülürdü. Esnaflar normal koşullarda çarşılarda oturmuyorlardı. İş günü bitince gerçekten sağlam olmaktan çok görsel bir nitelik taşıyan bir demir çubuk yada sürgü sistemiyle dükkânını

Tüm Arap kentlerinde olduğu gibi Halep'te de masrafları genellikle sokak sakinlerince karşılanan bir sokak temizleme sistemi vardı. Özellikle süpürme ve sulama işleri, ücretleri evde oturanlar tarafından ödenen profesyonel çöpçülere verilmişti. Bunlara "Zebbal" denirdi. Toprak, döküntüler ve çöpler özel bir loncanın üyeleri tarafından toplanıyorlardı. "Terrabin" adı verilen bu görevliler, topladıkları yükleri eşeklere yükleyip kent dışına taşıyorlardı.[125]

Halep'te ticarethanelerin temizliği ise, ücretlerini esnafın ödediği "Kennas" loncası tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca serinliği sağlamak için sokakları, toz ve mallara zarar vermesin diye pazarları sulamakla yükümlü "Reşşaş" loncası vardı. Reşşaşlar esnaftan, önceden saptanmış bir ücret alırlardı. Arap kentlerinde gerçek lağım şebekeleri yok denecek kadar azdı. En fazla Halep ve Şam'daki gibi, kirli suların boşaltıldığı kanalizasyonlar vardı. Sistemin bakımıyla loncalar ilgileniyordu.[126] Bu loncalar Osmanlı döneminde de devam etmiştir.

Konutların ahşap olması yüzünden sık sık yangınlarla harap olan İstanbul'un aksine, büyük Arap kentlerinde böyle felaketlere pek rastlanılmamıştır. Büyük olasılıkla bunun nedeni, evlerin çoğunlukla taş, kerpiç ya da samanlı topraktan yapılmış olmasına bağlanabilir. Konumuz olan Halep'te 1596 ve 1685 yangınları bu kentin tarihindeki önemli yangınlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Irmakların da genellikle zayıf ve düzensiz aktığı ve yağışın da az olduğu bir iklim kuşağında bulunan tüm Arap kentleri gibi Halep için de su sorunu, çözülmesi zor olan sorunlardandı. Çeşme yapımı ve su dağıtımı, tam anlamıyla önemli bir hayır işiydi. Birçok önemli kişinin ve devlet büyüğünün bu tip yapılara isimlerini vermiş olmaları bize bunun bir ispatı niteliğindedir. Çeşmeleri yaptıranlar, vakıf çerçeveleri içinde, bakımlarına da önemli gelirler ayırıyorlardı. Memlûklular, Osmanlı dönemi öncesinde kentin su gereksinimini karşılamak üzere tasarlanmış büyük su taşıma çalışmalarını daha önce gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı döneminde bu çalışmalar geliştirilmiştir. Osmanlılar döneminde bu alandaki baş sorumluluk vakıflar çerçevesindeki fonların kullanımını elinde tutan kadıdaydı. Kadı, aynı zamanda kanalizasyonları da denetliyor

---

kapatıp evine gidiyordu. Zira çarşılar geceleri korunuyordu. Esnaf, dükkânında sadece hemen satabileceği kadar mal bırakıyor, stokların geri kalanını genellikle yakındaki bir kervansarayda bulunan deposunda saklıyordu. RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.124-127)

[125] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.99-101)

[126] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.99-101)

ve su dağılımından kaynaklanan anlaşmazlıkları sonuca bağlıyordu. Halep suyollarının onarılması için İstanbul, birçok kez doğrudan müdahalede bulunmuştur.[127]

Halep vilayet salnamelerine bakıldığında 1284–1326 hicri / 1866–1908 miladi yılları arasına ait toplam 33 adet salnamenin olduğu görülür. Birbirini takip eden 3 ciltlik bu kaynakta toplam 9500 sayfa olmak üzere 19.yüzyılın ikinci yarısından 20.yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 42 yıllık süre içerisinde Halep vilayetinde yaşanan değişimler ya da varlığını sürdüren idari, sosyal, toplumsal ve ekonomik yapıyı izlemek mümkündür.[128]

Halep'te halkın çoğunluğunu Araplar ve Türkler oluşturmaktadır. Türkler Halep'te ilk kez Abbasiler döneminin başlarında görülmüşlerdir. Yerleşmeleri ise Mirdasiler döneminin sonunda yani 1029'larda olmuştur. Selçuklular döneminde Halep ve bölgeye yakın yerleşimlerde Türkmenlerin sayısı oldukça fazladır. Halep Türkmenleri Oğuzların Bozok kolundan olup, 1071'de Malazgirt'in fethinden sonra Anadolu'ya göç eden Türkmenler bu boydandır. Kayı, Kızık, Kargın, Yazır, Avşar, Beydilli, Bayat, Alka-Evli, Dodurga, Yaparlu, Yıvalar boyları Bozok kolunu oluşturan Türk boylarıdır.[129]

16.yüzyıldaki Osmanlı nüfus sayımlarının ilki 1537'de yapılmıştır. Bu sayımdaki verileri, 19.yüzyılda ele geçmiş olan verilerle karşılaştırırsak Osmanlı imparatorluğunda üç yüz yıllık dönemdeki nüfus eğrisini çıkarabileceğimiz tek kent Halep'tir.[130]

Osmanlı Devleti 16.yüzyılda eşkıyalık hareketlerinde bulunanları Halep ve Rakka eyaletlerine yerleştirmeye çalışmıştır. Bölge bir bakıma sürgün yeri olarak seçilmiştir. Buralara gönderilen aşiretlerin yerleşmeleri, göçebeliği bırakmaları amaçlanmışsa da bir kısmını devlet yerleşik hayata geçirememiştir. Bunun üzerine 18.yüzyıldan itibaren

---

[127] Paşalar da suyollarının ve kamu çeşmelerinin bakımı ve onarımlarıyla bizzat ilgilenmişlerdir. Bu işleri yürüten personelin ücretleri halkın ödediği vergilerden ayrılan payla karşılanmaktaydı. Su konusunda yaşanan sıkıntıların önemli bir bölümü iktidarların ilgisizliğinden değil, kentin hızlı büyümesinin ve bunun sonucu olarak su tüketiminin artmasının getirmiş olduğu sorunlardı. Özellikle Halep'te yerleşim alanı yayılımının en hızlı olduğu bölgeler olan doğu varoşlarında en ciddi su sorunları yaşanmıştır. 1544'teki depremin sonucunda Sacur kanalı işlemez hale gelmiş ve paşalar, eski suyollarını düzeltmek için çalışmalar yapmışlardır. 1737'de Halep'in tüm ustaları ve taşçıları üç ay boyunca Sacur'da çalıştırılmıştır. Osmanlı döneminde yaptırılan kamu çeşmelerinin sayısı da Haleplilerin su gereksinimlerinin karşılanması yolundaki sürekli kaygıyı kanıtlar niteliktedir. 19.yüzyıl başında Halep'te 200 civarında çeşmenin varlığından söz edilmektedir. RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.105-110)

[128] EROĞLU, 2007 a.g.e. (s.19).

[129] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.141)

[130] Hane olarak nüfus 1537'de 9.583 iken, 1683'te 13.854'e çıkmış yani %45lik bir artış sağlanmıştır. Bu hane sayısını kişi sayısına çevirdiğimizde böyle bir işlemin getirebileceği tüm yanılma paylarını göz önünde tutarak Halep nüfusunun 1537'de 80.000 iken, 1683'te 115.000'e 18.yüzyıl sonunda da 120.000'e ulaştığı, yani %50 arttığı sonucuna varılmaktadır. RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.28)

devlet, aşiretlerin yerleşmesi için siyasetini değiştirmiş, bölgeye iskân yerleri kurmuş, buralara yerleşenleri ve eşkıyalığı bırakanları vergiden muaf tutmuştur.

1640'da Halep'te 2500 yetişkin Hıristiyan erkek nüfus bulunuyordu. 1695'te bu sayı 5391'e çıkmıştı. 1740'ta ise 8120'ye ulaşmıştı. Dahası, 1695 nüfus hesaplamasında, 1234 kişinin yeni gelmiş göçmen olduğunu belirten bir not düşülmüşü. Bu kentin toplam Hıristiyan nüfus kompozisyonu içinde göçmenlerin önemini gösteriyordu. Kentin mahkeme kayıtlarından göçmenlerin temelde üç ana kökenden geldiği görülmektedir:

* Doğu Anadolu'daki Ermeni köyleri,
* Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'taki Süryani yerleşim birimleri
* Suriye'nin Trablusşam ve Hama bölgelerinin Arapça konuşulan Rum-Ortodoks Hıristiyan köylüleri.[131]

1310 Hicri / 1892 Miladi Yılı Nüfus Tablosu

1310 YILI HALEP VİLAYETİ SANCAKLARININ GENEL NÜFUSU

HALEP SANCAĞI[304]

Milliyet	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	223.107	219.829	442.936
İslam Kıpti	212	180	392
Rum Katolik	4.043	4.015	8.058
Ermeni Katolik	2.473	2.531	5.004
Süryani	1.293	1.423	2.716
Marunî	979	1.019	1.998
Rum	3.487	3.827	7.324
Ermeni	9.973	10.825	20.798
Protestan	2.085	2.178	4.263
Latin	445	419	864
Keldani	55	79	134
Ecnebi	516	1.601	2.117
Yahudi	4.688	4.670	9.358
Yabancı	3.232	5.534	8.766
TOPLAM	**256.588**	**258.140**	**514.728**

[132]

[131] MASTERS, 2000 a.g.e. (s.42).
[132] 1310H / 1893 M Tarihli Halep Vilayet Salnamesinden (Eroğlu 2007:165)

1326 Hicri / 1908 Miladi Yılı Nüfus Tablosu

1326[290]

Sıra No	Millet	Kadın	Erkek	Toplam
1	Müslüman	378.043	393.357	771.400
2	Rum Ortodoks	4.331	5.212	9.543
3	Rum Katolik	3.831	4.025	7.856
4	Ermeni	29.681	34.547	64.228
5	Katolik	4.911	5.039	9.950
6	Süryani Katolik	1.336	1.494	2.830
7	Marunî	959	1.023	1.982
8	Kildani	293	289	582
9	Protestan	6.457	6.641	13.098
10	Latin	1.162	1.219	2.381
11	Süryani Kadim	814	1.163	1.977
12	Yahudi	5.389	6.311	11.700
13	Ecnebi	812	1.901	2.713
14	Kıpti	--	16	16
15	Yabancı	2.638	3.680	6.318
	Toplam	**440.657**	**465.917**	**906.574**

133

Yukarıdaki iki farklı nüfus cetvelini incelendiğinde, nüfusun büyük çoğunluğunun Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. İlgili verilere göre, nüfusun 2/3'ü Müslüman'dır. İki cetvel arasında çok fazla bir nüfus artışının bulunmaması göze çarpmaktadır. Zaman zaman zelzelelerin oluşu, halkın yakın zamana kadar göçebeliği devam ettirmeleri, kolera, tifo gibi bulaşıcı hastalıkların sık sık ortaya çıkışı, bedevilerin ve eşkıyaların baskınlarda bulunmaları gibi sebeplerden nüfus patlaması görülmemiştir. Halep, depremin çok fazla görüldüğü bir şehirdir. Sadece 19.yüzyılda 1822, 1831, 1854, ve 1884 tarihlerinde olmak üzere dört defa insanlar bu felaketi yaşamışlardır. Bu depremlerde çok sayıda can kaybı olmuş, evler yıkılmış ve hayat felç olmuştur.

Nüfus tablosunda da görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, farklı yapıdaki cemaatleri, mensup oldukları dinlere ve mezheplere göre gruplandırmış ve kendine has bir sistem kurmuştur. Klasik dönemde, kendi içinde oldukça tutarlı olan bu sisteme "millet sistemi" denmektedir. Millet sistemi, Osmanlı toplumunun, dini cemaatlere göre bölünmesine ve milletin ya da dini cemaatin dışında, cemaatlerin kesinlikle yok sayılmasına dayanmaktaydı. Dolayısıyla Müslümanlar da ırk farklılıkları göz önüne alınmadan, tek bir millet olarak kabul ediliyor ve imparatorluğun en geniş ve en önemli unsurunu teşkil ediyorlardı. Millet sistemine göre, gayri Müslim tebaanın her birine dini

133 1326H / 1908 M Tarihli Halep Vilayet Salnamesinden. EROĞLU, 2007. (s. 172)

özelliklerine göre haklar verilmişti. Hepsi dini ve kültürel özerkliğe sahiptiler. Evlenme, boşanma ve miras gibi şahsi hukuka ait meselelerde kendi ruhani reislerinin yönetimi altında idiler ve özellikle Halep'te tüm tebaa gibi gayrimüslimler de inanç ve ibadet özgürlüklerine sahiptiler. 17.yüzyılın başlarında bölgeye seyahat eden Polonyalı bir seyyah olan Anderasyan'ın konu ile ilgili açıklamaları aynen şöyledir;

"*Şehrin Müslüman halkı çok dindar ve insan seven adamlar olup, Hıristiyanlara hor bakmazlar, gâvur ya da dinsiz lafını ağızlarına dahi almazlar ve bilakis, İsa kulu ya da Hacı diye hitabederler… Haksızlığa meydan vermezler. Hiçbir yerde bunlar kadar faziletli insanlar görmedim***."**

Bu durum sadece Halep'te yaşayan nüfus için geçerli değil, aynı zamanda gayrimüslim tüccarlar için de geçerlidir. Avrupalı seyyahların ve bölgede uzun süreli ikamet eden Batılı tacirlerin gözlemlerine ve raporlarına da yansımıştır. Aktardıklarına göre Halep Müslümanları hem yabancı tacirlere karşı, hem de gayrimüslim komşularına karşı geniş bir hoşgörü sergilemekteydiler bu durum Fransız Constantin Volney'in satırlarında şöyle ifade edilmiştir. " *Türk ya da Hıristiyan olsun kentin halkı, layık oldukları üzere tüm Osmanlının en uygar unsurları olmakla takdir edilmektedir ve Avrupalı tüccarlar böylesi özgürlüğü ve saygılı bir yaklaşımı hiçbir yerde görmemişlerdir*".[134]

Suriye'de yaşayan insanlar Osmanlı Devletinin hoşgörüye dayanan yönetim sistemi içerisinde mevcut kültürlerini ve eğitimlerini korumuş ve geliştirme imkânları bulmuşlardı. Osmanlı Devletinde bu sistem 18.yüzyıla kadar başarılı bir şekilde uygulanmıştı. Ancak bu yüzyıldan sonra devletin zaafları arttıkça sistem de çökmeye başladı. Millet kavramının din ile eşdeğerde kabul edilmesi gerileme dönemindeki Osmanlı topraklarını pazar ya da sömürge gibi kullanma düşüncesi içinde olan Fransa, Rusya gibi büyük devletlerin dindaşları olarak kabul ettikleri ve kendi çıkarlarını Osmanlı devletinin içinde savunacak grupların hamiliğini yapmayı ve bu grupları kendi vekilleri olarak görmeleri sonucunu doğurmuştur. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti içerisindeki bu cemaatlere olan ilgisi ve onlarla ilgili olarak devlete yapmış oldukları baskılar özellikle 19.yüzyıl boyunca, hele de sonlarına doğru oldukça artmıştır.[135] Öyle

[134] EROĞLU, 2007 a.g.e. (s.51-52)
[135] YAVUZ, 2005, a.g.e (s.54-55)

ki 19.yüzyılın ikinci yarısında Halep'te Hıristiyanlar için 16 kilise, Yahudiler için ise 12 Havra bulunmaktaydı.[136]

Eyaletlerin güvenliğini sağlama ve düzeni sürdürme görevi, belirli sayıda kolluk güçlerine verilmişti. En yaygın askeri güç, paşaların her yerde yönetimlerini dayandırdıkları ana güç olan yeniçerilerdi. Halep'teki yeniçerilerin çoğu, halk sınıflarından gelmeydi ve büyük olasılıkla en mütevazı mesleklerle uğraşıyorlardı. Kentin Bankusa, Bab el- Neyreb, Karlık, Bab el-Melek, Bab el Makam gibi doğu varoşlarında yaşıyorlardı.[137] Bir diğer kolluk kuvveti ise Tımarlı sipahilerdi. 1844 yılında Tımarlı Sipahi örgütü kaldırılarak yerine Zaptiye Teşkilatı kuruldu. Bu teşkilatın kurulmasından sonra 1871 yılında çıkarılan Askeri Zaptiye Tüzüğü ile her ilde bir zaptiye alayı kurulmuştur. Bu teşkilat tek tip kıyafet giyerdi ve asıl görevleri iç güvenliği sağlamaktı. Bunun yanında suçluları mahkemeye götürüp getirme, vergi memurlarının yanında onları koruma ve posta tatarlarının güvenliğini sağlama da diğer görevleri arasındaydı.[138]

Şerifler, yani peygamber torunları 18.yüzyılın sonuna doğru bazı kentlerde oldukça etkili bir konumdaydılar. Şerifler tüm kentlerde örgütlü haldeydiler ve başlarında İstanbul'daki Nakip tarafından atanan bir nakip el-eşraf bulunurdu. Şerifler, Osmanlıların peygamber sülalesine saygılarının ve kuşkusuz Sünniliğin savunuculuk ve önderliğinin kimselere bırakmama tavırlarının sonucu olarak kendilerine tanıdıkları ayrıcalıklarla yetinirlerdi. Kişisel dokunulmazlık, nakibe tanınan adli yetkiler, genellikle iyi belirlenmemiş mali imtiyazlar onların toplum içindeki konumlarını olabildiğince arttırmıştı. Şerif sayısının bazı kentlerdeki şaşırtıcı artışı ve giderek oynadıkları rolün önem kazanması dikkatten kaçmayan bir özellikti. Halep kentinin olağandışı durumu buna güzel bir örnektir. Şerifler Halep'te 18.yüzyılda olağanüstü kalabalıktı. Bazı kaynaklar 10–12 bin kişi olarak nitelendirmekle birlikte, kentin nüfusu göz önüne alındığında (120.000 kişi) bu rakamların gerçek dışı olduğu anlaşılmaktadır. Şerifler, halkın tüm toplumsal sınıfları içinde temsil ediliyorlardı. Aralarında Pazar bekçileri de bulunmaktaydı, ulemalar da. Halep'te,1769-1770'te başlayan ve 1798, 1802 ve 1805 olaylarıyla devam eden karışıklık ve kanlı kavgalar döneminde, özellikle 1805'teki son olaylar şeriflerde bir gerilemeyi belirler ve yeniçerilerin hegemonyası dönemini başlatır.

---

[136] TUTAR, 2003, a.g.e. (s.76-77)
[137] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.41)
[138] TUTAR, 2003. a.g.e. (s.36)

Bu çatışmalar 1813 yılında paşanın, belli başlı on sekiz yeniçeri ağasını idam ettirmesiyle sona erer ve 1819 yılının güz mevsiminde, Ekim başlarında Halep'te büyük bir isyan çıkmıştır. İsyanın bastırılması için, hücum kolları tespit edilerek, topçu ateşi yardımı ile şehre girilmiştir. Kısa süren sokak çatışmalarından sonra isyancılar dağıtıldı. İsyancıların elebaşlarından yedi kişi idam edildi ve isyan tamamen bastırıldı.".[139]

Bu isyanı, özellikle şeriflere yönelik bir baskı dönemi izlemiştir. Yeniçeriler de şerifler de o dönemde henüz tükenmemişlerdir ama yeni isyanlar başlatabilecek durumda da değildiler.[140]

Halep'e yollanan fermanlardan, başkent İstanbul'un, şehrin düzeni ve kentsel yaşamını yakından takip ettiği ve gerektiğinde hemen müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır.[141]

Kentlerin çeşitli sayılarda mahallelere bölünmesi çok eski bir örgütlenme biçimidir ve kökenleriyle ilgili tartışmalar hala sürmektedir. Mahalleler halinde örgütlenme, her topluluğun homojen bir toplumsal hücre oluşturacak biçimde bir araya gelme kaygısının da karşılığıydı. Böylelikle nüfusun daha kontrollü bir şekilde idaresi de mümkün olacaktı. Kentin böyle ayrı birimler halinde parçalanmasının, Osmanlı döneminde, toplulukların artışı ve genelde onlara tanınan özerkliğin etkisiyle güçlendiğine kuşku yoktur.

Osmanlı kentleri, genelde beş ile yüz aile arası değişen sayıda mahallelerden oluşurdu. Halep'te bu sayı ortalama otuz veya kırk aileden oluşmaktaydı.[142] Raymond'a göre ise bir mahallenin ortalama nüfusunu 1000–2000 kişi dolaylarında kabul etmek gerekir. Bu sayı da 200- 400 aileye denk düşmektedir. Mahalle sayısı da kentin büyüklüğüne göre değişirdi.[143] Mahallede bir ev inşa edilirken, pencerelerin komşu evlerin içine bakmayacak gibi düzenlenmesine dikkat edilirdi. Bu kurala uymayanlar mahkemeye bile verilirdi. İnşaatlar genelde küçük arsalarda yapılmış olduğu için bu çabalar her zaman olumlu sonuç vermezdi. Halep ve Kahire kadı sicillerinde anlatıldığı gibi, evler

---

[139] SAMUR, 1995 a.g.e. (s.11)
[140] SAUVAGET, 1941 a.g.e. (s.198-200)
[141] RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.83-84).
[142] FAROQHI, 1998 (s.165)
[143]
- Cezayir'de 50
- Tunus'ta 41
- Kahire'de 100
- Şam'da (16.yüzyılda) 29
- Halep'te (17.yüzyılın sonunda) 72
- Musul'da 35
- Bağdat'ta 61 mahalle bulunmaktaydı. RAYMOND, 2000 a.g.e.(s.89-92).

doğrudan birbirlerinin içine bakmasa da, komşular birbirlerinin aile sorunlarından oldukça haberdardı. O halde her evin toplumsal açıdan az ya da çok kendi içinde kapalı bir yaşam sürdüğüne inanmak bizi yanılgıya sürükler.[144]

Mahalleler, kentin temel idari bölgeleriydi. Mahallelerin başında şeyhler bulunuyor ve bunlara Halep'te "Kethüda" deniyordu. Her mahallenin vergisi içerdiği hane sayısına göre hesaplanmaktaydı. Örneğin Halep kenti için 1743 yılında, 15.421 akçe vergi tahakkuku gerçekleşmiş ve bu rakam 81 mahalleye eşit olarak bölünmüş ve her bir mahalledeki hane sayısına, kendi mahallesine düşen rakam tekrar bölünerek vergiler toplanmıştır.[145]

Osmanlı yönetimi altındayken Halep'teki Yahudi ve Hıristiyan azınlık mahalleleri çeşitli nedenlerle artmıştır. Bu ayrımdaki temel neden kuşkusuz güvenlik kaygısı değildi. Sonuçta bu topluluklara Osmanlı döneminde adaletli bir şekilde davranılmıştır. Ancak Osmanlıların, bu kesimi daha iyi denetlemek ve yönetmek için azınlık toplumların yapısını güçlendirme eğilimleri, onların ayrı gruplar halinde örgütlenerek özerkliklerini güvence altına alma istekleriyle birleşmiştir. O zaman göreceli olarak kapalı, kendi dini makamları tarafından yönetilen, homojen mahallelerin oluşumu her yerde güç kazanmıştır. Örneğin Halep'te, Müslümanların terk edip Yahudilerin yoğunlaştığı Bahtisa semtinde, Yahudi toplumunun gruplaşma evrimini kaydetmiş ve kentin, 19.yüzyılda belirginleşecek "aşağı yukarı tam bir dini homojenleşme" durumuna doğru ilerlediği sonucunu çıkarılmaktadır. Bu nedenle, mekânsal örgütlenme açısından bakıldığında merkezi otoritenin zaman zaman halkı yönlendirmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Örneğin, 5 Numaralı Mühime Defterin 20 Safer 973 (16 Eylül 1565) tarihli 242 numaralı maddesinde Haleb'de Bahtisa Mahallesi'ndeki mescidlerde, etrafındaki evlerde Müslümanlar bulunmadığı için beş vakit namazın eda edilememesi ve zamanla bu evlerin Yahudiler tarafından satın alınması sonucu mescidlerin tamamen âtıl hale gelmesi üzerine bu evlerin Müslümanlara satılarak mescidlerde tekrar namaz kılınmaya başlanması hususunda emir çıktığı halde Müslümanların sadece bir mescidin etrafındaki bir iki evi satın aldıkları ve mescidlerin halâ âtıl vaziyette olduğu bildirildiğinden,

[144]FAROQHI, 1998 (s.178)

[145] Arap kentlerinin güvenlik sorununa ilişkin sundukları görüntü oldukça çelişkilidir. Bunu Sauvaget'in Halep tasvirinden yola çıkarak değerlendirmek kanımızca hayli yerinde olacaktır. Bu düzen hakkında Sauvaget: "*Kentin görüntüsü, polis ve ulaşım yolları yönetmeliklerinin kalıcı damgasını taşımaktadır ve bu konuda Osmanlı idaresinin hakkını teslim etmek gerekir*" şeklinde görüş belirtmiştir (RAYMOND 2000: 89-92).

mescid etrafında bulunan Yahudi evlerinin değeri üzerinden Müslümanlara sattırılıp mescidlerin yakınında gayrimüslimlerin oturmasına müsaade edilmemesi; ayrıca ne kadar ev satıldığının ve mescidler etrafında ne kadar Müslüman evi bulunduğunun da bildirilmesi; bu hususta kimsenin kayırılmaması ve münazaalı şekilde ev satın almamaları hususunda Müslümanlara tembihte bulunulması istenmiştir.[146]

"Azınlık topluluklarının gelişimi içinde Halep'teki Cüdeyde Hıristiyan mahallesinin yaşadığı evrim de ilginçtir. Osmanlı hâkimiyetinin hemen başında, zanaat ve ticaret alanında kentin ekonomik gelişimini kolaylaştırmak amacıyla oraya getirilen Hıristiyanları yerleştirmek için tasarlanan bu semt, parsellenmiş bir saha halinde düzenlenmişti. Gezgin Pietro della Vale, burada ikisi Ermeni, biri Rum, biri Maruni, biri de Suriye Yakubi olmak üzere beş kilise not etmişti. Önceleri sadece ikamete yönelik olan bu semt, 1583'te Behram Paşa vakfı sayesinden bir hamam, bir çarşı ve bir kayseriyye ve 1653'te İpşir Paşa Vakfı ile bir suk, üç kayseriyye, bir kumaş boyahanesi, bir kahvehane ve bir çeşme yaptırılarak yavaş yavaş ekonomik donanımlara ve etkinliklere de kavuştu. Bu iki yapılaşma Cüdeyde semtinin merkezini, kentin dini nitelikte olmayan en lüks eğlence ve kamu alanı haline getirmiştir. Bu durum Hıristiyan topluluklarının zenginleşmelerinin doğal sonucuydu."[147]

Arap kentlerinin konutları kadar iyi bilinen bir alan az bulunur. Geleneksel ev, teorik nitelikte pek çok düşünceye konu olmuştur. Bu konutlar, çağdaş dönem başlamadan önceki Arap kentlerinin zengin ya da orta halli evleridir. Kent arkeolojisi, bu tip ev konusunda bize tatmin edici bilgiler sunabilmektedir.[148]

---

[146] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 21 Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: II **5 Numaralı Mühime Defteri (973 / 1565-1566)** Ankara: 1994 (s.75)

[147] A. Abdel Nour, bazı semtlerin refah düzeyinin diğerlerinden daha yüksek olduğunu ifade eder. Çok zengin konutların bulunduğu Ferafire Mahallesi buna örnek olarak gösterilmiştir. Zebbalin, Dellalin ya da Mesabin gibi diğer semtler ise daha çok mütevazı konutları barındırmaktadır. RAYMOND, 2000 a.g.e. (s.216-222).

[148] Halep'teki ekonomik merkezi çevreleyen bölgede J.C.David'in önerdiği sınıflandırmanın bir tipine ait burjuva konutu, yani ortalama yüz ölçümü 400-900m^2 arasında değişen ve bir iç avlusu, bir eyvanı, zengince süslenmiş bir kabul odası ve bir üst katı bulunan evler yaygındır. Genellikle zengin tüccarların oturdukları Suveyka Ali, Ferafire ve Seffahiyye gibi zengin semtlerinde çok sayıda bu tip ev bulunmaktadır. Daha sınırlı yüzölçümü ve daha az lüks düzenlemeleri ile ayırt edilen bir başka tip evler de merkezi burjuva konut sahasını tamamlar. Örneğin Cellum'da ve kalenin güney doğusundaki bölgede yer alırlar. Boyutları 80 ile 200m^2 arasında değişen ve düzenlemeleri pek bir çeşitlilik taşımayan, küçük tüccarlara ve küçük zanaatkârlara ait en basit evlere ise kentin çepeçevre sınırlarında, kuzey varoşunda ve surlara bitişik varoş kesimlerinde yaygın olarak rastlanır. Kentin doğu varoşunun sınırlarında ve güney varoşlarında ise, kısa süre içinde göç etmiş yoksul halk kesimleri kente "yarı kırsal" bir köy yaşam biçimini taşıyorlardı. Karlık ve Tatarlar adlı semtler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Suriye evlerinde diğer Arap kentlerinde alışılagelmiş tarzın dışında gelişmelerin izleri görülür. Şam, Hama ve Halep evlerinde avluda büyük bir kare havuz, taş bir yükselti ve bitkiler bulunur. İç avluya büyük bir kemerle açılan ve gelelikle kuzeye bakan, üstü açık bir oda, eyvan yazlık salondur. Büyük evler "T" biçiminde, dekorasyonu zengin, yerleri mermer döşeli, duvarları lambri, tavanı ahşap bir yapıya sahiptir. Üst katta konukları kabule ya da yatırmaya ayrılmış bir oda bulunur. Bu odaya murabba adı verilir. Halep evlerinde, yerin yarım kat ve kayaya kazılmış bir kat altında çok geniş mahzenlere rastlanır. Bu mahzenler, erzak için depo ve yaz sıcaklarına karşı sığınak görevi görürler. Düzenlemelerdeki lüks ve çeşitlilik doğal olarak evin boyutlarına yani ev sahiplerinin toplumsal kategorilerine göre değişir. Halep evleri, Anadolu'nun en eski evlerini anımsatmaktadır. Özellikle evler kesme taş ile inşa edilmiş olup, çoğunlukla mahremiyet nedeniyle etrafı yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Halep'in geleneksel evleri tek ya da iki katlıdır. Yüksek katlarda bile caddeye bakan pencerelerin bulunmaması dikkat çeker. Yaz aylarında evlerin damlarında yatılır. Yapılar hemen hemen birbirleriyle eşit yüksekliktedir. 19.yüzyıldan itibaren surların dış kısmına da evler yapılmış, konut yapımlarında genişleme ve çoğalma görülmüştür. 20.yüzyılın başlarından itibaren de küçük bahçelerle çevrili, küçük ailelerin barınabileceği binalar yapılmaya başlanmıştır.[149]

Halep nüfusundaki hızlı artış konut talebini de beraberinde getirmişti. Halep'in yoğun nüfus artışına paralel olarak kentleşmesindeki bozulmalar gayrimenkul satış belgelerinin her sayfasında açıkça görülmektedir. Halep'te daireler dar, alım satımlar sık, fiyatlar da oldukça yüksektir. Aşırı bir ev talebi gözlemlemek hiç de zor değildir. Yeni bina inşaatları bu aşırı talebi karşılayamamıştır. Bu demografik baskı sonucunda mevcut konutların küçük bölümlere ayrılması bir nebze fayda sağlamış gibi görünmektedir.[150]

En mütevazı evlerde (bu evler $100m^2$'den küçük evlerdir) küçük esnaf ve zanaatkârlar, en genişlerinde (bu evler 400 ile $900m^2$ arası evlerdir) zengin tüccarlar otururdu. En iyi korunmuş evler haliyle zengin tüccarların oturdukları evlerdir. Tarihleri en kesin belirlenenler de onlardır. Sonuç olarak da tüm kentlerde olduğu gibi Halep'te de en çok bilinen konut türü, esas olarak zenginlerin konutlarıdır."[151]

[149] RAYMOND, 2000 a.g.e. (216-222)
[150] RAYMOND, 2000 a.g.e. (216-222)
[151] RAYMOND, 2000 a.g.e. (216-222)

Şekil: 3.9. Uydu Fotoğrafından Halep Şehrinin Bugünkü Yerleşim Planı (Google Earth'dan)

3.4. OSMANLI DÖNEMİ HALEP'İNDE KÜLTÜREL YAPI

Halep'te inşa edilen ilk medrese Medresetü'l Zücaciye'dir. Hamdaniler dönemi olan 944–1003 yılları arası Halep başkentti. Özellikle Seyfüddevle döneminde (944-967) saray, kültürel gelişmelere büyük katkılarda bulunmuştur. Zengiler döneminde özellikle Nureddin Mahmud, diğer şehirlerde olduğu gibi Halep'te de Hanefi ve Şafi mezheplerine ait medreseler yaptırmıştır. Halep'te sadece dini ilimler için değil, diğer ilimler için de okullar yaptırılmıştır. Nitekim hastaneler inşa ettirilmiş ve tıpta büyük ilerlemeler sağlanmıştı. Halep'li Halifetü ibn Ebi'l Mehasin, göz hastalıkları ve ilaçları ile ilgili bir de kitap yazmıştır. Şehir, Memlûkler zamanında diğer Ortadoğu Şehirleri gibi medreseleriyle hem kültüre katkıda bulunuyor, hem de değerli âlimler yetiştiriyordu. Osmanlılar döneminde medreselerin yanında sıbyan mektepleri de

şehirde yaygın olarak bulunmaktaydı. 1877'de bu mekteplerin sayısının doksan beş kadar olduğu bildirilmektedir.[152]

1869 tarihinde "Maarif Nizamnamesi" hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştu. Nizamnameler iptidaileri, rüştiyeleri, idadileri ve sultanileri tüm devlet genelinde yaygınlaştırmak istiyordu. 1879'da "Maarif İdareleri" kurulmuş, on sene içerisinde Hicaz dışında bütün vilayetlerde kurulması tamamlanmıştır.[153]

Halep'teki başlıca okullar şunlardır:

İptidaiyeler

Halep'te iptidaiye okulları 1882 tarihinde açılmıştır. İptidaiyelere 1862 yılına kadar sıbyan mektebi denilmekteydi. Bu tarihten itibaren sıbyan mektebi ifadesinin yerine iptidaiye mektebi denilmiştir. 1882 tarihinde açılan bu okullara devlet çok önem vermiş ve 1885 tarihinde sayıları doksana, öğrencileri ise 2730'a varmıştır. Bundan sonra da ihtiyaca göre vilayette iptidaiye okulları açılmıştır.[154]

Rüştiyeler

Ortaokul derecesinde eğitim yapan okullar olup, ilk defa 1882 tarihinde açılmış, iptidaiyeler ile birlikte sayıları on üçe varmıştır. Rüştiyeler, "Mülki Rüştiyeler" ve "Askeri Rüştiyeler" olarak ikiye ayrılmıştır. Daha sonraları kız rüştiyeleri de açılmıştır. Halep'te her üç çeşit rüştiye mektebi de bulunmaktadır.

Mekteb-i Rüştiye (Mülki): Halep salnamelerine göre 1884 yılında açılmıştır.[155]

Mekteb-i Rüştiye-i Askeriye: Halep'te ilk defa 1887 tarihinde eğitim-öğretime başlanmıştır. Orduya eleman yetiştirmek için kurulmuştur.

İnâs Rüştiyesi: Kız öğrenciler için Halep'te1892 yılında açılmıştır.

---

[152] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.134)
[153] Maarif İdaresi;
1-Maârif Müdürü, 2-Maârif Muhasebe Memuru, 3-Maârif Kâtibi, 4-Matbuat-ı Ecnebiye Muayene Memuru, 5-Muhasebe Memuru Yardımcısı, 6-Maârif Sandığı Emini
olmak üzere altı kişiden oluşmaktadır.
[154] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.134-136)
[155] KARAKÖSE, 1995 a.g.e. (s.134-136)

Mekteb-i İdâdi-i Mülkiye: Tanzimattan sonra açılan ve bugünkü lise seviyesinde eğitim-öğretim yapılan okullara idâdi denmektedir. Halep şehrinde idadilerin yapılması ve eğitime açılması 1892 de gerçekleşmiştir.

Medreseler

Halep salnamelerinde, "Medaris-i İlmiye-i İslamiyye" diye belirtilen medreseler, 1885 tarihinde sayıları 23, öğrenci mevcudu ise 196 olarak verilmektedir. 1909 yılı maarif salnamesinde ise mevcut medreselerin bulundukları mahallelerle birlikte isimleri şöyledir.

Medresenin İsmi	**Bulunduğu Mahalle**	**Öğrenci Sayısı**
1. Osmaniyye	Ferâfire	172
2. Kurhaniyye	"	30
3. İsmailiyye	"	22
4. Sıyâfiyye	"	11
5. Şâbâniyye	"	83
6. Mansûriyye	"	---
7. Asrûniyye	"	13
8. Behâiyye	Süveygâtü'l-Hatîm	18
9. Cehar Tekye	"	6
10. Ahmediyye	Cellumü'l-Kübrâ	20
11. Haleviyye	Cebbü'l Esed	24
12. Cevriyye	"	8
13. Hacı Musa	Süveygât'ü-Ali	15
14. Sa'îdiyye	Beyyâda	8
15. Eşrefiyye	Süceygât'ü Hatim	7
16. Ahmed Paşa	"	10
17. Cami-i Kebir	"	220

18. Cami-i Kebir'de Benî Aşair	"	10
19. Adliye	Sefahiyye	3
20. Husreviyye	"	2
21. Sultaniye	"	---

Kütüphaneler

Halep Salnamelerinden edinilen bilgilere göre, cami ve medreselerde bulunan kütüphanelerden başka eşraf ve ulemanın da özel kütüphaneleri vardır. Çok önemli eserlerin bulunduğu burada en az üç dört kütüphane dolusu kitap olduğu belirtilmektedir. Bir başka salnamede ise aşağıda belirtilen kütüphanelerin dışında Vakfiye, Şeyh Abdurrahman, Nakıbiyye, Aşağı Servili, Şıhabiyye, Kayalı-zâde, Mertini-zâde, Müftü Efendi, Kindi-zâde kütüphanelerinin isimleri verilmektedir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Halep'te ilime ve kitaba oldukça fazla önem verildiği ve şehrin adeta bir kültür merkezi olduğu görülmektedir. Ayrıca, Halep'te Vilayet matbaası, Marunî Matbaası ve Davudiye Matbaası olmak üzere üç matbaa bulunmaktadır. Halep'te bulunan önemli kütüphaneler ve bu kütüphanelerde bulunan kitap sayıları aşağıdaki gibidir:

Kütüphanenin İsmi	**Cilt sayısı**
1. Ahmediyye Medresesi Kütüphanesi	1467
2. Osmaniye Camii Kütüphanesi	1242
3. Mevlevihane Kütüphanesi	1228
4. Cami-i Kebir Emeviye Kütüphanesi	807
5. Bahâiyye Medresesi Kütüphanesi	70
6. İsmailiyye Cami-i Kütüphanesi	51
7. Kurnâsiyye Medresesi Kütüphanesi	21
TOPLAM	**4886**[156]

[156] KARAKÖSE, 1996 a.g.e. (s.140-141)

Matbaalar

Halepte üç matbaa bulunuyordu. Bu matbaalardan ilki 1830 tarihinde kurulan ve Türkçe yayın yapan, Numan İbni İlyas Bey'in Maruni Matbaasıdır. İkinci matbaa ise 1867 tarihinde kurulan, Türkçe yayın yapan Vilayet Matbaası, üçüncüsü ise 1893 tarihinde kurulmuş olan ve İbranice yayın yapan, Haham Şabani'nin sahip olduğu Davudiye Matbaasıdır.

Bunların yanında Halep şehrinde, Türkçe ve Arapça yayınlanan Fırat adlı bir resmi gazete de yayınlanmaktaydı. Bu gazetenin ilk sayısı 27 Mayıs 1867'de yayınlanmıştır. İkinci yıl Ermenice, üçüncü dil olarak ilave edilmiştir. Ermenice yayın bir buçuk yıl sürdükten sonra yine eski haliyle Türkçe ve Arapça olarak yayınlanmayı sürdürmüştür.[157]

[157] TUTAR, 2003. a.g.e. (s.75).

BÖLÜM IV

4. HALEP'TEKİ OSMANLI DÖNEMİ DİNİ ESERLERİ

Yavuz Sultan Selim tarafından 1516'da fethedilen Halep'te Osmanlı dönemi boyunca yoğun bir imar faaliyeti görülür. Bu imar faaliyetlerinden çalışma konumuz olan dini eserlerin sayısı azımsanamayacak sayıdadır. Osmanlı hâkimiyeti öncesindeki dönemlerde inşa edilmiş olan dini eserlerin de tamir edilerek kullanılmış olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı döneminde ibadet için inşa edilen yapıların sayısı bize Halep şehrinin nüfus yoğunluğunun ne kadar fazla olduğunu açıklar niteliktedir.

Kaynaklarda adı geçen 45 dini eserden, çalışmalarımız sırasında 29 tanesi tespit edilerek tanıtılmaya çalışılacak, aynı zamanda bu imar faaliyeti ile Osmanlı dini yapı kimliğinin Halep'e, yerel gelenekler ile beraber uyumlu bir yorumunun nasıl uygulanmış olduğu gözler önüne serilecektir.

Şekil: 4.1. Halep Şehir Planı Üzerinde Osmanlı Dönemi Eserleri

4.1. EBU DARAYN MESCİDİ

Ulu Camii'nin güney batısındaki Jallum Kubra Mahallesinde bulunmaktadır. Yapının inşa tarihini veren özgün kitabe mevcut değildir. Suriye makamlarınca yapı girişine konmuş olan tanıtım kitabesine göre Ebu Darayn Mescidi 1544 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Nahlevi Musa oğlu Yahya tarafından inşa edilmiştir ve yapıda yer alan diğer kitabelerden, 1893 ve 2000 yıllarında yenileme geçirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil: 4.2. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.3. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısı Genel Görünüm

Sade bir görünüm yansıtan yapı sokak içinde, diğer yapılara bitişik olarak inşa edilmiş olduğundan, aynı zamanda avluya girişi de sağlayan sadece batı cephesi görülebilmektedir (Şekil: 4.2.). Giriş Kapısı, batı cephenin merkezine konmuştur. Beden duvarından sadece dikdörtgen mermer kaplamasıyla ayrılan taçkapı basık yuvarlak kemerlidir (Şekil: 4.3.).

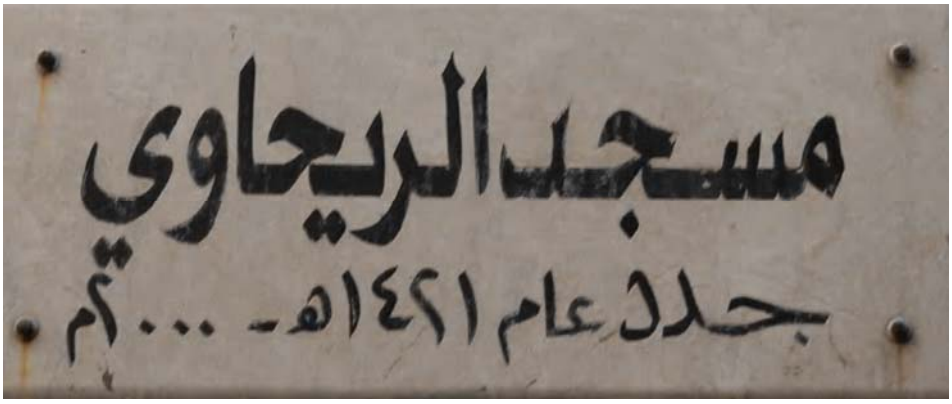
Giriş Kapısının her iki yanında kitabeler yer almaktadır. (Şekil: 4.4-5-6.).

Şekil: 4.4. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

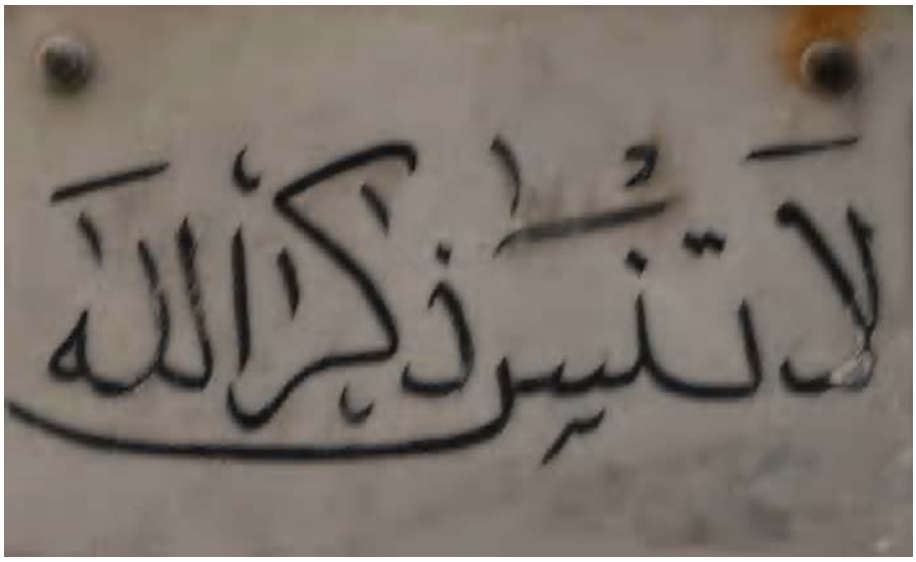
Hazihi zaviyet u'l-Şşeyh Musa el reyhavi 1311.

Bu zaviye Şeyh Musa er-Rayhâvînin zaviyesidir. 1311 hicri / 1893

Şekil: 4.5. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısının Güneyinde Yer Alan Üst Seviyedeki Kitabe

Mescidu'r el-Rayhâvî ceddede am 1421 hicri / 2000 miladi tarihte yenilenmiştir.

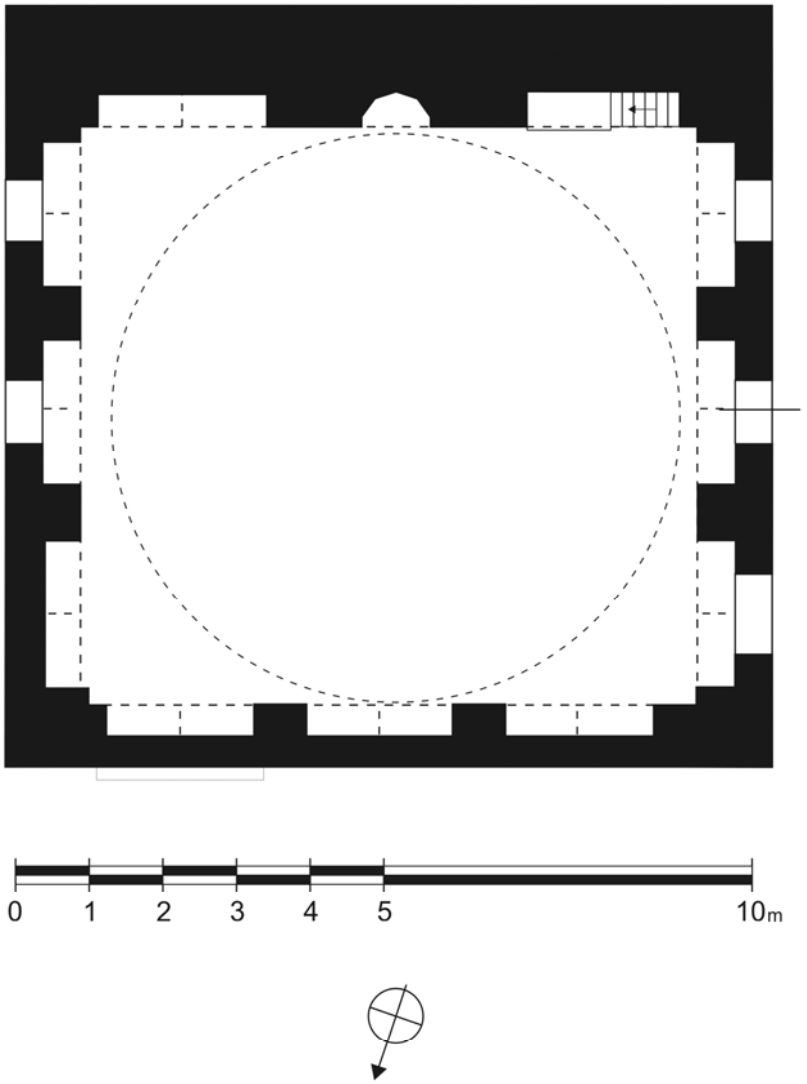
Şekil: 4.6. Ebu Darayn Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısının Güneyinde Yer Alan Alt Seviyedeki Kitabe

Le tense zikrallah.

Allah'ı zikretmeyi unutma

Ebu Darayn Mescidi, kesmetaş malzeme ile ve kareye yakın dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.7.). Yapının harimi tek kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş köşe üçgenleriyle sağlanmıştır (Şekil: 4.8.). Kasnakta sekiz yuvarlak kemerli pencere yer alır.

Yapıya giriş, batı cephede bulunan basık yuvarlak kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır. Batı cephe, giriş kapısının her iki yanında birer olmak üzere toplam iki pencere ile hareketlendirilmiştir. Bu pencereler aynı zamanda sivri kemerli birer niş içerisine yerleştirilmişlerdir. Aynı pencere uygulaması, giriş kapısının hemen üzerinde de uygulanmıştır.

Şekil: 4.7. Ebu Darayn Mescidi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Şekil: 4.8. Ebu Darayn Mescidi, Kubbeye Geçiş

Yapının güney duvarı sağır olarak inşa edilmiştir. Merkezde mihrap ve her iki yanında birer sivri kemerli niş dikkat çeker (Şekil: 4.9.). Bu nişlerden batıdakinin içerisine minber olarak kullanılan platform yerleştirilmiştir (Şekil: 4.10.).

Şekil: 4.9. Ebu Darayn Mescidi, Güney Duvar

Şekil: 4.10. Ebu Darayn Mescidi, Güney Duvar

Ebu Darayn Mescidi mihrabı, yenilenmiş izlenimi vermektedir. Mihrap nişi altıgen ve beş sıra mukarnas kavsaralıdır. Mihrap alınlığı ise on üç bitkisel bezemeli süsleme şeridiyle taçlandırılmıştır (Şekil: 4.11.). Bu formuyla mihrap, Mimar Sinan tarafından Isparta'da inşa edilmiş olan Firdevs Bey Camii mihrabına benzerlik göstermektedir.[158]

[158] İlgili mihrap için bkz. Gözde RAMAZANOĞLU, **Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1995 (s.178)

Şekil: 4.11. Ebu Darayn Mescidi, Mihrap

Yapının kuzey duvarının alt kısmı güney cephede olduğu gibi sağır olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.12.). Sadece üst seviyede doğu ve batı duvarlarda da olduğu gibi sivri kemerli bir niş içerisine yerleştirilen dikdörtgen bir pencere ile dışa açılmaktadır. Bu duvardaki genel uygulama simetrik bir anlayış yansıtır. Birbiri ile aynı ölçüleri yansıtan sivri kemerli üç niş, bu cepheyi meydana getirmektedir. Bu sivri kemerli nişlerden, ortadakinin üzerinde iki konsol bulunur. Bu konsolların benzerleri Halep'teki bazı Osmanlı dönemi eserlerinde mahfil desteği olarak kullanılmaktadır. Muhtemelen caminin bir onarımı sırasında mahfil kaldırılmış fakat konsollar yerinde bırakılmış olmalıdır.

Şekil: 4.12.Ebu Darayn Mescidi, Kuzey Duvar

Ebu Darayn Camii'nin doğu duvarı, batı duvarı ile büyük ölçüde simetrik bir uygulamaya sahiptir (Şekil: 4.13). Aralarındaki tek fark, batı cephedeki giriş kapısı yerine buraya pencere konulmuş olmasıdır.

Şekil: 4.13. Ebu Darayn Mescidi, Doğu Duvar

Şekil: 4.14. Ebu Darayn Mescidi İç Mekân, Batıya Bakış

Ebu Darayn Mescidinde yer alan mihraptaki mukarnaslı kavsara ve mihrap alınlığındaki birbirini tekrar eden lotus çiçeği benzeri bitkisel bezemeler dışında bir süsleme elemanı ile karşılaşılmamaktadır.

Yapının harim planı, özellikle doğu ve batı duvarlardaki eyvan uygulamalarından hareketle özellikle Halep'teki Adiliye, Anadolu'da da Kayseri, Kurşunlu Camii ile bağlantı kurulabilir ve 16.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir.

4.2. HÜSREVİYE CAMİİ

Hüsrev Paşa'nın bu külliyesi, Buda'da Sokollu Mehmed Paşa'nın, Van'da Hüsrev Paşa'nın ve Erzurum'da Lala Mustafa Paşa'nın külliyelerinde olduğu gibi hemen askeri valilerin sarayı bitişiğine inşa edilmiştir.[159] Sahet Bizeh Mahallesinde yer alan Hüsreviye Camii, Mısır ve Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın vezir olduktan sonra yaptırmaya başladığı ve ölümünden sonra 1546 tarihinde tamamlanan tek kubbeli bir camidir. Hüsrev Paşa Vakfiyesinden edinilen bilgilere göre Hüsrev Paşa'nın azadlı kölesi Faruk Ibn Abdel Mennan'ın külliye inşasını Hüsrev Paşa İstanbul'da iken bizzat denetlediğinden bahsedilir. Gayrimüslim kökenli olan *Mimar Anadolu'lu Naşrânî* bu külliyeyi inşa etmiştir.[160] Hüsreviye Camii, Osmanlı tarzında Halep'te inşa edilen ilk yapıdır. Planı ve yapısal sistemi bakımından Halep'teki cami mimarisinde bir devrim niteliği yaratmıştır.[161] Hüsrev Paşa, bu külliye için ticaret açısından çok avantajlı bir bölge seçmiş ve ticaret merkezinden güneydoğu yönündeki yani Bab-ı Antakya ile kale arasında hattın üzerine külliyesini inşa ettirmiştir. Aynı zamanda şehrin yöneticilerinin kaldığı saraya da yakındır, böylece politik merkeze de yakın olmuştur.[162]

Yapı, Osmanlı mimari üslubunu yansıtmakta ve toplam yüzölçümü 5 hektarlık bir alanı kaplamaktadır (Şekil: 4.15.). Merkezi bir bütünlük arz etmesi için külliyeyi oluşturan yapı gruplarının etrafı parmaklıklarla ve alçak duvarlarla çevrelenmiştir.

---

[159] NECİBOĞLU, 2005 a.g.e. (s.473).
[160] WOLF, 2005 a.g.e. (s.135).
[161] Najwa OTHMAN, Halep'te Osmanlı Mimarisi" **Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**. Ankara:1999. (s.529)
[162] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.71).

Şekil: 4.15. Hüsreviye Camii Uydu Fotoğrafi (Google Earth'den)

Şekil: 4.16. Halep Kalesinden Hüsreviye Külliyesi, Kuzey Cephe Genel Görünümü

Hüsreviye Camii avlusu, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avlunun ortasında daire planlı bir havuz yer alır. Avlunun sadece kuzey cephesinde, yani uzun kenarında, on paye ile desteklenmiş olan sivri kemerlerle bir revak oluşturulmuştur (Şekil: 4.17.). Bu kompozisyonuyla avlunun kuzey cephesi diğer cephelerden farklı bir görünüm yansıtmaktadır. Kuzey revağın eksenindeki kemerin üzeri kırma çatıyla taçlandırılmış ve buraya bir kitabe konulmuştur (Şekil: 4.18.).

Şekil: 4.17. Hüsreviye Külliyesi Avlusu, Kuzey Revak

Şekil: 4.18. Hüsreviye Camii, Avlu Kuzey Revağının Merkezindeki Kitabe

Nur Sûresi 36.ayet

(Bu kandil) bir takım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir.Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder.[163]

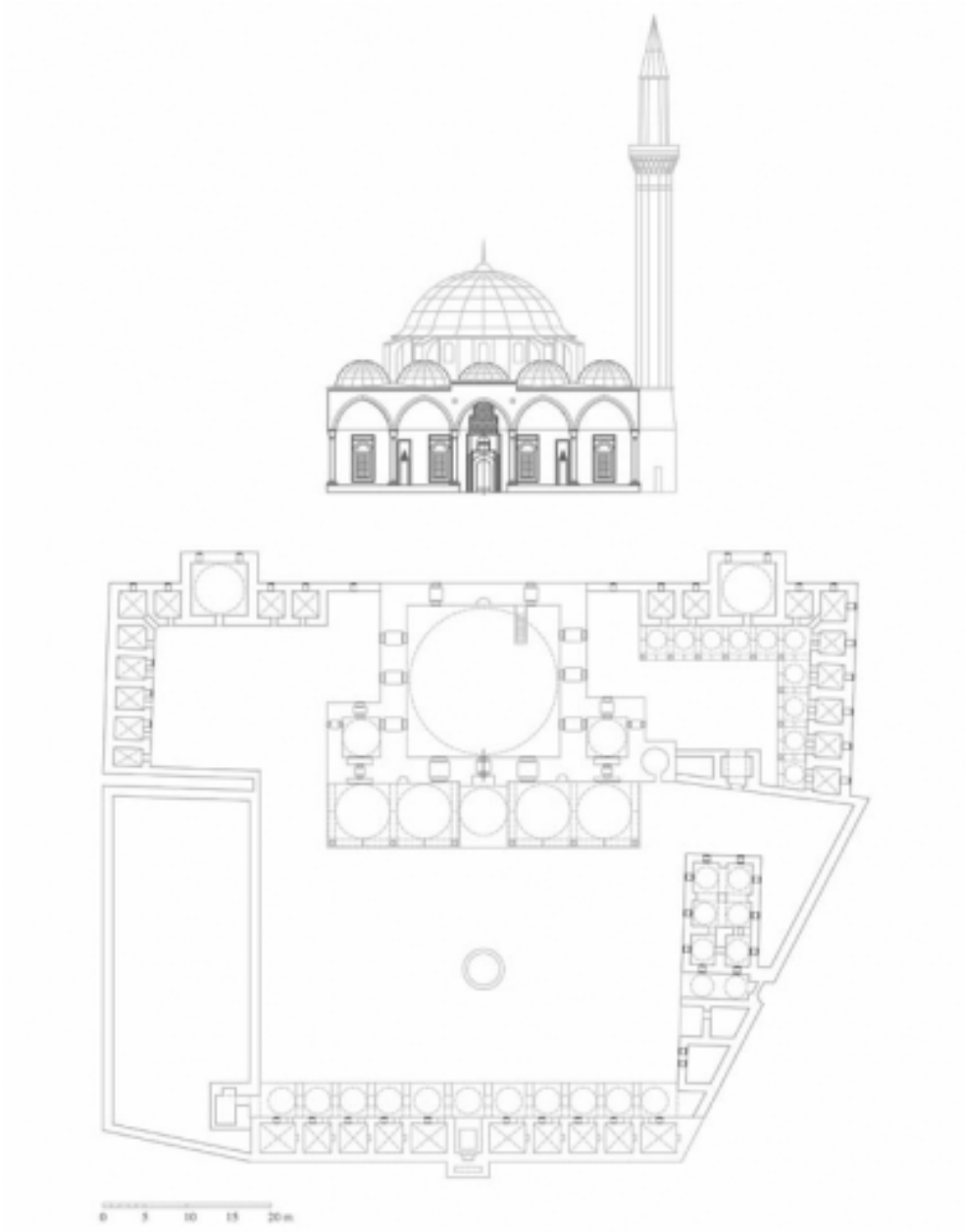
Kuzey revak çapraz tonozlarla örtülüdür Bu cephede de bir kapı bir pencere komposizyonu tekrar edilmiştir. Burası medrese kısmının öğrenci hücreleridir. Bugün kapalı olan avluya giriş kapısı yine kuzey revakın eksenine alınmıştır ve bu kapının iki yanında birbirine simetrik olarak dizilmek suretiyle beşer kareye yakın dikdörtgen planlı oda dikkat çeker. Avlunun doğu cephesi sade ve demir şebekeli bir pencere bir kapı şeklinde tekrar edilen bir form yansıtır. Bu cephenin ekseninde basık yuvarlak kemerli ve merdivenli bir giriş bulunmaktadır.

Avlunun kuzeyinde bulunan medrese, kubbeli ve her biri avluya açılan on odadan oluşmaktadır. Cami ve medrese planlama açısından birbirlerini tamamlar niteliktedir. Son iki yüz yıl içerindeki değişiklikler ve külliye çevresinde inşa edilen yapılar sayesinde külliyenin kimliğini yansıtma gayreti oldukça zorlaşmıştır. Bir süre kapalı kalan medrese, 1340 hicri / 1921 miladi yılında sosyal ve din bilimleri eğitimi vermek üzere tekrar açılmıştır 1343 hicri / 1924 miladi tarihinde 80 öğrencisi olduğu kaynaklarda yer alır.[164] Cami ile birlikte inşa edilen medresenin mimarisi sonradan yapılan değişikliklerle özgün karakterini kaybetmiştir.

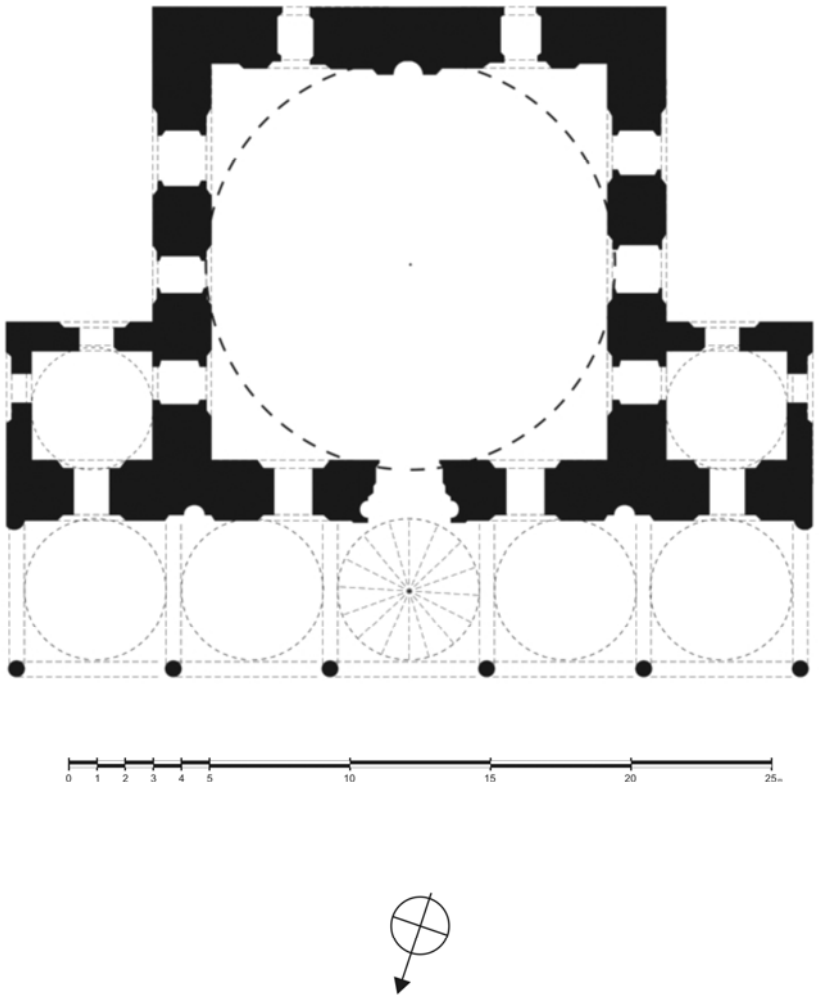
Avlunun batısındaki yapı ise sekiz küçük kubbe ile örtülü üç odadan oluşmaktadır. Bu bölüm, külliyenin mutfağıdır. Avluda yer alan şadırvan, klasik Osmanlı izlerini taşımaktadır.

Hüsreviye Camii'nde yapı malzemesi tamamen kesme taştır. Dış cepheler temel alındığında ise ara sokağa bakan batı ve doğu dış cephelerde taş işçiliğine göre ana yola bakan kuzey cephede daha düzenli bir taş işçiliği göze çarpar. Hüsreviye Camii'nin kare planlı hariminin her iki yanında tabhane odaları ve beş açıklıklı son cemaat yeri bulunur (Şekil: 4.19-20.).

[163] Nûr Suresi 36.ayet, Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali
[164] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.73)

Şekil: 4.19. Hüsreviye Külliyesi Planı ve Cami Kuzey Cephe Çizimi
(Gülru NECİBOĞLU 2005)

Şekil: 4.20. Hüsreviye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Şekil: 4.21. Hüsreviye Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm ve Son Cemaat Yeri

Külliyenin en önemli yapısı olarak görülen caminin, özellikle erken Osmanlı mimari özelliklerini taşıyan, tek kubbeli şemasının küçük değişikliklerle tekrar yorumlanmasıyla oluşturulmuş bir plan özelliği yansıttığı görülmektedir. Asıl inceleme konumuz olan cami, külliyenin merkezine inşa edilmiştir ve külliyenin diğer elemanlarıyla kıyaslandığında, boyut olarak da onlara hâkimiyetini hissettirmektedir.

Yapının son cemaat yeri, altı sütunla desteklenen ve çift renkli taş işçiliği yansıtan beş sivri kemerle oluşturulmuştur (Şekil: 4.21.). Kemerlerde çift renkli taş işçiliği dikkat çekicidir. Son cemaat yeri beş kubbe ile örtülmüştür. Son cemaat yerinde dört pencere ve iki mihrabiye bulunur. Mihrabiyeler sade bir yapıya sahip iken pencerelerin üzerleri sivri kemerli ve bitkisel bezemeli çini ve bu panoların ortasında içerisinde hat sanatı ürünlerinden güzel örneklerin bulunduğu yazı kartuşları yer alır (Şekil: 4.22-23.).

Şekil: 4.22. Hüsreviye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Pencere ve Mihrabiye

Şekil: 4.23. Hüsreviye Camii, Taçkapı Yanındaki Pencerenin Üzerindeki Sivri Kemerli Bölümde Yer Alan Kitabe

Bismillahirrahmanirrahim La İlahe İllallah, Muhammeden Resullulah

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla Allah'tan Başka İlah Yoktur, Muhammed, Onun Kulu ve Elçisidir

Hüsreviye Camii'nin son cemaat yeri incelendiğinde, burada yer alan kemerlerden beşinin de çift renkli almaşık teknikle örüldüğü görülür. Özellikle taç kapıyı da bünyesinde barındıran merkezi kemerde ince işçilik ve girift bir süsleme göze çarpar. Kemerleri taşıyan mukarnaslı sütunların başlıklarında da özenli bir işçilikle karşılaşılır. Hüsrev Paşa Camii'ndeki girişin iki yanındaki pencereler ve son cemaat yerindeki iki mihrap gibi tüm detayları ve renkli taş işçiliğiyle bu yapı kesinlikle Osmanlıdır.[165]

Hüsreviye Camii taçkapısı, dokuz sıra mukarnas kavsaralıdır (Şekil: 4.24.). Kavsaranın altında biri dilimli kemerli, onun altında dikdörtgen olmak üzere iki kitabe vardır. Kitabenin ardından bir taş süsleme ve basık yuvarlak kemerli bir kapıyla harime giriş sağlanır. Taçkapının doğu ve batısında ikişer sivri kemerli ve bitkisel bezemeli pencere görülür. Bu pencerelerden taçkapıya yakın olanlarında yazılar bulunmaktadır. Bu pencerelerin aralarında, beş sıra mukarnas kavsaralı ve beşgen bir nişi olan birer mihrabiye yer alır.

Şekil: 4.24. Hüsreviye Camii, Taçkapı

[165] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.84).

Taçkapıda, hem klasik Osmanlı etkileri hem de Halep'in yerel mimari özelliklerinin bir sentezi ile karşılaşılmaktadır. Mukarnas kavsaralı olarak taçlandırılmış olan girişin, basık yuvarlak kemerli ve çift kanatlı ahşap kapısı bulunur. Bu kapı malzemesi ve bezemelerine bakılarak yenilenmiş izlenimi vermektedir. Ahşap kapının hemen üzerindeki kemerde tersli düzlü olarak geçme tekniği ile uygulanmış palmet benzeri 21 çift renkli bitkisel bezeme kuşağı yer alır. Bu kuşağın da üzerinde ise kırık çizgiler tarafından oluşturulmuş on iki kollu yıldız formlu geometrik bezemelerin yarım olarak uygulandığı bir diğer taş süsleme panosu bulunur. Daha sonra, üst üste iki kitabe panosunun üzerinde de mukarnaslı kavsara uygulamasıyla taçkapı sonlandırılmıştır (Şekil: 4.25-26.).

Şekil: 4.25. Hüsreviye Camii, Taçkapıdaki Kitabe

(Cin Suresi 18.Ayet)[166]

Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin)

[166] Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali

Ammara fi devlet es sultan el azam Süleyman azze nasrahu ve inşau el vezir Hüsrev Paşa

Allah Zaferlerini aziz kılsın. Yüce Sultan Süleyman İktidarında vezir Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Şekil: 4.26. Hüsreviye Camii, Taçkapıdaki İkinci Kitabe

Haram'ül takva ellezi menemenehu fekune minhu innefi ---------

Fi mabed Haleb, tarihahu mescidül müşerref kad ussuse

Harim, tek kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçiş ise tromplarla sağlanmıştır (Şekil: 4.27.). Kubbenin az pencereli kasnağı, minare oranları ve kubbeli tabhane odalarının cami ile ilişkileri İstanbul'dan giden bir mimarın katkısını yansıtan niteliktedir.

Daha önce de belirtilen, özellikle Evliya Çelebi'nin *Rumi Tarzı* olarak nitelendirmiş olduğu bu mimari özellik, Halep'te ilk kez Hüsreviye Camii ile ortaya çıkmıştır. Mimar Sinan'ın inşa etmiş olduğu diğer yapılarda da sıkça tekrar etmiş olduğu ve kendine özgü kasnak sisteminin üzerinde yükselen Hüsreviye Camii kubbesi, Memlûkluların hamiliğini üstlendiği üsluptaki camilerin bu özelliğine baskın gelmiştir ve kubbesiyle Halep'te o dönem için türünün tek örneğidir.[167]

[167] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.473-474).

Şekil: 4.27. Hüsreviye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi ve Kasnak

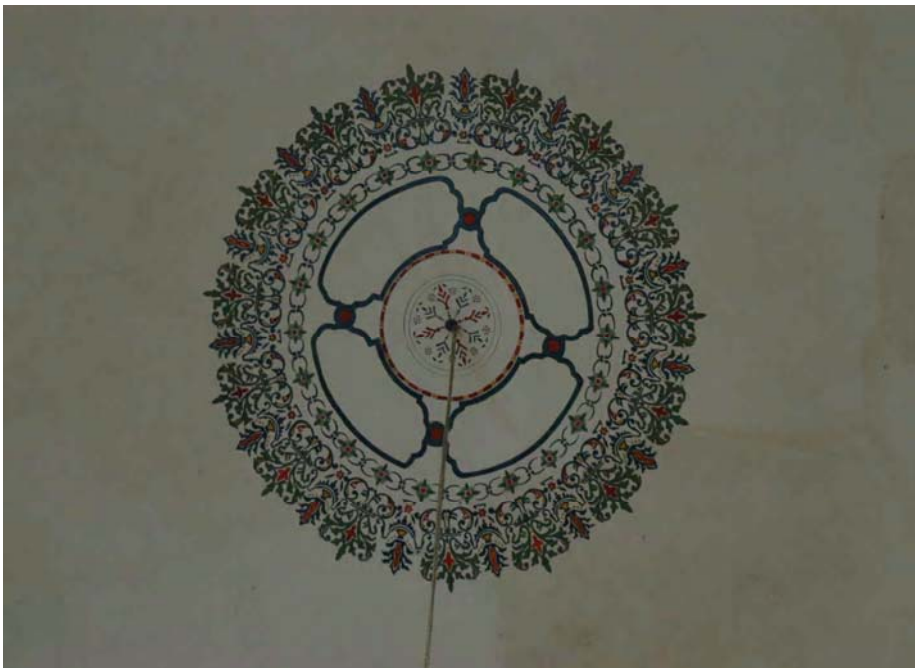
Kubbenin çapı 18,5m.dir. Osmanlı dönemi öncesi Halep mimarisinde inşa edilen camilerin kubbeleri 7m. iken, Hüsreviye Camii kubbesi, inşa edildiği dönemde, Halep'te yapılmış en büyük kubbe olmuştur. Bunun yanında 1266 hicri / 1850 miladi tarihte Halep'te meydana gelen bir savaş sırasında, silahlarda kullanılmak üzere aynı yıl toplanan kurşun levhalarla kaplanmıştı.[168] Kubbeye geçiş sistemi olarak tromp kullanılmış olduğu görülür. Kubbede kalem işi süslemeler yer almaktadır (Şekil: 4.28-29).

[168] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.529)

Şekil: 4.28. Hüsreviye Camii, Kubbe Kasnağındaki Kalem İşi Süsleme

Bu süslemelerde bitkisel bezemeler, yeşil rengin hâkimiyetinde olmak üzere kırmızı, lacivert ve çok az olmakla beraber turuncuya çalan sarı renk ile canlandırılmıştır. Girişin hemen batısında sekiz sütun tarafından taşınan bir mahfil bulunmaktadır. Girişten sonra simetrik olarak doğu ve batıda birer kapı ve ardından ikişer pencere yer alır ve bunların üzeri sivri kemerli olarak inşa edilmiştir. Bu kapılardan yapının tabhane bölümlerine geçiş sağlanmaktadır.

Şekil: 4.29. Hüsreviye Camii Kubbe Süslemesi

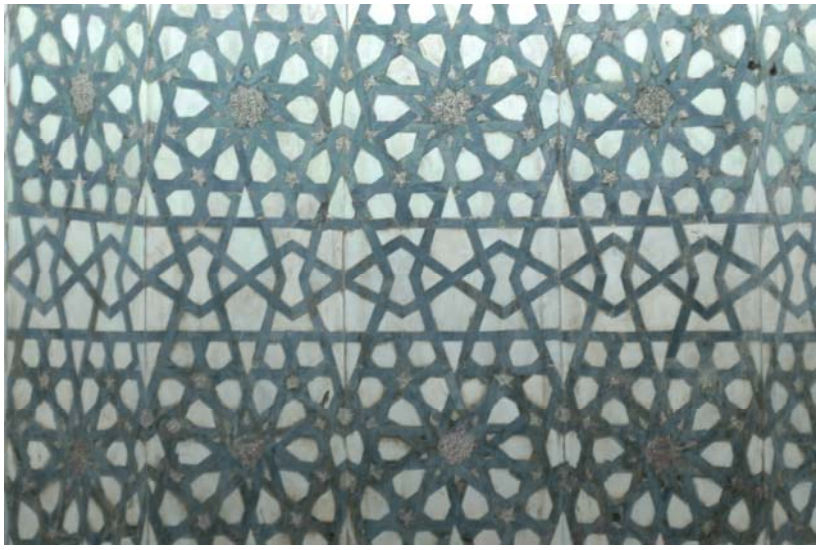

Şekil: 4.30. Hüsreviye Camii, Güney Duvar

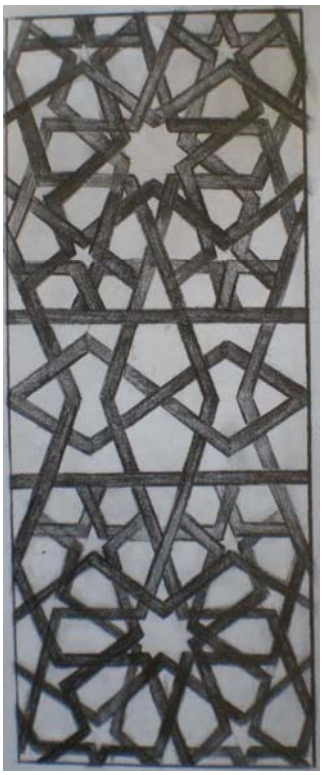
Hüsreviye Camii harimi, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Güney duvarın merkezinde mihrap bulunur (Şekil: 4.30.). Hüsreviye Camii'nin mihrabı, mermer işçiliğinin iyi örneklerinden biridir ve çift renkli taş işçiliğiyle yerel özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Mihrabın alınlığında bitkisel bezemeli bir taç bulunmaktadır. Bu tacın hemen altında iki kitabe yer alır. (Şekil: 4.34-35.). Kitabeden sonra mukarnassız ve boyalı bir kavsara göze çarpar. Kavsaranın hemen alt kısmında beşgen mihrap nişi görülür. Mihrap nişi içinde on kollu yıldızlardan oluşan iki tam, bir yarım kompozisyon bulunmaktadır. Bu bölüm, çiçek benzeri altı dilimli şekillerle bir bordürle çevrelenmiştir. Bordürde yer alan bezemeler renkli mermerlerden oluşmaktadır (Şekil: 4.31-32-33.). Mihrabın iki yanında büyük boyutlu birer mum bulunur.

Şekil: 4.31. Hüsreviye Camii, Mihrap ve Mihrabı Çevreleyen Süsleme Bordürü Çizimi (Esra YAKANER)

Şekil: 4.32. Hüsreviye Camii Mihrap Nişi Ayrıntı

Şekil: 4.33. Hüsreviye Camii, Mihrap Nişinde Bulunan Geometrik Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)

Şekil: 4.34. Hüsreviye Camii, Mihrapta yer Alan Kitabe

La İlahe İlallah, Muhammeden Resulullah

(Allahtan Başka İlah Yoktur. Muhammed, Allah'ın Kulu ve Elçisidir)

Şekil: 4.35. Hüsreviye Camii, Mihrapta Yer Alan İkinci Kitabe

Bakara Sûresi 143. Ayet

İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kıbleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenden ayırt etmemiz için kıble yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah, sizin imamınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah, insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.[169]

Şekil: 4.36. Hüsreviye Camii, Minber

Mihrabın hemen batısında bulunan taş minberde yine çift renkli taş işçiliği görülmektedir. (Şekil: 4.36.). Merdiven korkuluklarında ve yan kanatlarda yine taş malzemeyle oluşturulan altıgenlerin her bir köşesini merkez alarak yuvarlaklardan oluşan geometrik bezemeli

[169] Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali

şebekeler dikkat çeker ve minberin merdiven korkulukları ve aynalık bölümü ajur tekniği ile yapılmıştır. Mihrabın her iki yanında dikdörtgen planlı birer pencere bulunur. Bu pencerelerin sivri kemerli alınlıkları ve içerisinde bitkisel bezemeli çini uygulamaları yer alır.

Şekil: 4.37. Hüsreviye Camii, Kuzey Duvar, Batı Bölüm

Yapıya aynı zamanda girişin de sağlandığı kuzey duvarda da simetrik bir uygulama söz konusudur (Şekil: 4.37.). Güney duvarda olduğu gibi merkezde bu sefer mihrabın yerine giriş kapısı ve kapının her iki yanında birer dikdörtgen planlı pencere uygulaması görülür. Ayrıca bu cephenin batı köşesinde sekiz sütun tarafından taşınan bir kadınlar mahfili de bulunmaktadır.

Şekil: 4.38. Hüsreviye Camii, Doğu Duvar

Doğu duvar (Şekil: 4.38.) ise batı duvar (Şekil: 4.43.) ile benzer özellikler yansıtır. Birbiri ile aynı ölçülerde ve birbirlerinden eşit uzaklıklarda olan üç dikdörtgen pencere ve bu pencerelerin üzerinde sivri kemerli bir pano içerisinde bitkisel bezemeli çini pano uygulaması görülür. Bu panolarda iki renk kullanımı dikkat çeker. Bunlar lacivert ve beyazdır. Hüsrev Paşa Camii'nde uygulanan bu çiniler, ilk kez Suriye'de bu şekilde pencere alınlıklarını süslemiştir. Bu arada ise renkli taş işçiliğinin Memlûkluların bölgeye ait geleneği kapı ve mihraplarda uygulanmaya devam etmiştir.[170] Bu uygulama Osmanlı dönemi özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Halep'te yer alan Memlûklu eserlerinde çini kullanımına rastlanmamıştır.

Yapıya girişteki pencere alınlıklarındaki çiniler daha düşük kalitede iken harimdekiler daha yüksek kalitededir. Bu tarz mavi-beyaz çiniler Kubbet'üs Sahra için 1540'larda yapılmıştır ve Hüsreviye Camii'ndeki bu benzerleri ya Kudüs'ten getirilmiş, ya da Kudüs'ten getirilen çini ustalarına yaptırılmış olmalıdır.[171] Burada kullanılan renkler ve bitkisel bezemeler Halep Canpolat Evi (1610) ana eyvan içerisinde, Halep Ulu Camii (715), mihrap nişi

[170] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.84).
[171] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 474).

içerisindeki süslemelerde, Kilis Tekke Camii (1552)[172] son cemaat yeri, sivri kemer süslemelerinde, Adana Ulu Camii Türbesi (1527-1544), mihrabın yan tarafındaki çini bezemelerde izlenebilmektedir (Şekil: 4.39-40-41-42.).

Harimde yer alan hat sanatı örneklerinde Allah, Muhammed, Ali, Ömer, Osman, Ebu Bekir isimleri bulunmaktadır.

Şekil: 4.39. Hüsreviye Camii, Doğu Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Süsleme

Şekil: 4.40. Kilis, Tekke Camii Son Cemaat Yeri Sivri Kemer Süslemeleri (DÜNDAR 1999)

[172] DÜNDAR, 1999 a.g.e. (s. 9-70)

Şekil: 4.41. Halep Ulu Camii, Mihrap Nişi Süslemelerinden Ayrıntı (DÜNDAR 1999)

Şekil: 4.42. Halep Canpolat Evi, Ana Eyvan Çini Süsleme Ayrıntı

Şekil: 4.43. Hüsreviye Camii, Batı Duvar

Son cemaat yerinin batı köşesinden yapıya bitişik olan minare tek şerefelidir (Şekil: 4.44.). Bu minare, diğer Osmanlı dönemi Halep minareleri gibi daireye yakın on altıgendir ve Hüsreviye Camii minaresi on altıgen gövdesi, şerefesi, taş korkuluğu, sivri külahlı olarak inşa edilen Halep'teki ilk minaredir.[173] Adiliye Camii minaresine benzeyen kare pabuçluktan mukarnaslı bir kaideye geçilmiş ve buradan gövde yükselmiştir. Mukarnaslı kaidenin hemen üzerinde bir bilezik ve bilezik üzerinde siyah renkli bir taş süsleme şeridi bulunmaktadır. Şerefe altına kadar sade bir görünüm arz eden minare gövdesinin hemen altında bitkisel bezemeli bir çini şerit dolanır (Şekil: 4.45.). Şerefe mukarnas kavsaralıdır. Şerefeden sonra daralan gövde dilimli sivri külâhla sonlanır.

[173] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.531)

Şekil: 4.44. Hüsreviye Camii Minaresi Genel Görünüm

Şekil: 4.45. Hüsreviye Camii, Minare Çini Süsleme Detayı

Hüsreviye Camiindeki süslemeler taş, kalem işi ve çini olarak üç ana başlık altında toplanabilir.

Yapıdaki taş süslemeler özellikle son cemaat yeri, taçkapı, minare, iç mekânda pencere şebekeleri, mihrap, minber ve kubbeye geçişlerde görülür. Bu taş süslemelerde bitkisel ve geometrik bezemeler karşımıza çıkmaktadır.

Kalem işi bezemeler ise özellikle kubbede görülmektedir. Çini süsleme ise minare şerefe altında, son cemaat yerindeki pencerelerin ve iç mekândaki pencerelerin üzerindeki sivri kemerli kompozisyonlarda bitkisel bezeme ve yazı sanatı örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süslemede genellikle açık mavi, koyu mavi ve beyaz renklerin hâkimiyeti görülmektedir. Harimdeki çini bezemeler de harimin tüm cephelerinde yer alan pencerelerin üzerlerindeki sivri kemerli panolarda görülür.

Cami gövdesi, minare ve kubbesinin oranları ve boyutu kıyaslandığında bu oranlar mevcut Halep yapıları için fazla büyüktür. Özellikle cami 290 m^2, yaklaşık 18m. çapında kubbesi ise ancak 1354 yılında, Memlûklular zamanında inşa edilmiş olan Arguni Bimaristan'ı ve 12.yüzyıla tarihlenen, Zengi döneminde inşa edilmiş olan Matbakh Camii ile karşılaştırılabilir. Hüsreviye Camii'nden önce Halep camilerinde büyük kemerli payandalar kullanılmamıştır. Bunların ilk kez Osmanlı Mimarisinde, Edirne'de inşa edilen 1437 tarihli Üç Şerefeli Camii'nde kullanılmıştır.[174]

Halep'e, Osmanlılar döneminde yapılmış olan her yapı, genel özellikleri ile geleneksel Osmanlı mimari stiline bağlı kalırken bazı ayrıntılarda İstanbul modelinden ayrılmaktadır. Her şeye rağmen kesinlikle değişmeyen özelliklerin başında revakların stili, giriş ve minare gelmektedir. Hüsreviye Camiinde de bu formlar aynen muhafaza edilmiştir. Caminin minaresi klasik Osmanlı üslubunda inşa edilmiştir. Külliyenin "Osmanlılaştırma" süreci içindeki yeri dışında başka işlevleri de bulunur. Medrese ve Cami vakfiyede de belirtildiği üzere, Hanefi mezhebinin (ki bu mezhep, Osmanlı resmi idaresinin seçtiği mezheptir) merkezi konumunda olarak sosyal ve dini bir işleve sahiptir.[175]

[174] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.530).
[175] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.75-76).

Hüsreviye Külliyesinin bir de hazire bölümü bulunmaktadır. Bu hazire, caminin doğusunda bulunur. Tarihi belli olmayan bu mezarlarda külliyenin banisi olan Hüsrev Paşa'nın eşi, oğlu ve yeğeninin defnedilmiş olduğu bilinmektedir.

Halep'te, 1821 yılında meydana gelen depremde Hüsreviye Külliyesi ağır hasara maruz kalmıştır. İlerleyen dönemde yapının tamiratı yapılarak tekrar hizmet vermeye başlamıştır.[176]

Hüsrev Paşa Camii, tüm özelikleriyle klasik Osmanlı vakıf tarzını yansıtan özellikleri taşımaktadır. Özellikle bu vakfın camisi "*Anadolu Üslubu*" olarak nitelenen klasik tarzda inşa edilmiştir. Özellikle prizmatik minaresi ve büyük boyutlu muazzam kubbesi ile şehrin büyük bir bölümünden rahatlıkla görülebilmektedir.[177]

Hüsrev Paşa Camii, aynı zamanda Halep halkı için yeni bir yaşam şekli olan Osmanlı tarzını da adeta ilan etmektedir. Bu cami ile klasik Osmanlı üslubunu Halep'e yerleştirmek amaçlanmıştır. Hüsrev Paşa Külliyesi, kendisinden sonra yapılacak Adiliye ve Behramiye Külliyeleri için bir model oluşturmuştur. Adiliye ve Behramiye Külliyeleri, daha küçük ölçekte ve harimin iki yanındaki tabhaneleri olmayan planları ile Osmanlı ve Suriye-Memlûklu süsleme elemanlarının birlikte kullanıldığı yapılar olmuşlardır.[178]

Hüsreviye Külliyesinin tarihi konusunda bazı tartışmalar mevcuttur. Cami şadırvanında bulunan kitabede bu külliyenin Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri olan Hüsrev Paşa tarafından 1546'da yaptırılmış olduğu yazılıdır. Buna rağmen İbn al-Hanbali, Hüsrev Paşa'nın emriyle bu külliyenin 1544'te tamamlanmış olduğunu aktarır.

Hüsrev Paşa'nın baniliğini üstlendiği bu yapı ile ilgili olarak Nisan 1558, Aralık 1559 ve Kasım 1566 tarihli Arapça vakfiyeler bulunmaktadır.[179]

---

[176] WOLF, 2005. a.g.e. (s.133).
[177] WOLF, 2005 a.g.e. (s.102-107)
[178] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.86).
[179] Bu vakfiyeler, Hüsrev Paşa'nın kardeşi Lala Mustafa Paşa tarafından kaydettirilmiştir. Ancak ilk iki vakfiyenin bağışlarından söz eden kısımları kayıptır. 1561 tarihinde, Hüsrev Paşa'nın sağlığında kaleme alınan ama sonradan kaybolmuş olan bağış senedi yeniden kaleme alınmıştır. 1561 tarihli bu vakfiye Camiyi "dar al-sa'ada yakınında al-Biza semtinde" şeklinde adreslemektedir. Güneyinde bir bahçe, doğusunda bir cadde, batısında medrese ve kuzeyinde avlu ile çevrelendiğini yazmaktadır. 13 oda, bir mutfak, bir fırın, bir hizmetli odası, odunluk ve bir ahırdan oluşan düşkünler evinden de söz edilmekte fakat bunun yeri belirtilmemektedir. Bu düşkünler evinin bir şeyhin nezaretine verilmiş olduğu bilgileri okunmaktadır. Bu

Mimar Sinan'ın otobiyografisinde ise sadece medrese ve camiden söz edilirken, bu düşkünler evi ve müştemilatı yer almamaktadır. Külliyeye gelir getirecek olan yapıların ise caminin kuzey ve batı tarafına sıralanmış olduğu ifade edilir. Bunlar ahır, kiralık odalar, dükkânlar, bir kayseriye ve kapalı çarşıdır.[180]

1561 tarihli vakfiyede Hüsrev Paşa'nın eşine, Hüsreviye Camii'nde Kur'an-ı Kerim okunması için yapılan vakıftan söz edilmektedir. 1566'daki vakfiyede ise caminin kıble duvarı arkasındaki mezarlıkta Hüsrev Paşa'nın oğlu Kurd Bey'in, annesinin yanına defnedilmiş olduğu belirtilmektedir.[181] Hüsrev Paşa'nın kendisinin Mimar Sinan'ın İstanbul Yeni Bahçe'de 1545'te inşa etmiş olduğu türbede yatmakta olduğu bilinir.[182]

Vakfiyede ayrıca Halep ve Şam civarındaki topraklardan ve değirmenlerden elde edilecek gelir de bağışlanmıştır. Vakfın gelirinin önemli bir bölümü külliye çalışanlarının, öğrencilerin ve hacıların yiyecek ihtiyaçları için ayrılmış, caminin yan tarafına eklenen 13 odalık tabhane ise fakir ve ihtiyaç sahibi dervişlerin konaklamasına ayrılmıştır. "L" şeklindeki medrese ise caminin batı tarafındadır.[183] Aptullah KURAN ise kubbeli koridor ve odaları caminin doğu kanadında, batıda bulunan medreseyi tamamlayıcı bir ikinci medrese olduğunu iddia etmektedir.[184] Bugün külliyeden sadece beş kubbeli son cemaat yeri ile cami ve tabhaneler gelebilmiştir.

Diğer yandan Tezkiretü'l-Ebniye de cami ve medresenin Mimar Sinan'ın eseri olduğu belirtilmektedir. Evliya Çelebi'de buna benzer söylemler üzerinde durur.[185] Konu ile ilgili bir diğer iddia da Mimar Sinan'ın bu külliyenin projelerini 1536–37 tarihinde gerçekleştirmiş olduğudur. Bu projeyi de Mimar Sinan, Safevi seferi sırasında kalmış olduğu Halep'te gerçekleştirmiştir.[186] Bu iddialara katılmayan araştırmacılar da

---

eklentiler muhtemelen caminin avlusunu dışardan çevrelemektedir. Gülru NECİBOĞLU, **The Age Of Sinan Architectural Culture In The Otoman Empire**. Hong Kong, 2005 (s.472)

[180] NECİBOĞLU, 2005 a.g.e. (s.473).

[181] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.473).

[182] WOLF, 2005 a.g.e. (s.102-107), Godfrey GOODWIN, **A History of Otoman Architecture** London: The Alden Press Ltd. Oxford. 1971 (s. 202)

[183] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.473).

[184] Aptullah KURAN, **Mimar Sinan**, İstanbul, 1986. (s. 340).

[185] Evliya ÇELEBİ, 2000 a.g.e. (s.188).

[186] WOLF, 2005 a.g.e. (s.103-133)

mevcuttur.[187] Aptullah Kuran, konu ile ilgili olarak, bu yapının Hüsrev Paşa 1541'de 2. vezir olduktan sonra, büyük olasılıkla İstanbul'dan Halep'e gönderilen bir mimarın denetiminde yapılmış olabileceğini savunurken[188] Gülru Neciboğlu ise, caminin inşaatında yerli taş ustalarının Mimar Sinan'ın emri altında çalışmış olduğunu ve böylece Halep'in yerli ve Osmanlı ile gelen özelliklerinin birleştirilmiş olduğu belirtmektedir.[189] Goodwin ise, Hüsrev Paşa'nın Suriye'den Mısır'a geçtiği ve Sinan'ın Kanuni Sultan Süleyman'ın ordusu ile birlikte Halep'e geliş tarihi olan 1535–37 aralığını külliyenin inşa tarihi olarak vermektedir. Ancak daha sonraki, Mimar Sinan ile ilgili araştırmasında yapının Arapça kitabesine dayanarak yapım tarihini 1545–46 olarak düzeltmiştir.[190] Oktay Aslanapa'da, Sinan'ın Kanuni ile birlikte Halep'e gelmiş olmasından yapının inşası için 1535–37 tarih aralığını vermektedir. Çiğdem Kafesçioğlu ise, Hüsrev Paşa külliyesinin inşaatı onun şehirde valiliği sırasında 1531–1534 yılları arasında yapılmış olduğunu aktarmaktadır.[191] Watenpaugh'da belirtildiği üzere Ibn al-Hanbali (d.1563–64) Hüsrev Paşa külliyesindeki caminin vezirlik statüsüne yükseltildikten sonra Ferruh denetiminde Mi'mar Rumi Nasranî yani Osmanlı denetimindeki Anadolu veya Rumeli'nden gelen bir mimarın yapının inşasını gerçekleştirdiği yazılıdır.[192]

Hüsreviye Külliyesi, Halep şehrine farklı Osmanlı siluetini getirmiştir. Basık kurşun kaplı yarı küre kubbesi, zarif minareleri, hem topluluktan yapıyı ayıran hem da görünür kılan kısa parmaklıkları ile Osmanlı üslubu Halep'e tanıştırılmıştır[193] ve devletin cisimleşmiş hali

---

[187] Araştırmacı, tüm Arap bibliyografyasını incelemiş olmasına rağmen Mimar Sinan'ın, Hüsreviye Camii'nin inşasına ilişkin bir girişimde bulunmamış olduğunu belirtir. Yazar, İbn Al Hanbali'nin (1502-1563) Hüsreviye Camii'nin inşasına dair. Hüsrev Paşa vezir olduktan sonra, kethüdası Faruk ben Abdul Manan Al Rumi Al Hüsrevi'ye, kendisi için Halep'te bir cami ve tekke yapmasını emrettiğini ve onun da Romalı Hıristiyan bir mimarın gözetiminde bunları yapmaya başladığını belirtir. Öte yandan Al Gazi (1853-1933) konu ile ilgili olarak; "Bunlar Osmanlı döneminde Halep'te Roman tarzında Osmanlı adamlarınca yapılan ilk cami, okul ve tekkedir. Ancak şimdi sadece cami ve okul ayakta kalmıştır. (Burada Roma'dan kastedilen Osmanlı ülkesidir. Roman tarzı da karakteristik Osmanlı mimarisidir). OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.532)

[188] KURAN, 1986. a.g.e. (s.281).

[189] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e (s.474).

[190] Godfrey GOODWIN, **A History Of Ottoman Architecture**. The Alden Press Ltd. Oxford. London 1971. (s.58).

[191] Külliyeyi tarihledikten sonra bu külliyenin, Cami, medrese, imaret, tabhane, kayseriye ve bir han ile suk ve birçok dükkânın olduğu beş hektarlık bir alanı kapladığını, Cami, medrese ve imaretin, külliyenin güney tarafında yer almış olduğunu ve iki yanında ticaret yapılarının sıralandığını da kaydeder. KAFESÇİOĞLU, 1997, a.g.e. (s.71).

[192] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.61).

[193] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.60-61).

olan valilerden resmi kimliğini de temsil etmektedir. Artık bir Osmanlı eyaletinin başkenti olan Halep'in Osmanlılaştırma imarına katkıda bulunacak yapılar için bir başlangıç noktası olmuştur.[194]

4.3. ADİLİYE CAMİİ

Adiliye Camii, Hüsreviye Külliyesinin batısında, Sahet Bizeh Mahallesinde bulunur. Halep Ulu Camii'nin güneyinde yer alan yapıya, Attarin Suk'u içerisinden geçerek ulaşılmaktadır.[195] Adiliye Camiinin planı Mimar Sinan'a atfedilir ve dolayısıyla klasik Osmanlı stiline uyan bir şema gösterir. Adiliye Camii, mimari anlamda Hüsreviye Camii'nden daha iyi, eksiksiz ve muntazamdır ve yapısal sistemi Hüsreviye Camii'ne benzemektedir.[196]

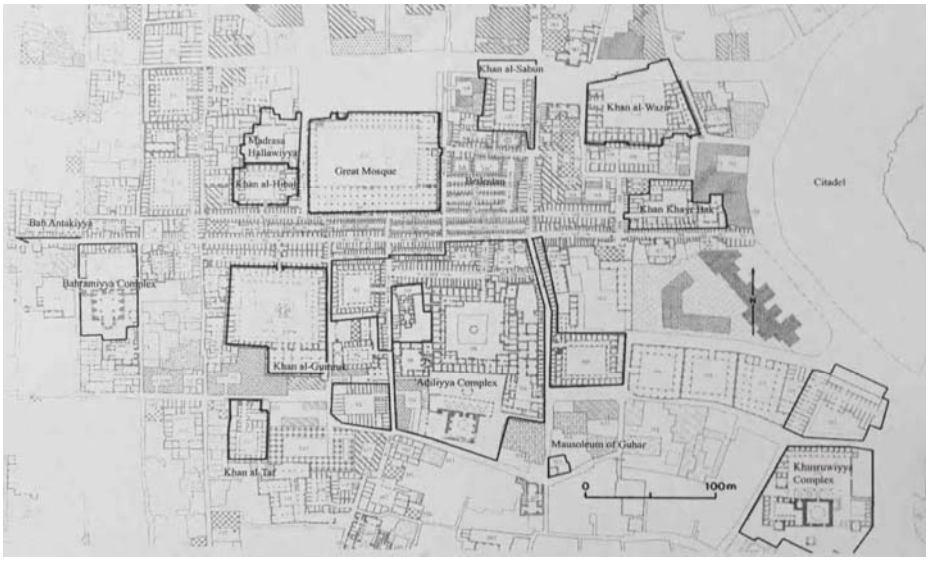
Sultan I.Selim'in sadrazamlarından Arnavut soylusu Dukakinzade Ahmed Paşa'nın oğlu olan ve 1551–1553 yılları arasında Halep Beylerbeyi olarak görev yapan, daha sonra Mısır Valisi olan Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir 1556 tarihinden önce yaptırılmıştır ve cami, üç han, bir kayseriye, dört arasta, işyerleri ve bekâr konutlarından oluşmuş ve bu külliye üç hektarlık bir alanı kaplar. İnşa ve tamamlanma tarihi hakkında Gülru Neciboğlu ise, vakfiyesinden hareketle yapının, 1556'da yapımına başlanmış olduğunu, ancak Dukakinzade Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra 1565-66 yıllarında tamamlanmış olduğunu belirtmektedir.[197] Çiğdem Kafesçioğlu ise, Adiliye Külliyesi'ni 1555 yılına tarihler.[198]

Kaynaklarda Dukakinzade Mehmed Paşa Camii adıyla anılan yapı. Dar al-Sa'ada olarak da anılan valilerin sarayı Dar al-Adl' e olan yakınlığı nedeniyle "Adliye" ya da "Adiliye" olarak da anılmaktadır. Adiliye Külliyesinde de olduğu gibi özellikle ticari bölge ile

---

[194] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.475).
[195] Evliya Çelebi, Halep ile ilgili notları arasında Adiliye Camii'nden şu şekilde bahseder "*Adiliye Camii'de Ruşen, müzeyyen ve metin bir binadır. Cami binası ve kubbeleri kurşun ile örtülüdür*." Evliya ÇELEBİ, **Seyahatname, IX.Kitap**. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000. (s.188).
Evliya ÇELEBİ, 2000 a.g.e. (s.184-195).
[196] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.533)
[197] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.475)
[198] Bir cami, 3 han ve 4 suk ile 157 dükkânlık bir külliyedir. Yapılar camiyi, kuzeyden, batıdan ve doğu taraftan çevrelemektedir. KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.71).

Halep'te inşa edilmiş olan büyük külliyelerin iç içe olduğu görülmektedir (Şekil: 4.46.). Bunun nedeninin, inşa edilen külliyelere gelir sağlamak olduğu düşünülebilir.

Şekil: 4.46. Halep Şehrinin Büyük Külliyeleri Vaziyet Planı (WATENPAUGH 2004)

Şekil: 4.47. Adiliye Camii, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)

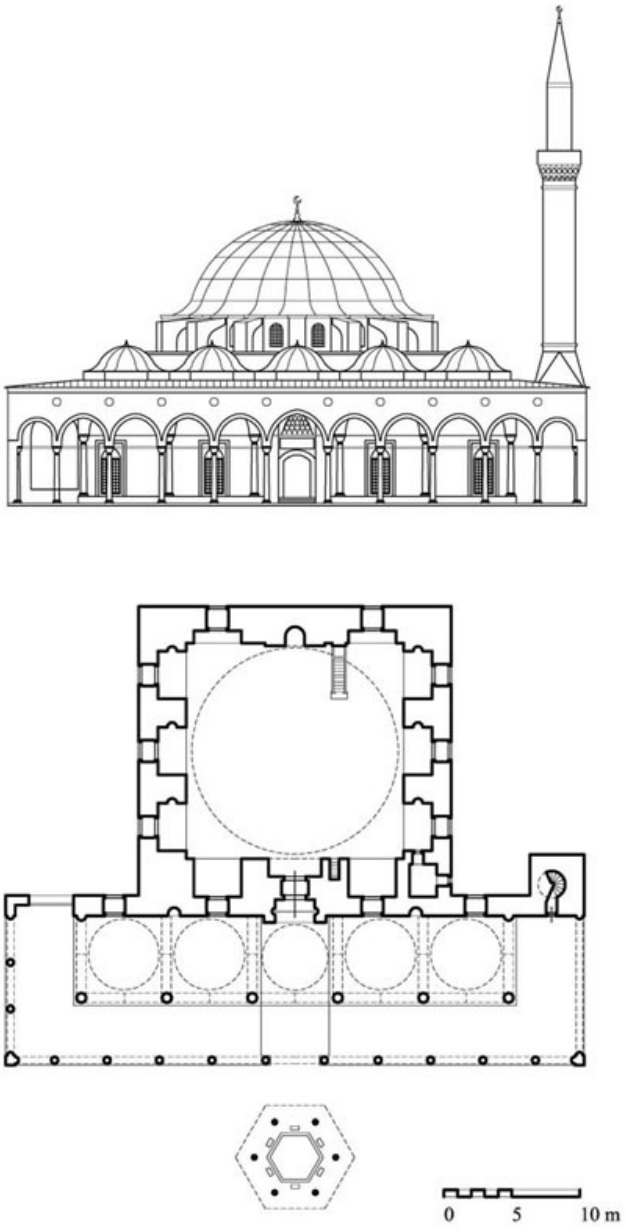
Hüsreviye Külliyesinin aksine Adiliye Külliyesinde medrese bulunmaz. Hüsreviye dini ve ticari ve eğitim yapılarını birleştirmiş iken (cami, medrese ve kervansaray) Adiliye külliyesinde diğer tüm eklenti olan yapılar ticarete yöneliktir ve de dini rolü sadece cami ile sınırlandırılmıştır.[199] Cami ise külliyenin en güneyinde, külliyeyi oluşturan ticaret yapılarından adeta soyutlanmış bir konumda karşımıza çıkar. Aynı zamanda ölçek olarak da külliyenin ticaret yapılarıyla kıyaslandığında geri planda kalmış olduğu söylenebilir.

Yapının avlusu doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avluya giriş, doğu ve batıdan olmak üzere iki kapıdan sağlanır. Fakat bu girişler birbirleriyle aynı aksta değillerdir. Avluda çokgen planlı, altı sütunla desteklenen altıgen çatılı ve kubbeli, bir şadırvan yer alır (Şekil: 4.49.). Yapı planı çizilirken ölçülerin alınması sırasında yoğun ilgiden dolayı çalışmalar sırasında güçlüklerle karşılaşılmıştır. Yapının avlusunda harimden daha çok cemaat bulunması nedeniyle uzun süreli ölçü almak mümkün olmadığından avlu çizilememiştir (Şekil: 4.50.). Bu sorun diğer avlulu yapılar için de geçerlidir.

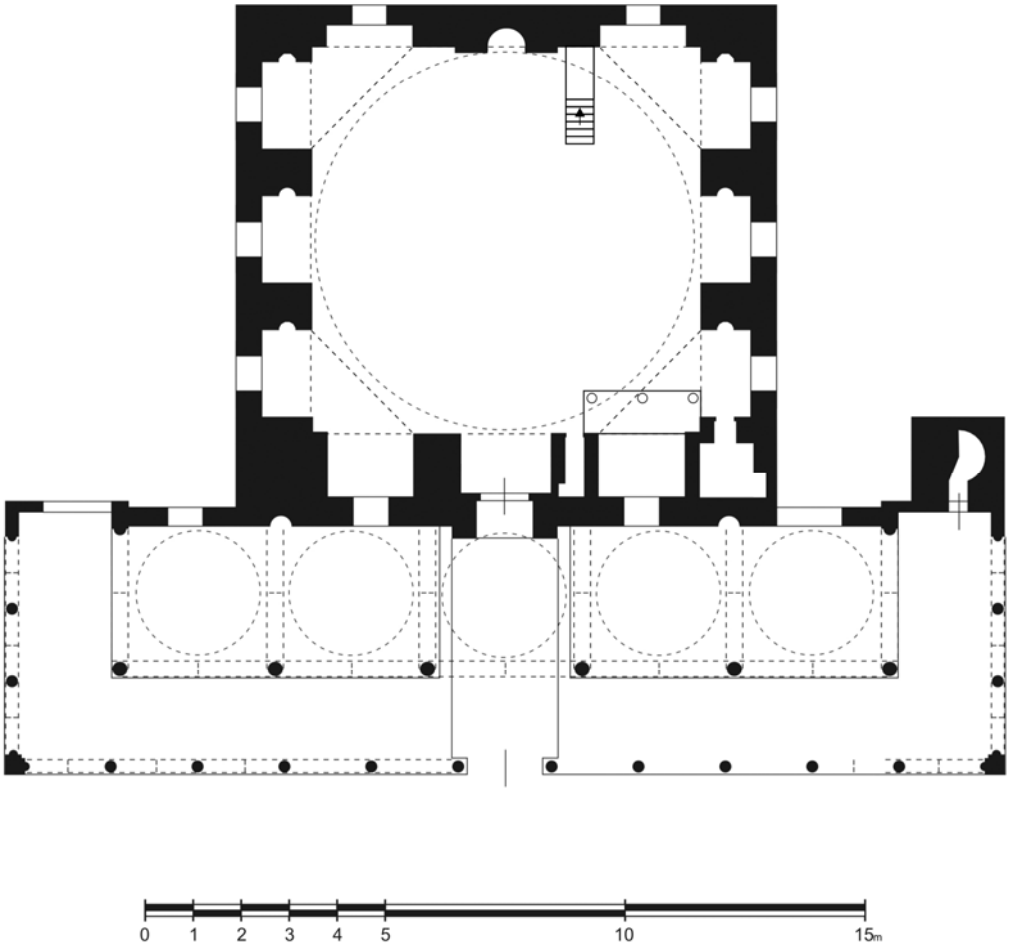

Şekil: 4.48. Adiliye Camii, Avlusundaki Şadırvan

[199] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.81).

Şekil: 4.49. Adiliye Camii, Kuzey Cephe Çizimi ve Planı (Gülru NECİBOĞLU 2005)

Şekil: 4.50. Adiliye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Avlunun kuzey ve batı duvarı revaksızdır. Doğu duvarında küçük hücreler mevcuttur. Son cemaat yeri iki kademelidir. Doğan Kuban'a göre, Adiliye Camii'nin çift son cemaat revakı Memlûk geleneğinin revak ölçülerini ve tasarımını yansıtır.[200] Halep'teki Osmanlı dönemi

[200] KUBAN, 2007 a.g.e. (s.586)

camilerinin ya da daha önceki dönemde inşa edilen camilerin hiçbirinde böyle bir uygulama yoktur. Bu tip bir örnek Şam'daki Süleymaniye Camii'nin önünde yer alan iki sıra son cemaat yeri Adiliye Camii'nin inşasından sonra 967 hicri / 1559 miladi tarihte inşa edilmiştir.[201] Çift kademeli son cemaat yeri uygulamasına Kayseri, Kurşunlu Camii (1585)'de örnek olarak verilebilir. Bu caminin banisinin de aynı zamanda Halep Beylerbeyliği görevinde de bulunmuş Ahmed Paşa olduğu da göz önüne alındığında Halep'ten bir usta getirtilip Kayseri'de çalıştırılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Adiliye Camii'nin çift kademeli son cemaat yerinden dıştaki bölüm 11 sivri kemerden oluşmaktadır. Bu kemerler 10 sütunla taşınır. İç kısım ise 5 sivri kemerli 6 sütun ile taşınan bir bölümdür. Harimin hemen kuzeyinde bulunan son cemaat yeri altı sütunun taşıdığı beş kemer üzerine inşa edilmiş olan beş kubbeyle örtülmüştür (Şekil: 4.51-52.). Bu kubbeleri destekleyen sütunlar Halep'te inşa edilmiş olan diğer Osmanlı camilerinde olduğu gibi, kaliteli taş işçiliği yansıtan sütun başlıklarıyla birleştirilmiştir (Şekil: 4.53.). Son cemaat yerinde ve diğer revaklarda kullanılan sütunların başlıklarının tamamı mukarnaslı olarak tasarlanmıştır. Harimden önce karşılaşılan son cemaat yeri, Hüsreviye Camiine benzer niteliktedir. Son cemaat yeri ile harimin kuzey duvarının birleştiği duvarda dört pencere ve iki mukarnas kavsaralı mihrabiye bulunur. Son cemaat yeri ile harime giriş duvarı arasında kalan kuzey cephede yer alan pencerelerin üzerlerindeki sivri kemerli bölümlerde yer alan mavi çini panolarda sıratlı tekniği kullanılarak yapılan çinilerde kaligrafik süslemelere de rastlanır.

[201] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.533)

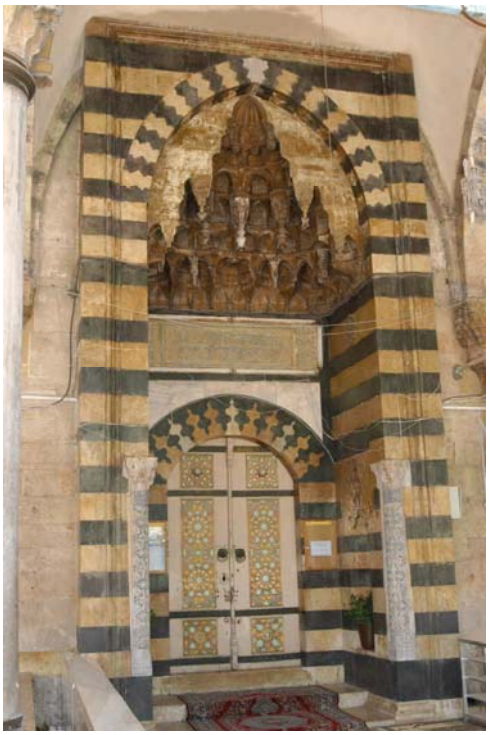
Şekil: 4.51. Adiliye Camii, Son Cemaat Yeri Genel Görünüm

Şekil: 4.52. Adiliye Camii, Son Cemaat Yeri İç ve Dış Kısımlar

Şekil: 4.53. Adiliye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Sütun Başlıklarından Ayrıntı

Şekil: 4.54. Adiliye Camii, Taçkapısı Genel Görünüm ve Mukarnaslı Kavsarasından Ayrıntı

Adiliye Camii'nin taç kapısında, basık yuvarlak kemerli, üzeri kırık çizgiler ve on iki kollu yıldız formlarından oluşan geometrik bezemeli, çift kanatlı bir uygulama bulunur (Şekil: 4.54.). Kapının üzerinde basık yuvarlak kemerli bölümde, Hüsreviye Camii'nde de

benzerine rastlanılan, tersli düzlü olarak düzenlenmiş, 21 palmet benzeri, çift renkli taş süsleme şeridi yer alır. Bunun üzerindeki kitabeden sonra yedi sıra mukarnas kavsaralı taçkapının tamamında çift renkli taş işçiliğinin kullanıldığı görülür. Ayrıca her bir mukarnas sırasında bulunan küçük nişlerin içleri iyi bir işçilik yansıtacak şekilde bitkisel bezemelerle hareketlendirilmiştir.

Yapının taçkapısında yer alan Türkçe kitabe, ebced hesabı ile Mehmed Paşa'nın ölüm tarihini 1565-66 yani Mehmed Paşa'nın vakfiyesini kaydedişinden 10 yıl sonrasını caminin yapım tarihi olarak vermektedir. Kitabede; "Menzil ve me'vası ola merhumun dar'üs-selam" yazılıdır.[202]

Neciboğlu ve Wattehpaugh, Heinz Gaube'nin 1978 yılındaki yayınından referans göstererek, taçkapının daha az görülür bir yerinde bulunan Arapça kitabede, Suriyeli kakma ustalarının isimlerinin geçtiğini belirtirler. Bu usta kitabesi, ahşap kapı kanatlarının üst tarafındaki menteşelerin üzerine kazınmış olarak "**Muhammed el-Sami"** ve "**el-Hacı Halil bin el-Hacı Yusuf el-Halebi**" yazılmış olduğunu aktarırlar.[203] Fakat bugünkü taçkapıda yer alan ahşap kapı kanatlarında böyle bir ibareye rastlanılmamıştır. Muhtemelen Adiliye Camii'nin ahşap kapı kanatları yenilenmiş olmalıdır.

[202] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 258).
[203]WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.1). NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.476),

Şekil: 4.55. Adiliye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Pencere

Gerek son cemaat yerinde ve gerekse harimde yer alan pencerelerin alınlıklarında sivri kemerli panolar içerisinde çini bezemeler yer alır (Şekil: 4.55-56-57-58-59.). 1560'lara tarihlenebilecek olan pencere alınlıklarındaki mavi, turkuvaz, beyaz ve kırmızı renklerin kullanıldığı çiniler, özellikle domates kırmızısı rengi açısından Diyarbakır Behram Paşa (1564–1572) ile kıyaslanabilir ki Behram Paşa daha sonra Halep'te bir başka cami de inşa ettirecektir. Adiliye Camii'nin yüksek kalitedeki çinileri İznik üretimi örneklerine oldukça benzemektedir.[204]

[204] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 477).

Şekil: 4.56. Adiliye Camii, Son Cemaat Yerinde Bulunan Diğer Pencereden Ayrıntı

Şekil: 4.57. Adiliye Camii, Taçkapının Doğu ve Batısındaki Sivri Kemerli Pencerelerden Batı I Üzerindeki Çini Pano (Ayrıntı)

Kalel nebi sallallahu aleyki vessellem.

Peygamber Sallalahu aleyki vessellem diyor ki;

Şekil: 4.58. Adiliye Camii Taçkapının Doğu ve Batısındaki Sivri Kemerli Pencerelerden Doğu I Pencere Üzerindeki Çini Pano (Ayrıntı)

Aleykümselam membenellehu tehala mesciden.

Aleykümselam, kim Allah'a mescid yaparsa…

Şekil: 4.59. Adiliye Camii Taçkapının Doğu ve Batısındaki Sivri Kemerli Pencerelerden Doğu II Pencere Üzerindeki Çini Pano (Ayrıntı)

Bene Allahu lehu beyten fil cene sadaka resulullah.

Allah'ta ona cennette bir ev yapar.

Adiliye Camii harimi tek kubbe ile örtülmüştür ve kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır (Şekil: 4.60.). Tromp içi, yedi sıra mukarnaslı olarak düzenlenmiştir. Kubbenin çapı 16,7m.dir.[205] Aynı zamanda bu kubbe, Halep'teki Osmanlı Camileri içerisinde, zeminden 27m. yüksekliğiyle en yüksek örtü sistemidir. Bunu yanı sıra, Adiliye Camii'nin kubbeye geçiş sistemi kemer köşeliklerinde kalemişi tekniği ile "Muhammed", "Ebu Bekir", "Hasan" ve "Hüseyin" isimleri yazılmıştır (Şekil: 4.61.). Kubbenin ortası ve eteklerinde kalem işi bezemeler de görülür (Şekil: 4.62.).

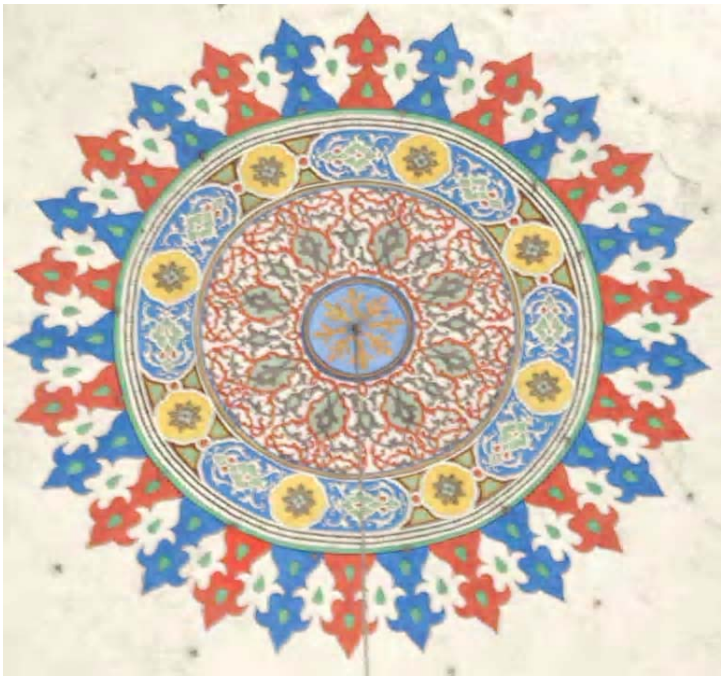

Şekil: 4.60 Adiliye Camii, Harim Kuzeybatı Köşe ve Kubbeye Geçiş

[205] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s. 533).

Şekil: 4.61. Adiliye Camii, Kubbe Eteğindeki Kalem İşi Bezeme Ayrıntı

Şekil: 4.62. Adiliye Camii Kubbesindeki Kalem İşi Bezeme Ayrıntı

Şekil: 4.63. Adiliye Camii, Güney Duvar

Adiliye Camii'nin güney duvarı, Hüsreviye Camii'nde olduğu gibi mihrap, minber ve mihrabın her iki yanında sivri kemerli ve çini bezemeli birer pano ile taçlandırılmış olan dikdörtgen şekilli birer pencereden oluşmaktadır (Şekil: 4.63.).

Şekil: 4.64. Adiliye Camii, Mihrap

Şekil: 4.65 Adiliye Camii, Mihrap Nişi Köşesinde Yer Alan Bitkisel Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)

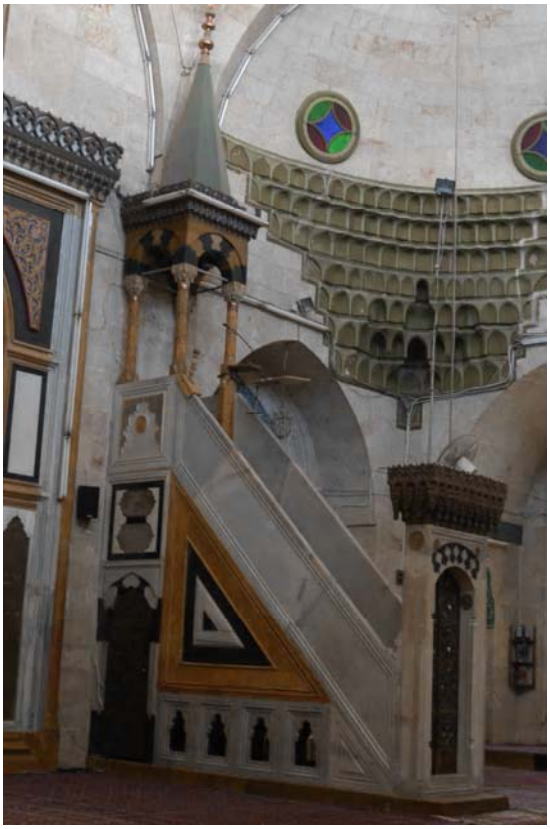
Şekil: 4.66. Adiliye Camii, Mihrap Kemeri Üzerindeki Süsleme ve Çizimi (Esra YAKANER)

Yapının mihrabı, Memlûk üslubunda çift renkli taş işçiliğini bünyesinde barındırmaktadır (Şekil: 4.64.). Mihrap'ta yer alan kitabe de genellikle Mimar Sinan yapılarında sıklıkla karşılaşılan Al-i İmran Sûresi, 39. ayet bulunmaktadır.[206] Mihrap nişi, içbükey yuvarlak

[206] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.478).

şekilli ve yedi sıra mukarnas kavsaralıdır. Mihrap kemeri köşeliklerinde palmet ve rumilerden oluşan bitkisel süsleme panosu yer alır (Şekil: 4.65.). Bu süsleme panosunun bir benzeri İznik, Yeşil Camii revak penceresinde görülür.[207] Mihrap alınlığı, 13 düz ve ters olarak yan yana sıralanan üç yapraklı palmet kompozisyonu ile hareketlendirilmiştir (Şekil: 4.66.) ve üst kısımda yine bitkisel bezemeli taş süsleme şeridi ile mihrap sonlandırılmıştır.

Adiliye Camii minberi ise mihrabın hemen batısında yer alır (Şekil: 4.67.). Taş malzeme ile inşa edilmiş olan minber, yine çift renkli taş işçiliğinin Halep'teki önemli örneklerinden biridir.

Şekil: 4.67. Adiliye Camii, Minber

Zekeriya mâbede durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: "Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve Sâlihlerden bir Peygamber olarak Yahya'yı müjdeler." Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali

[207] İlgili süsleme panosu için bkz. Yıldız DEMİRİZ, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme**. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1971. (s.607)

Şekil: 4.68. Adiliye Camii Harim, Kuzeye Bakış

Kuzey eksenden camiye giriş sağlanır. Hem giriş kapısı hem de girişin her iki yanında bulunan birer pencere, sivri kemerli derin nişler içerisine alınmıştır (Şekil: 4.68.). Bu duvarın batı köşesinde, Hüsreviye Camii'nde de olduğu gibi bir kadınlar mahfili yer almaktadır. Giriş kapısının hemen üzerinde, beden duvarından dışarıya çıkıntı yapan bir mahfil daha bulunur (Şekil: 4.69.).

Şekil: 4.69. Adiliye Camii, Harim Kuzeybatı Köşe

Harimin doğu ve batı duvarları, birbirlerine simetrik olarak inşa edilmiştir. Bu iki duvarda, derin sivri kemerli nişler içerisine alınmış dikdörtgen planlı üçer pencere ve bu pencerelerin üzerinde yine sivri kemerli panolar içerisinde bitkisel bezemeli çini panolar dikkat çekmektedir. Bu çini panoların her birinin içerisinde, yapının merhum banisinin anısına gönderme yapacak türde olan öbür dünya ile ilgili hadisler yer almaktadır. Kuzey duvardaki pencere alınlığındaki ilk hadis, "*Kim dünyada lüks bir hayat yaşarsa, ahirette arzu ve isteklerine perde çekilir*", ikincisi "*Kim Allah rızasının umarak bir mescid yaparsa, Allah onun için cennette bir ev yapar*". Mihrabın batısından itibaren saat yönünde ilerleyecek şekilde diğer yazılar; "*Fatiha Sûresi*", "*Dünya bir leştir ve köpekler onu arar*", "*Bu dünya hayatı kısadır, Allah'ın emrettiği şekilde harcayın*". Kuzey duvardaki giriş kapısının üzerinde ise Allah'ın güzel isimleri yazılıdır.[208] Her iki duvarda bulunan bu derin nişlerin güneylerine birer mihrabiye eklenmiştir.

Şekil: 4.70. Adiliye Camii Minaresi

[208] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 478).

Klasik Osmanlı mimarisi stilinde karşımıza çıkan minare, caminin son cemaat yerinin kuzey batı köşesinde bulunmaktadır (Şekil: 4.70.). Çokgen planlı bir yapıya sahip olan minare tek şerefelidir. Şerefe altında bir bilezik ve bilezik ile şerefe arasında kalan bölümde koyu renkli taş işçiliği yansıtan bitkisel bezeme şeridi bulunur. Minarenin külâhı ile şerefe arası, gövde çapı açısından daha ince tutulmuştur.

Mehmet Paşa'nın torunları caminin bahçesine, harimin güneyine defnedilmiştir. Hüsreviye Külliyesinin aksine Adiliye Külliyesi kuruluş ve konum itibariyle, cadde üzerinde kendini gösterememektedir. Bu iki külliye kıyaslanırsa; Adiliye Külliyesi Camii, konum itibariyle hak ettiği etkileyici bir görüntüyü şehre yansıtamamaktadır. Etrafındaki yapılarla olan ilişkisi açısından zayıf kalmaktadır.

Adiliye Camii de Hüsreviye Camiinde olduğu gibi zeminden yüksek tutularak inşa edilmiştir. Buna ek olarak Adiliye Camiinin bahçesi ve avlusu cadde seviyesinden daha da yüksek tutulmuştur. Sonuç olarak her iki camiye de gelirken merdivenlerden yararlanılmaktadır. Buna rağmen, Adiliye Külliyesi Halep'teki Osmanlı imajına katkıda bulunan önemli bir külliyedir.

Plan açısından bakıldığında Adiliye Camii'nin, daha önce inşa edilmiş olan Diyarbakır Behram Paşa Camii'nden[209] etkilenmiş olduğu düşünülebilir ki Behram Paşa Cami'de Mimar Sinan'ın daha öne inşa ettiği Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii'ne[210] benzer plana sahiptir. İki eyalet camisi olan Halep Adiliye ve Diyarbakır Behram Paşa Camileri aynı zamanda çift son cemaat yerine sahip olmaları ve tromp geçişli kubbe örtüleriyle de birbirlerine benzemektedirler. Aynı zamanda her iki yapının da çift son cemaat yerlerine göre tam orta aksa yerleştirilen kubbeli şadırvanları bulunur. Bu Osmanlı şadırvanı daha geç bir örnek olan Kayseri Hacı Ahmed Paşa Camii'nin avlusundaki kubbeli şadırvan da dâhil edildiğinde bölgelerarası ilişkinin Kayseri, Diyarbakır ve Halep arasında devam ettiğini gösterir. Ayrıca bölgelerarası ilişkinin, Mimar Sinan'ın kullandığı benzer plan tipleri açısından da sağlamlaşmaktadır.[211]

[209] KUBAN, 2007. a.g.e. (s.573-574), NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.467-468).
[210] KUBAN, 2007. a.g.e. (s.259).
[211] NECİBOĞLU, 2005. e.g.e. (s.477).

Dukakinzade Mehmed Paşa'nın Adiliye Külliyesi, zaten tarih boyu ticaret merkezi olan Halep'e yeni bir soluk kazandırmıştır. Aynı zamanda bu külliyeye bir vakıf kurarak, külliyenin bakım, onarım ve işletilmesini sağlamıştır. Kurulan bu vakıf, bir mütevelli heyeti tarafından idare edilmektedir ve vakıf şartları bu heyet tarafından belirlenmiştir. Bu heyetin oluşumunda baninin soyundan gelen erkeklerden gelme şartı vardır. Burada çalışan işçilere, görevlilere ödenecek ücretleri bu mütevelli heyeti belirlemiştir.

Adiliye külliyesinin vakıf formatı da Hüsreviye külliyesinde olduğu gibi geleneksel Osmanlı vakfiye nizamına uygun olarak hazırlanmıştır. Külliyeye bağlı olan ticari yapılardan elde edilen gelir ile cami ve külliyeye bağlı diğer yapıların onarımları ve buralarda çalışan işçilerin maaş giderlerinin karşılanabilmesi için külliyeye dört han (Nahhasin Hanı, el-Farra Hanı, Uleybiye Hanı ve Adiliye Hanı), toplam 157 dükkânlık dört suk (el-Farra Suku, Nahhasin Suku, Uleybiye Suku ve el-Cuh Suku), dört de kayseriye (bir tanesi isimsiz, el-Farra Kayseriyesi, iki Uleybiye Kayseriyesi) inşa edilmiştir.[212] 1556 tarihli Arapça Vakfiyede külliyeye yakın olan ticaret yapılarının listesi verilmektedir. Vakfiyede ayrıca kurucuların kendi sermayelerinden Talat A'isha olarak bilinen tepenin kuzey tarafına yeni bir han yapılmasını da şart koşmuştur. Bu hanın yerleşeceği hanın sınırları batıda paşanın kendi eklenti suku ile Hüsreviye Vakfına ait hamam, doğuda yine paşanın bir başka suku, kuzeyde yeni hana kapılar ile açılacak suklar şeklinde çizilmiştir. Bu han Uleybiye Hanı olmalıdır ki külliyenin en büyük mimari kısmıdır. Mehmed Paşa ilk etapta faizi ile birlikte 30.000 altın dinarı Adiliye Külliyesinin yapımı için bağışlamıştır. Vakfın yöneticisi Talat A'isha'yı da, bitişik olan halk meydanında bir Cuma Camisi yapmakla görevlendirmiştir.[213]

Vakfiyede kullanılan tabirlerden anlaşıldığı kadarıyla Uleybiye Hanı ve Cuma Camisi henüz yapılmamıştır. Caminin planının da Mimar Sinan tarafından, Mehmed Paşa İstanbul'a döndükten sonra tasarlanmış olmalıdır ve plan, saraydan gönderilen ya da Halep'te ikamet eden bir saray mimarı tarafından uygulanmıştır. Mehmed Paşa, vakfiyesinde vakıf çalışanların ücretlerini de belirlemiştir. Hatta bu çalışanlar içinde,

[212] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.80).
[213] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.475-476).

caminin projesinde görev alanları da dâhil etmiştir. Watenpaugh'da dâhil olmak üzere[214], vakfiyede 1556 tarihi bulunduğu için, birçok araştırmacı yapıyı 1556'ya tarihlemektedir.[215] Zira 1559 tarihli iki şeriye sicili kaydında, halen hanın inşasının devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu kayıtlarda Saray-ı Amire 'nin tüketim fazlası suyunun Argun Maristanı'nın kullanımından çıkarılıp yeni inşa edilen Dukakinzade Mehmed Bey'in inşasını devam eden hanına yönlendirilmesi üzerine olan şikâyetlerden bahsetmektedir.[216]

Vakfiyede Mehmed Paşa, vakfının kendisi tarafından yönetilmesini, vefatı sonrasında oğulları ve soyundan gelen torunlarının bu yönetimi devralmasını şart koşmuştur ve yöneticinin de 50 gümüş dirhem günlük maaş alması vakfiyede belirtilmiştir. Bu çok yüksek bir düzeyde günlük bir maaştır. Kendi ailesinin geleceğini eyaletteki saygınlıklarını da göz önüne alarak koruma amacı vakfiyeden anlaşılabilmektedir. Bu kadar yüksek maaş verilebilecek bir vakfin geliri de inanılmaz olmalıdır ki bu iki şeyi gösterir. Birincisi Halep şehrinin ticari geliri üst düzeydedir. İkincisi ise, Halep'teki Osmanlı külliyelerinde işlevsel açıdan merkezde ticaret yapıları bulunmaktadır. [217]

Dukakinzade vakfının da etkisiyle kendi soyundan gelenler Adiliye Külliyesi yakınlarındaki el-Biza'da yaşamaya devam etmişler ve vakfı yönetenler olarak 20.yüzyıla kadar "Adili Ailesi" olarak anılmışlardır.[218]

Adiliye Camii, Mimar Sinan'ın kariyerinin üst noktalarında iken tasarlanmış olduğundan, onun klasik üslubuna Hüsreviye'den daha yakındır. Hüsreviye'de yer alan tabhane odaları bu yapıda yoktur. Yapının büyük kubbesi, çift sıra revakla karşılanır. İkinci revak dizisi, eğimli çatı yerine daha düz bir dam ile örtülmüştür ki böylece kübik görüntüyü daha keskin ortaya çıkaracak bir kurgu yapılmış olmaktadır.[219] Adiliye Camii, Mimar Sinan'ın eyalet versiyonu olan mimari anlayışı ve İznik üslubu çiniler ile Halep'in renkli taş işçiliğini harmanlayan bir yapıya sahiptir.[220]

---

[214] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.77).
[215] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 476).
[216] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 476-477).
[217] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.78).
[218] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 468).
[219] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.477).
[220] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.468).

4.4. KARAMANİYE CAMİİ

Halep'in batısında, Behista Mahallesinde yer aldığı tespit edilmiştir. Halep ile ilgili olarak yazılmış ve elde edilen kaynaklarda ismi geçmeyen bir yapıdır. Dar bir sokak içerisinde bulunan Karamaniye Camii'nin kitabelerinden, Osmanlı döneminde ve 1557 tarihinde inşa edilmiş olduğu görülmektedir.[221]

Şekil: 4.71. Karamaniye Camii Giriş Kapısı

Çift renkli taş işçiliği ile vurgulanmış olan, basık yuvarlak kemerli taçkapı, süsleme açısından sade bir özellik yansıtmaktadır. Buradaki tek hareketlilik, çift renkli taş işçiliği yansıtan giriş kapısının beyaz mermerden çift kademeli olarak silme şeridiyle çevrelenmiş

[221] Çok sayıda Halep camisinde olduğu gibi sadece giriş cephesi görülebilen Karamaniye Camii'ne tüm çabalara rağmen girmek mümkün olmamıştır. Bu nedenle Karamaniye Camii ile ilgili toplanan bilgi sadece kitabeler ve taçkapı formuyla sınırlı kalmıştır.

olmasıdır (Şekil: 4.71.). Karamaniye Camii'nin giriş kapısının etrafına yerleştirilmiş üç kitabe panosu bulunur (Şekil: 4.72-73-74.).

Şekil: 4.72. Karamaniye Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Cami el Karamaniye

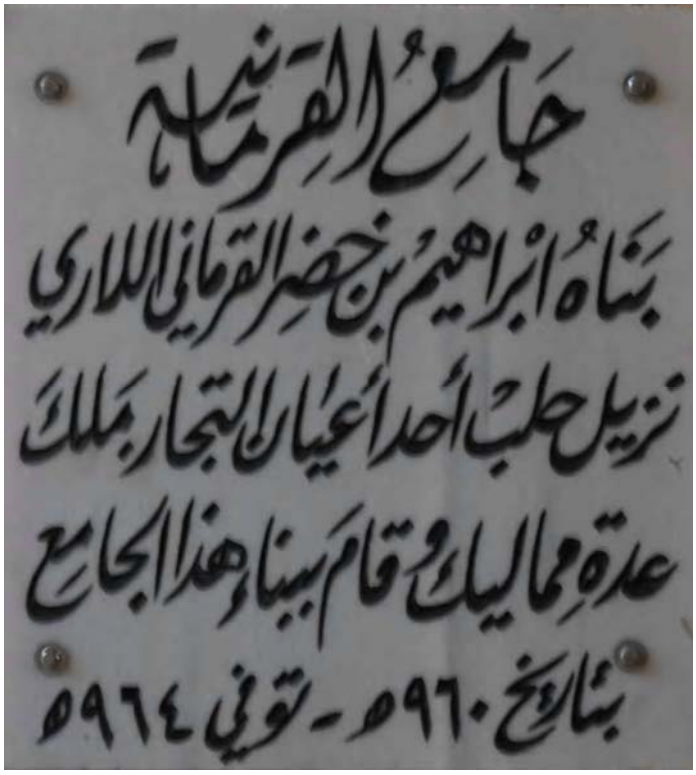
Karamaniye Camii

Şekil: 4.73. Karamaniye Camii, Giriş Kapısı Kilit Taşı Üzerindeki Kitabe

El-Mülkülullah

Mülk Allah'ındır

Şekil: 4.74. Karamaniye Camii, Giriş Kapısı Yanındaki Kitabe

Cami el Karamaniye

Benahu İbrahim bin Hızır el Karamani ellari (son kelime yanlış yazılmıştır. Doğrusu ellarendi olmalıdır)

Menzil Haleb ahad ahiyan el tüccar maleke

İddete memalik ve hama bi bina hazel came

Bitarih 960 hicri teveffiye 964 hicri

Karamaniye Camii

Larendeli karamanlı Hızıroğlu İbrahim yapmıştır

Büyük tüccarlardan birinin tanıdığıdır.

Birçok mülke sahip olmuş ve bu camiyi de yaptırmıştır.

960 hicri yılında yapıyı inşa ettirmiş, 964 hicri yılında vefat etmiştir.

4.5. BEHRAMİYE CAMİİ

Jallum Kubra Mahallesinde yer alan Behramiye Camii, konum olarak Halep şehrinin merkezi olarak da anılan Medine'de yer almaktadır. Halep Ulu Camii'nin batısında, Behramiye Suk'u nun karşısında bulunur. Bir külliye olarak inşa edilmiş olan bu yapılar topluluğu cami, kayseriye ve handan oluşmaktadır (Şekil: 4.75.).[222] Çalışma konusu kapsamına giren, Behram Paşa ya da Behramiye Camii olarak anılan bu yapı, 991 hicri / 1580–1583 miladi yıllara tarihlenmektedir.[223]

Şekil: 4.75. Behramiye Camii Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)

[222] Evliya Çelebi, Halep notlarından bahsederken Behramiye Camii'nden şu şekilde bahseder "Behramiye Camii çok güzel bir camidir. Ferah feza ve Hüsreviye Camii ayarındadır. Kubbeleri kurşun örtülüdür. Bu caminin minaresinin bir benzeri Halep şehrinde yoktur. Bu minareye bakan insanlar hayrete düşerler." Evliya ÇELEBİ, 2000 a.g.e. (s.184-195).

[223] Abdulkadir RIHAWI, 1979 a.g.e. (s.231), OTHMAN, 1999. a.g.e. (s.533). Behram Paşa 1580 yılında şehirde idareci olmuştur ve Halep'teki dört önemli Osmanlı dönemi külliyesinden birini, Dukakinzade Mehmed Paşa'nın ticari külliyesinin batısına inşa ettirmiştir. Behramiye cami 1583 yılında tamamlanmış ve bir imaret, tabhane ve sıbyan mektebi ile çevrilidir. Bu sayılan ve külliyenin merkezindeki yapılar bir kayseriye ile ana ticaret hattına bağlanmaktadır. İki suk, kayseriyeyi yandan kuşatmaktadır. Külliyenin diğer ticaret yapıları ise şehrin çeşitli yerlerine dağıtılmıştır. KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.72).

Şekil: 4.76. Behramiye Camii, Genel Görünüm (Mükremin TOKMAK Arşivi)

Özellikle caminin avlu cephesi, kapalı çarşıya bakmaktadır. Behramiye caminin kuzeyinde karşılıklı olarak dizilmiş suklar yer alır ki bu ticaret sırası yaklaşık 50 m. kadar devam eder, vakfiye gelirinin en önemli kısmını da bu yapı sırası oluşturmaktadır. Külliyenin gelir getiren yapıları olan suklar, caminin kuzey tarafından ticaret hattı boyunca karşılıklı devam etmektedir. Güneydeki suk vakfiyeye göre 17, kuzeydeki ise 24 dükkân ile 37 odalı bir kayseriyeden oluşmaktadır. Kuzeydeki sukun diğer bir eklentisi ise kubbeli bir kahvehanedir. Kayseriyeye bitişik bir hamam Cüdeyde Meydanına kalenin kuzey duvarı tarafına inşa edilmiştir.[224] Bu iki suk sırasının girişi, caminin girişine yaklaşıldığının da habercisi olarak üç kubbe ile vurgulanmıştır.[225]

Caminin batı cephesi dar bir sokağa bakmaktadır (Şekil: 4.77.). Malzeme yine kesme taştır ve süsleme yoktur. Ayrıca bu cephede görülen üç pencere sonradan doldurulmuştur. Bu cephede, son cemaat yerine bakan bir, avluya bakan beş pencere ile karşılaşılır. Bunlardan güneye doğru olan ikisi dikdörtgen ve büyük, diğer üçü basık yuvarlak kemerli ve diğerlerinin yarısından biraz daha büyüktür.

[224] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.91).
[225] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.85).

Doğu cephenin avluya bakan yüzünde, aynı boyutta dikdörtgen ve demir şebekeli beş pencere mevcuttur (Şekil: 4.78.). Yine malzeme kesme taştır ve herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Behramiye Camiinin doğu ve batı cephelerinin avlu ile son cemaat yeri birleşiminde basık yuvarlak kemerli ve çift renkli taş işçiliği yansıtan kapıları mevcuttur.

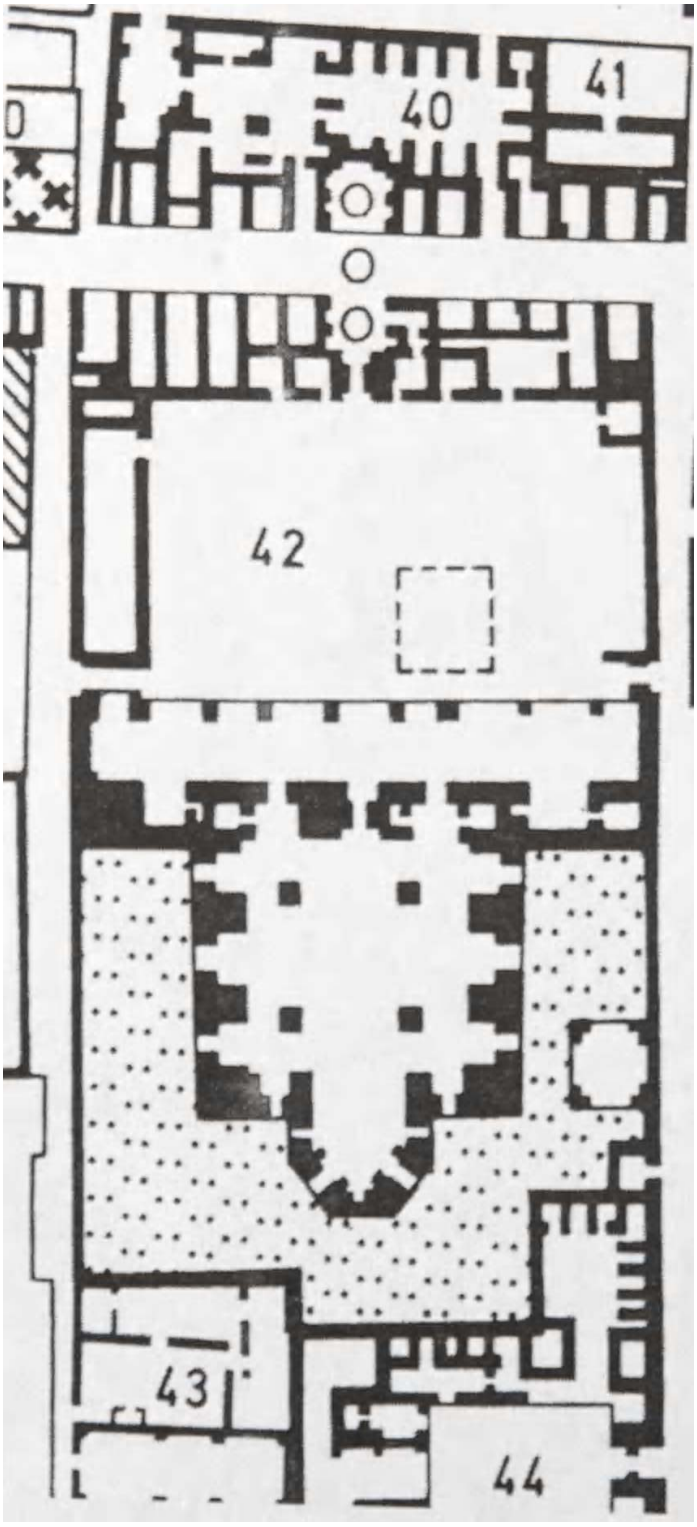

Şekil: 4.77. Behramiye Camii, Batı Cephe

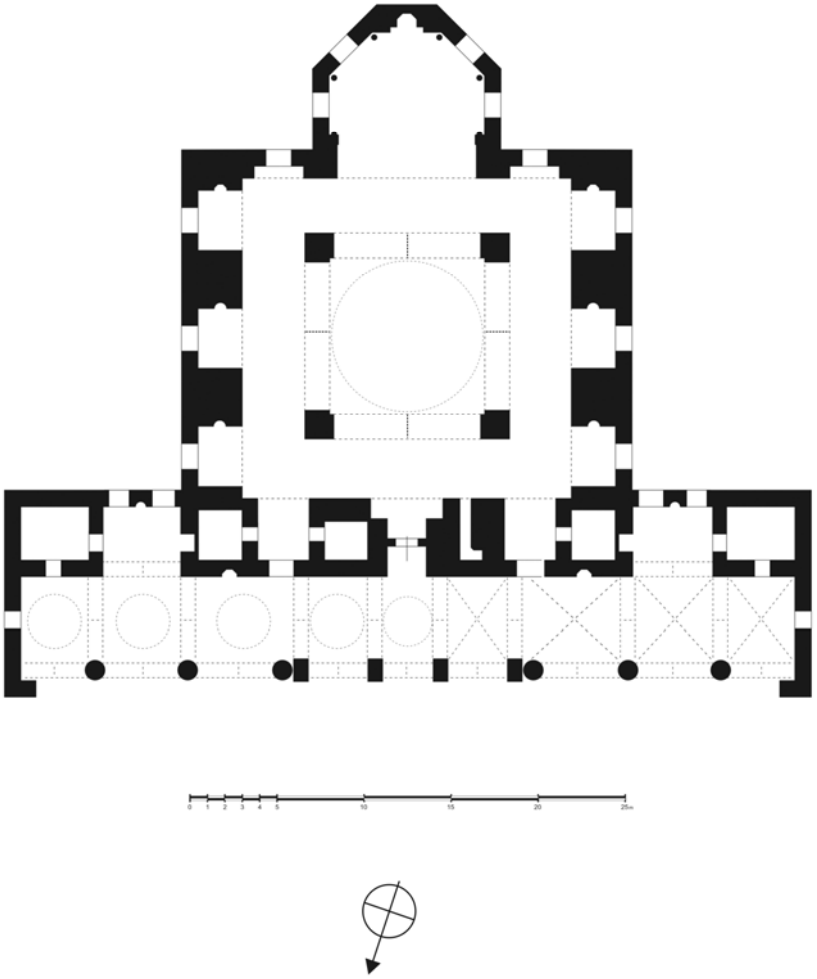

Şekil: 4.78. Behramiye Camii, Doğu Cephe

Caminin avlusuna giriş, avlunun kuzey ekseninde bulunan kapıdan sağlanır. Özellikle avluda bulunan sebil ya da suyu içilebilen çeşmeler sayesinde zaten avluya yeterince ziyaretçi gelmektedir. Ayrıca avluda baldaken planlı, yapıyla çağdaş, sarı mermerden inşa edilmiş olan bir şadırvan da göze çarpar. Bu baldaken planlı şadırvan avlunun ortasına inşa edilmiştir.

Şekil: 4.79. Behramiye Külliyesi Planı (WATENPAUGH, 2004)

Şekil: 4.80. Behramiye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Behramiye Camii avlusu doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Avluda bir yuvarlak ve bir kare biçimli olmak üzere iki havuz bulunmaktadır. Behramiye Camiinin avlusuna aslında üç kapıdan girilmektedir. Bunlardan kuzey kapısı aynı zamanda ticaret merkezine

bakan kapıdır ve iki katlı bir plan yansıtır. Diğer ikisi de avlunun doğu ve batı cephelerindedir. Batıdaki giriş örülerek kapatılmıştır.

Behramiye Camiinin avlusunun büyük tutulmuş olması dikkat çekicidir. Çünkü bu bölgenin mülk olarak toprak değeri yüksektir. Bu kadar büyük alanın vakfedilmiş ve avluya ayrılmış olması, civardaki yoğun müşteri ve satıcıların namaz vakitlerinde camiyi doldurup dışarıda kalanlara da ibadet imkânı sağlama düşüncesi olarak da açıklanabilir. Bir başka açıdan bakılacak olursa o bölgede çok yoğun ve kalabalık bir ortamda bulunan insanların, Behramiye Camii'nin avlusuna gelip en azından bir ferahlama ve yoğunluktan kaçış imkânı sağlaması olarak düşünülebilir. Aynı zamanda bu büyük avlu caminin görünüşünü, ticaret merkezinde meydana gelen kalabalıktan da korumaktadır.

Şekil: 4.81. Behramiye Camii Avlusu, Kuzey ve Doğu Cepheler

Avlunun kuzeydeki girişinde basık kemerli bir kapı bulunur ve bu kapının üzeri sivri kemerlidir. Bu cephede kapının her iki kenarında olmak üzere basık kemerli, batıya doğru dört, doğuya doğru üç basık kemerli kapı bulunmaktadır.[226]

[226] Bu kapılar ve bazılarının yanında bulunan pencereler, çalışmalar sırasında kapalı tutulduğundan içerisine girilememiştir.

Avlunun doğu cephesi ise malzemesinden yenilenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Şekil: 4.81.). Yine tek katlı ve dikdörtgen planlı pencerelerle hareketlendirilmiş olan avlunun doğu cephesinde kapı bulunur ve oldukça sade bir görünüm yansıtır.

Şekil: 4.82. Behramiye Camii Avlusu, Kuzey ve Batı Cepheler

Avlunun batı cephesi, kuzeye göre daha iyi bir işçilik yansıtmaktadır (Şekil:4.82). Tek katlı olarak tasarlanmış olan bu bölümde aynı büyüklükte altı sivri kemerli ve büyük boyutlu pencere dikkat çeker. Avlunun kuzeybatı köşesinde, üç satırdan oluşan bir kitabe yer alır (Şekil: 4.83.). Aynı zamanda bu cephenin kuzey köşesinde bitkisel bezemeli, kitabeli ve yüksek kabartmalı silmeleriyle hareketlendirilmiş bir kapı bulunur. Bu kapıdan yapının şadırvanına geçilmektedir.

Şekil: 4.83. Behramiye Camii Avlunun Kuzeybatı Köşesindeki Kitabe

Şeydel mütevelli Abdullah bin el-alimi ahir evvel

ve el-vakfı Behram Paşa fi sene 1244

Behramiye Camii'nin son cemaat yeri dokuz bölümden oluşur. Bunlardan taçkapının üzeri ve doğuya doğru olan beşi kubbe ile diğer dördü çapraz tonozla örtülüdür. Son cemaat yerini oluşturan kemerleri taşımakta olan ayaklardan doğu yönündeki üçü sütun, diğerleri ise payedir (Şekil: 4.84.).

Şekil: 4.84. Behramiye Camii, Son Cemaat Yeri, Doğu Bölüm

Yapıya kuzey duvarının ekseninde yer alan bir kapıdan girilmektedir. Behramiye Camii'nin taçkapısı, alışılagelmiş taçkapı görünümünden farklı bir yapıya sahiptir ve eyvan formunda tasarlanmıştır (Şekil: 4.85.). Çift kanatlı, ahşap, basık kemerli ve çift renkli taş işçiliği yansıtan kapının hemen üzerinde bir kitabe ve mukarnassız, çift renkli, bitkisel bezeme ile hareketlendirilmiş bir kavsara yer alır. Basık yuvarlak kemerli ve çift kanatlı ahşap kapı, kırık çizgilerin kendi aralarında oluşturduğu beş ve on kollu yıldız motiflerinden oluşan geometrik süslemeyle bezelidir. Ahşap kapının hemen üzerindeki basık yuvarlak kemerli kısım, Hüsreviye ve Adiliye Cami'lerinde de olduğu gibi ters ve düz olarak birbiri içerisine geçecek şekilde çift renkli taş işçiliği yansıtan palmete benzer bitkisel bezeme ile

hareketlendirilirken. Bunun üzerinde sivri kemer içerisinde girift bitkisel bezemeli bir taş süsleme panosu bulunur. Buna benzer bir kompozisyona yine Halep'te yer alan Behram Paşa Hamamı'nda da rastlanmaktadır. Muhtemelen her iki yapının taçkapılarında aynı usta çalışmış olmalıdır. Taçkapı ve her iki yanındaki çift renkli taş işçiliğini yansıtan pencerelerden sonra simetrik olarak birer mihrabiye bulunur. Bu mihrabiyeler beş bölümlü ve üç sıra mukarnas kavsaralıdır.

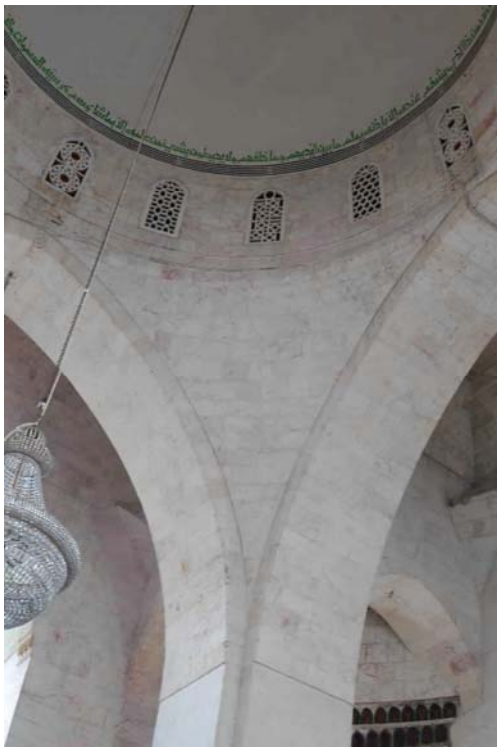
Şekil: 4.85. Behramiye Camii, Taçkapı

Behramiye Camii harimi, dört serbest paye tarafından taşınan tek kubbeyle örtülmüştür (Şekil: 4.86.). Vakfiyeye göre, sekiz sütun kemer üzerinde yükselen özgün kubbe 324 m^2 bir alanı kaplamaktaydı. Bu da Behramiye Camii'nin en geniş harime sahip olan Osmanlı yapısı olduğunu göstermektedir. Hüsreviye Camii 290 m^2, Adiliye Camii ise 255 m^2 bir harime sahiptir.[227]

[227] WATENPAUGH 2004, a.g.e. (s.87). OTHMAN, 1999. a.g.e. (s. 534).

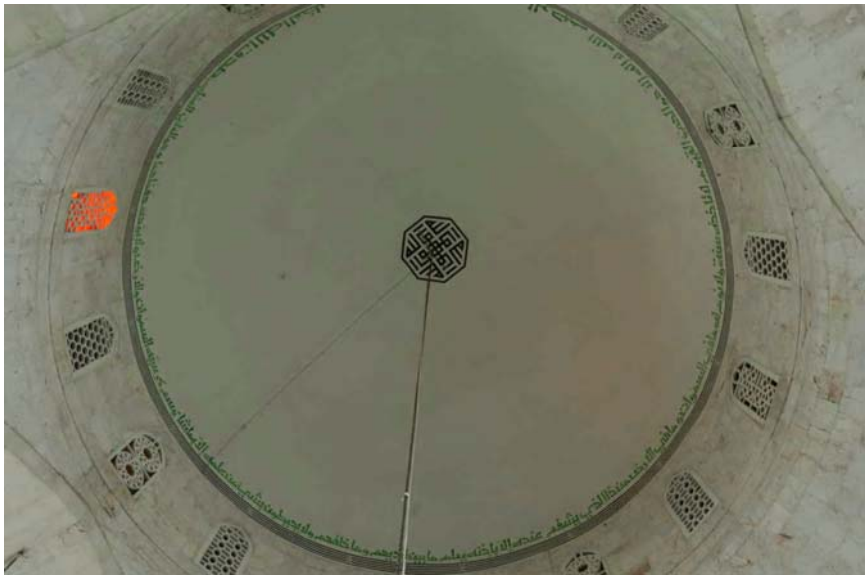
1821 depremi sırasında yıkılan kubbe sonradan dört büyük paye üzerine yeniden inşa edilmiştir. Kalıntıların 40 yıl bu şekilde durduktan sonra mütevellilinin caminin kubbesinin kurşununu satarak onarım için para tedarik ettiği kayıtlarda yazılıdır.[228]

Payelerin arasında yer alan sivri kemerlerde de çift renkli taş işçiliği görülür. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır ve yuvarlak olan kubbe kasnağında sivri kemerli ve farklı pencere şebekeleri ile hareketlendirilmiş on altı pencere dikkat çeker. Ayrıca kubbenin merkezinde sekizgen bir çerçeve içerisine alınmış, kûfi yazı tekniği ile "Allah" kelimeleri yazılmıştır (Şekil: 4.87.).

Şekil: 4.86. Behramiye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi

[228] WATENPAUGH 2004, a.g.e. (s.87).

Şekil: 4.87. Behramiye Camii, Kubbe

Behramiye Camii hariminin güney duvarı, aynı zamanda dışarıya da çıkıntı yapan beşgen bir form yansıtmaktadır (Şekil: 4.80.). Bu mimari detay, Osmanlı mimarisinde sık karşılaşılan bir özellik değildir. Bu uygulama, Halep'teki camiler arasında kendine has büyük bir eyvan olarak tek mihraptır. Ancak bunun ilk örneğini Osmanlı mimarisinde 850 hicri / 1446 miladi tarihinde Yeşil İmaret Camii'nde görmekteyiz. Ayrıca İstanbul'da inşa edilen, 856 hicri / 1498 miladi tarihli Atik Ali Paşa Camii ile de benzerlik kurulabilir.[229] Çiğdem Kafesçioğlu'na göre, Behramiye Camii'nin mihrap duvarındaki beşgen çıkıntı muhtemelen 1575 yılında Mimar Sinan tarafından tasarlanan Edirne Selimiye'den esinlenerek uygulanmış olmalıdır.[230] Watenpaugh'a göre ise bu özellik daha çok Diyarbakır'da görülür. Diyarbakır'da daha yakın ve önemli bir merkez olarak bu tarzda beş cepheli mihrap çıkıntısı kullanımları daha fazladır. En erken tarihli örnek 1489 Ayni Minare ya da Hoca Ahmet Cami olarak anılan yapıdır. Divane Hüsrev Paşa (1521–1528), Ali Paşa Medresesi'nin mihrabı (1537–1543) da buna örnek olarak verilebilir. Diyarbakır'daki bu Osmanlı mihrap uygulamaları Diyarbakır'ın kendi şehir geçmişinin öykünmeleridir. Eğer Osmanlı mimarlarının bazı kesin biçimsel uygulamalar ile belli bölgelerdeki uygulamaları ilişkilendirmekten çekinmediklerini kabul edersek Halep'te de

[229] OTHMAN, 1999. a.g.e. (s.534).
[230] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.86).

bu türden uygulamaları dikkate aldıklarını söyleyebiliriz. Bu durumda bu ender güney cephedeki kuruluşun Behramiye Camii'nde zaman ve mekân yakınlığı da dikkate alındığında Diyarbakır örneklerinden etkilenilmiş olduğunu da söylenebilir.[231]

Goodwin ise, bu tip uygulamaların Bizans mimarisinde sık sık uygulandığını ve İstanbul'un fethinden sonraki dönemde Osmanlı mimarisinde görülmeye başladığını belirtir, 1485 tarihli Davud Paşa Camii'ni bu duruma örnek olarak verir[232]. Aslında dikdörtgen bir mihrap çıkıntısının yarım kubbe ile örtülmesi daha alışkın olunan bir Osmanlı kullanımıdır. Bu açıdan dikdörtgen form örnek benzerleri Behramiye Camii'ndeki kullanımı ile Edirne Selimiye Camii (1569–75), Sokollu Mehmed Paşa Camii, Azapkapı İstanbul Camii (1577–78), Tophane Kılıç Ali Paşa Camii (1580–81), Toptaşı Atik Valide Camii (1583), Nişancı Mehmed Paşa Karagümrük Camii (1584–1588) örnek olarak verilebilir.[233] Behramiye Camii'ndeki bu kullanıma en yakın çağdaş örnek Tosya'daki Yeni Cami (1574)'dir. Burada da içinde mihrap yer alan beş köşeli bir eyvanın yarım kubbe ile örtülü olduğu görülür.[234]

Dış cephedeki bu farklı uygulamanın ardından iç tarafa bakıldığında mihrap ve minber süslemelerinde Halep'te sıkça kullanılan yerel süsleme detayları ile karşılaşılmaktadır (Şekil: 4.88.). Yüksek kaliteli işçilik burada hemen göze çarpar. Mihrapta çok renkli mermer ile mozaik tekniği kullanılmıştır ve mihraptaki bu işçilik, Eyyubi döneminde 1235 yılında inşa edilmiş olan el-Firdevs Medresesindeki süslemeleri akla getirir. Genel tanımıyla Behramiye Camii, klasik Osmanlı mimarisi ve yerel dekoratif süsleme özellikleriyle adeta bir sentez yaratmaktadır. Caminin minberi de çift renkli mermer malzemeyle yapılmıştır. Mihrabın tam karşısında mermer kolonlarla desteklenen müezzin mahfili bulunur.

[231] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 89).
[232] GOODWIN, 1971. a.g.e. (s.115).
[233] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.88).
[234] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 88).

Şekil: 4.88. Behramiye Camii Harim, Güneye Bakış

Cephenin merkezinde mihrap ve mihrabın doğu ve batısında ikişer olmak üzere toplam dört dikdörtgen pencere uygulaması görülür.

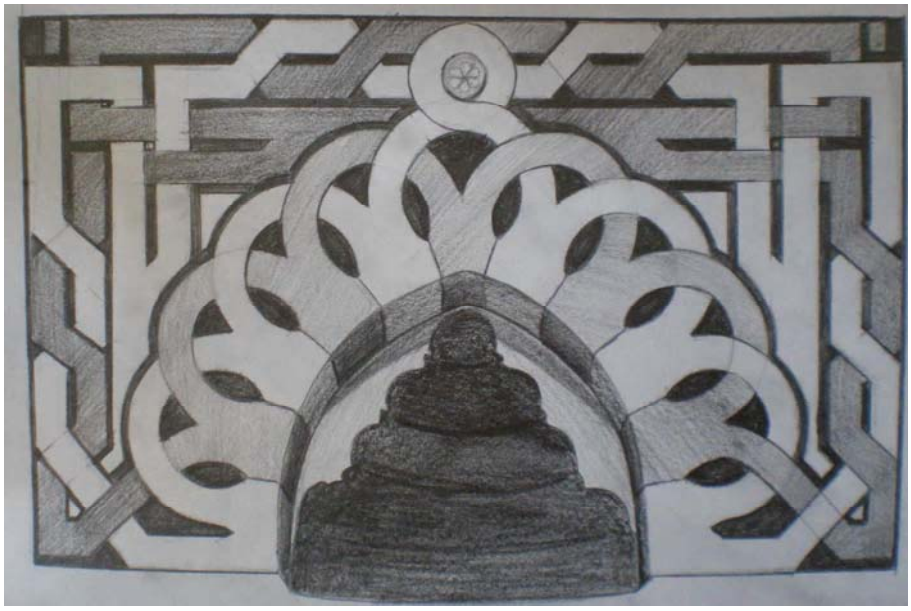
Mihrap ise beş sıra mukarnas kavsaralı ve çift renkli taş işçiliği yansıtan bir forma sahiptir. Mihrapta altın yaldız ve beyaz renklerin hâkimiyeti göze çarpar. Bunun yanı sıra yuvarlaklar, kırık çizgiler ve Zengi düğümü motifleri, mukarnaslı mihrap kemerini ve mihrap köşeliklerini bezemektedir (Şekil: 4.89–90–91.). Mihrap nişinde de mermer malzemenin hâkimiyeti görülür. Beyaz, siyah ve kırmızı mermer malzeme ile hareketlendirilen mihrap nişi, mihrabın üst kısmı ile farklı bir görünüme sahiptir.

Şekil: 4.89. Behramiye Camii, Mihrap

Şekil: 4.90. Behramiye Camii, Mihrap Ayrıntı

Şekil: 4.91. Behramiye Camii, Mihrap Kemeri Çizimi (Esra YAKANER)

Behramiye Camii mihrabında üst üste iki kitabe ile karşılaşılır. Bu kitabeleriden üstteki kûfi yazı, alttaki ise sülüs yazı ile yazılmıştır (Şekil: 4.92-93.).

Şekil: 4.92. Behramiye Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe

Fe-Seyekfîkehumu'llâhu ve huve's-semiu'l-alîm

Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir.[235]

Şekil: 4.93. Behramiye Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe

Kulamla dehala aleyke Zekeriya el-mihrab

Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyya'yı onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriya, onun yanına, mâbede her girişinde ona bir rızık bulur ve "Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?" der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi.[236]

(Al-i İmran Suresi 37.Ayetten bir satır olarak yazılmış, kitabenin tercümesi olarak

Al-i İmran Suresi 37.ayetin tamamı yazılmıştır.

[235] Bakara Suresi 137.Ayet. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali (Çeviride Ayetin tamamı yazılmıştır)
[236] Al-i İmran Suresi 37.Ayet. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali

Gerek malzeme ve gerekse üzerindeki bezemeler ve işçilik bakımından, Behramiye Camii mihrabı, Halep Ulu Camii taçkapısı ve Kilis Tekke Camii mihrabı[237] ile benzerlik göstermektedir (Şekil: 4.94-95.).

Şekil: 4.94. Halep Ulu Camii Taçkapısından Ayrıntı

Şekil: 4.95. Kilis, Tekke Camii Mihrap ve Minber (DÜNDAR 1999)

[237] DÜNDAR, 1999 a.g.e. (s. 9-70)

Yine bu duvarın batısında yer alan minber ise mihrap ile uyumlu sarı taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Yer yer çift renkli taş uygulamasının da yer aldığı minber, süsleme açısından sade bir forma sahiptir. Minberin merdiven korkuluklarında ve minberin külâhını destekleyen dört sütundan birinde yer alan beyaz mermer malzeme, minberin özgün malzemesi olan sarı taş ile benzerlik göstermez. Bu görünümüyle minberin tamir görmüş olma ihtimali akla gelmektedir (Şekil: 4.96.).

Şekil: 4.96. Behramiye Camii, Minber

Güney duvarın üst seviyesi, dışa çıkıntı yapan her bir köşesinde birer olmak üzere toplam beş yuvarlak kemerli ve renkli vitraylarla süslü pencere ile hareketlendirilmiş ve yuvarlak tonozla örtülmüştür.

Kuzey duvar ise, güney duvarda olduğu gibi simetrik bir uygulama yansıtmaktadır (Şekil: 4.97.). Duvarın merkezinde harime giriş kapısı yer alırken, kapının doğu ve batısında birer eyvan içine yerleştirilmiş dikdörtgen pencere uygulamaları dikkat çeker. Bu pencerelerin üst kısımları aynı zamanda sivri kemerli birer çini pano ile hareketlendirilmiştir. Bu çini panolarda bitkisel bezemeler ve mavi-beyaz renk uygulamaları yer almaktadır.

Şekil: 4.97. Behramiye Camii, Kuzey Duvar

Aynı zamanda, bu duvarın ortasında yer alan giriş kapısının hemen üzerinde, iki sivri kemer ve bir sütun ile şekillendirilmiş olan bir kadınlar mahfili bulunur.

Behramiye Camii'nin batı (Şekil: 4.98.) ve doğu duvarları, birbirlerine simetrik olarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda, aynı hat üzerinde üç küçük eyvan içerisine birer dikdörtgen pencere uygulaması görülür. Pencerelerin içlerinde bulunduğu eyvanların güneyinde birer mihrabiye dikkat çeker. Ayrıca bu pencerelerin üzerlerinde, sivri kemerli çini panolar yer almaktadır. Bu çini panoların bazılarında hat sanatı örnekleri de yer alır.

Bitkisel bezemenin hâkim olduğu bu çini panolarda mavi ve beyaz renkler ön plana çıkarken, bazı panolarda yer yer kırmızı da görülmektedir (Şekil: 4.99-100-101-102.).

Şekil: 4.98. Behramiye Camii, Batı Duvardaki Pencereler

Şekil: 4.99.Behramiye Camii, Batı Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Pano

Şekil: 4.100. Behramiye Camii, Batı Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Panodaki Yazı

Es-Saîdu men hâne'l el-vaîde

Kendisine yasaklananları yapmayan (Günahlara yüz çeviren)

Şekil: 4.101. Behramiye Camii Doğu Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Pano

Şekil: 4.102. Behramiye Camii Doğu Duvar, Pencere Üzerindeki Çini Panodaki Yazı

Es-Sabru ni'me'n-Naâsıru ve le-kâne hayra şeyin

Sabır ne güzel yardımcıdır. Elbette her şeyin en hayırlısıdır

Adiliye ve Behramiye camilerinin klasik Osmanlı tarzını yansıtan zarif minareleri şehirde bu camilerin varlığını en iyi şekilde gösterir niteliktedir (Şekil: 4.103.).

Halep'i 1082 hicri / 1671–72 miladi tarihlerinde ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi, Behramiye Camii minaresi hakkında "*Behramiye Camii minaresi, Halep'te eşi benzeri olmayan ve bir güzelliğe sahiptir, bu minareye bakan insan hayretler içinde kalır*" şeklinde görüş belirtmiştir.[238]

[238] Evliya ÇELEBİ 2000. a.g.e. (s.188)

Şekil: 4.103. Behramiye Camii, Minare

Bu minare 1699 depreminde yıkılarak kuzey tarafındaki revağı tahrip etmiştir ki bu bölüm 18. yüzyıl başlarında yeniden inşa edilecektir. Restore edilen minare de yine külâhlı ve şerefeli olarak klasik üslubun devamı niteliğindedir. Revaklardan doğudaki üçünün ve bunları taşıyan sütun ve sütun başlıklarının özgün olduğu görülür.[239] Yine revaklarda yer alan kemerlerin dokuz kilit taşı kesişme noktalarının düzensiz olduğu dikkat çekmektedir. Revaklardan doğudakinin ve batıdakinin en uzağındaki kemerler en küçük boyutlu kemerlerdir. Bunların hemen yanındakiler ise en büyük boyutlu kemerler olarak inşa

[239] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.86).

edilmiştir. Muhtemelen aynı zamanda onarılan revak, özgünündeki gibi harimden daha geniş tutulmuştur. Doğudaki üç mukarnaslı sütun tarafından taşınan üç kemer özgündür. Dokuz sivri kemerin ölçüsü birbiri ile eşit değildir bu nedenle de farklı genişlikte revak boşluklarının oluşmasına sebebiyet vermektedirler. Aslında bunlar birer eyvan düzenini oluşturmaktadır. En geniş kemerler bu eyvanlara açıklık vermektedir.[240] Vakfiyede bu eyvanların işlevsel kullanımı için bir açıklama geçmez. Behramiye Camii'nde, iki eyvan harimdeki iki eyvanın dışarıdaki denge karşılığı gibidir. Halep'te, Behramiye ve Osmaniye Camileri dışında içte ve dışta eyvanın olduğu başka bir örnekle karşılaşılmamıştır. Diyarbakır'da İskender Paşa Cami'nde (1551) içte eyvanlar bulunmaz iken dış tarafta eyvandan daha çok dikdörtgen odaya benzeyen mekânlar harim ile ilişkilenmeden revaklara açılmaktadır. Buradaki bu mekânlar Behramiye Camii'nin eyvanları ile Hüsreviye Camii'nin tabhane odaları arasındaki bir geçiş olarak algılanabilir. Behramiye Camii'nin içteki ve dıştaki eyvanlarının aynı derinlik ölçüsünde oluşu bu yapının kendine has bir özgünlüğü olarak algılanabilir. Bu özel durumuna karşın, Behramiye Camii, tipik bir Osmanlı modeli olarak karşımıza çıkar.[241]

Şekil: 4.104. Behramiye Camii Haziresinden Görünüm

[240] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.86).
[241] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.87).

Yapının güney batısında bulunan hazire bölümünde Behram Paşa ve onun kardeşi Rıdvan Paşa'nın mezarları bulunmaktadır. Vakfiye kayıtlarına göre yapının banisi olan Behram Paşa'nın özellikle burada defnedilmek istediği ve bunu vasiyet ettiği belirtilmektedir. Bu mezarlar 1924 yılında yeniden yapılmıştır (Şekil: 4.104.).

Behramiye Camii'nin banisi olan Behram Paşa'nın Anadolu'da inşa ettirmiş olduğu Diyarbakır, Behram Paşa Camii'nden de bahsetmek gerekir. Plan açısından Halep, Adiliye ve Hüsreviye Camilerine benzerlik gösteren bu yapı, özellikle son cemaat yerindeki çift renkli taş işçiliği ile Memlûklu döneminden kalan Halep'in yerel özelliklerini anımsatmaktadır.[242]

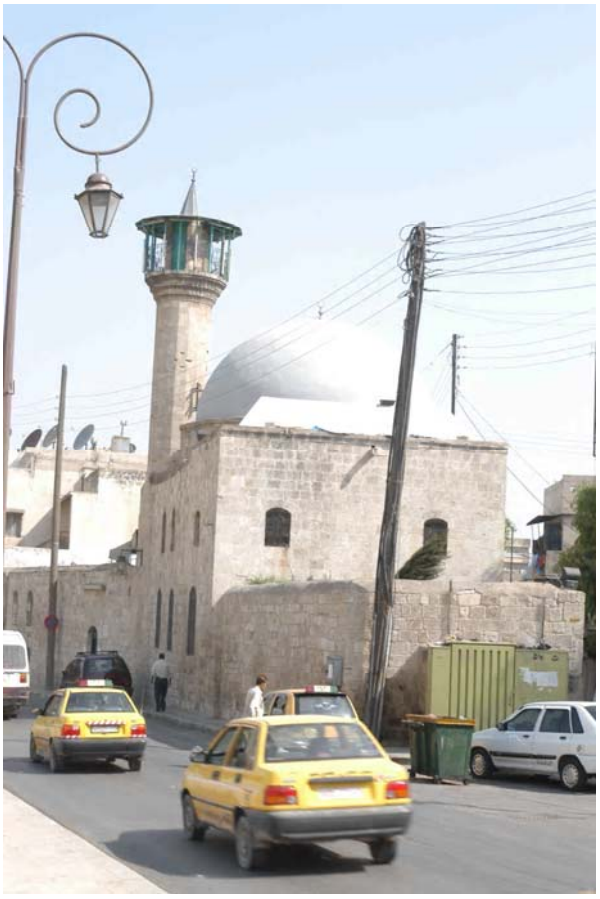
[242] Diyarbakır'ın Osmanlı döneminde yapılan en görkemli yapısı olan Behram Paşa Camii, İstanbul Bali Paşa Camiinde olduğu gibi duvarlarındaki 2m. derinliğindeki nişleriyle karakteristiktir. Bütün nişlerde yer alan küçük mihrabiyeler, işlevsel olarak açıklanması zor bir ayrıntıdır. Caminin köşelerindeki, iyi aydınlatılmış dört küçük oda da az önceki özellik gibi yapının çözülememiş sırlarından biridir. Bunları, camide ders verilmesi ile ilgili uygulamalar olarak düşünülebilir. Bu bölgedeki son cemaat yeri revaklarında, batı bölgelerdeki uygulamaların aksine giriş aksındaki kemer açıklığı daha küçük olarak yapılmaktadır. Minare gövdesi harimin dışındadır.
Yapının dış şekillenmesinde örtü İstanbul yapıları üslubundadır. Kubbe geçişinde kullanılan trompların içleri küreseldir. Diyarbakır Behram Paşa Camii, Mimar Sinan'ın baş mimarlığında yapılmış ve büyük olasılıkla İstanbul'dan gelen bir hassa mimarı tarafından tasarlanmıştır. Ayrıca bu cami, duvarlarında İstanbul'dan getirilen çinilerle yapılmış kaplama olan tek yapıdır. KUBAN, 2007 a.g.e. (s.574-575).

4.6. HAMAVİ CAMİİ

Hamavi Camii, Halep kalesinin hemen doğusunda, Bayada Mahallesinde bulunmaktadır. Yapının inşa tarihiyle ilgili özgün kitabeye rastlanmamıştır. Suriye makamları tarafından yapının girişine konulan tanıtım kitabesinde Hamavi Camii'nin, 968 hicri / 1561 miladi yılında Hacı Muhammed bin Davud el-Nuri el-Mağribi tarafından inşa edildiği, 1768 yılında da Hacı Hasan bin Abdurrahman el-Hamavi tarafından yenilendiği ve genişletildiği belirtilmektedir. Yapıyı tamir ettirip genişleten kişi olan Abdurrahman Hamavi nedeniyle cami "Hamavi Camii" olarak anılmaya başlamıştır.

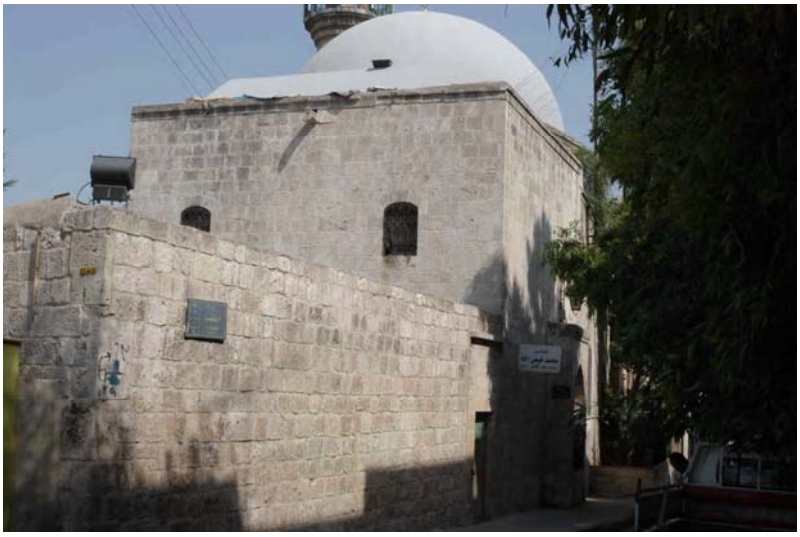

Şekil: 4.105. Hamavi Camii, Batı Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.106. Hamavi Camii, Güney Cephe Genel Görünüm

Hamavi Camii'nin güney cephesi düzgün kesme taş ile örülmüştür (Şekil: 4.106.) ve üst seviyede küçük boyutlu ve basık yuvarlak kemerli iki penceresi bulunmaktadır. Bu cephe, 3m. yüksekliğinde düzgün olmayan kesme taş ile üç yönden örülerek dışarıdan soyutlanmıştır. Yapının kubbesi dıştan sekizgen bir kasnağa oturmaktadır. Hamavi Camii'nin minaresi çokgen gövdelidir ve şerefe hizasından külâha kadar uzanan ve tüm gövdeyi dolaşan bir sundurma ile örtülmüştür. Bu minare, Halep'te bulunan Sefahiye Camiinin minaresine benzerlik gösterir.

Şekil: 4.107. Hamavi Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm

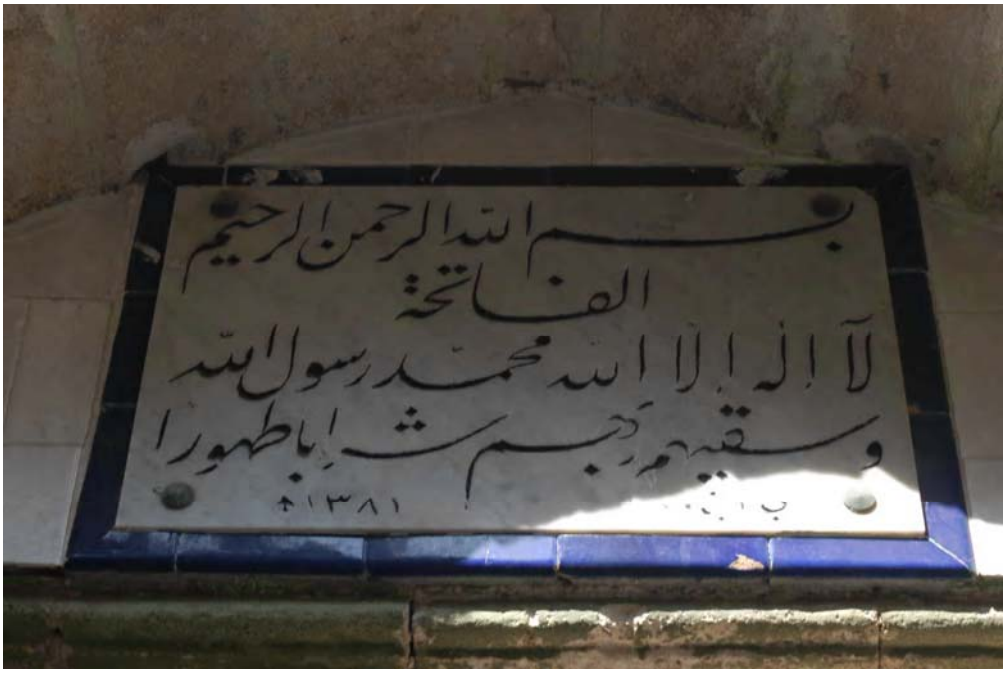

Şekil: 4.108. Hamavi Camii Doğu Cephe, Giriş Kapısı

Hamavi Cami'ne ikinci girişin de sağlandığı doğu cephede de sade bir görünüm hâkimdir (Şekil: 4.107.). Yapıya giriş, bu cephede bulunan basık yuvarlak kemerli ve tek kanatlı bir kapı ile sağlanır (Şekil: 4.108.). Kapı üzerinde üç satırlık bir kitabe bulunur. Yine bu cephede beden duvarından dışarı taşkın ve sivri kemerli çeşme göze çarpar (Şekil: 4.109.).

Şekil: 4.109. Hamavi Camii, Doğu Cephede Bulunan Çeşme

Şekil: 4.110. Hamavi Camii, Doğu Cephede Yer Alan Çeşmenin Üzerindeki Kitabe

Bismillahirrahmanirrahim

El fatiha

La ilahe illallah, Muhameden resullullah

Vessallahu rabbekum şaraban takuran

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla

El Fatiha

Allah'tan başka ilah yoktur, Hz.Muhammed onun kulu ve elçisidir

Rabları onlara temiz şaraplar içirdi.

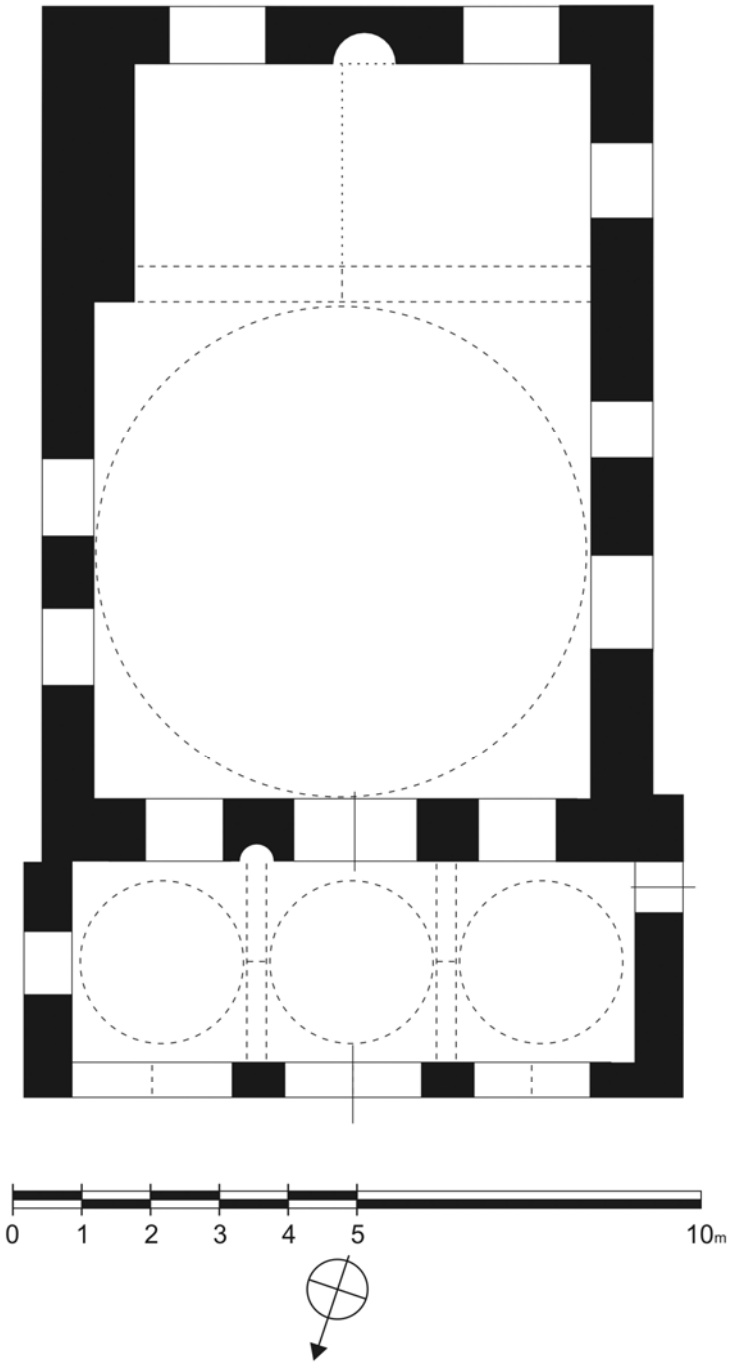
Bu çeşmenin tepelik kısmı, iki sıra mukarnaslı bir sıra taş süslemeden oluşur. Daha sonra, çeşmenin üzerini, bitkisel bezemeli bir sivri kemer örtmektedir. Bu sivri kemerin kilit taşına doğru üst üste yerleştirilmiş iki kitabe bulunur (Şekil: 4.110.). Avlunun doğu cephesinde de iki pencere yer alır. Bu pencereler küçük boyutlu ve yuvarlak kemerlidir. Bu cephede alt sırada dört pencere görülür. Bu basık pencereler basık yuvarlak kemerlidir. Üst sırada iki sivri kemerli küçük pencere daha dikkat çeker.

Batı cephede toplam altı pencere bulunmaktadır. Bunların üçü alt, üçü üst sıradadır. Alttakiler yuvarlak kemerli ve büyük boyutlu, üsttekilerden kuzeye doğru olan ikisi sivri, güneydeki basık yuvarlak kemerlidir (Şekil: 4.105.).

Hamavi Camii son cemaat yeri, doğu-batı doğrultusundadır ve üç sivri kemer üzerine oturan, üç kubbe ile örtülmüştür (Şekil: 4.111.). Son cemaat yerinin merkezinde harime giriş kapısı yer alır.

Şekil: 4.111. Hamavi Camii, Son Cemaat Yeri

Şekil: 4.112. Hamavi Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Hamavi Camii harimi, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir ve simetrik bir görünüm yansıtmaktadır (Şekil: 4.112.). Harim tek kubbe ile örtülüdür. Yapının planının kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olduğu göz önünde tutulup, mihrabın da bulunduğu güney duvarın hemen kuzeyine planda da görüldüğü gibi sivri kemer atılarak, bu bölüm tonoz ile geri kalan bölüm kareye dönüştüğü için rahatlıkla tek kubbe ile örtülebilmiştir. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmış (Şekil: 4.113.) ve harimin kubbeyle örtülecek olan kısmı olan kare bölümün üst kısmına da bir kadınlar mahfili eklenmiştir (Şekil: 4.114.).

Şekil: 4.113. Hamavi Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi

Şekil: 4.114. Hamavi Camii, Kubbe ve Kadınlar Mahfili

Güney duvarın merkezinde sade ve tamamen sarı taştan örülmüş, sivri kemerli bir mihrap nişi görülür (Şekil: 4.115.). Mihrabın hemen üzerinde, iki satırdan oluşan bir kitabe yer alır (Şekil: 4.116-117.). Mihrabın her iki yanında yuvarlak kemerli birer dikdörtgen pencere dikkat çeker ve hemen batısında basit bir minber bulunur.

Şekil: 4.115. Hamavi Camii Güney Duvar, Mihrap ve Minber

Şekil: 4.116. Hamavi Camii, Mihrap

Şekil: 4.117. Hamavi Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe

Fetevekkel el-Allah

İnneke elahakikil Mumih 1165

Allah'a tevekkül et

Sen doğru üzerindesin 1165 (1752)

Kuzey duvarda ise yine güney duvarda olduğu gibi simetrik bir uygulama görülür (Şekil: 4.118.). Aynı zamanda son cemaat yerinden harime girişi sağlayan basık yuvarlak kemerli giriş kapısının doğu ve batısında birer yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır.

Doğu ve batı duvarlardaki uygulama da genel anlamda birbirine simetriktir. Her iki duvardaki tek fark, batı duvarın güneyinde yer alan bir fazla penceredir. Buna karşılık doğu duvarda iki pencere vardır (Şekil: 4.119.).

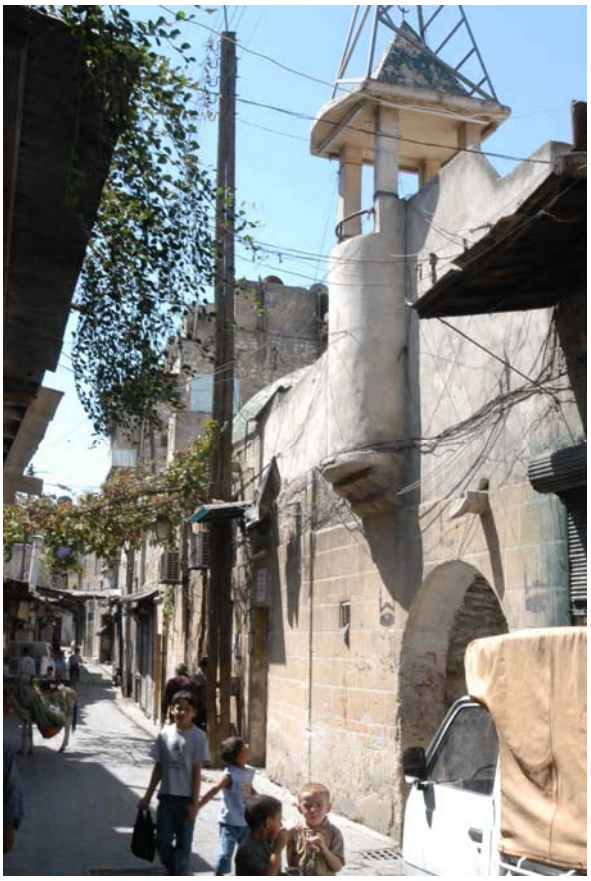
Şekil: 4.118. Hamavi Camii, Kuzey Duvar

Şekil: 4.119. Hamavi Camii, Batı Duvar

4.7. KASTEL EL-MÜŞT CAMİİ

Halep'in en kuzey noktasında, el-Salibeh Mahallesinde, sokak içinde, ev sıraları arasında yer alır (Şekil: 4.120.). Elde edilebilen kaynaklarda adı geçmeyen yapılardan biri olarak dikkat çekmektedir. Yapının inşa tarihi ile ilgili özgün kitabe bulunmamaktadır. Suriye makamlarınca yapının girişine konulan tanıtım kitabesinde Kastel El-Müşt Camii'nin Kasım bin el-Müşt tarafından 1047 hicri, 1637 miladi tarihinde inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir.

Şekil: 4.120. Kastel El-Müşt Camii, Doğu Cephe

Kastel el-Müşt Camii, arazi çalışmaları sırasında içine girilemeyen yapılardan biridir. Konumu gereği sadece tek cephesi görülebilen bu camiye giriş, doğu yönündeki dikdörtgen, sade bir kuruluş yansıtan kapıyla sağlanmaktadır (Şekil: 4.121.).

Şekil: 4.121. Kastel El-Müşt Camii, Doğu Cephe, Giriş Kapısı

Şekil: 4.122. Kastel El-Müşt Camii, Minare

Giriş cephesinin beden duvarına yapışık fakat biraz dışarı çıkıntı yapan, silindirik biçimli küçük boyutlu minaresi, dört kare biçimli paye ve kare bir külâhla sonlanmaktadır (Şekil: 4.122.).

4.8. İPŞİR PAŞA CAMİİ

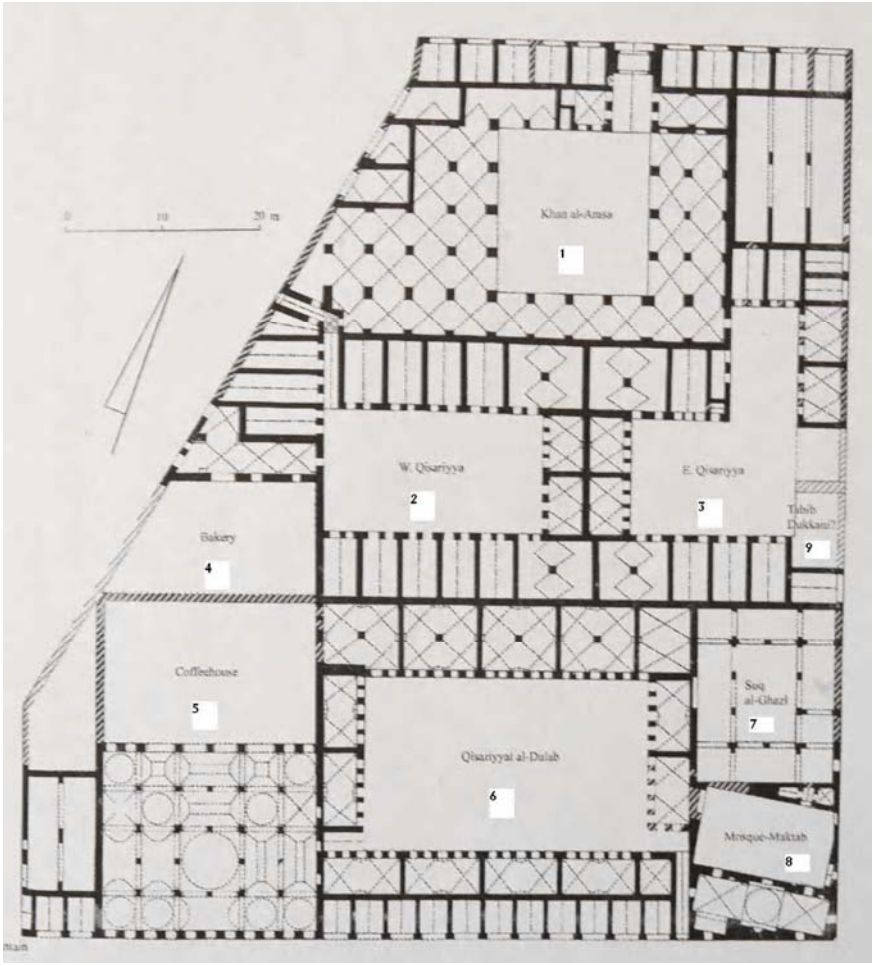
Bir vakıf olarak kurulan bu külliye, benzerleriyle kıyaslandığında Osmanlı döneminin 17.yüzyılda Halep'teki en büyük vakıf organizasyonlarından biri olarak görülebilir. Halep şehrinin kuzey batısında bulunan külliye, El-Şimali Mahallesinde yer alır.

Yapının inşa tarihi ile ilgili özgün kitabe bulunmamaktadır. Suriye makamlarınca yapının girişine konulan tanıtım kitabesinde İpşir Paşa Camii'nin, Halep Valisi Mustafa İpşir Paşa tarafından, 1064 hicri / 1654 miladi tarihinde inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir.

İpşir Paşa Külliyesi, El-Arasa Hanı, Batı Kayseriye, Doğu Kayseriye, Kahve Evi, Ekmek Fırını, El-Dulap Kayseriyesi, El-Gazi Suku, Cami, Tabip Dükkânı ve Çeşmeden oluşmaktadır.[247] Külliyenin bir parçası olan el-Gazl Suku, camiye hemen avlunun kuzeyinden bitişik olarak inşa edilmiştir ve kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan yansıtır. Bilindiği üzere suk adı verilen yapılar, küçük ölçekli ticari yapılardır. El-Gazl Suku gerek ikinci katı ve gerekse ölçeğiyle adeta kendi başına bir hanı andırmaktadır. Bu yapı, yün iplik satışı amacıyla inşa edilmiş ve iki katlı olarak tasarlanmış olup, dikdörtgen bir avlusu bulunmaktadır.

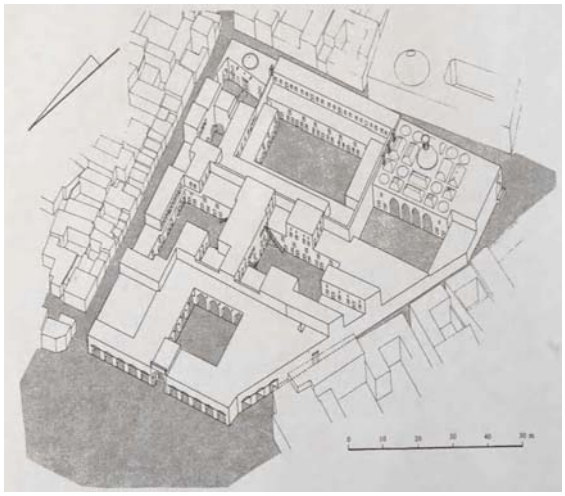
Caminin külliyedeki konumuna bakıldığında İpşir Paşa Camii'nin külliyenin güneydoğu köşesine adeta sıkıştırılmış olduğu ve ölçek bakımından da külliyenin diğer yapılarının yanında çok küçük kalmış olduğu dikkat çekicidir.

[247] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 92).

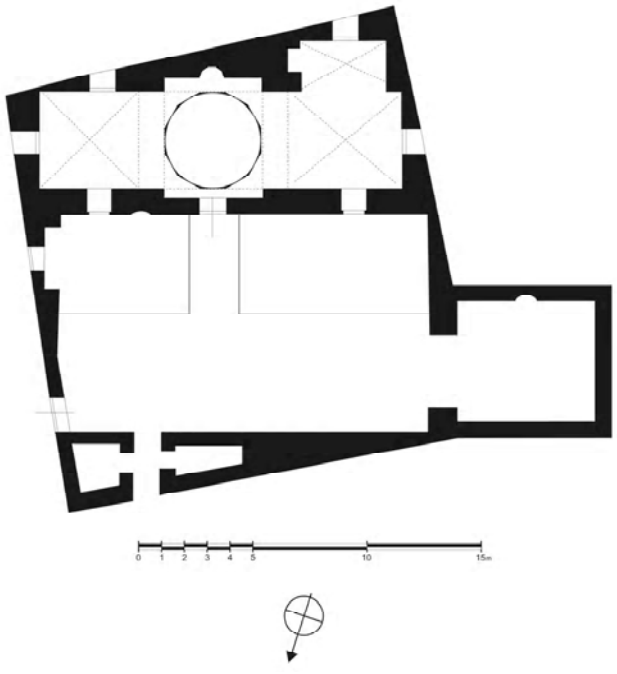

Şekil: 4.123. İpşir Paşa Külliyesi Planı (WATENPAUGH 2004)

1-El-Arasa Hanı 2-Batı Kayseriye 3-Doğu Kayseriye 4- Fırın 5- Kahvehane 6- El- Dulab Kayseriyesi 7- El-Ghazl Suku 8-Camii 9-Tabip Dükkânı

Şekil: 4.124. İpşir Paşa Külliyesi Aksonometrik İzdüşüm (WATENPAUGH 2004)

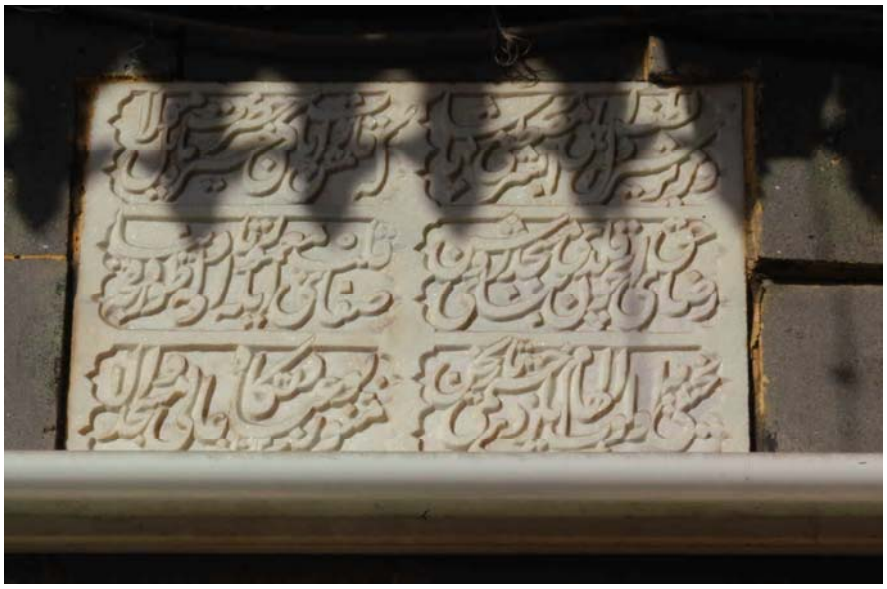

Şekil: 4.125. İpşir Paşa Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

İpşir Paşa Külliyesi içinde yer alan cami, külliyenin güney doğu köşesinde yer alır (Şekil: 4.123-124.). Camiye, çift renkli taş işçiliği ile örülmüş sade bir kapıdan girilmektedir. İpşir Paşa Camii'nin giriş kapısı yapının doğusunda yer almaktadır (Şekil: 4.126.). Taçkapının hemen üzerinde de satırlık bir kitabe bulunur (Şekil: 4.127.).

Şekil: 4.126. İpşir Paşa Camii Taçkapısı

Şekil: 4.127. İpşir Paşa Camii Giriş Kapısının Üzerindeki Kitabe

Ki kılmış İsm-i pakin *Vezir-i Şir-dil latif-i Emeli*

Hazret-i Mevla Hayra nail *İpşir Mustafa Paşa*

Safa-yı kalb ile Ma'mur *Rıza-yı Hâk İçün Kıldı*

Ola ta Durdukça Dünya *Bina-yı Mescid-i Ruşen*

Minnur bu İbadetgâh-ı *Nahifiye Olup Elham Yazdım*

Âli Mescid-i Vala *Hattımı Tarihin*

İpşir Paşa Camii, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir son cemaat yerine sahiptir (Şekil: 4.125-128-129.). Özgün örtü sistemi hakkında bilgi sahibi olunmasa da yakın geçmişte, demir konstrüksiyon ile desteklenen düz dam ile örtülmüştür. Sade bir görünüm yansıtan son cemaat yeri, merkezde harime girişi de sağlayan basık yuvarlak kemerli bir

kapı ve bu kapının doğu ve batısında birer pencere ile hareketlendirilmiştir. Bu pencerelerin hemen üzerinde bitkisel bezemeli bir taş süsleme ve yuvarlak pencere uygulaması görülmektedir (Şekil: 4.130-131.). Bu taş süslemenin bir benzeri Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Zaviyesinde, Şeyh Ebu Bekir el-Vefai'nin sandukasının bulunduğu mekânın güney duvarında bulunur.

Şekil: 4.128. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Batı Bölüm

Şekil: 4.129. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Doğu Bölüm

Şekil: 4.130. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Taş Süsleme

Şekil: 4.131. İpşir Paşa Camii, Son Cemaat Yeri, Taş Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)

Cami, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir (Şekil: 4.125.). Harim, üç bölüme ayrılmış izlenimi vermektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı bu bölümlerden merkezdeki kubbe, doğu ve batıdaki diğer iki bölüm çapraz tonozlarla örtülmüştür.

Yapının örtü sistemine bakıldığında, mihrap önündeki bölümün kubbe ile örtülüdür. Orta bölümde yer alan kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır (Şekil: 4.132.). Kubbeye geçişi sağlayan dört pandantifin her birine "Ebu Bekir", "Ali", "Osman" ve "Ömer" isimleri yazılmıştır.

İpşir Paşa Camii'nin kubbesi onikigendir (Şekil: 4.133.). Mihrap önü kubbesinin doğu ve batısında kalan diğer iki bölümün de çapraz tonoz ile örtülmüştür (Şekil: 4.135.). Harim de plan olarak Halep'te yer alan diğer Osmanlı dönemi camileri ile kıyaslandığında alışılmamış bir plan özelliği ile dikkat çeker.

Şekil: 4.132. İpşir Paşa Camii, Mihrap Önü Kubbesine Geçiş Sistemi

Şekil: 4.133. İpşir Paşa Camii, Kubbe

Şekil: 4.134. İpşir Paşa Camii, Örtü Sistemi Genel Görünüm

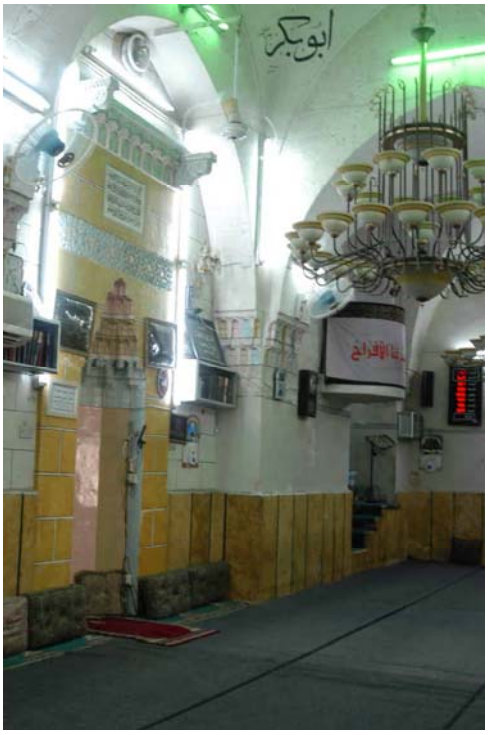

Şekil: 4.135. İpşir Paşa Camii, Batı Duvar, Örtü Sistemi

İpşir Paşa Camii'nin güney duvarının merkezinde mihrap vardır (Şekil: 4.136-137.). Mihrap nişi beşgen bir form yansıtır ve üzeri beş sıra mukarnas kavsaralı olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.138.). Mihrabın hemen üzerinde, farklı büyüklükteki sekizgenlerin geçmeler yapmasıyla oluşan geometrik süsleme şeridi yer alır (Şekil: 4.139-140.) ve bunun da üzerinde bir kitabe bulunur (Şekil: 4.141.).

Şekil: 4.136. İpşir Paşa Camii, Güney Duvar, Doğu Bölüm

Şekil: 4.137. İpşir Paşa Camii, Güney Duvar, Batı Bölüm

Şekil: 4.138. İpşir Paşa Camii, Mihrap

Şekil: 4.139. İpşir Paşa Camii, Mihrap Üzerindeki Taş Süsleme Ayrıntı

Şekil: 4.140. İpşir Paşa Camii, Mihrap Üzerindeki Taş Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)

Şekil: 4.141. İpşir Paşa Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe

Kulamla dehala aleyke Zekeriya el-mihrap

Vecede indaha riskan kaleye Meryem enne lekiyede

Kale huve min endallah innallaha yer zuhub

Men yeşe bi gayri hesap sadakallahül azim

Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyya'yı onun bakımı ile görevlendirdi. Zekeriya, onun yanına, mâbede her girişinde ona bir rızık bulur ve "Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?" der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah, dilediğine sayısız rızık verir, derdi.[248]

[248] Al-i İmran Suresi 37.Ayet. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali

Mihrabın batısına yerleştirilmiş olan minber, alışılmış formundan farklı bir görüntü yansıtır. Minberin merdivenlerinin de yer aldığı bu bölüm de çapraz tonozla örtülü bir eyvan şeklinde inşa edilmiştir (Şekil: 4.142).

Şekil: 4.142. İpşir Paşa Camii, Minber

Yapının kuzey duvarı simetrik bir kuruluş özelliği yansıtmaktadır (Şekil: 4.143). Bu duvarın merkezinde basık yuvarlak kemerli bir giriş kapısı ve bu kapının doğu ve batısında birer dikdörtgen pencere yer alır.

Şekil: 4.143. İpşir Paşa Camii, Kuzey Duvar

İpşir Paşa Camii'nin doğu (Şekil: 4.144) ve batı duvarları da birbirlerinin aynısıdır. Her iki duvarın merkezinde birer dikdörtgen pencere bulunur.

Şekil: 4.144. İpşir Paşa Camii, Doğu Duvar

İpşir Paşa Camii'nin son cemaat yerinin batısından girişin sağlandığı başka bir ibadet mekânı bulunmaktadır. Bir mescid olarak düzenlenmiş bu bölüm, daha önce yapı ile ilgili kaynaklarda ve planlarda göz ardı edilmiş olduğunu gördüğümüz bu mekân kare planlıdır. Bu mescid bölümünün güney duvarının merkezinde sade bir mihrap bulunur (Şekil: 4.145-146). Mihrap, Halep'teki Osmanlı dönemi dini eserlerinde sıkça rastlamış olduğumuz sarı taş ile örülmüştür.

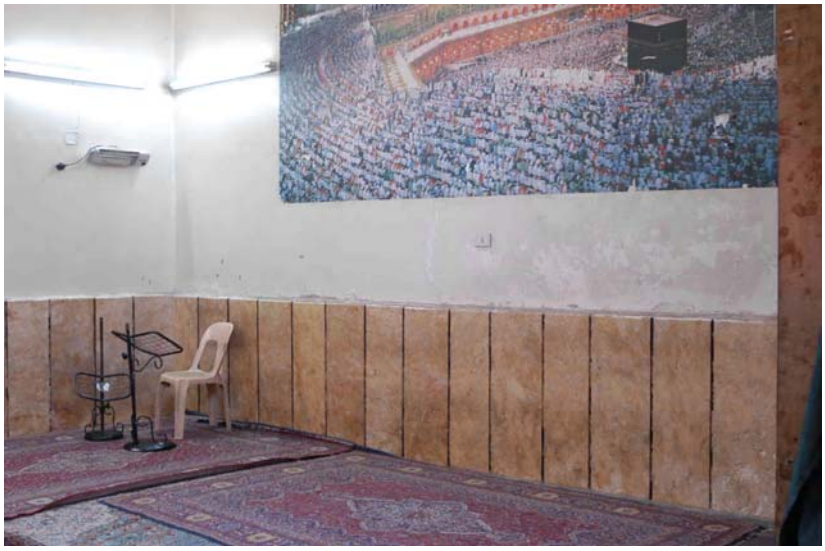

Şekil: 4.145. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Güney Duvar

Şekil: 4.146. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Mihrap

Mescidin güney ve kuzey duvarlar tamamen sağır durumdadır (Şekil: 4.147). Batı duvarın örtü seviyesine yakın olan üst tarafında iki, alt seviyede de iki olmak üzere toplam dört pencere bulunur (Şekil: 4.148). Doğu duvarda ise sadece yapıya girişi sağlayan ve aynı zamanda avluya açılan yuvarlak kemerli bir giriş kapısı yer almaktadır (Şekil: 4.149).

Şekil: 4.147. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Kuzey Duvar

Şekil: 4.148. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Batı Duvar

Şekil: 4.149. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Doğu Duvar Giriş Kapısı

Şekil: 4.150. İpşir Paşa Camii'nin Kuzeybatısında Yer Alan Mescid, Örtü Sistemi

Caminin minaresi sekizgen gövdeli ve küçük boyutludur (Şekil: 4.151). Konum olarak, son cemaat yerinin doğu duvarında yer alır. Form olarak da klasik Osmanlı minareleri ile kıyaslandığında farklı bir görünüm yansıtmaktadır. Cami, külliyenin güney doğu köşesine eklenmiş olduğundan, güney ve doğu cephesi caddeye bakmaktadır. Her ne kadar iki cephesi caddeye baksa da caminin hem kubbesi, hem de küçük minaresi dışarıdan görülememektedir. Yapıya girişi sağlayan kapı da Osmanlı camilerinde alışılagelmişin aksine cephenin tam ortasında değil, Memlûklu yapılarında görmeye alışık olduğumuz şekilde asimetrik olarak karşımıza çıkar. Son olarak bu külliyede inşa edilmiş olan çeşme ise kompleksin güney batı köşesinde bulunmaktadır.

Şekil: 4.151. İpşir Paşa Camii Batı Cephe ve Minare

Yapıda süsleme olarak genellikle cephelerde pencerelerin çerçevelerinde çift renkli taş işçiliği ve üst frizde ise geometrik bezemeler karşımıza çıkmaktadır.

İpşir Paşa Vakfı Halep'te üç ayrı bölgeye yayılmış durumdadır. Bunlardan biri Duman (Tuman) Hanıdır. Bu yapı Halep'in 25km.kuzey batısında bulunmaktadır. Aslında bu han ilk olarak Memlûklu döneminde, Sultan Kayıtbay tarafından 1478 yılında inşa edilmiştir. Fakat hanın çeşmesinin hemen yanında, 1652 tarihli kitabede İpşir Paşa tarafından bu yapının yenilenmiş olduğuna dair bir kitabesi mevcuttur. Sauvaget, 1930 yılında yapıda gerçekleştirmiş olduğu yüzey araştırmasında eski yapı ile İpşir Paşa tarafından yenilenen ve yeniden inşa edilen bölümler üzerine tanımlamalar yapmıştır. Eski yapı bugün ahır olarak kullanılmaktadır ve büyük bir bölümü harap olmuştur. Bugün sadece Osmanlı dönemi yapısı görülebilir.

İpşir Paşa bu yapıya uzak mesafeden de olsa su getirmiştir. İnşa ettirmiş olduğu bu çeşmenin adı da "kasr-ı behest" (ilahi, göksel, cennet gibi saray) adı verilmiştir. İpşir Paşanın inşa ettirmiş olduğu han iki eyvanlıdır ve 17 odaya sahiptir. Bu odalardan ikisi aynen eyvan gibi düzenlenmiş ve biri selamlık olarak kullanılmıştır.[249]

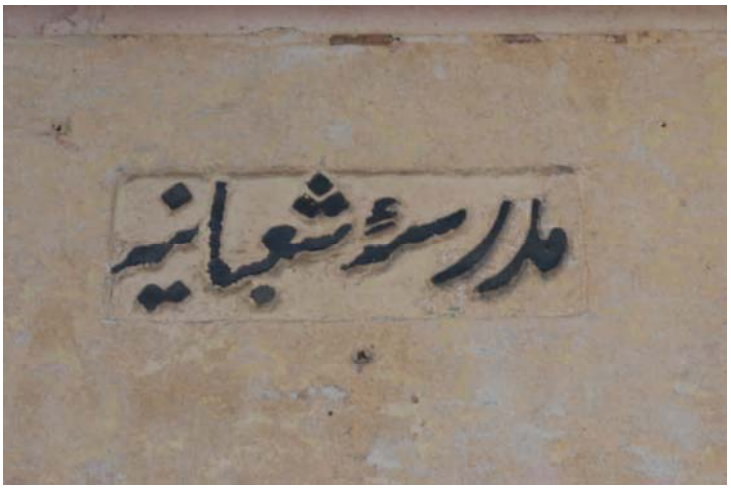
4.9. ŞABANİYE CAMİİ

Halep kalesinin kuzey batısındaki Farafra Mahallesinde bulunmaktadır ve 1685 tarihinde inşa edilmiştir.[250] Yapının banisi Ahmed Ağa oğlu Şaban Ağa'dır. Şabaniye Camiine avlunun doğu köşesindeki bir kapıdan girilmektedir. Avlu, kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

Avluya giriş kapısı, sivri kemerli büyük bir niş içerisinde bulunan basık yuvarlak kemerli ve tek kanatlı bir kapıdan sağlanmaktadır. Aynı zamanda sivri kemerli niş ve basık yuvarlak kemerli giriş kapısı arasında iki levha halinde birer kitabe bulunur (Şekil: 4.152-153). Bu kitabelerden üstteki hem büyük boyutlu ve sivri kemerli niş malzemesiyle aynı renkte ve tek satır halindedir.

[249] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 94).
[250] HADJAR, 2000. a.g.e. (s.84).

Alttaki ise daha küçük boyutlu beyaz mermer levha halinde yapılmış ve dört satırdan oluşmaktadır.

Şekil: 4.152. Şabaniye Camii, Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabelerden Üstteki *Medrese Şabaniye*

Şabaniye Medresesi

Şekil: 4.153. Şabaniye Medresesi, Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabelerden Alttaki

Vezaret'ül evkaf

Müdüriyet evkaf Haleb

Medrese et talim eşeri

El-Şabaniyye

Vakıflar Bakanlığı

Halep Vakıflar Müdürlüğü

Şeriat Eğitimi

Şabaniye Medresesi

Şabaniye Camii'nin doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı avlusunun ortasında camekânla kapatılmış bir şadırvan vardır (Şekil: 4.154). Avlunun batı revağı altı paye ile desteklenen beş sivri kemerle oluşturulmuştur. Doğu revak ise altı payenin taşıdığı yedi sivri kemerle meydana gelmiştir. Batı revak içinde on pencere ve beş kapı bulunmaktadır. Batı revağın kuzey-batı köşesi tuvalet olarak tahsis edilmiştir. Her bir sivri kemer içinde bir kapı ve bir basık yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır. Avlunun kuzey cephesi revaksız olarak inşa edilmiştir. Avlunun kuzey cephesinin batı köşesinde bir kapı ve cephe boyunca beş pencere yer alır.

Şekil: 4.154. Şabaniye Camii, Avludaki Şadırvan

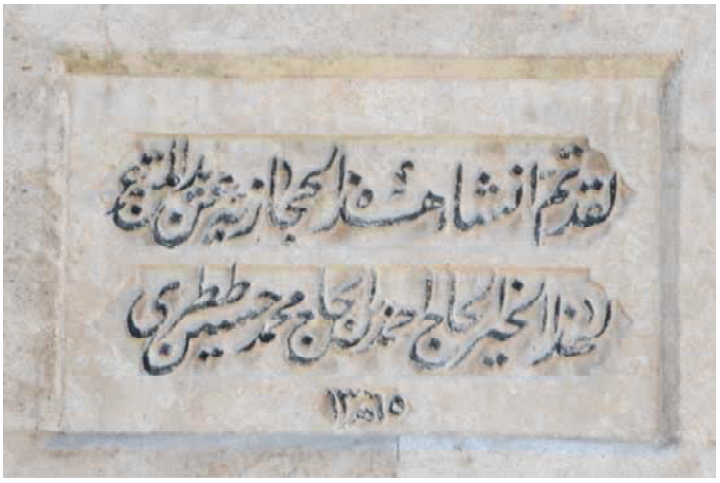
Şekil: 4.155. Şabaniye Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm

Yapıya girişi sağlayan taçkapı, dikdörtgen biçimli, altı kollu yıldızların içlerinde bulunan çiçek motiflerinin karışımından oluşan bitkisel ve geometrik taş süsleme bordürüyle

çevrelenmiştir (Şekil: 4.155-156). Üç sıra mukarnaslı alınlığın ardından, dikdörtgen siyah bir taş çerçeve içerisine iki bitkisel bezemeli yuvarlak madalyon formu görülmektedir. Onun da altında yine enlemesine dikdörtgen siyah taş çerçevenin içerisindeki taş süsleme ardından çift renkli taş işçiliğini yansıtan, basık yuvarlak kemerli ve çift ahşap kanatlı giriş kapısı ile karşılaşılır. Bu giriş kapısı, iki yanda örgü motifleri ile bezeli iki sütunce ile hareketlendirilmiştir. Taçkapının en dış şeridini oluşturan küçük taş karelerin zigzaglı şekilde yerleştirilmesinden oluşturulmuş olan şerit, aşağıda bir yuvarlak ve birer üçgen formuyla sonlanmaktadır. Aynı zamanda taç kapının doğusunda bulunan üçüncü pencerenin üzerinde iki satır ve altında tarih bulunan bir diğer kitabe yer alır (Şekil: 4.157).

Şekil: 4.156. Şabaniye Camii, Kuzey Cephe, Taçkapı

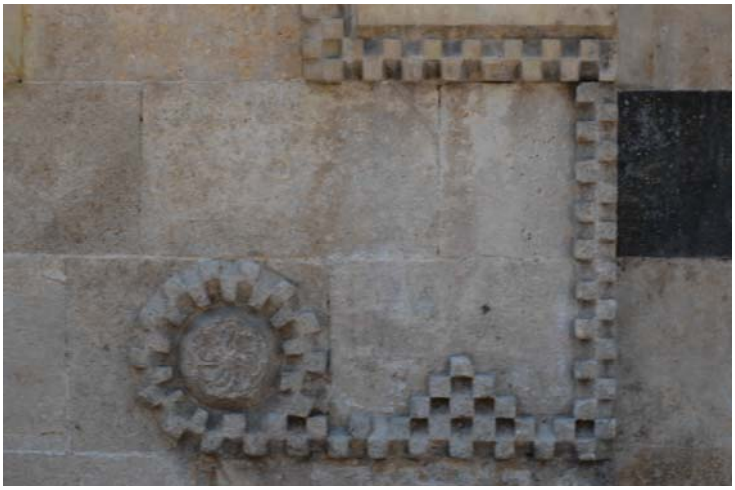

Şekil: 4.157. Şabaniye Medresesi, Taçkapının Doğusundaki Üçüncü Pencere Kitabesi

La kattemma inşa haziki el hicaziye anyet el mutebere

Hazal hayr el hac ahmed bin el ac Mustafa Hüseyin tatari hicri 1365

Bu hicazlığın yapılması hayırsever sahibi Hacı Ahmed bin Mustafa Hüseyin tatari eliyle tamamlanmıştır tarih 1365 M

Şekil: 4.158. Şabaniye Camii, Taçkapı, Süsleme Detayı

Taçkapının doğu ve batısında, birbirine simetrik olarak inşa edilmiş, üstte bitkisel taş süsleme şeritleri (Şekil: 4.159-160-161), üst ve yanlarda çift renkli taş işçiliği örnekleri yansıtan uzunlamasına dikdörtgen iki pencere dikkat çeker (Şekil: 4.162).

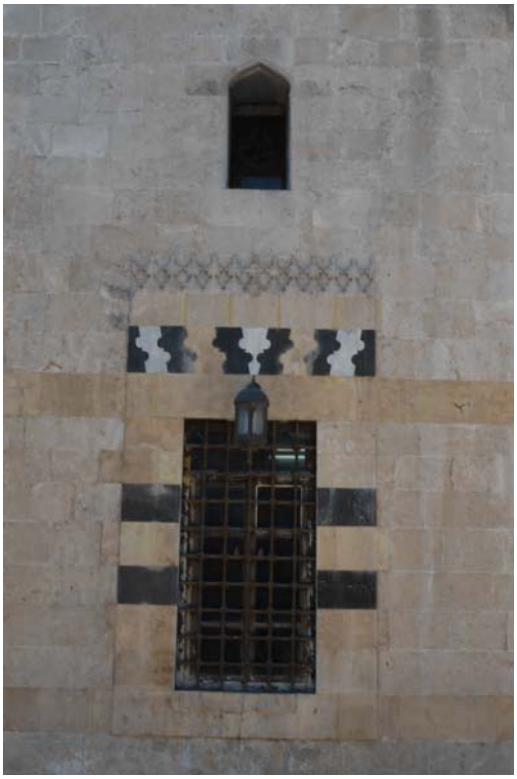
Şekil: 4.159. Şabaniye Camii, Taçkapı, Süsleme Detayı

Şekil: 4.160. Şabaniye Camii, Taçkapı Taş Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)

Şekil: 4.161. Şabaniye Camii, Kuzey Cephedeki Bitkisel Taş Süsleme

Şekil: 4.162. Şabaniye Camii, Kuzey Cephedeki Pencere

Şabaniye Camii'nde karşılaşılan, geometrik bezemelerle donatılmış ve benzerine Halep'te incelenen yapılarda karşılaşılmayan çörtenlere (Şekil: 4.163) Anadolu'da bulunan Kilis Tekke Camii (1552)[251] ve Kilis Kadı Camii'nde[252] rastlanır (Şekil: 4.164-165).

Şekil: 4.163. Şabaniye Camii, Çörtenlerden Bir Örnek

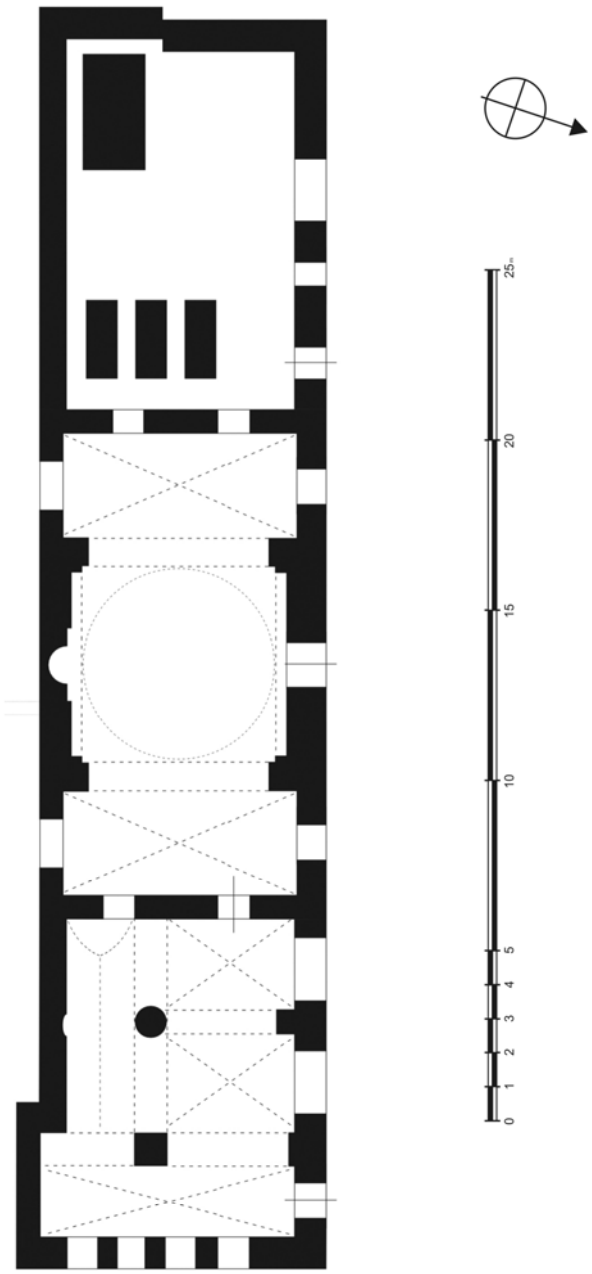
[251] DÜNDAR, 1999 a.g.e. (s. 9-70)
[252] DÜNDAR, 1999 a.g.e (s.119-142)

Şekil: 4.164. Kilis Tekke Camii, Çörten (Dündar 1999)

Şekil: 4.165. Kilis Kadı Camii, Çörten (Dündar 1999)

Şekil: 4.166. Şabaniye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Şabaniye Camii, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir ve son cemaat yeri bulunmamaktadır (Şekil: 4.166). Şabaniye Camii'nin harimi örtü sistemi açısından bakıldığında üç bölüme ayrılabilir. Mihrap ve minberin de yer aldığı harim merkezi kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş, pandantiflerle sağlanmış (Şekil: 4.167) ve kasnak kullanılmamıştır. Bu bölümün doğu ve batısında kalan bölümler ise çapraz tonoz ile örtülüdür (Şekil: 4.168).

Şekil: 4.167. Şabaniye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi

Şekil: 4.168. Şabaniye Camii, Batı Bölüm Örtü Sistemi

Harimin güney duvarında mihrap ve minberin duvara hâkimiyeti hissedilmektedir (Şekil: 4.169). Harimin güney duvarı ekseninde bulunan mihrap, sarı taş malzemeyle yapılmış ve sade bir yapıya sahiptir. Yarım daire bir plan yansıtan mihrabın üzeri sivri kemerlidir. Mihrabın doğu ve batısında birer pencere bulunur fakat bu pencereler bugün kapatılmış ve kullanılmamaktadır.

Mihrabın batısında bulunan minber ise ahşap malzemeyle yapılmış olup, aynalık ve kapı kenarlarında da beş kollu yıldızların etrafına yerleştirilmiş olan altıgenlerden oluşan geometrik bezemeler göze çarpar (Şekil: 4.169). Gerek malzemesi, gerekse kullanılan teknik göz önüne alındığında, minberin yenilenmiş olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır.

Şekil: 4.169. Şabaniye Camii, Güney Duvar, Mihrap ve Minber

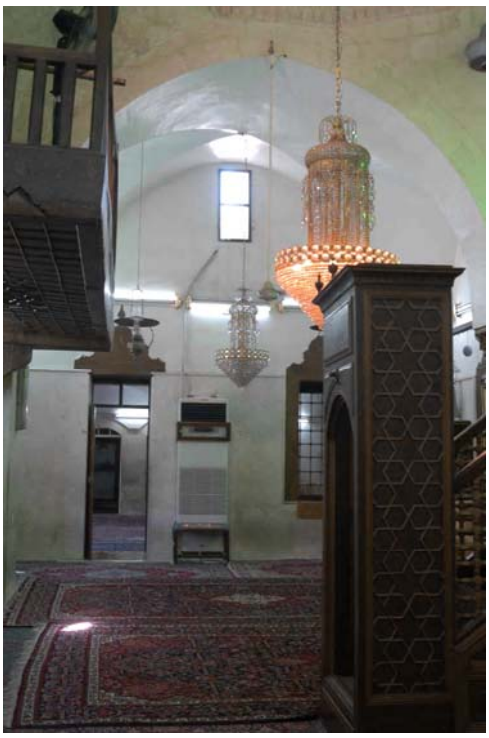
Şabaniye Camii'nin kuzey duvarında, yapıya giriş kapısı yer alır (Şekil: 4.170). Bu giriş kapısının doğu ve batısında birer pencere dikkat çeker. Aynı zamanda birçok Halep camisinde görüldüğü gibi, harimin kuzeyinde yer alan giriş kapısı üzerinde ahşap bir kadınlar mahfili bulunmaktadır (Şekil: 4.171).

Şekil: 4.170. Şabaniye Camii, Harim, Kuzeye Bakış ve Mahfil

Şekil: 4.171. Şabaniye Camii, Kadınlar Mahfili

Şekil: 4.172 Şabaniye Camii, Doğu Duvar

Şekil: 4.173. Şabaniye Camii, Batı Duvar

Yapının doğu duvarında bir kapı ve bir pencere bulunur (Şekil: 4.172). Bu kapıdan bir diğer ibadet mekânına geçilmektedir (Şekil: 4.174). Bir mescid olarak düzenlenen bu mekân da kareye yakın dikdörtgen planlıdır ve çapraz tonozla örtülüdür. Bu mekânın güney duvar ekseninde de bir mihrabiye bulunur (Şekil: 4.175). Güney duvar sağırdır. Batı duvar ise aynı zamanda asıl harimin doğu duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Doğu duvarda ise iki kapı, iki pencere göze çarpar. Bu kapılardan kuzeydoğuda olanı, kuzey-güney doğrultusunda uzunlamasına dikdörtgen planlı bir şadırvan bölümüne açılır. Bu bölüm sivri tonozla örtülüdür. Diğeri ise kareye yakın dikdörtgen planlı bir kapalı mekânın girişini sağlamaktadır. Burası bugün depo olarak kullanılır. Bu mekân da aynen şadırvan bölümünde olduğu gibi sivri tonoz ile örtülmüştür.

Şekil: 4.174. Şabaniye Camii'ne Doğudan Eklenen Harim Doğu Duvar

Şekil: 4.175. Şabaniye Camii'ne Doğudan Eklenen Harimin Mihrabı

Harimin batı duvarında iki pencere bulunur (Şekil: 4.173). Bu pencereler dikdörtgen biçimlidir ve aynı zamanda hemen bu duvara bitişik olarak inşa edilmiş olan türbe odasına bakar (Şekil: 4.176). Bu türbe odasında dört sanduka bulunur. Bu mekânın girişi, kuzey duvarda bulunan, basık kemerli alçak bir kapı ile sağlanmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olan bu türbe bölümünün güney-batı köşesinde camekân içine alınmış bir sanduka bulunur. Diğer üç sanduka ise bu mekânın güney-batısına yerleştirilmiştir.

Şekil: 4.176. Şabaniye Camii, Türbe Odası, Batıdan Doğuya

Şabaniye Camiinde malzeme tamamen düzgün kesmetaştır. Sadece minber ve kuzey duvardaki giriş kapısı üzerinde bulunan kadınlar mahfilinin tamamında ahşap malzeme kullanımı görülür.

Şabaniye Camii, genel hali ile sade bir yapıdır fakat taçkapı ve yanındaki pencereler, minber, harime doğu duvardan eklenmiş olan ikinci harimin mihrabı gibi elemanlarda yer alan taş ve ahşap süslemeler dikkat çeker.

4.10. ÇELEBİ CAMİİ

Şehrin güneybatısında ve Behramiye Camii'nin batısından şehrin güneyine doğru inen yol üzerinde, Jallum Kubra Mahalesinde yer alan bir yapıdır. Yapının inşa tarihi ile ilgili özgün kitabe bulunmamaktadır. Suriye makamlarınca yapının girişine konulan tanıtım kitabesinden Çelebi Camii'nin, 1141 hicri / 1728 miladi tarihinde, Tahazade ismiyle ün salmış Mustafa oğlu Ömer Bey tarafından, Osmanlı Sultanı III.Ahmed döneminde inşa edilmiş olduğu öğrenilir.

Konumu gereği sadece kuzey ve doğu cepheleri görülebilen Çelebi Camii'nin kuzey cephesi, kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir ve sade bir görünüme sahiptir (Şekil: 4.177). Camiye giriş kapısı basık yuvarlak kemerli ve sade bir form yansıtır. Kapı üzerinde yapıyı tanıtıcı bir kitabe bulunur (Şekil: 4.178). Bu cephede ayrıca yuvarlak kemerli üç pencere dikkat çeker.

Şekil: 4.177. Çelebi Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.178. Çelebi Camii Kitabe

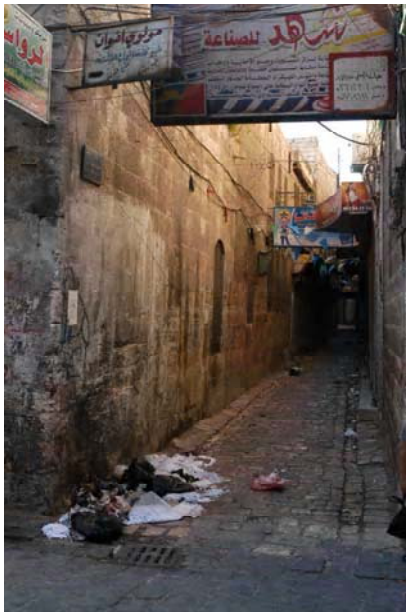
Bismillahirrahmanirrahim

Mescid

El Taha Çelebi

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

El-Taha Çelebi Mescidi

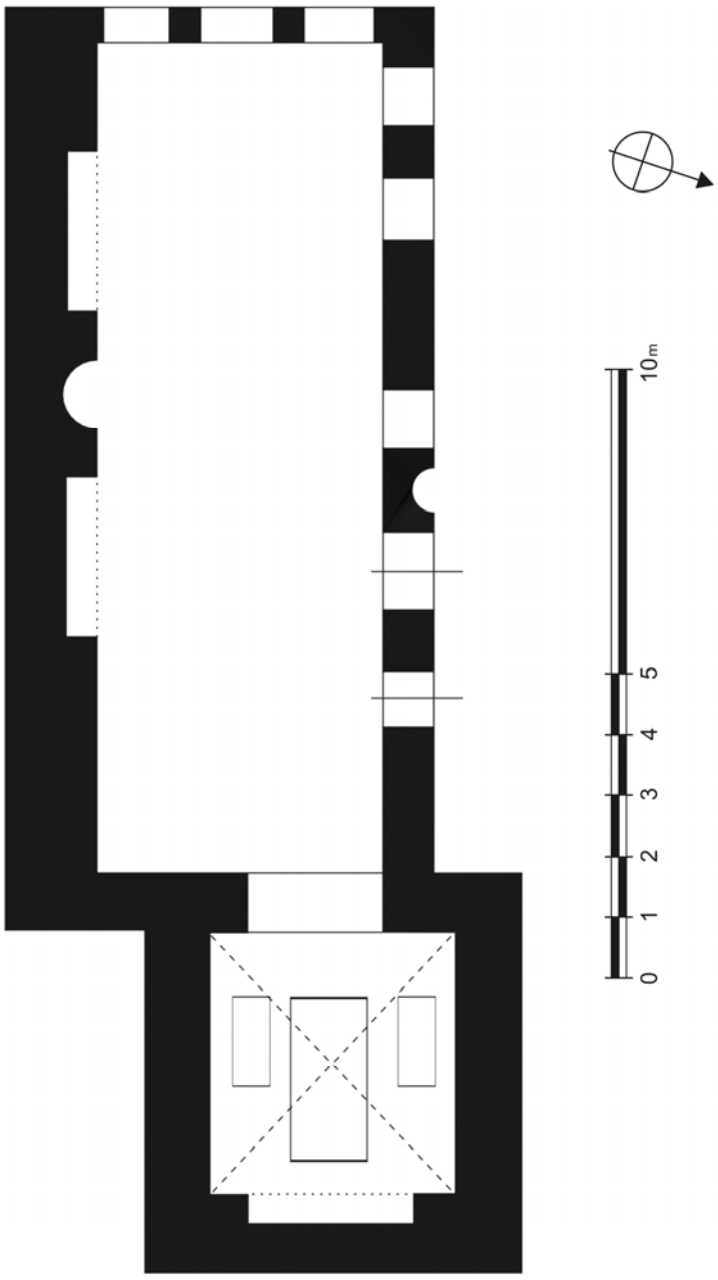
Şekil: 4.179. Çelebi Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm

Caminin dışardan görülebilen diğer cephesi olan doğu cephede ise sadece iki yuvarlak kemerli pencere göze çarpmaktadır (Şekil: 4.179).

Yapıya girişte kareye yakın dikdörtgen planlı ve içerisinde bir hazire de bulunan, küçük bir avlu ile karşılaşılır. Harimin dışında da namaz kılınabilmesini sağlamak için yapının giriş kapısının hemen batısına bir mihrabiye konulmuştur ve kuzey duvar bir son cemaat yeri gibi kullanılmaktadır (Şekil: 4.180). Bu bölümün örtü sistemi yoktur.

Şekil: 4.180. Çelebi Camii, Kuzey Duvarda Yer Alan Mihrabiye ve Avludaki Mezarlardan Birkaçı

Şekil: 4.181. Çelebi Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Çelebi Camii harimi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.181). Kuzey duvarda merkezin doğusuna alınmış iki basık yuvarlak kemerli giriş kapısı yer alır. Yine bu cephenin batı bölümünde de üç pencere ile karşılaşılır.

Çelebi Camii'nin örtü sistemi düz dam şeklindedir. Muhtemelen üst örtü sistemi yenilenmiş olmalıdır (Şekil: 4.182).

Şekil: 4.182. Çelebi Camii, Örtü Sistemi

Caminin güney duvarı sağır olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.183). Eksenden batıya doğru alınmış olan mihrap, bu duvarın en dikkat çekici elemanıdır. Sarı taştan inşa edilmiş olan mihrap sade bir form yansıtmaktadır. Yarım yuvarlak mihrap nişi, mukarnassız bir sivri kemerle sonlanır (Şekil: 4.184). Mihrabın doğu ve batısında, sivri kemerle örtülü birer niş yer alır. Bu duvarda da kuzey duvarda olduğu gibi herhangi bir taş, ahşap, çini ve diğer herhangi bir süsleme elemanı bulunmamaktadır.

Şekil: 4.183. Çelebi Camii, Güney Duvar Genel Görünüm

Şekil: 4.184. Çelebi Camii, Mihrap

Şekil: 4.185. Çelebi Camii, Harim, Kuzeybatıya Bakış

Şekil: 4.186. Çelebi Camii, Batı Duvar Genel Görünüm

Çelebi Camii'nin batı duvarı tamamen pencerelerden oluşur. Harimin bu bölümünde, alt sıradakilerin boyutu üsttekilerden daha büyük olmak kaydı ile alt ve üst sırada üçer olmak üzere toplam altı pencere yer alır (Şekil: 4.186).

Yapının doğu duvarı ise batı duvar gibi bir diğer kısa kenardır. Bu duvar, aynı zamanda yapının banisi olan Hacı Çelebi Bey ve oğullarının mezarlarının da bulunduğu türbe odasına geçişi sağlamaktadır. Bu cephede herhangi başka bir mimari uygulamaya rastlanmaz (Şekil: 4.187).

Çelebi Camii'nin doğu duvarının kuzeyine açılmış olan kapı ile girişi sağlanan türbe odası kareye yakın dikdörtgen planlı ve çapraz tonoz ile örtülüdür. Buranın merkezinde Hacı Ömer Çelebi ve her iki yanında birer oğlunun sandukaları yer almaktadır (Şekil: 4.188).

Şekil: 4.187. Çelebi Camii, Doğu Duvar Genel Görünüm

Şekil: 4.188. Çelebi Camii, Türbe Odası, Doğuya Bakış

Çelebi Camii'nde malzeme kesmetaştır. Harimin taş kaplama malzemesi yenilenmiş ve üst kısımlar da badana yapılmış olduğundan özgün yapısı kaybolmuştur. Birkaç Halep camiinde karşımıza çıkan sarı taş malzemeli mihrap, özgün formunu muhafaza etmektedir. Süsleme unsuru olarak herhangi bir malzemeye rastlanmamıştır.

4.11. MUVALLAK CAMİİ

Şehrin kuzey doğusunda, Şemsetiye Mahallesinde yer alan Muvallak Camii, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Yapı, sadece doğusundan diğer yapılara bağlı, üç yönden bağımsız olarak inşa edilmiştir. Kaynaklarda adı geçen bir yapı değildir. Kitabesine göre 1136 hicri, 1723 miladi tarihte inşa edilmiştir.

Şekil: 4.189. Muvallak Camii Kuzey Cephe Genel Görünüm

Muvallak Camii'nin inşa malzemesi düzgün kesmetaştır fakat üst sıralara doğru kabayonu taş kullanımı söz konusudur (Şekil: 4.189). Kuzey cephenin merkezinde yapıya girişi sağlayan, üzeri kitabeli, beyaz badana ile boyanmış ve yuvarlak kemerli sade bir kapı yer alır (Şekil: 4.190). Giriş kapısı üzerinde dört satırlık bir kitabe vardır (Şekil: 4.191). Bu kapının batısında yuvarlak kemerli ve demir şebekeli bir pencere bulunur.

Yapının iki kısa kenarından biri olan batı cephe, birbiriyle aynı yuvarlak kemerli iki pencereden oluşur. Güney cephede ise birbirine simetrik olmak üzere iki pencere yer alır. Doğu cephe ise yukarıda da belirtildiği gibi sokak sırasındaki diğer yapılara bağlı konumdadır.

Muvallak Camii'nin dış cephelerinde görünen kubbe, minare ve süsleme elemanı bulunmamaktadır.

Şekil: 4.190. Muvallak Camii, Giriş Kapısı

Şekil: 4.191. Muvallak Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Bi-hal-i Şeyhü'l-İslam Feyzullah *İnne Osmane Kutb-u afak el-maâlî*

Ziya fi el-ahir-i leys-e bil-mütenayi *Kayd-ı beni mesciden enval-ı sevabe*

Feye Beşir-i tecil an- eşbah *Şa ve erkane bi-tarihi beyt*

Mena billah nas-ı kavlallah *İneme yağmur el-mesecide men a*

Sene 1136

4.12. OSMANİYE CAMİİ

Bab el-Nasr Mahallesinde bulunan Osmaniye Camii, Halep Valisi Osman Paşa tarafından 1147 hicri / 1730 miladi tarihte inşa edilmiştir (Şekil: 4.192).[253] Osman Paşa, Halep'te doğmuş, büyümüş ve burada 1160 hicri / 1747 miladi tarihinde vefat etmiştir. Osman Paşa'nın babası da Halep valiliği görevinde bulunmuştur.

İnceleme konusu olan Osmaniye Camii, inşa edilmiş olduğu külliyenin diğer elemanlarıyla kıyaslandığında, Hüsreviye Camii'nde olduğu gibi diğer yapılara gerek konumu ve gerek ise ölçüleriyle hâkim bir görüntü yansıtmaktadır.

Şekil: 4.192. Osmaniye Camii, Kaleden Batı Cephe Genel Görünüm
(Çiğdem KAFESÇİOĞLU)

[253] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.534)

Dış cephelere bakıldığında doğu cephe, avluya girişi sağlayan sade bir kapıya sahiptir ve güneye doğru altı sivri kemerli penceresi bulunur. Bu pencerelerden yapının güney cephesinin bir hazire şeklinde kullanılmış olduğu görülmektedir.

Güney cephede on altı dikdörtgen planlı ve aynı ölçüde pencere yer alır. Güney batı köşede kubbeli bir yapı yer alır ki, bu bir çeşmedir. Bu çeşmenin güney ve batı yönlere cephesi vardır.

Osmaniye Camiinin batı cephesi düz duvarla çevrilidir. Bu cephe sadece batı revaktan avluya girişi sağlayan sivri kemerli, beden duvarından dışarı taşkın ve yüksek tutulmuş bir giriş kapısını bünyesinde barındırmaktadır.

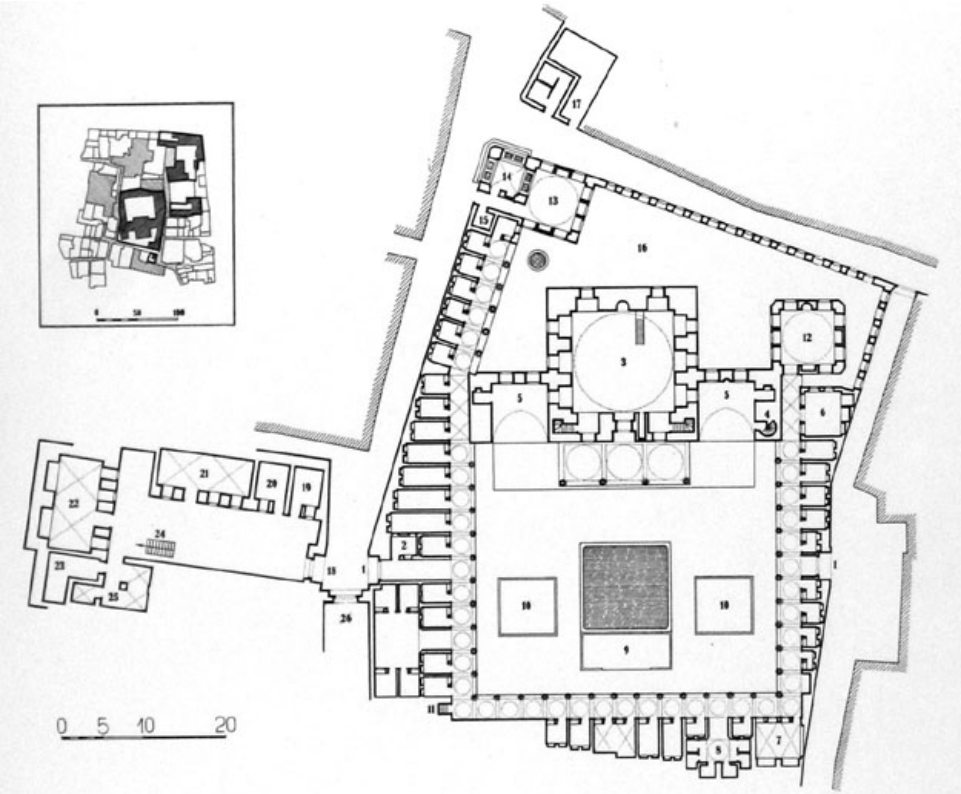
Şekil: 4.193. Osmaniye Camii, Doğu Cephe

Şekil: 4.194. Osmaniye Camii, Güney Cephe

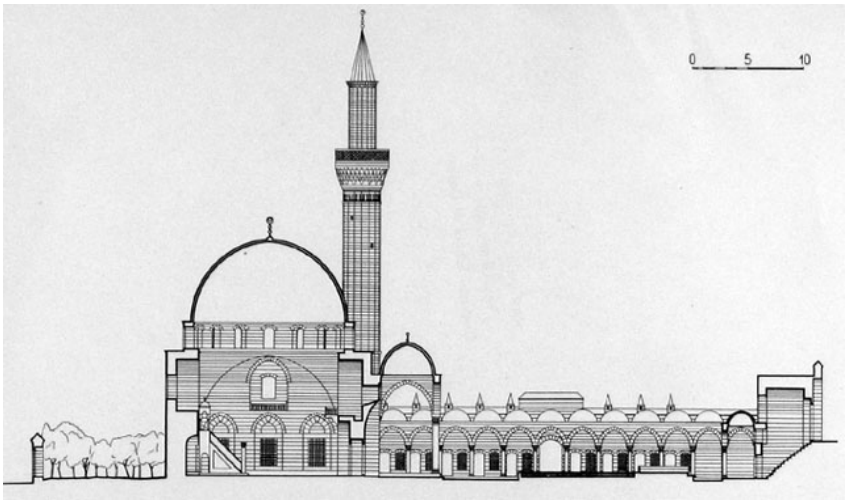
Caminin kareye yakın dikdörtgen planlı avlusunun ortasında bir bahçe düzenlemesi bulunur. Avlu, doğu-batı ve kuzeyden sütun destekli ve sivri kemerli revaklarla çevrilmiştir (Şekil: 4.197-198).

Külliyede, 18.yüzyılda dini eğitim veren bir okul olduğu bilinen medrese yer alır. Medresenin bir parçası olan ve avlunun doğu ve batısına yerleştirilmiş toplam kırk iki oda bulunur. Bu odalar hocalar, öğrenciler ve kütüphane için tahsis edilmiştir. Ayrıca bu medresede dershane, mescid ve iki geniş eyvan mevcuttur. İlgili medresenin kuzey kısmı, 20.yüzyılın ortalarında, cadde genişletme çalışmaları sırasında yok edilmiştir.

LA MEDRESSÉ D'OSMAN-PACHA : plan (d'après un relevé de Kh. Moaz)
1, Porte d'entrée. — 2, logement du portier. — 3, grande-mosquée. — 4, minaret. — 5, iwan. — 6, bibliothèque. — 7, cuisine. — 8, w. c. — 9, estrade de pierre, surélevée, pour la prière. — 10, parterre de fleurs. — 11, escalier des terrasses. — 12, salle de cours. — 13, école coranique. — 14, fontaine publique. — 15, service de l'école coranique et de la fontaine. — 16, jardin d'orangers et de citronniers. — 17, latrines publiques. — 18, entrée de la cantine. — 19-20, logement du personnel. — 21, magasin-cellier. — 22, cuisine. — 23, fontaine. — 24, escalier de la cave. — 25, four à pain. — 26, entrée de l'hôtel du fondateur.
Dans le carton : l'édifice dans le quartier avoisinant.

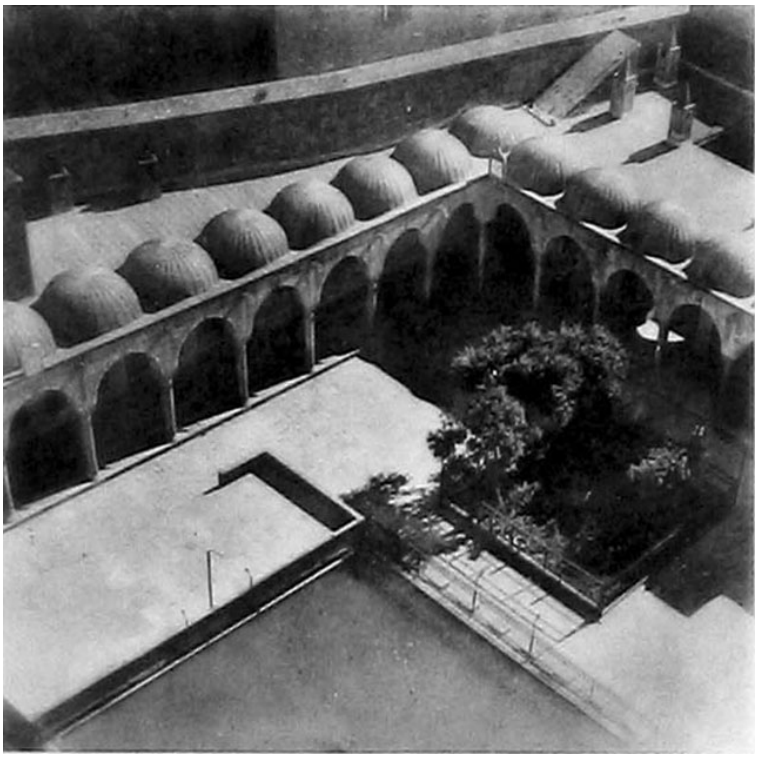
Şekil: 4.195. Osmaniye Külliyesi Planı (SAUVAGET 1947)

Şekil: 4.196. Osmaniye Camii, Kuzey Güney Doğrultusunda Kesit (SAUVAGET'ten)

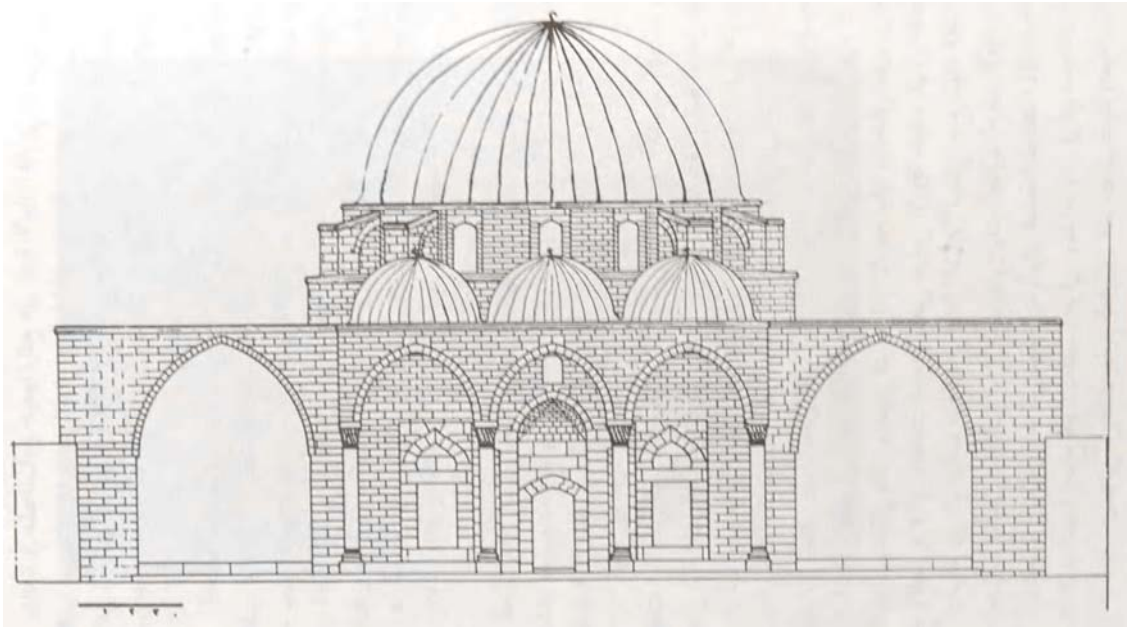
Şekil: 4.197. Osmaniye Camii Avlusu, Kuzey Revak

Şekil: 4.198. Osmaniye Camii, Minaresinden Avlu Görünümü (SOUVAGET'ten)

Şekil: 4.199. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri

Şekil: 4.200. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri Çizimi
(N.OTHMAN 1992)

Osmaniye Camii'ne girişte dört sütun tarafından desteklenen üç kubbe ile örtülü bir son cemaat yeri ile karşılaşılmaktadır (Şekil: 4.199-200-201-202). Son cemaat yerinin güney duvarında simetrik bir uygulama görülür. Merkezde, aynı zamanda harime girişi sağlayan basık yuvarlak kemerli ve bütünü sivri kemerle sonlanan bir taçkapı, taçkapının doğu ve batısında üzerleri sivri kemerli taş panolarla hareketlendirilmiş birer pencere yer alır. Son cemaat yerinin doğu ve batısında sivri kemerli girişleri olan ve sivri tonozlarla örtülü iki tabhane mekânı dikkat çeker.

Şekil: 4.201. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri ve Örtü Sistemi

Son cemaat yerinin doğu ve batısında yer alan sivri kemerli tabhane mekânları, sonradan büyük boyutlu pencerelerle kapatılmıştır. Buralarda da ibadet edilmektedir. Her birinde birer küçük mihrabiye bulunmaktadır. Mihrabiyelerin her iki yanlarında alt sırada iki, üst seviyede de basık yuvarlak kemerli birer pencere vardır. Harimden bu eyvanlara geçiş

yoktur. Her birinin kuzey cephelerine birer kapı yapılmış ve girişler buradan sağlanmaktadır.

Şekil: 4.202. Osmaniye Camii, Son Cemaat Yeri Sütun Başlıklarından Bir Örnek

Taçkapı ise Halep'teki klasik Osmanlı dönemi büyük camileri ile kıyaslandığında sade bir görünüm yansıtmaktadır (Şekil: 4.203). Sarı taş ile örülmüş olan taçkapıda, kapı üzerindeki iki satırlık bir kitabe yer alır (Şekil: 4.204). Bunun dışında burada herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmaz.

Şekil: 4.203. Osmaniye Camii, Taçkapısı ve Son Cemaat Yeri Pencere Detayı

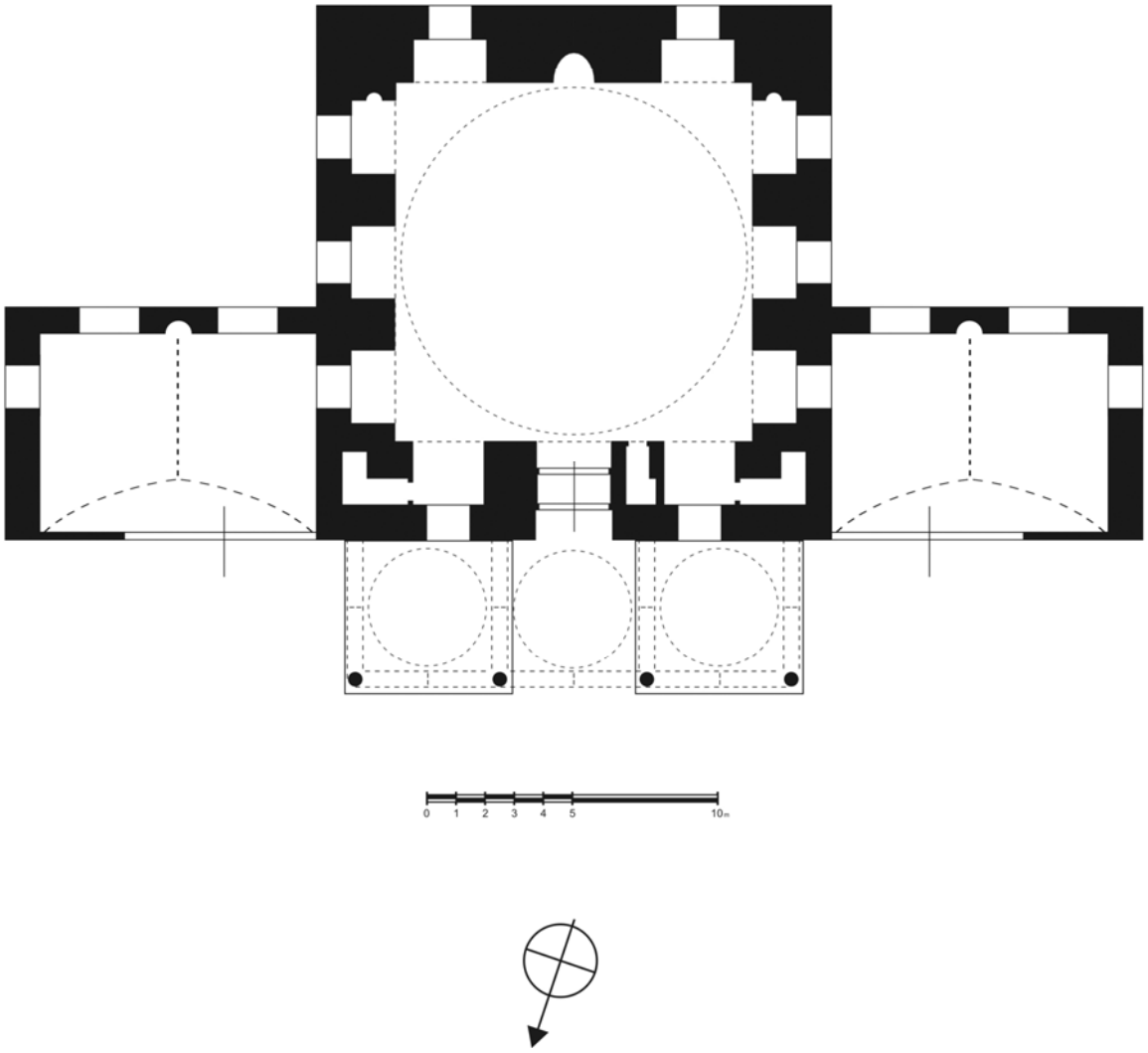
Şekil: 4.204. Osmaniye Camii, Taçkapı Kitabesi

Allah'ın mescidlerini ancak Alah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.[254] ***sene isneyn ve arbayn ve maate ve elif***

sene hicri 1142- miladi 1730

Osmaniye Camii harimi, kare planlıdır ve yapıya simetrik bir uygulama hâkimdir (Şekil: 4.205). Yapının örtü sistemi kubbe olup, çapı 14m.dir.[255] Örtü için kullanılan tek kubbe tüm harimi örter. Kubbeye geçişte pandantifler kullanılmıştır (Şekil: 4.206). Kubbe geçişi, kubbe kasnağı ve içinde herhangi bir süsleme elemanı yer almazken, kubbe kasnağında basık yuvarlak kemerli on altı pencere uygulaması görülür

[254] Tevbe Suresi 18.ayet (Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali)
[255] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.535)

Şekil: 4.205. Osmaniye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Şekil: 4.206. Osmaniye Camii, Geçiş Sistemi

Güney duvarın merkezinde mihrap ve minber, bunların doğu ve batısında sivri kemerli derin nişler içerisine yerleştirilmiş olan birer pencere yer alır (Şekil: 4.207). Güney ve kuzeyde iki, doğu ve batıda üçer olmak üzere toplam on pencere ile aydınlatılmaktadır.

Osmaniye Camii mihrabı sarı taştan yapılmıştır ve sade bir yapıya sahiptir (Şekil: 4.208). Mihrap nişi içbükey yarım yuvarlak formlu ve sivri kemerlidir. Mihrap nişinin her iki yanında birer sütunce kullanımı görülür. Mihrap üzerinde tek satırlık bir kitabe bulunmaktadır (Şekil: 4.209).

Şekil: 4.207. Osmaniye Camii, Güney Duvar, Genel Görünüm

Şekil: 4.208. Osmaniye Camii, Mihrap ve Minber

Şekil: 4.209. Osmaniye Camii, Mihrap Kitabesi

(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi seni, memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü mescid-i haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.[256]

Caminin minberi de mihrabın batısına yerleştirilmiştir ve inşa malzemesinin mihrap ile aynı oluşu dikkat çekicidir (Şekil: 4.208). Minberde herhangi bir bitkisel ya da geometrik süsleme yer almaz. Minber kapısında tek satırlık bir kitabe bulunmaktadır (Şekil: 4.210).

Şekil: 4.210. Osmaniye Camii, Minber Kitabesi

Bismillahirrahmanirrahim ve bihi nestain

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla, ona sığınırız

[256] Bakara Suresi 144.ayet (Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali)

Osmaniye Camii'nin kuzey duvarında, güney duvarda da dikkat çeken simetrik düzenleme görülmektedir (Şekil: 4.211). Duvarın merkezinde sivri kemerli derin niş içerisine yerleştirilmiş olan basık yuvarlak kemerli bir giriş kapısı ve bu kapının doğu ve batısında aynı uygulama ile yerleştirilen iki pencere bu cepheyi oluşturan elemanlardır. Ayrıca giriş kapısının hemen üzerinde, sivri kemerli bir niş içerisine yerleştirilmiş, ahşap korkuluklu ve beden duvarından dışarı çıkıntı yapan bir kadınlar mahfili de bu cephede yer alır (Şekil: 4.212).

Şekil: 4.211. Osmaniye Camii, Kuzey Duvar

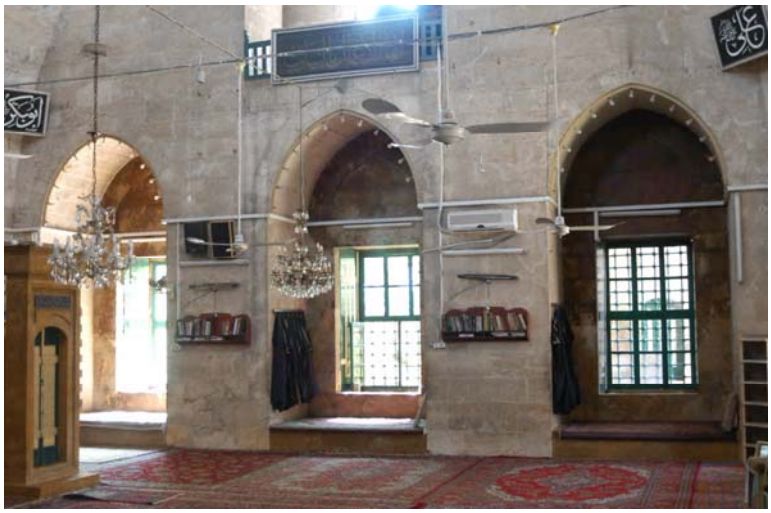

Şekil: 4.212. Osmaniye Camii, Kadınlar Mahfili

Şekil: 4.213. Osmaniye Camii, Doğu Duvar

Yapının doğu ve batı duvarları birbirleriyle aynı düzenlemeyi yansıtmaktadır. Her iki duvarda da sivri kemerli nişler içerisine ve birbirleriyle eşit mesafeyle yerleştirilmiş olan üçer pencere uygulaması görülür. Bu pencerelerin yer aldığı nişlerden güneydeki ikisinin yine güney duvarına birer mihrabiye yerleştirilmiştir. Yine bu iki duvarın eksenindeki pencere uygulamasının hemen üzerinde, kuzey duvardaki kadınlar mahfili benzeri uygulamanın tekrarlanmış olduğu görülür (Şekil: 4.213-214).

Şekil: 4.214. Osmaniye Camii, Batı Duvar

Osmaniye Camii hariminin batısındaki dershane odasının kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş olan minare, Halep'te inşa edilmiş en uzun minare olarak tarihe geçmiştir. Bu minare aynen camide olduğu gibi klasik Osmanlı üslubuyla inşa edilmiştir ve pabuçtan üçgen kuşakla gövdeye geçilmektedir. Kaidenin hemen üzerinde başlayan bilezik tüm gövdeyi dolanır. On altıgen gövde şerefe altında bir diğer bilezikle hareketlendirilmiş ve bitkisel taş süsleme şeridiyle çevrelenmiştir. Şerefeden sonra daralan gövde, saçak ve ardından gelen köşeli bir külâhla son bulur (Şekil: 4.215).

Şekil: 4.215. Osmaniye Camii, Minaresine Kuzeyden Bakış

4.13. EL-FARRA CAMİİ

Şehrin kuzeyinde yer alan Elmacı Mahallesinde bulunmaktadır. Yapının, içinde bulunduğu sokaktaki konumu itibariyle sadece batı cephesi dışarıdan görülebilmektedir (Şekil: 4.216). Yapının özgün kitabesi bulunmamaktadır. Suriye makamlarınca giriş kapısı yanına konulmuş olan tanıtım kitabesine göre hicri onuncu, miladi on altıncı yüzyılda inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir. Düzgün kesme taş malzemeyle kaplanmış olan batı cephede bulunan giriş kapısı, eksenden kuzeye doğru kayıktır ve sade bir görünüm yansıtmaktadır (Şekil: 4.217). Bu cephenin tamamında olduğu gibi giriş kapısında da herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Aynı cephede, biri girişin kuzeyinde, diğer dördü güneyinde olmak üzere toplam beş basık yuvarlak kemerli pencere göze çarpar. Bu pencereler ahşap şebekeli ve boyut olarak da birbirlerinin aynı özellikleri yansıtmaktadırlar.

Şekil: 4.216. El-Farra Camii, Batı Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.217. El-Farra Camii, Batı Cephe Giriş Kapısı

Giriş kapısının hemen üzerinde, yarım daire şeklinde dışarı çıkıntı yapmış, baldaken formlu ve küçük boyutlu bir minaresi bulunmaktadır (Şekil: 4.218).[257]

Şekil: 4.218. El-Farra Camii, Minare

[257] Elde edilen kaynaklarda ismi geçmeyen bu yapı, Halep'teki çalışmalar sırasında tespit edilmiş, fotoğraflanmış fakat içerisine girilememiştir

4.14. HACI MUSA CAMİİ (CAMİ EL-HAYR)

Şevket Ali Mahallesinde bulunan Hacı Musa Camii, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır ve Vezir Han'ın kuzeybatısında bulunmaktadır (Şekil: 4.219). Bu yapı 1176 hicri / 1763 miladi tarihinde Musa bin Hacı Hasan Ağa tarafından inşa ettirilmiştir.

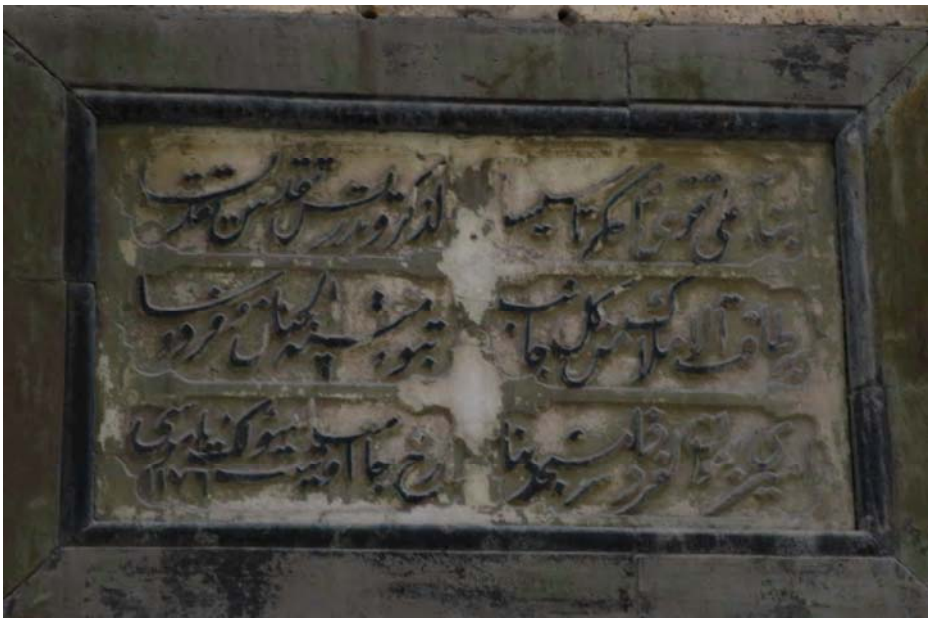
Avluya giriş, avlunun batı cephesinde yer alan, basık yuvarlak kemerli bir kapı ile sağlanmaktadır (Şekil: 4.220). Bu giriş kapısında üç satırdan oluşan bir kitabe bulunur (Şekil: 4.221).

Şekil: 4.219. Hacı Musa Camii, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'dan)

Şekil: 4.220. Hacı Musa Camii, Genel Görünüm ve Avluya Giriş Kapısı

Şekil: 4.221. Hacı Musa Camii Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

La Zikri ve Tedrisi Takdisi Takaddise	*Binayı Ali Takvi ve Ahkâmı Tesise*
Tebu Minte el-Cenabı ve Firdevse	*Bi-Taftül Emlak min Külli Cenab*
Ruhu Camii Evtite	*Emiri Bevvan Lefri Defa*
Sui Leke Ya Musa 1176	*Mescid-i Bina*

Avlu ise kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Avlunun batısı iki katlı olarak düzenlenmiştir. Bugün burası sonradan şadırvana çevrilmiştir (Şekil: 4.222). Avlunun doğusu ise tek katlıdır ve burada bir kapı, basık yuvarlak kemerli ve büyüklükleri aynı olan beş pencere ve bir niş görülür. Avlunun kuzeyinde durum farklıdır. Bu cephenin iki ucunda sivri kemerli birer kapı, bu kapıların arasında iki adet yine sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Avlunun kuzey kısmı sonradan daha fazla cemaate hizmet verebilmek için ibadete açılmıştır.

Şekil: 4.222. Hacı Musa Camii, Avlu Kuzey Batı Cephe

Hacı Musa Camii'nin son cemaat yeri, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Üç sütun ve iki kısa kenardan duvarların desteklediği dört sivri kemerden oluşur. Kemer açıklıkları sonradan camekânlarla kapatılmıştır (Şekil: 4.223). Son cemaat yeri, üsten

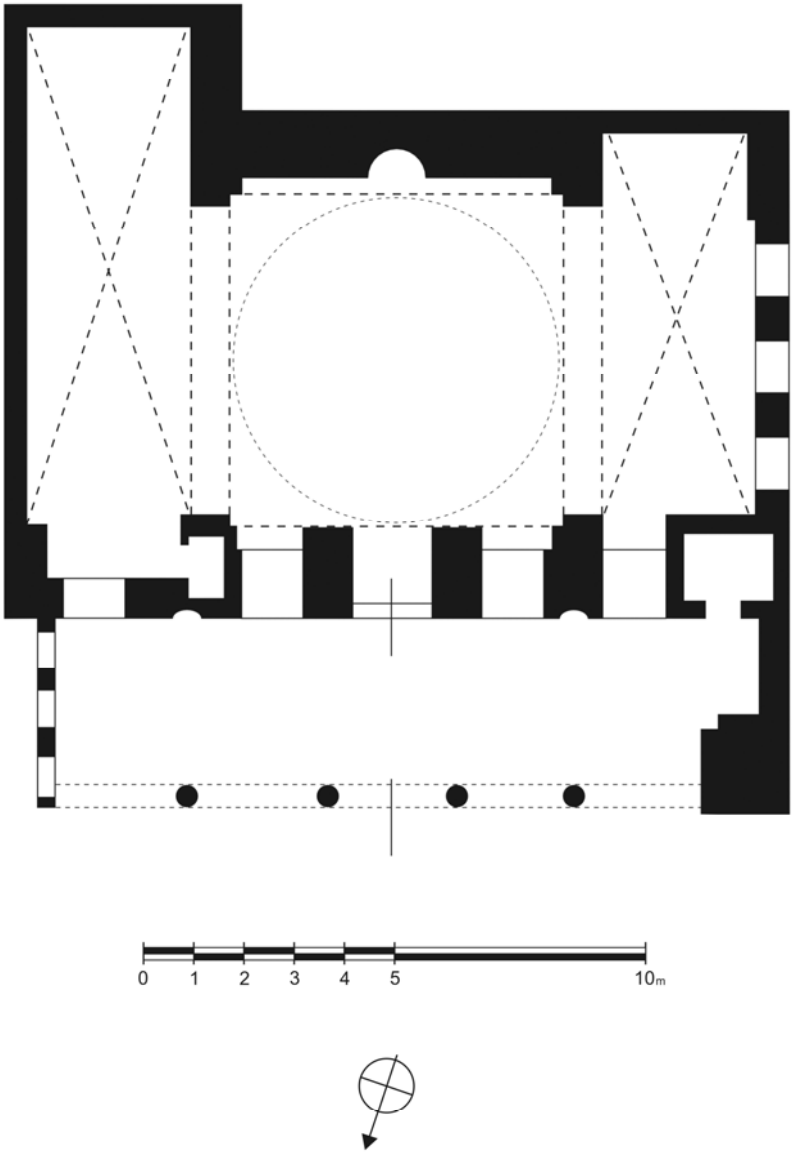
kaplamalı ahşap tavanla örtülmüştür (Şekil: 4.224). Son cemaat yerinin güney duvarında ve aynı zamanda harime de girişi sağlayan kapının doğu ve batısında birer mihrabiye yer alır.

Şekil: 4.223. Hacı Musa Camii, Son Cemaat Yeri

Şekil: 4.224. Hacı Musa Camii, Son Cemaat Yeri, Batıdan Doğuya ve Doğudan Batıya

Şekil: 4.225. Hacı Musa Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen planlı olan harim üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm kare planlı ve mihrap önü kubbeli kısımdır. Orta bölümün doğu ve batısında, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı iki bölüm daha yer alır. Doğu ve batıda kalan yan bölümler çapraz tonoz ile örtülüdür. Plandaki bu farklılığa karşın harim, bölüntüsüz bir görünüm yansıtmaktadır (Şekil: 4.225).

Hacı Musa Camii'nin orta bölümü kubbe ile örtülüdür Kubbeye geçişlerde pandantif kullanılmıştır. Kubbe kasnağı on altıgendir ve her kenarında birer olmak üzere on altı penceresi bulunmaktadır (Şekil: 4.226-227).

Şekil: 4.226. Hacı Musa Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi

Şekil: 4.227. Hacı Musa Camii, Kubbe

Kubbe ile örtülü olan bölümün doğu ve batısında kalan diğer bölümlerde ise örtü olarak çapraz tonoz kullanılmıştır (Şekil: 4.228).

Şekil: 4.228. Hacı Musa Camii, Harim Batı kısım Örtü Sistemi

Harimin güney ekseninde mihrap ve mihrabın hemen batısında bir minber yer alır (Şekil: 4.229). Hacı Musa Cami'nin mihrabı sade bir yapıya sahiptir. Yarım daire şeklinde düzenlenmiş olan mihrap nişini, sivri kemerli ve mukarnassız bir kavsara örtmektedir. Mihrap tamamen sarı renkli taş malzemeyle örülmüştür. Mihrabın hemen batısında yer alan minber ise ahşap malzemeyle meydana getirilmiştir. Aynalıkları, on kollu yıldız motiflerinin iç içe geçmesinden oluşmuştur (Şekil: 4.230).

Şekil: 4.229. Hacı Musa Camii, Güney Duvar, Genel Görünüm

Şekil: 4.230. Hacı Musa Camii, Mihrap ve Minber

Harimin kuzey duvarı, merkezde giriş kapısı ve her iki yanında, dikdörtgen birer pencereyi bünyesinde barındırmaktadır (Şekil: 4.231). Aynı zamanda bu kapı ve iki pencere birleşiminin üzerinde kesintisiz olarak devam eden bir kadınlar mahfili bulunur. Yapının doğu duvarı sağırdır (Şekil: 4.231). Batı duvarda aynı büyüklükte üç pencere yer alır (Şekil: 4.232).

Şekil: 4.231. Hacı Musa Camii, Kuzey Duvar

Şekil: 4.232. Hacı Musa Camii, Doğu Duvar

Şekil: 4.233. Hacı Musa Camii, Batı Duvar

Minare ise yapıya, son cemaat yerinin batı köşesi ile avlunun batı cephesinden eklenmiştir. Genel karakteristiği tipik Osmanlı dönemi özelliklerini yansıtır. Minare gövdesi çokgen

planlıdır. Kaidenin biraz üzerinde ve hemen şerefe altında birer bilezik bulunur. Mukarnaslı bir şerefenin ardından daralan gövde, yine çokgen planlı bir külâhla sonlanmaktadır (Şekil: 4.234).

Hacı Musa Camii'nde yapı malzemesi tamamen kesme taştır. Sadece minberde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Şekil: 4.234. Hacı Musa Camii, Minare

4.15. İSMAİLİYE CAMİİ

Şekil: 4.235. İsmailiye Camii, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'dan)

Halep Kalesinin kuzeyinde, Şahin Bey Mahallesinde bulunan İsmailiye Camii, yol üzerinde ve diğer yapılarla aynı hizada inşa edilmiş olduğu için sadece kuzey ve güney cepheleri görülebilmektedir. Yapının özgün kitabesinde sadece İsmailiye Camii'nin 1255 hicri / 1840 miladi tarihte inşa edilmiş olduğu öğrenilmektedir. Suriye makamlarınca yapının girişine yerleştirilmiş olan tanıtım kitabesinde, bu eserin, Sultan I. Abdülmecid döneminde, Halep Valisi İsmail Bey İbn-i Muhammed Antarmalı tarafından inşa ettirilmiş olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.

Caminin güney cephesi Halep Kalesinin kuzey cephesine bakmaktadır (Şekil: 4.236). Güney cephede malzeme düzgün kesme taştır. Beden duvarının hemen ortalarında birbirine simetrik iki yuvarlak kemerli ve uzunlamasına dikdörtgen pencere yer almaktadır. Ayrıca bu cepheden sekizgen kasnaklı ve kasnağın her cephesinde birer yuvarlak kemerli penceresi bulunan mihrap önü kubbesi dikkat çeker.

Şekil: 4.236. İsmailiye Camii, Güney Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.237. İsmailiye Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.238. İsmailiye Camii, Kuzey Cephe Taçkapı

Sokağın arka yüzüne bakan kuzey cephede, güney cephede görülen düzgün kesme taşlı ve iyi işçilikli cephe anlayışı görülememektedir (Şekil: 4.237). Bu cephede malzeme kabayonu kesme taştır. Aynı zamanda yapıya giriş kapısı da bu cephenin ekseninde bulunmaktadır. Giriş kapısı zeminden biraz yukarıda bulunduğu için sekiz basamaklı bir merdiven ile çıkılır. Giriş, yuvarlak kemerli, sade bir yapıya sahiptir ve çift kanatlı demir malzemeden yapılmış bir kapıdan meydana gelmiştir. Bu kapı İsmailiye Camii'nin avlusuna giriş kapısıdır (Şekil: 4.238).

Kapı üzerinde dört satır ve sekiz bölümden oluşan, dikdörtgen biçimli bir kitabe bulunur (Şekil: 4.239). Bu cephede de bugün oluklu sac levhalarla kapatılmış bir kapı ve üç pencere daha yer alır.

Şekil: 4.239. İsmailiye Camii, Avluya Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Kam el-sıdk-ı cevamî *Camî lil-camî*

Kâmil el-evsaf-ı bedi *Şela şehremin*

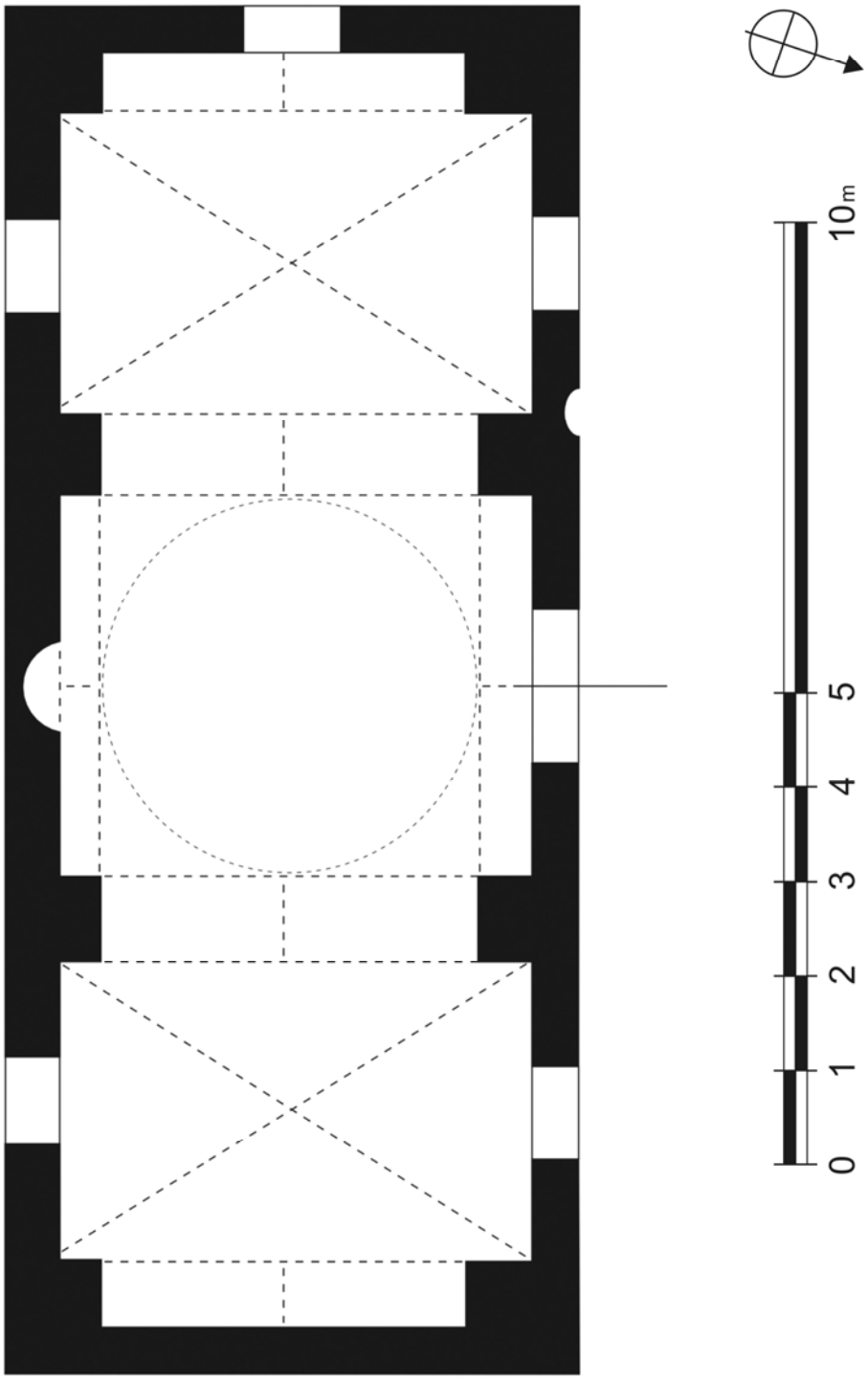
Fi sema el-şehbe talî *Zeki İsmail bedra*

Cami lil hayr-ı cevamî *Heze tariha ……Sene 1255*

Yapıya giriş, caminin kuzey cephesinin merkezinde yer alan, basık yuvarlak kemerli sade bir kapı ile sağlanmaktadır. Caminin son cemaat yeri yoktur fakat giriş kapısının hemen batısına bir mihrabiye eklenmiştir ve bu uygulama, gerektiğinde avluda namaz kılınabildiğini göstermektedir (Şekil: 4.240).

Şekil: 4.240. İsmailiye Camii, Kuzey Cephe Giriş Kapısı

Şekil: 4.241. İsmailiye Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

İsmailiye Camii'nin harimi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Şekil: 4.241). Harim, örtü sistemi itibariyle üç bölümde incelenebilir. Mihrap önündeki orta bölüm kareye yakın dikdörtgen planlı olup kubbe ile bu bölümün doğu ve batısında kalan bölümler ise kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup çapraz tonozlar ile örtülüdür.

Mihrap önü kubbesi, iki güney iki de kuzey duvar olmak üzere dört duvar payesine oturur. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır (Şekil: 4.242). Kubbe kasnağı içten yuvarlak, dıştan sekizgendir ve kasnakta, birbirleriyle eşit uzaklıkta ve aynı ölçülerde yapılmış, sivri kemerli sekiz pencere yer alır. Kubbeye geçiş, kasnak ve kubbe içinde herhangi bir süsleme elemanı bulunmamaktadır.

Yan bölümler ise yine duvar payelerinin desteklediği sivri kemerler ile oluşturulmuş ve çapraz tonozlarla örtülmüştür (Şekil: 4.243).

Şekil: 4.242. İsmailiye Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi

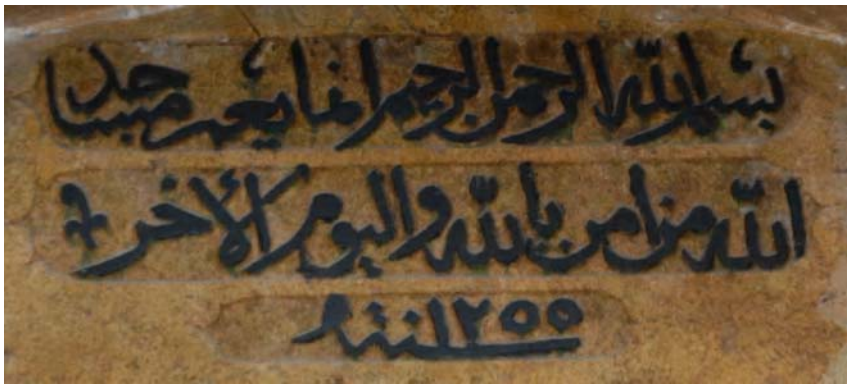

Şekil: 4.243. İsmailiye Camii, Harim Batı Bölüm Örtü Sistemi

Yapının güney duvarının merkezinde mihrap bulunur. Mihrap, Halepteki birçok Osmanlı dönemi camisinde olduğu gibi sarı taştan yapılmış ve sade bir görünüm yansıtmaktadır. Yarım yuvarlak şekildeki mihrap nişini sivri kemerlidir (Şekil: 4.244). Mihrabın üzerinde de üç satırdan oluşan bir kitabe yer alır (Şekil: 4.245).

Şekil: 4.244. İsmailiye Camii, Mihrap ve Minber

Şekil: 4.245. İsmailiye Camii, Mihrap Üzerindeki Kitabe

Bismillahirrahmanirrahim
İnnema yameru mesecidullah men amenabillah velyevmülahr
Sene 1255
Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla
Camileri ancak Allah'a ve ahrete inananlar yapar.[258]
Sene 1255 (1839)

Minber ise mihrabın hemen batısına yerleştirilmiştir ve ahşap malzeme ile yapılmıştır. Minber üzerindeki süslemelerin tamamı beş kollu yıldızlarla meydana gelen geometrik bezemelerden oluşmaktadır (Şekil: 4.244).

Mihrabın doğu ve batısında, birbirlerine simetrik birer pencere yer alır. Kuzey duvar da güney duvarda olduğu gibi simetrik bir kuruluş yansıtmaktadır. Mihraba karşılık gelen yerde yani kuzey duvarın merkezinde giriş kapısı ve bu kapının doğu ve batısında basık yuvarlak kemerli birer pencere bulunur (Şekil: 4.246-247).

[258] Tevbe Suresi 18.Ayet. Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali

Şekil: 4.246. İsmailiye Camii, Harim, Kuzeye Bakış

Şekil: 4.247. İsmailiye Camii, Kuzey Duvar, Doğu Bölümdeki Pencere

İsmailiye Camii hariminin iki kısa kenarından biri olan doğu duvar, sağır olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.248). Batı duvarın merkezinde ise bir pencere yer alır. Doğu ve batı duvarı birbirinden ayıran tek fark bu ayrıntıdır (Şekil: 4.249).

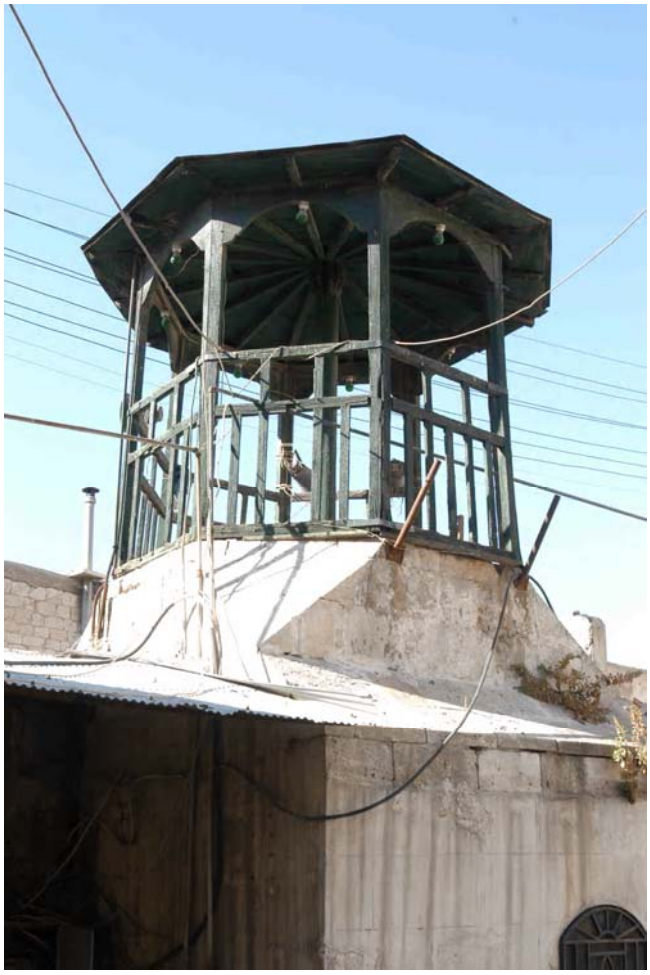

Şekil: 4.248. İsmailiye Camii, Doğu Duvar

Şekil:4.249. İsmailiye Camii, Batı Duvar

İsmailiye Camii'nin avlusuna giriş kapısının hemen üzerinde, kuzey cephe duvarına bitişik, küçük boyutlu ahşap malzemeden, sekizgen baldaken planlı bir minare bulunmaktadır (Şekil: 4.250).

Şekil: 4.250. İsmailiye Camii, Minare

4.16. HACI ZELİHA CAMİİ

Şu ana kadar elde edebilen kaynaklar arasında yer almayan Hacı Zeliha Camii şehrin güneyinde, sokak arasında, kapısındaki kitabeye dikkat edilmezse diğer mimari özellikleriyle göze batmayan sade bir yapıdır. Yapının özgün kitabesi bulunmamaktadır. Suriye makamlarınca caminin giriş kapısına konulmuş olan tanıtım kitabesine göre 1274 hicri / 1858 miladi tarihte inşa edilmiş olduğunu anladığımız bu yapı, kesmetaş malzeme ile inşa edilmiştir.

Şekil: 4.251. Hacı Zeliha Camii, Kuzey Cephe

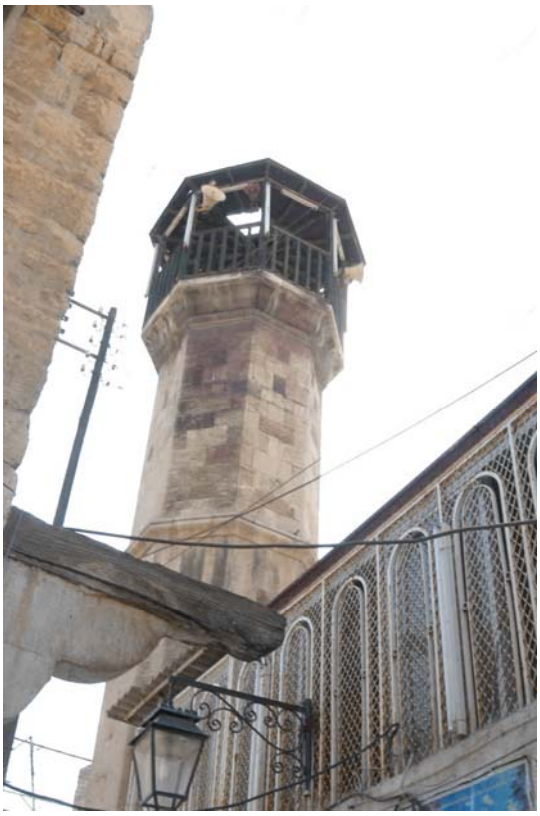
Konumu gereği sadece kuzey ve doğu cepheleri dışarıda görülebilen bu yapı, kapalı tutulduğundan içine girilememiştir. Doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan Hacı Zeliha Camii'ne giriş, kuzey cephenin merkezinde bulunan, dikdörtgen planlı sade bir kapı ile sağlanmaktadır (Şekil: 4.251).

Dışarıdan görülebilen diğer cephe olan doğu cephede de birbirine asimetrik olarak konumlandırılmış, dikdörtgen biçimli üç pencere dikkat çekmektedir (Şekil: 4.252).

Yapının küçük boyutlu minaresi sekizgen gövdeli ve tek şerefelidir. Form olarak da Memlûklu dönemi izleri taşımaktadır (Şekil: 4.253).

Şekil: 4.252. Hacı Zeliha Camii, Doğu Cephe

Şekil: 4.253. Hacı Zeliha Camii, Minare

Süsleme unsuru olarak herhangi bir unsurun göze batmadığı Hacı Zeliha Camii'nin kuzey cephesinde yer alan giriş kapısının hemen yanında bir tanıtım kitabesi bulunur.

4.17. ZEKİ PAŞA CAMİİ

Halep Kalesinin kuzeyinde yer alan El-Tabbaleh Mahallesinde bulunur. Suriye makamları tarafından yapının giriş kapısına konulmuş olan tanıtım kitabesine göre, Zeki Paşa Camii, 1317 hicri / 1899 miladi tarihte, Zeki Paşa Al Mudarres tarafından inşa ettirilmiştir. Zeki Paşa Camii, Sultanın bu camiyi bir Toplanma Camisi yapmak amacıyla bir minber inşa etme iznine kadar 12 yıl boyunca sadece 5 defa dua etmek için kullanmıştır.[259] Yapının kuzey, güney ve doğu olmak üzere üç cephesi görülebilmektedir. Aynı zamanda Zeki Paşa Camiinin girişinin de yer aldığı kuzey cephe tamamen kesme taş ile ve iyi bir işçilikle inşa edilmiştir.

Şekil: 4.254. Zeki Paşa Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm

[259] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.535)

Zeki Paşa Camii'nin en hareketli cephesi olan doğu cephenin ekseninde giriş kapısı yer alır. Giriş kapısı sade bir görünüm yansıtır (Şekil: 4.254-255). Beden duvarından dışarı hafif çıkıntı yapan ve üst kısmında testere dişi motifi şeklinde hareketlendirilen bu kapı yuvarlak kemerli olarak tasarlanmıştır (Şekil: 4.256). Kemerin hemen üzerinde yer alan kitabe, her iki taraftan volütlerle bezenmiştir. Giriş kapısının üzerinde ise, iki taraftan sütunların üzerine oturmuş, dilimli kemerli bir uygulama ve bu kemerin ortasına yerleştirilmiş olan bir başka kitabe dikkat çeker (Şekil: 4.257-258).

Şekil: 4.255. Zeki Paşa Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm

Şekil: 4.256. Zeki Paşa Camii, Doğu Cephe, Taçkapı

Şekil: 4.257. Zeki Paşa Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Bismillahirrahmanirrahim

Feve rabbike leneshelen nekum

Ecmain ammakenu yamekân

1317

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Ve hepinize sorarız neler yaptığımızı

1317 (1899)

Şekil: 4.258. Zeki Paşa Camii, Giriş Kapısı Üzerindeki İkinci Kitabe

Cami el Zeki Paşa

Zeki Paşa Camii

Kapının güneyinde iki alt sırada, bir üst sırada olmak üzere toplam üç yuvarlak kemerli pencere yer alır. Girişin kuzeyindeki cephe ise alt sırada irili ufaklı yedi, üst sırada dört olmak üzere toplam on bir dikdörtgen pencereyle hareketlendirilmiştir.

Ayrıca Zeki Paşa Camii'nin minare kaidesi de doğu cephede bulunmaktadır. Yani minare yine bu cepheden yükselmektedir.

Şekil: 4.259. Zeki Paşa Camii, Güney Cephe

Yapının güney cephesi, doğu cepheye göre daha kısa boyutludur (Şekil: 4.259). Alt sırada iki, üst sırada bir olmak üzere toplam üç yuvarlak kemerli pencerenin yer aldığı bu bölümün hemen batısında sivri kemreli bir çeşme görülür. Bu cephede kullanılan malzeme ve işçilik, doğu cephedekinin aynısıdır.

Şekil: 4.260. Zeki Paşa Camii, Kuzey Cephe

Zeki Paşa Camii'nin kuzey cephesi sanki bu yapıya ait değilmiş izlenimi yansıtmaktadır. Malzeme ve işçilik kalitesi, diğer cephelere oranla düşüktür. Bu cephede düzensiz ve değişen boyutlarda dokuz pencere mevcuttur (Şekil: 4.260).

Dış cephelerin ardından, doğu cephedeki giriş kapısından girildiğinde, bizi doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir avlu karşılar. Avlunun hemen güneyi cami, kuzeyi ise sonradan camekânlarla kapatılarak harim haline getirilmiş bir mekân olarak tasarlanmıştır. Avlunun batısında ise üst kata çıkış merdivenleri bulunmaktadır (Şekil: 4.261).

Şekil: 4.261. Zeki Paşa Camii, Avlu

Asıl harime geçmeden önce, iki paye ve üç sütundan, içten ve dıştan düz dam ile örtülü bir son cemaat yeri dikkat çeker. Son cemaat yerinin güney duvarının merkezinde yuvarlak kemerli cami girişi ve bu girişin her iki yanında birer yuvarlak kemerli pencere yer alır (Şekil: 4.262). Harim, kareye yakın dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. Merkezi bir kubbe ile örtülmüştür ve iç mekân sade bir görünüm yansıtmaktadır.

Şekil: 4.262. Zeki Paşa Camii, Son Cemaat Yeri

Şekil: 4.263. Zeki Paşa Camii Avlusunun Kuzeyindeki Harim

Camekânlarla kapatılarak sonradan ibadete açılmış olan bölüm de asıl harime benzer bir plana sahiptir (Şekil: 4.263).[260] Zeki Paşa Camii'nin minaresi ise gerek kaidesiyle gerekse formuyla, tipik Osmanlı minaresi özelliklerini yansıtmaktadır. Alışılmış şekilde harimin batısında değil, doğusunda yer almaktadır. Form olarak on altıgen bir plan yansıtan gövde kısmı, üst seviyede üç sıradan oluşan mukarnas dizisi ile çevrili bir şerefe bölümü ile sonlanmaktadır. Şerefenin korkulukları, iç içe geçmiş olan yuvarlaklardan oluşur. Şerefeden sonra petek bölümü biraz daha devam eder ve sekizgen bir külâhla tamamlanır (Şekil: 4.264). Ayrıca bu minare, Halep'te inşa edilen son Osmanlı minaresidir.[261]

Şekil: 4.264. Zeki Paşa Camii Minaresi Genel Görünüm ve Ayrıntı

[260] Bu yapının iç mekânından fotoğraf çekilmesine ve mekân içerisinde çalışılmasına izin verilmemiştir.
[261] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.535)

4.18. KÂHTALI CAMİİ

Şehrin güneybatısında, Jallum Kubra Mahallesinde bulunur. Yapının güney ve batı cephesi sokak sırasına bağlı olduğundan, kuzey ve doğu cepheler görülebilmiştir.[262]

Giriş kapısının da bulunduğu kuzey cephe, malzeme olarak doğu ve batı cephelerden daha iyi bir görünüm yansıtır ve düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir (Şekil: 4.265). Cephenin merkezinde, beden duvarından içeriye alınarak üç dilimli kemer ile taçlandırılmış, dikdörtgen bir kapı dikkat çeker (Şekil: 4.266). Bu dikdörtgen kapının lentosunda iki satırlık bir kitabe bulunur. Bu kitabede sadece yapının adı yer almaktadır (Şekil: 4.267). Aynı cephede, taçkapının her iki yanında birer dikdörtgen pencere ile karşılaşılır. Pencerelerden doğudaki sade bir form yansıtırken batıdaki pencere, taçkapıda olduğu gibi üç dilimli kemerle ama burada ikişer olmak üzere taçlandırılmışlardır (Şekil: 4.268). Dış cepheden de anlaşılacağı üzere harim, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir.

Şekil: 4.265. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Genel Görünüm

[262] Çalışmalarımız sırasında Kahtâlı Camii'nde tadilat yapıldığından giriş mümkün olmamıştır.

Şekil: 4.266. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Taçkapı

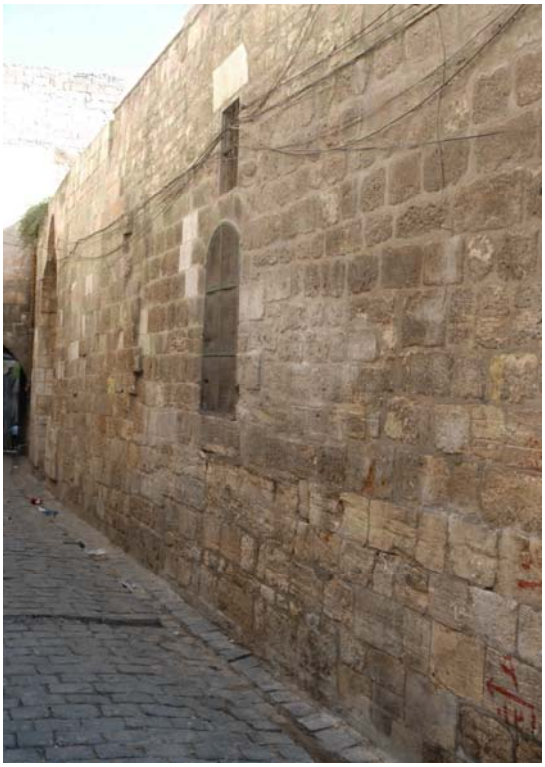
Şekil: 4.267. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Giriş Kapısı, Kitabe

Mescid Şeyh Ahmed Kâhtalı

Şeyh Ahmed Kâhtalı Mescidi

Şekil: 4.268. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe Batıdaki Pencere

Şekil: 4.269. Kâhtalı Camii, Kuzey Cephe, Doğudaki Pencere

Kâhtalı Camii'nin doğu cephesi ise arazi çalışmaları sırasında tadilat halinde idi (Şekil: 4.270). Sağır bir görünüm arzeden bu cephede malzeme, kuzeydeki kadar düzgün olmayan kesme taş ile örülüdür. Kâhtalı Camii'nde dikkat çekici iki unsur, minare ve kubbenin bulunmamasıdır.

Şekil: 4.270. Kâhtalı Camii, Doğu Cephe

4.19. KASVANİ CAMİİ

Şekil: 4.271. Kasvani Camii, Genel Görünüm

Akaba Mahallesinde yer alan ve özgün kitabesi bulunmayan yapının girişine, Suriye makamlarınca koyulan tanıtım kitabesine göre Kasvani Camii, hicri 928 / 1522 miladi tarihte inşa edilmiştir. Yapının banisine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Kasvani Camii'nin doğu cephesinde bulunan merdivenlerle çıkılarak ulaşılan giriş kapısında çift renkli taş işçiliği görülür (Şekil: 4.271). Giriş kapısında iki kitabe bulunmaktadır(Şekil: 4.272-273).

Şekil: 4.272. Kasvani Camii Güney Cephe Giriş Kapısının Yanındaki Kitabe

Tevekkelallahu Âli

Şekil: 4.273. Kasvani Camii Güney Cephe Merdivenler Üzerindeki Kitabe

Samareddin Seyyid Muhammed

Bahaeddin Nakşibendi

……(Son Satır Okunamamıştır)

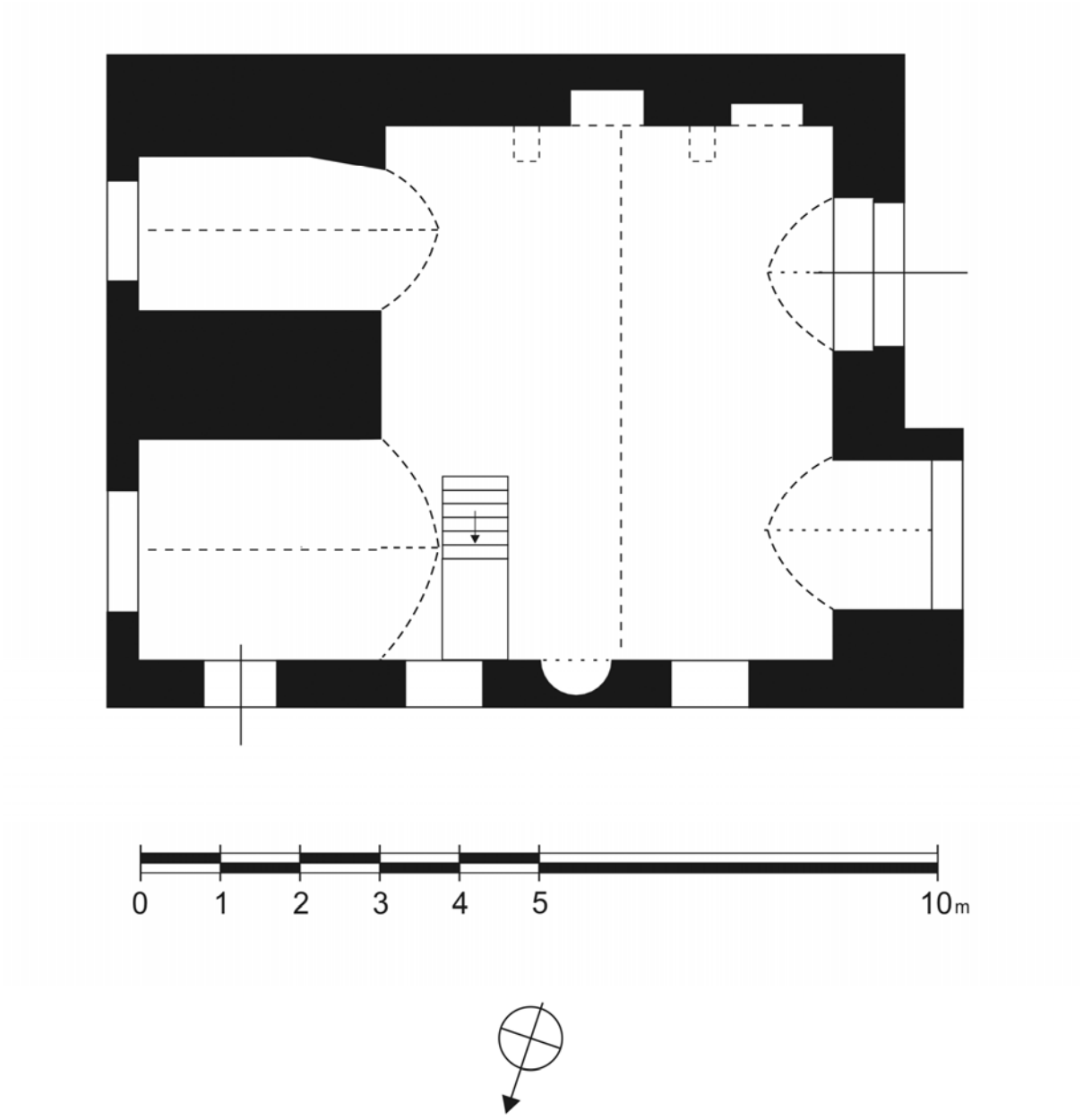
Yapının, Güney cephedeki giriş kapısından geçildikten sonra kuzey-güney doğrultusunda küçük bir avlu ile karşılaşılır (Şekil: 4.274). Harime giriş ise caminin doğu duvarındaki bir kapı ile sağlanmaktadır. Avlunun güneyine büyük boyutlu bir mihrap yerleştirilmiştir (Şekil: 4.275). Bu nedenle, ihtiyaç halinde avluda da namaz kılınabilmektedir.

Şekil: 4.274. Kasvani Camii, Avlu Güney Doğu Köşe ve Avluya Giriş Kapısı

Şekil: 4.275. Kasvani Camii, Avlu Güney Cephe ve Avludaki Mihrabiye

Şekil: 4.276. Kasvani Camii Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Şekil: 4.277. Kasvani Camii, Güney Duvar, Mihrap ve Minber

Kasvani Camii, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir (Şekil: 4.276). Caminin örtü sistemi sivri tonozdur. Hem harim hem de batı cephedeki eyvanlarda aynı örtü sistemi kullanılmıştır.

Güney duvarın en dikkat çekici elemanı mihraptır. Mihrap, oldukça sade ve içbükey bir form yansıtır. Mukarnassız kavsarası sivri kemerle sonlanmıştır (Şekil: 4.277-278). Bugün duvar ile birlikte beyaz boya ile boyanmış olan mihrap üzerinde bir kitabe ve on yaprak motifinin ard arda tektar edildiği bitkisel bir bezeme şeridi ile sonlanmaktadır.

Minberin ise malzemesinden, yakın geçmişte yapıldığı izlenimi vermektedir. Ahşap malzeme ile yapılmış olan bu elaman, mihrabın batısına yerleştirilmiştir (Şekil: 4.277).

Şekil: 4.278. Kasvani Camii, Mihrap

Kasvani Camii'nin kuzey duvarı sağır olarak inşa edilmiştir. Bu cepheyi, ölçüleri birbirlerinden farklı iki dikdörtgen duvar nişi hareketlendirmektedir (Şekil: 4.279).

Yapıya girişin sağlandığı yer olan doğu duvarda ise durum farklıdır. Bu duvarın kuzeyine yerleştirilmiş olan çift kanatlı dikdörtgen kapının üzeri sivri kemerlidir. Aynı zamanda doğu duvarın güneyinde de bir pencere yer alır (Şekil: 4.280).

Şekil: 4.279. Kasvani Camii, Kuzey Duvar

Şekil: 4.280. Kasvani Camii, Kuzey Doğu Köşe ve Giriş Kapısı

Yapının batı duvarı plan açısından farklı özellikler yansıtmaktadır. Bu cephede doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan iki eyvan dikkat çeker. Sivri tonozlarla örtülmüş olan bu eyvanların batı duvarlarının merkezine birer pencere yerleştirilmiştir (Şekil: 4.281).

Şekil: 4.281. Kasvani Camii, Batı Duvar

Kasvani Camii, gerek konumu ve gerekse plan tipi ile Halep'teki Osmanlı dönemi dini eserleri arasında, tekrar edilmemiş ve farklı bir karaktere sahiptir. Süsleme açısından, giriş cephesindeki minare kaidesinde yer alan yuvarlak madalyonlar içerisindeki bitkisel bezemeler haricinde herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

Tamamen düzgün keşmetaş ile inşa edilmiş olan Kasvani Camii'nin, giriş cephesi duvarına bitişik ve beden duvarından dışarı çıkıntı yapmış olan minaresi dikkat çekici bir özellik yanstır. Yapıya girişi sağlayan merdivenlerden itibaren başlayan kare minare kaidesi, caminin beden duvarlarının bitiminden biraz daha yukarıda silindire dönüp, tek şerefe ile devam ettikten sonra sivri külâh ile son bulmaktadır (Şekil: 4.282). Minarenin güney cephesinde iki kez tekrarlanan dörder çiçek ve çark-ı felek motifli taş süslemeler ilgi çekicidir (Şekil: 4.283).

Şekil: 4.282. Kasvani Camii, Minare

Şekil: 4.283. Kasvani Camii, Güney Cephe, Taş Süslemeler

4.20. DELİVATİ CAMİİ

Şehrin güneybatısında, Halep Ulu Camii'nin güneyinde, Sahet Bizeh Mahallesinde yer alan ve ulaşılabilen kaynaklarda ismi geçmeyen bir yapıdır.[263] Özgün kitabesi bulunmayan Delivati Camii'nin inşa tarihi ve banisi konusunda Suriye makamları tarafından yapının girişine konulmuş olan tanıtım kitabesinden yararlanılmıştır. Bu tanıtım kitabesinde caminin Eshad Paşa el Cabiri tarafından hicri 1320, miladi 1902 yılında inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir. Yapıda kubbe ve minare bulunmamaktadır.

Şekil: 4.284. Delivati Camii, Doğu Cephe Genel Görünüm

[263] Bulunduğu sokak dar olduğundan, görülebilen doğu cephenin tamamının fotoğrafı çekilememiştir ve konum itibariyle sokak sırasındaki diğer yapılardan pek farkı yoktur.

Şekil: 4.285. Delivati Camii, Doğu Cephe Giriş Kapısı

Yapının aynı zamanda giriş kapısını da bünyesinde barındıran doğu cephesi sade bir görünüm yansıtır (Şekil: 4.284). Bu cephede, birbirlerinden hem formları hem de içlerindeki şebekeler farklı olan iki pencere dikkat çeker. Delivati Camii'ne girişi sağlayan kapı dikdörtgendir ve etrafı beden duvarından çok az dışarı çıkıntı yapacak şekilde inşa edilmiştir (Şekil: 4.285). Bu kapının üzerinde birbirinden bağımsız iki kitabe bulunur. Bunlardan üstteki bu mekânı "medrese" olarak nitelerken, altta olanı ise aynı mekâna "cami" tanımlamasında bulunur (Şekil: 4.286). Yapı tamamen düzgün kesme taş ile ve iyi bir işçilikle yapılmıştır.

Şekil: 4.286. Delivati Camii, Doğu Cephe Giriş Kapısı Üstündeki Kitabe

Medrese el Delivati

Delivati Medresesi

1332

4.21. NUREDDİN MESCİDİ

Şehrin kuzeyinde, Turab el-Ghuraba mahallesi, el-Hashimiyin caddesinde yer alan bu mescid, elde edilen kaynaklarda yer almamaktadır.

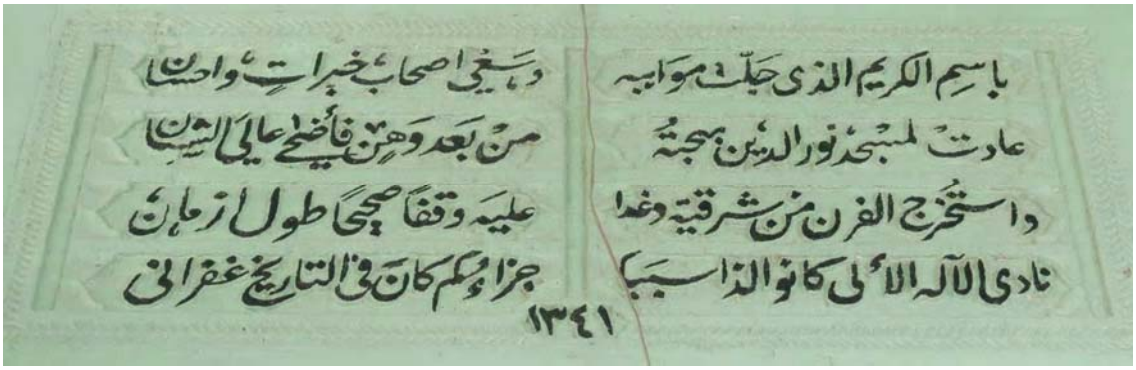
Şekil: 4.287. Nureddin Mescidi, Güney ve Batı Cepheler

Yapının avlusuna giriş batı cepheden sağlanmaktadır (Şekil: 4.287). Giriş kapısının ardından kare planlı küçük bir avlu ile karşılaşılır ve ardından Nureddin Mescidinin

kuzeybatısına yerleştirilmiş olan basık yuvarlak kemerli kapıdan geçilerek harime girilmektedir (Şekil: 4.288). Giriş kapısının üzerinde dört satırdan oluşan bir kitabe yer alır (Şekil: 4.289).

Şekil: 288. Nureddin Mescidi, Batı Cephe Giriş Kapısı

Şekil: 4.289. Nureddin Mescidi, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Vesai eshabe hayratin ve ihsan *Besim el-kerim ellezi celale mevaiyye*

Min bâ'di ve hin faziha alel-Şam *Adet-i li-mescid-i Nureddin Behçetü*

Aleyhe vakfen sahihan tul ez-zaman *Vestuhricü el-fırn-ı men şarkıyyete vağda*

Cezaüküm kanen fi el-tarihi ğufran *Nadi el-ilahe ilel kanu elze sebebe*

1341

Mescidin doğu cephesi başka bir yapıyla bitişik olarak inşa edilmiş olduğundan, sadece kuzey, batı ve güney cepheler dışarıdan görülebilmektedir. Dış cephelerden sadece kuzey cephe tamamen düzgün kesmetaş ile örülmüşken (Şekil: 4.290), batı ve güney cepheler pencere seviyesine kadar kesmetaş, pencere üzerinden itibaren kabayonu taş ile inşa edilmiştir (Şekil: 4.287).

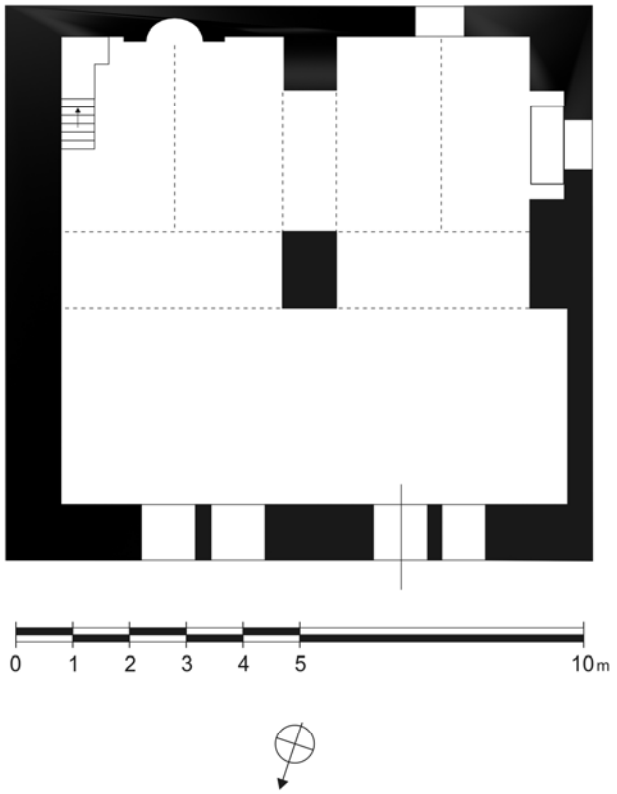
Şekil: 4.290. Nureddin Mescidi, Kuzey Cephe

Şekil: 4.291. Nureddin Mescidi, Avlu Güneybatı Cephe

Şekil: 4.292. Nureddin Mescidi, Avlu Güneydoğu Cephe

Şekil: 4.293. Nureddin Mescidi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Nureddin Mescidi harimi, kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Şekil: 4.293). Nureddin Mescidi'nin örtü sistemi çeşitlilik göstermektedir. Yapının kuzey duvarında düz dam örtü görülürken, güneyinde ise kuzey güney doğrultusunda iki adet sivri tonoz örtü dikkat çekmer (Şekil: 4.294-295).

Şekil: 4.294. Nureddin Mescidi, Harim Kuzey Bölüm Örtü Sistemi

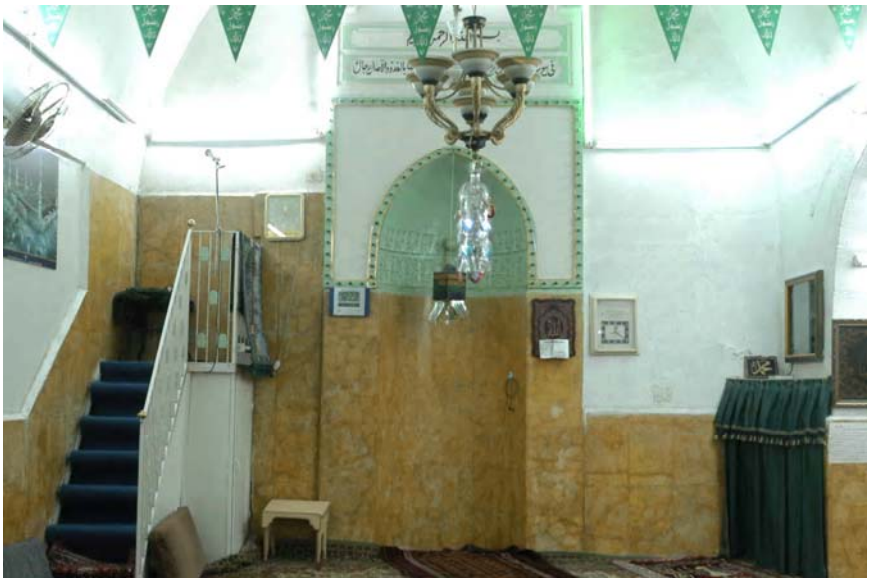
Şekil: 4.295. Nureddin Mescidi, Harim Güney Bölüm Örtü Sistemi

Nureddin Mescidinin güney duvarı iki bölümde incelenebilir. Bir serbest bir de duvara bağlı iki payeye atılan yuvarlak bir kemerle adeta ikiye bölünmüş olan güney duvarın batısında bir pencere (Şekil: 4.296), doğusunda ise mihrap ve minber bulunmaktadır (Şekil: 4.297).

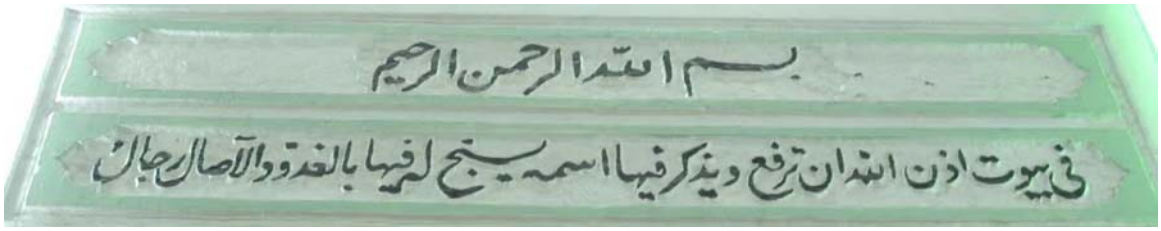
Mihrap nişi yarım yuvarlak formlu, sivri kemerli ve mukarnassız olarak inşa edilmiştir. Mihrap alınlığının üzerinde iki satırdan oluşan bir kitabe yer alır (Şekil: 4.298). Minber olarak kullanılan platform, mihrabın hemen doğusuna yerleştirilmiş, altı basamaktan oluşan sade bir yapıya sahiptir.

Şekil: 4.296. Nureddin Mescidi, Güney Duvar Batı Bölüm

Şekil: 4.297. Nureddin Mescidi, Mihrap ve Minber

Şekil: 4.298. Nureddin Mescidi, Mihrap Üzerindeki Kitabe

Bismillahirrahmanirrahim

Fi buyutin ezinallah en terfa ve yeskuru fihe isneku yusebbihu lehu fike bilgut vetu velesar ricalu

(Bu kandil) bir takım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih ederler[264]

Yapıya girişin de sağlandığı kuzey duvarda bir kapı ve üç pencere bulunur. Kapı gibi pencereler de kare ve yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.299-300).

Şekil: 4.299. Nureddin Mescidi, Kuzey Duvar Batı Bölüm

[264] Nur Sûresi, 36.Ayet. **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali**

Şekil: 4.300. Nureddin Mescidi, Kuzey Duvar Doğu Bölüm

Yapının doğu duvarı tamamen sağır olarak inşa edilmiştir ve bu cepheyi hareketlendiren herhangi bir mimari eleman bulunmamaktadır.

İncelenen yapının batı duvarı da sadedir. Güneybatıda bir pencere ve pencerenin hemen önünde, yapının aynı zamanda banisi de olan Hacı Nureddin Bey'in mezarı bulunmaktadır (Şekil: 4.301). Bu mezarda yer alan tarih, hicri 728 / miladi 1328'dir fakat yapının kitabesinde ise 1341 tarihi verilmektedir (Şekil: 4.302). Bu farklılık, baninin mezarının daha önceden burada olduğu ve bu yapının daha sonra mezarın üzerine inşa edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Şekil: 4.301. Nureddin Mescidi, Batı Duvarda Mescidin Banisi Hacı Nureddin Bey'in Mezarı

Şekil: 4.302. Nureddin Mescidi, Batı Duvarda Mescidin Banisi Hacı Nureddin Bey'in Mezar Kitabesi

Fatiha

Haza Kabir el-Merhum el-Alim

el-Arif billah veliyiddin

Nureddin el-Farac intikale

İlla Rahmeti illa teala firamazan

728 (1328)

Fatiha

Bu türbe merhum, alim

Allah'ı bilen, dinin velisi

Nureddin el-ferac

Allah'ın Rahmetine Ramazan ayında intikal etti

728 (1328)

4.22. MEVLEVİ TEKKESİ

Halep şehrinin kuzey batısında bulunan Mevlevi Tekkesi, Masaben Mahallesinde yer alır (Şekil: 4.303)**.** Bu tekke aynı zamanda Mevlâna Celâleddin Rumi'ye de atfedilir. [265] Mevlevi Tekkesi 1544 yılında, Divane Mehmed Çelebi tarafından kurulmuştur. [266] Banisi konusunda bir diğer farklı iddia ise Veled Çelebiye göre Hazreti Şeyh Ebubekir Vefai tarafından kurulmuş olduğudur.[267]

[265] Mevlevilik, İslami bir düşünce sistemi ve bir tarikat olarak Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin ölümünden sonra kurulmuştur. Hz.Mevlâna, döneminin büyük bir düşünürü olarak önemli eserler ortaya koymuş ve bu eserleri sayesinde 13.yüzyıldan günümüze kadar bütün insanlığı etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Mevlâna'nın felsefesinin esasını, Kur'an-ı Kerim, hadis ve buna bağlı olarak da insan sevgisi, barış ve hoşgörü oluşturmaktadır. Ahmet KUŞ, İbrahim DIVARCI, Feyzi ŞİMŞEK, **Türkiye Mevlevîhâneleri.** Konya:2005 (s.13)

[266] Mevlevîhaneler, özellikle Türkiye sınırları dışında kalanlar, Türkçe konuşulan, Türk kültür ve sanatının merkezi gibi görev yapmışlardır. Seyyahlar, hacca gidenler, yolcular buralarda misafir edilmiştir. Mevlevîler, giyimleri kuşamları dini, sosyal ve kültürel hizmetleri ile tanınmışlardır. Zerafetleri yanı sıra özellikle Mesnevi dersleri, sema ayinleri, ney ve rebap, Mevlevîleri hatırlatan unsurlar olmuştur. Haşim KARPUZ, **Dünya Mevlevîhâneleri.** Konya:2007 (s.18)

[267] Sezai KÜÇÜK, **Mevleviliğin Son Yüzyılı**. İstanbul: 2003 (s.191)

Şekil: 4.303. Mevlevi Tekkesi, Uydu Fotoğrafı (Google Earth'dan)

Divane Mehmed Çelebi, Ege Adaları ve Ortadoğuda seyahatler yapmış Necef, Kerbelâ ve Bağdat'taki Ehl-i Beyt imamlarını ziyaret etmiş ve büyük ilgi görmüştür.[268]

Halep Mevlevihânesinin kurulmasında iki İranlı Mevlevi de etkili olmuştur. Bu dervişler Mirza Fulaz ve Mirza Alwan'dır. Bu kişiler 16.yüzyılda yaşamışlardır.[269] Bu kişiler, Divane Mehmed Çelebi'nin müridleri olmuşlar ve tekkenin arazisini satın alıp vakfetmişlerdir. Tekkenin ilk postnişini Fakrî Ahmed Dede'dir.[270]

[268] KÜÇÜK, 2003. a.g.e. (s.191)
[269] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.59)
[270] KÜÇÜK, 2003 a.g.e. (s.203)

Şekil: 4.304. Mevlevi Tekkesi, Genel Görünüm (Shirine HAMADEH)

Mevlevi Tekkesi, bir avlu etrafına yerleştirilmiş olan cami, sonradan eklenmiş olan son cemaat yeri, mescid, kadınlar mescidi, türbe odası, hazire, derviş odaları, mutfak ve şadırvandan oluşur. Avlunun kuzeyine sonradan eklenmiş olan tuvaletleri de eklemek gerekir (Şekil: 4.304).

Avluya, kuzey cephede yer alan basık yuvarlak kemerli ve üzerine sekizgen gövdeli minare eklenmiş olan bir kapıdan girilmektedir (Şekil: 4.305). Avluya giriş kapısında bir kitabe yeralır (Şekil: 4.306). Mevlevi Tekkesinin en önemli yapısı olan Mevlevîhane Camisi, avlunun güneyine yerleştirilmiştir.

Şekil: 4.305. Mevlevi Tekkesi, Avlu Giriş Kapısı

Şekil: 4.306. Mevlevihane Camii Kitabesi

Cami el Mulhane

(Mevlevihan)

"Tekkiye el Mevleviyye"

Yavudu bin tarihi binaya ila el harn el aşir el hicri es sadis aşar el miladi

"Ahd-il Osmani"

Mulhane Camii

(Mevlevihane)

"Mevlevi Tekkesi yapılış tarihi hicri 10. miladi 16.asıra doğru gider"

"Osmanlı Dönemi"

Mevlevihane Camii, küçük ayrıntılar dışında simetrik bir plan yansıtmaktadır. Caminin kuzey cephesinin ekseninde yer alan taçkapı, beden duvarından koyu kahve malzemesiyle hemen ayrılmaktadır ve bir sundurma ile vurgulanmıştır (Şekil: 4.307). Dikdörtgen planlı olan taçkapıda giriş, basık kemerli ve çift kanatlı ahşap kapı ile sağlanmaktadır. Kapının hemen üzerinde çift renkli taş işçiliği yansıtan bir süsleme şeridi görülür.

Taçkapının doğu ve batısında, yine basık yuvarlak kemerli ve birbirine simetrik olarak düzenlenmiş, ikişerden dört pencere bulunur. Üst seviyede ise, ortadaki taçkapının üst kısmında bulunan ve diğer ikisi kendi taraflarındaki pencerelerin üstüne gelecek şekilde ayarlanmış, toplam beş küçük boyutlu, basık yuvarlak kemerli pencere daha bulunur.

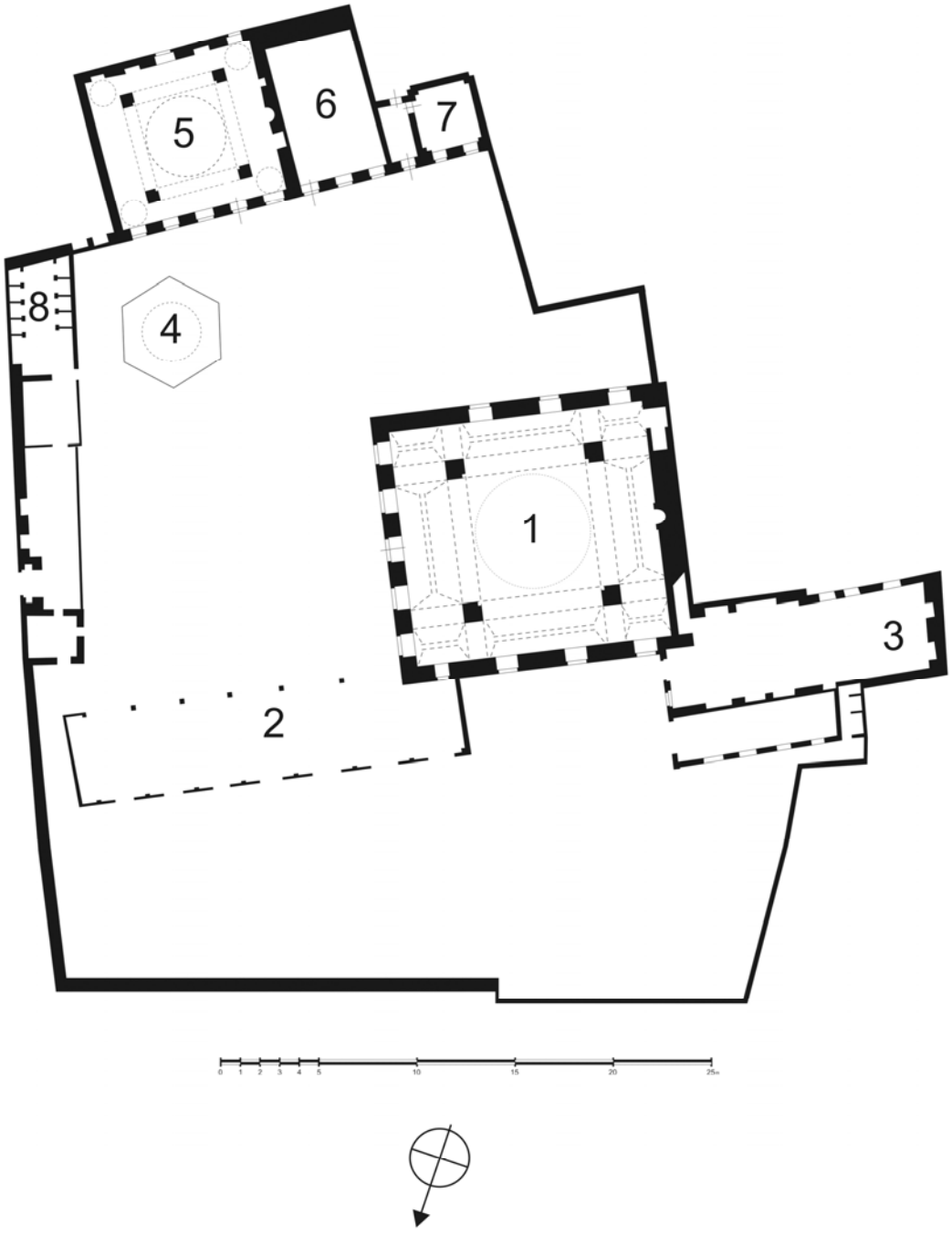

Şekil: 4.307. Mevlevi Tekkesi Camii, Kuzey Cephe

Mevlevi Tekkesi Camii'nin doğu cephesinde de simetrik bir uygulama görülür (Şekil: 4.308). Alt sırada büyük boyutlu, üst sırada küçük boyutlu olmak üzere yuvarlak kemerli sekiz pencere ile bu cephe hareketlendirilmiştir. Doğu cephedeki yapı malzemesi kuzey cephedeki kadar kaliteli değildir. Doğu cephenin hemen önünde tekkenin hazire bölümü yer alır. Batı cephe de, doğu cephe ile aynı özelliklere sahiptir. Güney cephe tamamen sağır olarak inşa edilmiştir.

Şekil: 4.308. Mevlevi Tekkesi Camii, Doğu Cephe

Şekil: 4.309. Mevlevi Tekkesi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

1-Cami (Semahâne) 2-Son Cemaat Yeri 3-Mutfak 4-Şadırvan

5-Mescid 6-Kadınlar Mescidi 7-Türbe Odası 8-Tuvaletler

Mevlevi Tekkesi, büyük bir yapı topluluğu olarak karşımıza çıkar. Avlunun hemen güneyinde mevlevhanenin camisi ile karşılaşılmaktadır. Cami, kareye yakın dikdörtgen planlıdır (Şekil: 4.309).

Mevlevi Tekkesi Camii'nin örtü sistemi, üç farklı uygulama ile gerçekleştirilmiştir. Harimin merkezi, bağımsız dört payenin taşıdığı dört sivri kemerin üzerine oturan, pandantif geçişli bir kubbe ile örtülmüştür (Şekil: 4.310). Kubbe kasnağı dıştan sekizgen, içten yuvarlaktır (Şekil: 4.311).

Şekil: 4.310. Mevlevi Tekkesi Camii, Kubbeye Geçiş Sistemi

Şekil: 4.311. Mevlevi Tekkesi Camii, Kubbe Kasnağı ve Kubbe

Kasnakta, birbirinden eşit uzaklıkta, yuvarlak kemerli sekiz pencere yer alır. Kubbe geçişinde, kasnağında ya da kubbe içinde herhangi bir süsleme elemanına rastlanmamıştır.

Harimde kubbenin örtmediği diğer kısımlarda yani kuzey, güney, doğu ve batı duvarların, kubbeyi taşıyan payelerin arkalarında kalan bölümlerinde sivri tonoz (Şekil: 4.312), harimin güneydoğu, güneybatı, kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde ise çapraz tonoz uygulamaları görülür.

Şekil: 4.312. Mevlevi Tekkesi Camii, Doğu Duvar Örtü Sistemi

Caminin güney duvarının merkezinde mihrap yer alır. Bu duvar, sağır olarak inşa edilmiştir. Herhangi bir pencere açıklığı bulunmamaktadır (Şekil: 4.313).

Şekil: 4.313. Mevlevi Tekkesi Camii, Güney Duvar Genel Görünüm

Mevlevi Tekkesi Camii'nin mihrabı, Halep'teki Osmanlı dönemi dini yapılarının birçoğunda görülen sarı taş ile inşa edilmiştir ve sade bir forma sahiptir. Yarım yuvarlak, iç bükey forma sahip mihrap nişinin mukarnassız kavsarası sivri kemerle örtülüdür. Mihrabın üzerinde üç satırlık bir kitabe ve bitkisel bezemeli taş süsleme dizisi yer alır (Şekil: 4.314).

Şekil: 4.314. Mevlevi Tekkesi Camii, Mihrap

Şekil: 4.315. Mevlevi Tekkesi Camii, Mihrap ve Minber

Mihrabın hemen batısına yerleştirilmiş olan minber ise ahşap malzeme ile yapılmıştır. Yakın geçmişte yapılmış izlenimi veren minberde herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Bugün beyaz ve sarı renklerde boyanmış durumdadır(Şekil: 4.315).

Şekil: 4.316. Mevlevi Tekkesi Camii, Kuzey Duvar

Caminin kuzey duvarında simetrik bir uygulama görülür. Duvarın merkezinde yapıya girişi sağlayan, basık yuvarlak kemerli ve çift kanatlı giriş kapısı, bu kapının doğu ve batısında yine basık yuvarlak kemerli ikişer pencere yer alır. Bu pencerelerin üzerinde ise daha küçük boyutlu ve yine yuvarlak kemerli beş pencere daha görülür. Kuzey duvarın güney bölümünde iki ahşap sütun tarafından taşınan ve ahşap zeminli bir kadınlar mahfili eklenmiştir (Şekil: 4.316).

Şekil: 4.317. Mevlevi Tekkesi Camii, Kuzey Duvar, Batıdan Doğuya Bakış

Mevlevi Tekkesi Camii'nin doğu duvarında üç pencere uygulaması görülür. Fakat bu pencereler cephenin tümüne yayılmamış, güneyine doğru toplanmıştır. Pencereler, derin nişler içerisine, basık yuvarlak kemerli olarak inşa edilmiştir. Bu üç pencereden ortadakinin hemen üzerinde küçük boyutlu ve yuvarlak kemerli bir pencere daha yer alır (Şekil: 4.318).

Şekil: 4.318. Mevlevi Tekkesi Camii, Doğu Duvar Genel Görünüm

Batı duvarda da dört pencereli bir uygulama sözkonusudur. Pencereler duvara, birbirlerine eşit uzaklıkta olacak şekilde yerleştirilmiştir ve form olarak doğu duvardakiler gibi basık yuvarlak kemerlidir. Alt sırada yer alan dört pencerenin ortadaki ikisinin üzerinde küçük boyutlu iki pencere daha yer almaktadır (Şekil: 4.319).

Şekil: 4.319. Mevlevi Tekkesi Camii, Batı Duvar Genel Görünüm

Mevlevi Tekkesi avlusunun batısında, altı paye tarafından desteklenen, üzeri kapalı bir son cemaat yeri yer almaktadır. Bu son cemaat yeri kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu mekânın batı cephesinden, mevlevihânenin mutfak bölümüne giriş kapısı bulunur. Doğu cephesi ise tamamen açıktır ve bu mekânın örtü sistemini destekleyen altı kare sütunu bünyesinde barındırmaktadır. İki kısa kenardan biri olan güney cephenin merkezinde basık yuvarlak kemerli basit bir mihrabiye, kuzey cephede de bir çeşme yer alır. Cemaatten isteyenler camiye hiç girmeden burada namaz kılabilmektedirler. İnşa malzemesi ve tekniğinden, bu bölümün yapıyla çağdaş olmayıp, sonradan eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Şekil: 4.320-321).

Şekil: 4.320. Mevlevi Tekkesi Camii, Avlunun Batısında Yer Alan Son Cemaat Yeri, Doğu ve Batı Cepheler

Şekil: 4.321 Mevlevi Tekkesi Camii, Avlunun Batısında Yer Alan Son Cemaat Yeri, Güney Duvar

Mevlevi Tekkesi Camii'nin batısında yuvarlak kemerli bir kapısı ve kapı seviyesi üzerinden başlayan, yine yuvarlak kemerli ve karelere bölünmüş demir şebekeli penceresi olan derviş odaları ile karşılaşılır. Bu derviş odaları yaklaşık olarak avlunun bütün batı cephesi boyunca uzanmaktadır (Şekil: 4.322-323).[271]

Şekil: 4.322. Mevlevi Tekkesi, Derviş Odaları

[271] Derviş odalarına, Halep'teki çalışmalar sırasında birçok kez denenmesine rağmen, devamlı kapalı tutulduğundan girilememiş ve planları çizilememiştir.

Şekil: 4.323. Mevlevi Tekkesi, Derviş Odaları

Derviş odalarının doğusunda, Mevlevi Tekkesi Camii'nin güney batı köşesinde mevlevihânenin mutfak bölümü ile karşılaşılır. Özellikle bu bölümün giriş kısmı, Halep'te görmeye alışık olmadığımız bir uygulama yansıtmaktadır. Bu kapıdaki detaylar, bu bölümün geç dönemde buraya eklenmiş olabileceğini akla getirmektedir (Şekil: 4.324). Çünkü bu düzenleme geç dönem ampir üslubun bir yansımasıdır. Benzer özellikler Dolmabahçe Sarayı'nda[272] ve Aksaray Valide Sultan Camii'nde görülmektedir. Girişte, korint başlıklı ikişer sütun arasına yerleştirilmiş, yuvarlak kemerli iki kapı bulunur. Bu uygulamada kullanılmış olan, ikişerli olarak düzenlenmiş, toplam sekiz sütun, beden duvarından dışarı taşkın dikdörtgen kaidelere oturmaktadır. Sütunların başlıklarında bitkisel bezemeli taş süsleme örnekleri dikkat çekicidir. Bu iki yuvarlak kemerli girişten çift kanatlı ahşap kapıya geçilir. Doğu yöndeki yuvarlak kemerli girişin kemer köşeliklerinde bitkisel bezemeli kabartmalar bulunur ve kilit taşının hemen üzerinde üç satırlık bir kitabesi yer alır (Şekil: 4.325).

[272] KUBAN, 2007. a.g.e. (s.619-620).

Şekil: 4.324. Mevlevi Tekkesi Mutfak Giriş Kapısı

Şekil: 4.325. Mevlevi Tekkesi Mutfak Kapısının Üzerindeki Kitabe

Maftar evlad Mevlanaveli zulkerem vacid sahib reşaded muktada aşiyan

Emredince amili sahibi makama fazilet yapılıb bu matbah oldu celvegâh arifan

Düştü bir tarih-i rana emri itmama kemal matbah essalaye bendigan

Mevlevihânenin mutfak bölümü, kuzey-güney doğrultusunda, uzunlamasına dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir ve bugün kullanılmamaktadır.

Mutfağın güney cephesi sağırdır. Bu cephede iki sivri kemerli niş bulunur (Şekil: 4.326). Bir diğer kısa kenar olan ve yapıya girişin de sağlandığı kuzey cephe, giriş kapısı ve kapının hemen batısına yerleştirilen basık yuvarlak kemerli bir pencere ve giriş kapısının doğusundaki yuvarlak kemerli bir nişten oluşur (Şekil: 4.327).

Şekil: 4.326. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Güney Duvar, Genel Görünüm

Şekil: 4.327. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Kuzey Duvar, Genel Görünüm

Mutfağın batı duvarı da güney duvarda olduğu gibi sağırdır. Duvar boyunca uzanan, değişik ölçülerde dört niş yer almaktadır (Şekil: 4.328).

Doğu duvarın güneyine doğru alınmış üç pencere, kuzeyinde ise iki niş dikkat çeker (Şekil: 4.329).

Şekil: 4.328. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Güney Batı Duvardan Ayrıntı

Şekil: 4.329. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Güney Doğu Duvardan Ayrıntı

Ayrıca bu mekânın kuzeydoğusunda, yuvarlak kemerli bir nişin üzerinde yer alan tek satırlık bir kitabe bulunmaktadır (Şekil: 4.330).

Şekil: 4.330. Mevlevi Tekkesi Mutfağı, Doğu Duvarın Kuzeyinde Yer Alan Kitabe

Ya Hazreti Ateşbaz Veli, Kaddese Sırrakul Ali 1322

Hazreti Ateşbaz Veli, Allah Sırrını Kutsasın 1322(1904)

Mevlevi Tekkesi avlusunun kuzeydoğusunda sekizgen planlı, altı sütun ve altı yuvarlak kemerle destelenmiş ve kubbeyle örtülü bir şadırvan bulunur (Şekil: 4.331). Şadırvanın hemen güneyinde ise bir hazire göze çarpar. Hazirede çok sayıda Türk mezarı da bulunmaktadır (Şekil: 4.332-333).

Şekil: 4.331. Mevlevi Tekkesi Avlusunda Bulunan Şadırvan

Şekil: 4.332. Mevlevi Tekkesi Haziresi Genel Görünüm

Şekil: 4.333. Mevlevi Tekkesi Haziresindeki Mezarlardan Ayrıntı

Mevlevi Tekkesi avlusunun doğusunda bir mescid daha yer almaktadır. Kare planlı olan bu yapıya giriş, batı cepheden sağlanır. Giriş cephesi de olan batı cephede bulunan kapı ve pencerelerde sarı ve siyah olmak üzere çift renkli taş işçiliği dikkat çeker (Şekil: 4.334).

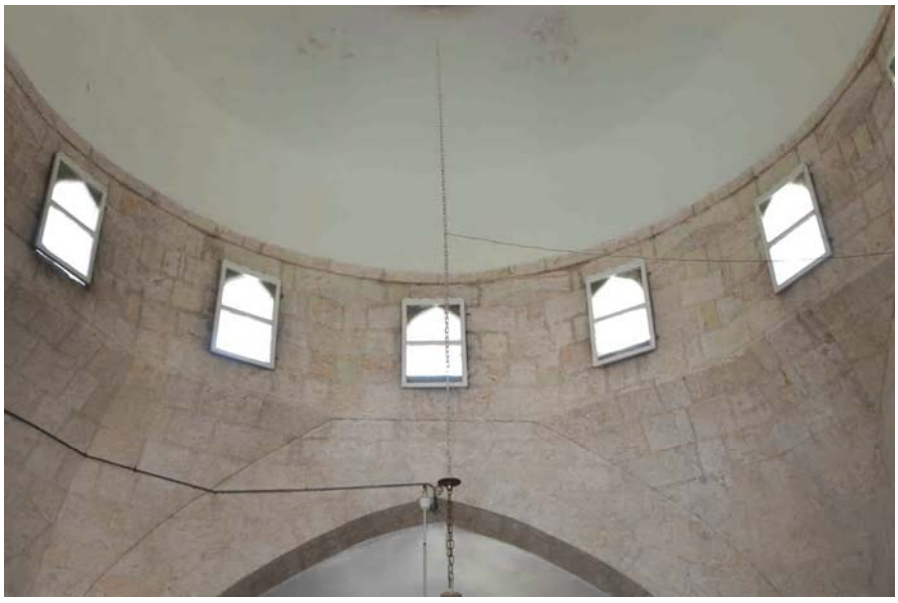
Şekil: 4.334. Mevlevi Tekkesi, Mescid ve Şadırvan Batı Cephe Genel Görünüm

Mescidin örtü sistemi, Mevlevi Tekkesinin büyük camisine benzer. Harim, dört bağımsız paye tarafından desteklenen dört sivri kemer üzerine pandantif geçişli olarak oturmuş bir kubbe ile örtülmüştür (Şekil: 4.335). Kubbe kasnağı içten yuvarlak, dıştan ise sekizgendir (Şekil: 4.336). Kubbenin örtmediği bölümlerde sivri tonoz uygulaması dikkat çeker. Örtü sistemi açısından Mevlevi Tekkesi Camii ile arasındaki tek fark güneybatı, güneydoğu, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerin çapraz tonoz değil burada küçük kubbelerle örtülmüş olmasıdır.

Mevlevi Tekkesi mescidinde, mihrap süslemesi dışında herhangi bir süsleme ve kitabe bulunmamaktadır.

Şekil: 4.335. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Kubbeye Geçiş Sistemi

Şekil: 4.336. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Kubbe Kasnağı ve Kubbe

Mevlevi Tekkesi avlusunun doğusunda yer alan mescidin güney duvarının merkezinde bir mihrap bulunur. Mihrabın doğu ve batısında birer niş yer alır (Şekil: 4.337).

Şekil: 4.337. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Güney Duvar

Mihrap nişi beşgendir ve kavsarası beş sıra mukarnaslıdır. Mihrap nişini, on kollu yıldızların birbiri içine geçmesiyle oluşan, geometrik bir bezeme şeridi çevreler (Şekil: 4.338-339). Bu geometrik bezemenin benzeri İstanbul Kadırga Sokollu Camii, pencere kapağında, İstanbul Topkapı Sarayı Valide Sultan Dairesinde, İstanbul, Kılıç Ali Paşa Camii kapısında, Süleymaniye Camii pencere kepenginde, İstanbul Atik Valide Camii kapısında[273] ve Edirne Üç Şerefeli Camii kapısında[274] görülür. Mihrabın etrafındaki geometrik bezeme şeridinde yer alan turkuaz ve beyaz renkler dikkat çeker.

Mihrabın tepeliği, iki sıra halinde olmak üzere, üst sırada sekiz tam iki yarım, alt sırada dokuz tane beş yapraklı lotus çiçeğinden oluşan süsleme şeridi ile taçlandırılmıştır.

[273] Yıldız DEMİRİZ, **İslam Sanatında Geometrik Süsleme**. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları 2000. (s.137-148)
[274] DEMİRİZ, 1971. a.g.e. (s.542-543)

Şekil: 4.338. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescidin Mihrabı ve Süsleme Detayı

Şekil: 4.339. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescidin Mihrabındaki Süsleme Çizimi (Esra YAKANER)

Mevlevi Tekkesi avlusunun doğusunda yer alan mescidin kuzey duvarı sağır olarak inşa edilmiş ve tüm cephe şadırvan olarak tasarlanmıştır (Şekil: 4.340-341).

Şekil: 4.340. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Kuzey Duvar

Şekil: 4.341. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Kuzey Duvar, Doğudan Batıya Bakış

Mescidin doğu duvarını hareketlendiren iki öğe bulunur. Duvarın merkezinde ve zemin seviyesine yakın olarak tasarlanmış bir pencere ve bu pencerenin kuzey ve güneyine açılmış iki niş dikat çeker (Şekil: 4.342). Bu duvarın bir diğer penceresi de cephenin en güneyindedir.

Şekil: 4.342. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Doğu Duvar

Mescidin en hareketli duvarı olan batı duvarda yer alan giriş kapısı, duvarın güneyine doğru alınmıştır. Birisi giriş kapısının güneyinde, diğer üçü de kuzeyinde olmak üzere burada dört pencere bulunur. Giriş kapısı basık yuvarlak kemerli, pencereler de kemersiz ve dikdörtgen planlıdır. Pencere sırasının üzerinde küçük boyutlu bir pencere sırası daha yer alır (Şekil: 4.343).

Şekil: 4.343. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Mescid, Batı Duvar

Mevlevi Tekkesi kadınlar mescidi, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve yukarıda tanıtılan mescidin güneyine bitişik olarak inşa edilmiştir.

Mevlevi Tekkesi avlusunun doğusunda bulunan kadınlar mescidinin örtü sistemi düz damdır (Şekil: 4.344). Örtü sistemi direkt duvarlara oturduğu için mekân bölüntüsüz olarak karşımıza çıkar. İlgili yapının mihrabında yer alan geometrik süsleme dışında burada herhangi bir süsleme elemanına rastlanmamaktadır.

Şekil: 4.344. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Örtü Sistemi

Yapının güney duvarının, örtü sisteminin hemen altında başlayan ve doğu cephede de devam eden pencere dizisinden aşağısı sağırdır. Güney duvarın merkezinde, şimdiye dek incelenen yapılar içerisinde karşılaşılmayan tarzda bir mihrap yer alır. Alçı malzemeli mihrap nişi, alışılagelmiş içbükey bir form yansıtmaz. Mihrabın içerisindeki on kollu yıldızların iç içe geçmesinden oluşan geometrik bezeme, bir önce tanıtılan Mevlevi Tekkesi bünyesinde yer alan diğer mescidin mihrap nişini çevreleyen turkuaz

boyalı geometrik süslemenin aynısıdır (Şekil: 4.345-346). Mihrap, yuvarlak kemerli bir mermer pano ile taçlandırılmıştır.

Şekil: 4.345. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Güney Duvar

Şekil: 4.346. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Mihrap

Mevlevi Tekkesi, kadınlar mescidinin kuzey duvarı bir önceki mescidde olduğu gibi abdest alma mahali olarak düzenlenmiş ve sağır olarak inşa edilmiştir (Şekil: 4.347).

Doğu duvarda sadece üst seviyede, örtü sisteminin başlamasına yakın bölgeye yerleştirilmiş olan ve güney duvarda da devam eden pencere sırası yer alır (Şekil: 4.348). Bunun haricinde doğu cepheyi hareketlendiren herhangi bir mimari elemana rastlanmamıştır.

Şekil: 4.347. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Kuzey Duvar

Şekil: 4.348. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Doğu Duvar

Kadınlar mescidinin en hareketli bölümü batı duvarıdır (Şekil: 4.349). Burada tüm duvara yayılmış ve birbirine eşit uzaklıkta yerleştirilmiş üç açıklık göze çarpar. Bunlardan kuzeydeki kapı, güneydeki ikisi de pencere uygulamasıdır. Ayrıca bu cephede yer alan ortadaki pencerenin hemen üzerinde küçük boyutlu bir pencere daha bulunur.

Şekil: 4.349. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Yer Alan Kadınlar Mescidi, Batı Duvar

Mevlevi Tekkesi avlusunun doğusunda birbirine bitişik olarak inşa edilmiş olan yapıların üçüncüsü ve sonuncusu türbe odasıdır (Şekil: 4.350-351). Giriş mekânı ve sandukaların bulunduğu kısım olarak iki bölümden oluşur. Giriş mekânı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Batı cepheden girilen bu mekânın kuzey duvarı tamamen sağırdır. Doğu duvarda da tek bir pencere yer alır. Güneydoğu köşesindeki bir kapıdan türbe odasına giriş sağlanır. Türbe odası kare planlı olarak inşa edilmiştir. Dört köşeden duvar payelerine atılmış olan dört sivri kemerli bir iç düzenlemeye sahiptir. Sadece batı duvarında iki pencere yer alan türbe odasının güney ve doğu duvarları sağırdır. Kuzeydoğu köşesindeki giriş kapısıyla da giriş mekânına bağlanmaktadır. Üç sanduka bulunan bu türbe odasında hem giriş mekânı hem de türbe odası düz dam ile örtülüdür.

Şekil: 4.350. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Bulunan Türbe Odası, Batıdan Doğuya Bakış

Şekil: 4.351. Mevlevi Tekkesi Avlusunun Doğusunda Bulunan Türbe Odası, Güneydoğu Köşe

Mevlevi Tekkesinin minaresi, avlunun aynı zamanda giriş cephesi olan kuzey duvarı üzerinde yükselmektedir. Sekizgen bir gövdeye sahip olan minarede dört bitkisel bezemeli taş süsleme dikkat çeker ve şerefe altında kırık çizgilerle oluşturulmuş geometrik bir süsleme şeridi dolanır. Minare şerefesi baldaken tarzındadır. Şerefe, sekiz sütun tarafından taşınan dilimli kemerlerden oluşur. Sütunlar arasında da yine taş malzemeyle korkuluk panoları bulunmaktadır (Şekil: 4.352).

Şekil: 4.352. Mevlevi Tekkesi Minaresi

Özellikle şerefe üzerinden itibaren Halep'te incelenen yapıların minarelerinden farklı bir form yansıtan Mevlevi Tekkesi minaresinin bir diğer ilginç özelliği de külâhında yer alan ve Mevlevi sikkesine benzeyen ayrıntıdır (Şekil: 4.353).

Anadolu'da inşa edilmiş diğer Mevlevîhaneler tarandığında, gerek iç mekân anlayışı ve gerekse dış cephe tezyinatı, çift renkli taş işçiliğinin özellikle pencerelerde kullanımı açısından Halep Mevlevihanesine en yakın örnek Kilis Mevlevihanesi'dir.[275] Bu iki

[275] A.KUŞ-İ.DIVARCI-F.ŞİMŞEK, 2005. a.g.e. (s.215-222)

mevlevihanenin de kuruluş tarihleri birbirleriyle aşağı yukarı yakındır. Her iki yapının da 16.yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmeleri ilgi çekicidir.

Şekil: 4.353. Mevlevi Tekkesi Minaresinin Şerefe ve Külâhından Ayrıntı

Halep Mevlevihânesi, önemli bir tekkedir. 1925 yılında Türkiye'de tekkeler kapatıldıktan sonra Celaleddin Bakır Çelebi, çelebilik makamını Halep'e taşımış, Ortadoğu ve Kıbrıs'taki mevlevihâneleri buradan yönetmiştir. 1944 yılında mevlevihanenin tüm malları Suriye idaresine geçmiştir.[276] Günümüzde semahane cami olarak kullanılmakta, diğer müştemilatında cami görevlileri barınmaktadır.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Katalogları tarandığında, tanıtılmaya çalışılan Mevlevi Tekkesi'nin onarımı ile ilgili olarak iki kayıt tespit edilmiştir. Buna göre, 1274 hicri (1857 miladi) tarih ve 85 dosya, 54 gömlek numaralı belgede Haleb Mevlevihanesinin harap olan semahanesinin tamiri masrafının karşılanması konusunu içermektedir. 19.CA.1276 hicri (1859 miladi) tarihli ve 298

[276] H.Hüseyin TOP, **Mevlevi Usûl ve Âdâbı.** İstanbul: 2001 (s.262)

dosya, 56 gömlek numaralı bir diğer belgede, Haleb Mevlevihanesi'nin tamiri için ayrılan paranın tesviyesinin tehir edilmesi ile ilgilidir.

4.23. ŞEYH EBU BEKİR VEFAİ TEKKESİ

Bu yapı, Ramazaniye Askeri Hastanesinin doğusunda bulunmaktadır ve Halep'in büyük Sûfi tekkelerinden biri olduğu bilinmektedir.

Şeyh Ebubekir el Vefai Tekkesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, yapının özgün kitabesine rastlanmamıştır. Suriye makamlarınca yapı girişine konulmuş olan tanıtım kitabesinde ilgili tekkenin 991 hicri, 1583 miladi tarihte, yani Şeyh Ebu Bekir el-Vefai'nin vefat ettiği yıl yapılmış olduğu belirtilirken, semahane de olarak kullanılan cami kısmının kuzey cephesindeki giriş kapısı üzerinde yer alan bir diğer kitabede ise bu yapının 1041 hicri, 1632 miladi tarihte vefat eden Ahmed El-Kari tarafından, hicri 10. miladi 16. asırda tamamlanmıştır bilgisi verilmektedir.

Yapı hakkında bilgi veren A.Hadjar'da Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi'nin 16.yüzyılda, vefat tarihi 1632 olan Ahmed İbn Ömer el-Kari tarafından inşa ettirilmiş olduğuna işaret etmektedir.[277]

Aslında söz konusu olan tekke, bünyesinde bulundurduğu birkaç yapı ile bir külliye şeklinde inşa edilmiştir. Yüksek duvarlarla çevrilmiş olan yapının avlusuna doğuda bulunan ve basık yuvarlak kemerli sade bir kapıdan geçilerek girilir.

[277] HADJAR, a.g.e. 2000. (s.131-132)

Şekil: 4.354. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Giriş Cephesi

Yapı malzemesinden bu giriş kapısının yenilenmiş olduğunu görülür. Taçkapının tek süslemesi, basık yuvarlak kemerin hemen üzerinde bulunan ve üç sıradan oluşan mukarnas dizisidir (Şekil: 4.354).

Dıştan basık fakat iç taraftan sivri kemerli bir görünüm arz eden kapının hemen üzerinde çokgen planlı, şerefesi üç sıra mukarnas dizisinden oluşan ve şerefenin hemen üzerinden sonra yıkılmış olduğu anlaşılan, bugün külâh kısmı yayvan konik bir metal alaşımla kaplanmış minare yer alır(Şekil: 4.355-356).

Kapıdan geçildikten sonra doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ve büyük boyutlu bir avlu ile karşılaşılmaktadır. Avluya girişten sonra ilk olarak bu külliyenin camisine geçilir.

Şekil: 4.355. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi, Avlu

Caminin sarı renkli sütunlara oturmuş üç küçük kubbe ile örtülü son cemaat yeri ve son cemaat yerinin doğusunda, 1596 tarihinde inşa edilmiş olan, sivri kemerli bir çeşme yer alır.

Şekil: 4.356. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi, Minare

Şekil: 4.357. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Son Cemaat Yeri

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan son cemaat yeri, iki sütun ve iki duvar payesi tarafından desteklenen üç sivri kemerin taşıdığı üç kubbe ile örtülüdür (Şekil: 4.357). Son cemaat yeri geçildikten sonra caminin taç kapısı ile karşılaşılır. Bu kapı iki sütunce ile hareketlendirilmiş olan basık yuvarlak kemerli sade bir yapıya sahiptir. Kapının hemen üzerinde üç dilimli kemer içerisinde bir kitabe yer almaktadır (Şekil: 4.358).

Şekil: 4.358. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Taçkapı

Şekil: 4.359. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Kuzey Cephe Taş Süsleme

Şekil: 4.360. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Güneybatı Duvar

Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii'nin harimi, kareye yakın dikdörtgen planlı bir yapıya sahiptir. Güney duvarın merkezinde sade bir mihrap yer alır. Mihrabın doğusunda bir, batısında iki pencere bulunur (Şekil: 4.361).

Şekil: 4.361. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Güney Duvar

Şeyh Ebu Bekir Vefai Camisinin minberi ise harimin güneydoğusuna yerleştirilmiştir. Minber de mihrap gibi sade bir yapıya sahiptir ve ahşap malzemeden yapılmıştır (Şekil: 4.361). Caminin kuzeyi ise simetrik bir düzen ile inşa edilmiştir. Giriş kapısının doğu ve batısında ikişer olmak üzere toplam dört pencere, bu cephenin genel karakterini yansıtır (Şekil: 4.362). Harim, tek kubbe ile örtülüdür. Pandantif geçişli kubbe, doğrudan duvarlara oturduğu için harim, destek elemanları ile bölüntüye uğratılmamıştır.

Caminin batı duvarı ise birbirine eşit aralıklarla açılmış dört kapı bulunur. Bu kapılar sayesinde yapıdan dışarı çıkmadan diğer bölümlere geçiş sağlanmaktadır (Şekil: 4.363).

Caminin batı duvarından açılan dört kapıyla geçilen diğer mekân ile cami arasında kalan, kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bölümde yapının banisi olan Şeyh al-Kari'nin sandukası yer alır (Şekil: 4.364).

Şekil: 4.362. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Kuzey Duvar

Şekil: 4.363. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii, Batı Duvar

Şekil: 4.364. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi Camii ile Türbe Odası Arasında Kalan Kuzey-Güney Doğrultusundaki Mekân ve Şeyh el-Kari'nin Sandukası

Bu mekânın hemen batısında, kare planlı bölüm yer alır. Bu mekânın merkezinde, yapıya adını veren Şeyh Ebu Bekir İbn Abi el-Vefai'nin sandukası ile karşılaşılır (Şekil: 4.365). Şeyh Ebu Bekir'in vefat tarihi 1583'tür.

Şekil: 4.365. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesinde Bulunan Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Sandukası

Bu mekân da cami kısmında olduğu gibi tek bir kubbeyle örtülmüştür fakat buradaki fark, kubbeye geçiş, yedişer sıradan oluşan mukarnaslardan meydana gelmiştir (Şekil: 4.366-367).

Şekil: 4.366. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odası Kubbeye Geçiş Sistemi

Şekil: 4.367. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odası Kubbesi

Sandukanın güneyinde, beyaz ve siyah mermerden almaşık teknikle yapılmış olan mihrap yer alır (Şekil: 4.368). Mihrapta bulunan taş süsleme unsurları dikkat çekicidir. Mihrabı üç yönden sivri kemerli bir form içine yerleştirilmiş olan bitkisel bezemeli bir şerit çevrelemektedir. Daha sonra siyah taş bordürü ile çevrelenenen mihrap nişinin sütuncelerinden önce, her iki yanda içlerinde altıgenler oluşturan kırık çizgilerle birer bordür daha yer alır. Mihrap nişinin her iki yanında bulunan sütuncelerin gövdesi de kırık çizgilerden oluşan geometrik bezeme ile donatılmıştır. Mihrap nişi beşgendir. Bu beşgenin her bir köşesine uzunlamasına dikdörtgen bordürler içerisinde geometrik bezemeler yerleştirilmiştir. Bunlardan sadece ortadaki bordür farklı geometrik süsleme özellikleri yansıtır. Burada, altıgenler oluşturan kırık çizgiler yer alırken. Bu bordürün her iki yanındaki ikişer bordürde birbirine simetrik olarak düzenlenmiş geometrik örgü motifleri işlenmiştir. Mihrap nişinin üzeri, üç sıra mukarnas kavsaralıdır ve bir sivri kemrle örtülüdür. Mihrap nişini örten sivri kemerde de altı kollu yıldızlardan oluşan geometrik bir düzenleme sözkonusudur (Şekil: 4.369-370).

Şekil: 4.368. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odasında Bulunan Mihrap

Şekil: 4.369. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odasında Bulunan Mihraptan Ayrıntı

Şekil: 4.370. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odasında Bulunan Mihrap Nişinden Ayrıntı

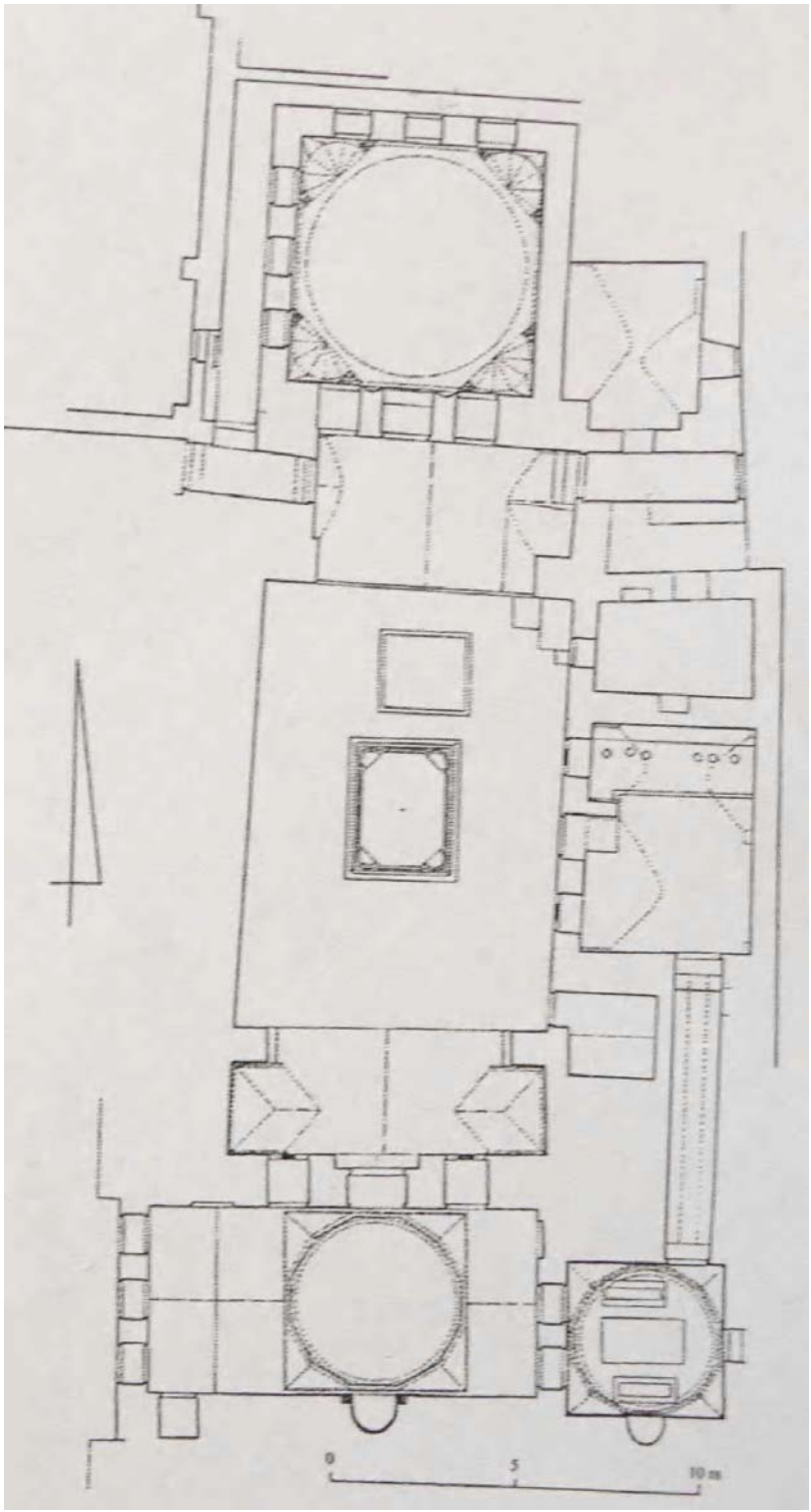
Şekil: 4.371. Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin Türbe Odası, Güney Duvar Taş Süsleme Panosu

Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesindeki Şeyh Ebu Bekir Vefai'nin türbe odası, güney duvarda yer alan taş süsleme panosunun bir benzeri, İpşir Paşa Camii'nin son cemaat yerinde bulunmaktadır (Şekil: 4.371).

4.24. ARSLAN DEDE TEKKESİ

Halep'te bilinen en eski tekke El-Balat Hankâhı'dır. Bundan sonra Arslan Dede Tekkesi gelir. Arslan Dede'nin, kişilik olarak Halep'in en sayılan ve bilinen Halep'in yerel biyografi yazarı Şeyh Ebu Bekir (1585–1660) e göre, hayatı boyunca vecd ile ibadet ederek kendinden geçen bir insan olduğu bilinir. Arslan Dede, dervişleriyle beraber mistik müzikler dinlemiş ve dervişleriyle ibadet etmiştir. Dervişleriyle beraber "Aslan Dede Kahvesi" adıyla anılan kahvede toplanmışlardır. Bu kahve yenilenerek, batısı tekkeye dönüştürülmüştür. Evliya Çelebiye göre tekkenin 2000 kişilik bir mürid topluluğu bulunmaktadır. Aslan Dedenin sadece Türkçe konuştuğu, Arapça konuşmadığı bilinmektedir. 1115 tarihinde inşa edilmiş olan tekke 14.yüzyılda yenilenmiştir. Arslan Dede'de 1638'de buraya defnedilmiştir.

Aslan Dede Tekkesi, konum olarak "*Medine*" olarak adlandırılan şehir merkezinde yer alan Şevket Ali Mahallesinde bulunmaktadır. Bulunduğu yerdeki nadir 17.yüzyıl Osmanlı mimarisini temsil eden yapılardan biri olarak bilinir. Çünkü Medine olarak geçen şehir merkezindeki diğer yapılar daha çok ticari ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Şimdiki görünümü 17.yüzyıla ait olan Aslan Dede Tekkesi, önemli bir Osmanlı şehri olan Halep'in mistik hayatına önemli bir katkı yapmaktadır.

Şekil: 4.372. Arslan Dede Tekkesi Planı (Sauvaget'ten)

Yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır (Şekil: 4.372). Ortada merkezi ve büyük boyutlu bir avlu bulunmaktadır. Avlu da kuzey-güney

doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avlunun ortasında kare planlı bir havuz yer alır. Avlunun kuzey, batı ve güneyinde çeşitli mekânlara rastlanır. Bu mekânlar tekkenin sağlıklı bir şekilde devamlılığını sağlamaya yönelik dini ve sosyal ihtiyaçların karşılandığı mekânlar olarak dikkat çekmektedirler.

Avlunun kuzeyinde bulunan, kareye yakın dikdörtgen planlı, tromp geçişli ve tek kubbe ile örtülü mekân, tekkede yapılan zikrler için kullanılmıştır. Burası aynı zamanda tekkenin merkezinde yer alan avludan sonra tekkenin en geniş mekânıdır.

Mescid kısmının hemen doğusunda içinde üç sandukanın bulunduğu türbe odası bulunur. Bu mekân kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbe, daha önce tanıtılmaya çalışılan mescid bölümü kubbesiyle, geçiş sistemi ve form olarak benzerlik gösterir sadece boyut olarak daha küçüktür. Türbe odasına hem mescid bölümünden hem de avlunun batısında yer alan kareye yakın dikdörtgen planlı mekânın güneyinden açılan koridordan geçilebilmektedir. Burada da mescid bölümündekine benzeyen bir mihrap daha yer alır.

Tekkenin avlusunun batı ve kuzeyinde bulunan bölümler ise dervişlerin barındığı, toplantıların yapıldığı ve tekkedeki sosyal hayatın devamını kolaylaştıran bölümler olarak tasarlanmıştır.

4.25. İHLASİYE TEKKESİ

Halep Kalesinin kuzey doğusunda, Bayada mahallesinde bulunan bu yapı El-Saravi Camii'nin kuzeyinde, sokak içerisinde yer aldığından ve etrafında diğer yapılar inşa edildiğinden dolayı sadece doğu ve kuzey cepheleri görülebilmektedir. İhlasiye Tekkesinin aynı zamanda giriş cephesi de olan doğu cephesinde malzeme düzgün kesme taş, diğer cephelerde düzgün olmayan kesme taş kullanılmıştır.

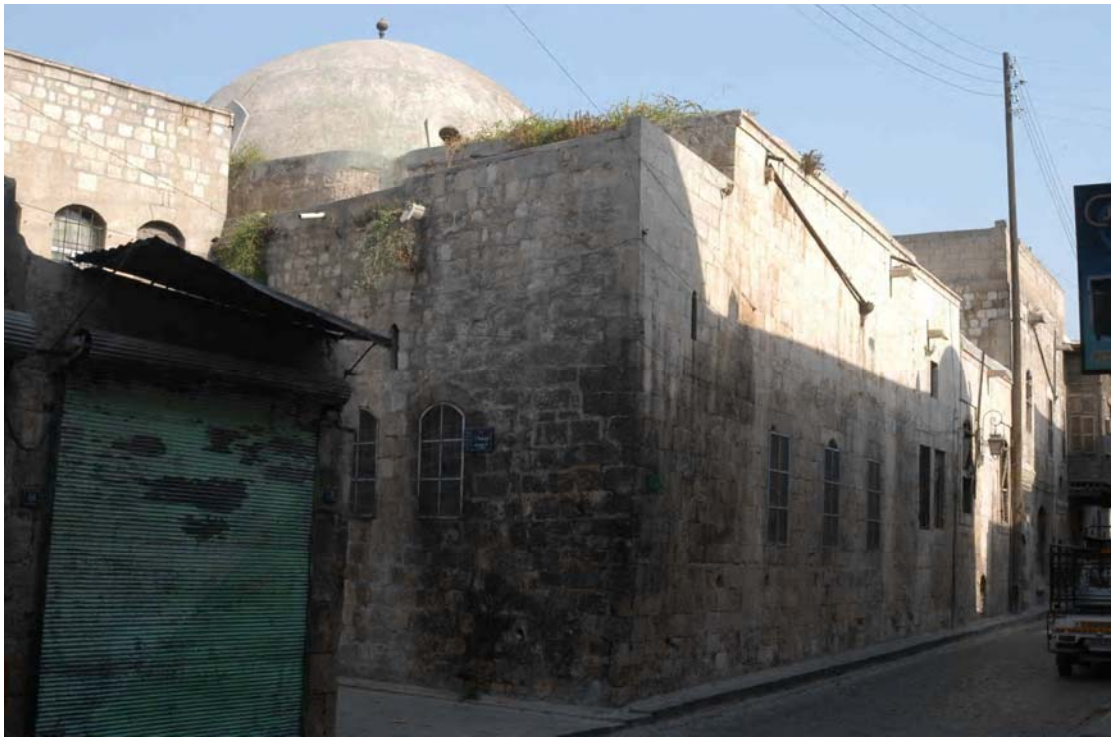

Şekil: 4.373. İhlasiye Tekkesi Uydu Fotoğrafı (Google Earth'den)

Kurucusu Şeyh İhlâs Havalti dir. Kendisi 1074 hicri / 1664 miladi tarihte vefat etmiştir. Halep ziyareti sırasında Vezir Arnavut Muhammed Paşa, Şeyh İhlâs adına bu tekkeyi 1634 yılında inşa ettirmiştir. Bugün Şeyh İhlâs'ın müridleri burada ibadet etmekte ve oruç tutmaktadırlar. Tekkenin duvarlarında uzun şiirler yazılı durumdadır.[278]

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiş olan İhlasiye Tekkesinin girişi, kuzey doğu köşede bulunmaktadır (Şekil: 4.374). Giriş kapısı, çift renkli taş işçiliği ile inşa edilmiş, basık yuvarlak kemerli bir form yansıtır. Kapı çift kanatlı ve demir malzemeden yapılmıştır (Şekil: 4.375). Kilit taşının hemen üzerinde, iki eşkenar üçgenin birbirine dik olarak yerleştirilmesiyle oluşturulan altı kollu yıldız bulunur ve bu yıldızın içinde Arapça "Allah" yazılmıştır (Şekil: 4.378).

[278] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.62)

Şekil: 4.374. İhlasiye Tekkesi Genel Görünüm

Yukarıda bahsedilen altı kollu yıldız formunun hemen üzerinde beş satır ve on beş bölümden oluşan bir kitabe bulunmaktadır (Şekil: 4.376). Taçkapı, beden duvarından dışa taşkın olarak inşa edilmiştir ve en üstte, üç sıra mukarnaslı bir friz ile son bulur (Şekil: 4.377). Giriş kapısının da bulunduğu doğu cephede birbirinden farklı ölçülerde ve yerlerde olmak üzere toplam on pencere bulunmaktadır.

Şekil: 4.375. İhlasiye Tekkesi, Taçkapı

Şekil: 4.376. İhlasiye Tekkesi, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

……..	*Yani Serdar-ı pazanfer salub*	*Sadn cem paye Muhammed Paşa*
Kıldı tamir-i zaviye-yi kalıp	*Yaptı bu tekkeyi Şeyh İhlasiyye*	*Etti bir hayr-ı cedid ve mer'ub*

Der hulus ile gezen bu eseri *Cümle etvar-ı ……. mahub* *Bi-riya der ama-yı karı hulus*

Yaraşır bil-mala ahid-i harub *Olsa ferş-i haram yanında* *Cüzi esved mâhlekeş ve huba*

Tekkeye an çün sene 1033 *Didi tarihin anın* *Sıdk-ı dahil asla……*

Şekil: 4.377. İhlasiye Tekkesi, Taçkapıdan Süsleme Ayrıntı

Şekil: 4.378. İhlasiye Tekkesi, Taçkapıdan Süsleme Ayrıntısı

4.26. HİLÂLİYE ZAVİYESİ

Hilâliye Zaviyesi, şehrin güneybatısında, Jallum Kubra mahallesinde bulunur. Yapının özgün kitabesi bulunmamaktadır. Suriye makamlarınca zaviyenin girişine konulan tanıtım kitabesinde "Aslı küçük bir mescid idi. Şeyh Muhammed Hilal El-ram-ı Hamedani sakin idi. hicri 12. / miladi 18. yüzyıla aittir." Bilgisi verilmektedir.

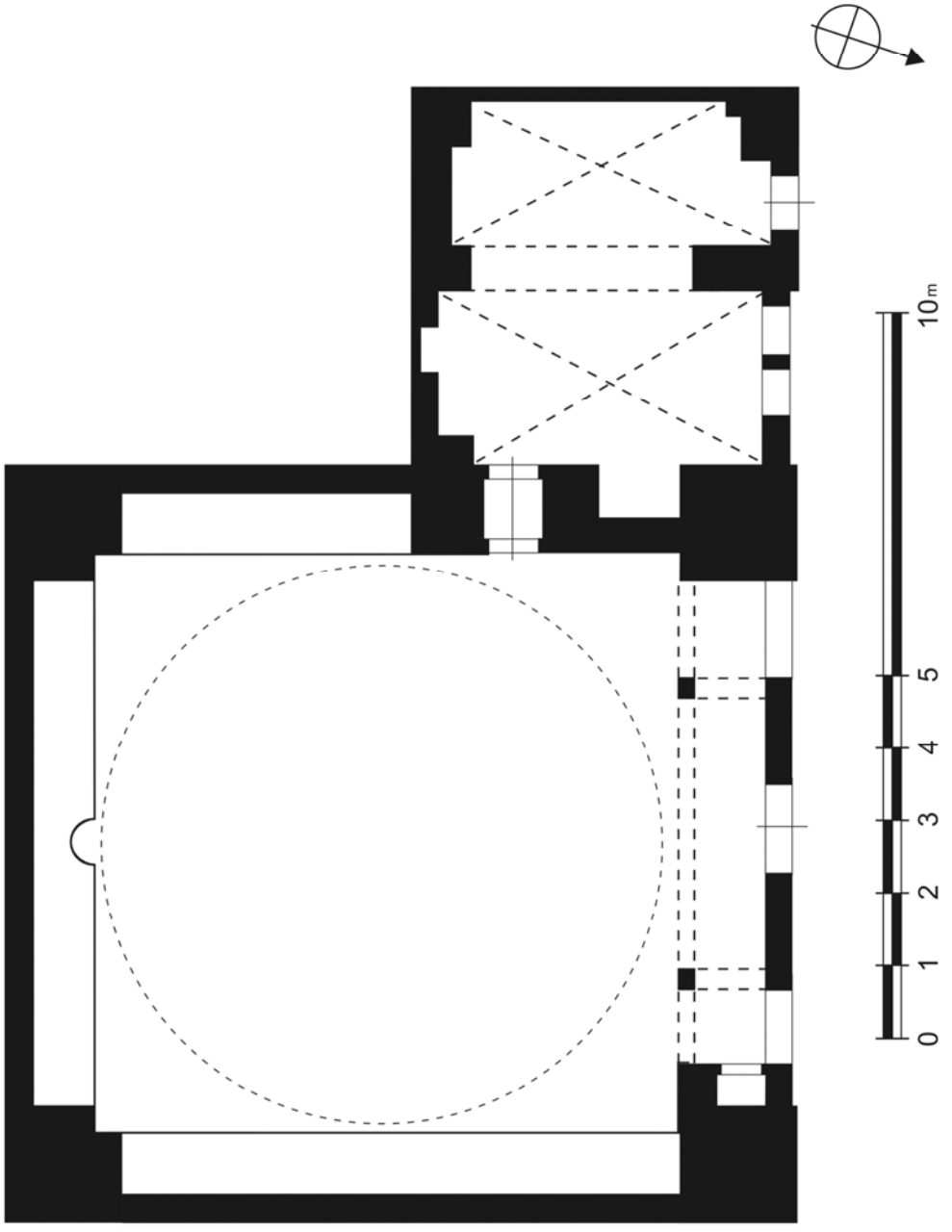
Hilâliye ailesi üyelerinden Şeyh Muhammed Hilâl Ram Hamdani tarafından inşa ettirilmiş ve kendisi de 1744 yılında vefat edince, bu caminin avlusunda yaptırılan mezara defnedilmiştir. Yapı, 1790 yılında zaviye haline getirilmiş olan Hilâliye zaviyesinde ibadet ve zikirler 1907 tarihine kadar sürmüştür. Zaviyeye tahsis edilen su yolu Yusuf Ağa Arabî Kâtibi el-Musalli tarafından inşa ettirilmiştir.[279]

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, küçük boyutlu bir avlusu bulunan Hilâliye Zaviyesi'ne avlunun kuzeyinde yer alan basık yuvarlak kemerli sade bir kapıdan girilir. Avluda, zaviyenin kurucuları ve ileri gelenlerinin mezarları yer alır (Şekil: 4.379). Bunlardan üçü Şeyh Muhammed Hilâl (ölümü 1744), diğeri ise Şeyh İbrahim İbn Şeyh Dahman (ölümü 1823) ki bu kişi 29 yıl, Mısır'daki el-Azar Camii'nde çalışmıştır. Burada yer alan önemli mezarlardan bir diğerinin ait olduğu kişi ise Şeyh Abdel Kadir ibn Şeyh Ebu Bekir (ölümü 1965)'dir.[280]

Şekil: 4.379. Hilaliye Zaviyesi Avlusu, Doğudan Batıya

[279] HADJAR, 200. a.g.e. (s. 119)
[280] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.119-120)

Şekil: 4.380. Hilaliye Zaviyesi Planı (Levent ÇORUH-Hakan TEKİN 2008)

Hilâliye Zaviyesi iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir giriş mekânına gelinir. Giriş kapısı yapının kuzeybatısında yer alır. Girişin de sağlandığı kuzey cephede ayrıca iki de pencere bulunur.

Şekil: 4.381. Hilaliye Zaviyesi Giriş Mekânı Doğu Duvar

Giriş mekânının güney ve batı duvarları sağır tutulmuştur. Doğu duvarda da yuvarlak kemerli bir niş ve zaviyenin harimine giriş kapısı yer alır (Şekil: 4.381). Tanıtılmaya çalışılan giriş bölümünde herhangi bir kitabe ve süsleme elemanına rastlanmamış, örtü sistemi olarak da beşik tonoz kullanılmıştır.

Hilaliye Zaviyesinin harimi tek kubbe ile örtülmüştür (Şekil: 4.380). Kubbe, harimin dört köşesine atılmış duvar payelerinin desteklediği dört sivri kemere pandantifli bir geçiş sistemiyle oturur (Şekil: 4.382).

Şekil: 4.382. Hilaliye Zaviyesi, Kubbeye Geçiş Sistemi

Kubbe kasnağı içten ve dıştan yuvarlak olarak düzenlenmiştir. Kasnakta, sivri kemerli on altı pencere yer alır. Kubbeye geçiş sistemi, kasnak ve kubbe içinde herhangi bir süsleme elemanı yer almaz (Şekil: 4.383).

Şekil: 4.383. Hilaliye Zaviyesi, Kube Kasnağı ve Kubbe

Şekil: 4.384. Hilaliye Zaviyesi, Güney Duvar Genel Görünüm

Yapının harimi kare planlıdır. Halep'te konu kapsamında incelenen dini eserler arasında ahşap kullanımı en fazla olan yapı Hilâliye Zaviyesi'dir. Harime dört yönden ahşap kaplama yapılmıştır.

İki kat halinde düzenlenmiş olan harimin güney cephesinin merkezinde ahşap bir mihrap yer alır (Şekil: 4.384).

Mihrap nişi yarım yuvarlak bir form yansıtır ve sivri kemerli mukarnassız bir kavsarası olan mihrap nişinin doğu ve batısında birer sütunce bulunur. Mihrap nişini örten sivri kemerin her iki yanında bitkisel bezemeli ahşap süsleme ayrıntıları dikkat çeker (Şekil: 4.385).

Şekil: 4.385. Hilaliye Zaviyesi, Mihrap

Mihrabın doğu ve batısında, hemen hemen ölçüleri mihrap nişi kadar olan basık yuvarlak kemerli ahşap kapılar birbirlerini tekrar edecek şekilde dizilerek tüm cepheyi

kaplar. Bu kapılar zikr hücrelerinin kapılarıdır. Zaviyede kırk zikr hücresi bulunmaktadır. Her biri birer kişiliktir. Bu odalar ibadet mekânının doğu, batı ve güneyine yayılmıştır. Kadiri tarikatı hükümlerinde bu zaviye müridlerinin her biri burada kırkar gün zikr edip inzivaya çekilmektedirler. Üst katta da aynı uygulama görülür. Buraya ayrıca ahşap korkuluk eklenmiştir.

Hilaliye Zaviyesinin kuzey duvarında da ahşap malzemenin hâkimiyeti görülür. Duvarın merkezinde, bugün kullanılmayan basık yuvarlak kemerli bir giriş kapısı ve girişin doğu ve batısında birer basık yuvarlak kemerli pencere bulunur.

Kuzey duvar boyunca uzanan ve iki ahşap sütun tarafından desteklenen bir kadınlar mahfili uygulaması göze çarpar (Şekil: 4.386).

Şekil: 4.386. Hilaliye Zaviyesi, Kuzey Duvar

Yapının doğu duvarı tamamen sağırdır. Burada da iki kat halinde zikr hücreleri yer alır (Şekil: 4.387).

Şekil: 4.387. Hilaliye Zaviyesi, Doğu Duvar Genel Görünüm

İki katlı olarak inşa edilmiş olan tüm harimin mihrap dâhil ahşap malzeme ile kaplanması, incelemiş olduğumuz yapılarda karşımıza bu yapıdan başka çıkmayan bir özelliktir. Anadolu dışındaki dini yapılar tarandığında bu özelliği bünyesinde taşıyan bir yapı ile karşılaşmaktayız. Bu yapı Mısır'da bulunan, Kahire Mevlevihanesidir.[281] Bu yapının inşa tarihinin 1590 yani 16.yüzyılın sonları olduğu dikkate alınacak olursa, bu iki yapınının birbirinden etkilenmiş olduğu düşünülebilir.

Benzer özelliği her ne kadar Mısır'da bulunan Kahire Mevlevihanesindeki kadar yansıtmasa da Anadolu örnekleri arasında İstanbul, Galata Mevlevihanesi[282] örnek olarak gösterilebilir. Fakat Galata Mevlevihanesinin bu özelliği yansıtan semahane bölümü 1859–60 onarımı sırasında bu hale getirilmiştir.[283]

[281] KARPUZ, 2007 a.g.e. (s.140-165)
[282] A.KUŞ-İ.DIVARCI-F.ŞİMŞEK,2005 a.g.e. (s.167-178)
[283] A.KUŞ-İ.DIVARCI-F.ŞİMŞEK,2005 a.g.e. (s.167-178)

4.27. SAYADİYE ZAVİYESİ

Halep kalesinin hemen güney doğusunda, Altunboğa Mahallesinde yer almaktadır. Zaviyenin yapımına 1878 yılında Şeyh Muhammed ebu Huda'nın oğlu Hasan Dede Sayadi tarafından başlanmıştır ve 1909'da yapımı tamamlanmıştır.[284]

Zaviyenin ibadethane olarak kullanılan bölümünün batısında Şeyh Hasan Dede'nin mezarı da bulunur. Sayadiye Zaviyesi bugün, hukuk eğitimi verilen bir okul olarak hizmet vermektedir. Sayadiye Zaviyesi, Halep'in eski şehir olarak nitelenen Kale ve çevresinde mimari tarzıyla Avrupa tipindeki ilk yapı olarak nitelendirilebilir.[285]

4.28. EL-BAĞAC ZAVİYESİ

Şekil: 4.388. El-Bağac Zaviyesi, Kuzey Cephe Genel Görünüm

[284] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.64)
[285] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.64)

Halep'in güneyinde, Sahet Bizeh Mahallesinde bulunmaktadır. Doğu batı doğrultusunda, uzunlamasına dikdörtgen planlıdır. Konumu gereği sadece kuzey cephesi görülebilmektedir çünkü içinde bulunduğu diğer yapılara bitişik olarak inşa edilmiştir (Şekil:4.388). Elde edilen kaynaklarda El-Bağac Zaviyesi'nin adı geçmemektedir.

Şekil: 4.389. El-Bağac Zaviyesi, Kuzey Cephe, Giriş Kapısı

Kuzey cephenin merkezinde, beden duvarıyla aynı seviyede tutulan ve sivri kemerli bir giriş kapısı yer almaktadır (Şekil: 4.389).[286] El-Bağac Zaviyesinin kuzeydoğusunda, fotoğrafta da görülen bir kitabe bulunmaktadır. Fakat bu kitabe tahrip olduğundan okunması mümkün olmamıştır. Giriş kapısı üzerinde yer alan diğer kitabe ise aşağıdadır (Şekil: 4.390).

[286] Fotoğrafta da açıkça görüldüğü üzere giriş kapısı üzerine asma kilit asılarak yapı kapatılmış ve arazi çalışmaları sırasında içeriye girmek mümkün olmamıştır.

Şekil: 4.390. El-Bağac Zaviyesi, Taçkapıdaki Kitabe

Mescidü'l Şeyh Ömer el-Nüfaî el-mekâne bil-Bağac

El-Bağac Zaviyesinin yapı malzemesi düzgün kesmetaştır. Dış cephede süsleme elemanı olarak sadece giriş kapısı üzerindeki Mühr-ü Süleyman motifi ve yine giriş kapısı üzerindeki kitabedeki taş süsleme dikkat çeker (Şekil: 4.391).

Şekil: 4.391. El-Bağac Zaviyesi, Kuzey Cephe Giriş Kapısı Üzerindeki Taş Süslemeler

Yapının görülebilen tek cephesi olan kuzey cephe giriş kapısı hariç tamamen sağır olarak inşa edilmiştir.

4.29. VALİDE SULTAN (GEVHER MELİKŞAH) TÜRBESİ

Halep Ulu Camii ile Halep Kalesi arasında kalan bölgenin güneyinde yer alan Valide Sultan Türbesi, Adiliye Camii'nin hemen doğusunda, Sahet Bizeh Mahallesinde yer almaktadır.

Şekil: 4.392. Valide Sultan Türbesi Batı Cephe, Genel Görünüm

Bu türbe 1552 yılında hac dönüşü vefat eden Sultan Beyazid'in büyük kızı Gevher Melikşah için inşa ettirilmiştir. Gevher Melikşah, aynı zamanda bu türbenin hemen yanındaki Adiliye Külliyesinin banisi olan Dukakinzade Mehmed Paşa'nın da annesidir.

Kare plan üzerine kubbe oturtularak oluşturulan bu yapının batı cephesinden uzunlamasına bir duvar devam eder ve yapının girişi bu duvarın devamında yer alan kapıdan sağlanmaktadır (Şekil 4.392).

Türbenin batı cephesi sağırdır. Fakat yakından bakıldığında görülen izlerden, bu cephede yer alan iki adet pencerenin sonradan doldurularak kapatılmış olduğu dikkat çekmektedir. Bu cephede, yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi sadece yapıya girişi

sağlayan yuvarlak kemerli bir kapı bulunur (Şekil 4.393). Çok hafif dışa çıkıntı yapan bu sade kapının hemen üzerinde dört satırdan oluşan bir kitabe mevcuttur (Şekil 4.394).

Aynen batı cephede olduğu gibi yapının aslında kare planı olmasına rağmen, yapı bittikten sonra güney cephede uzunlamasına bir duvar dikkat çekmektedir. Burada da sadece yuvarlak kemerli bir kapısı bulunan güney cephede de herhangi bir pencere açıklığına rastlanmaz. Tamamen simetrik bir uygulama ile aynen doğu cephede olduğu gibi burada da bulunan iki pencere sonradan kapatılmıştır (Şekil 4.395-396).

Güney cephedeki yapı malzemesi ve işçilik, batı cephedekinden daha iyi durumdadır.[287]

Şekil: 4.393. Valide Sultan Türbesi Batı Cephe, Giriş Kapısı

[287] Yapının konumu gereği batı ve kuzey cepheler görülememektedir. Tüm çabalara rağmen de yapıya giriş mümkün olmamıştır.

Şekil: 4.394. Valide Sultan Türbesi Batı Cephe, Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe

Haza binte melikü'l melakete tac el-uluv el-sadetü'l merhume Gevher Melikşah

---

Sultan binti Ayşe Sutan binti Sultan Beyazid Han minel Osman kad-haccet ila beytullah

---

El-halim ve adatı ali Haleb vilayeti veledehe emirü'l emsa el-uzzamı hazreti Muhammed Paşa ve intekabilet

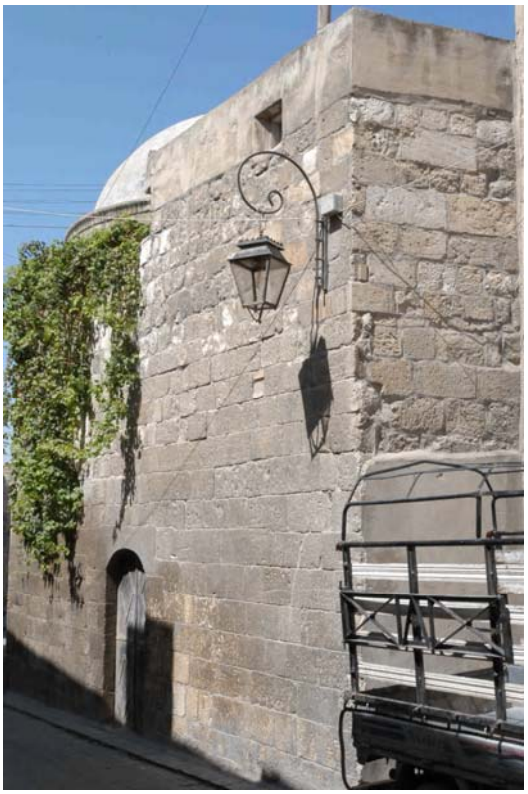

……tas'î şehri Rebiü'l-ahir sene tisa ve hasin ve tıs'a

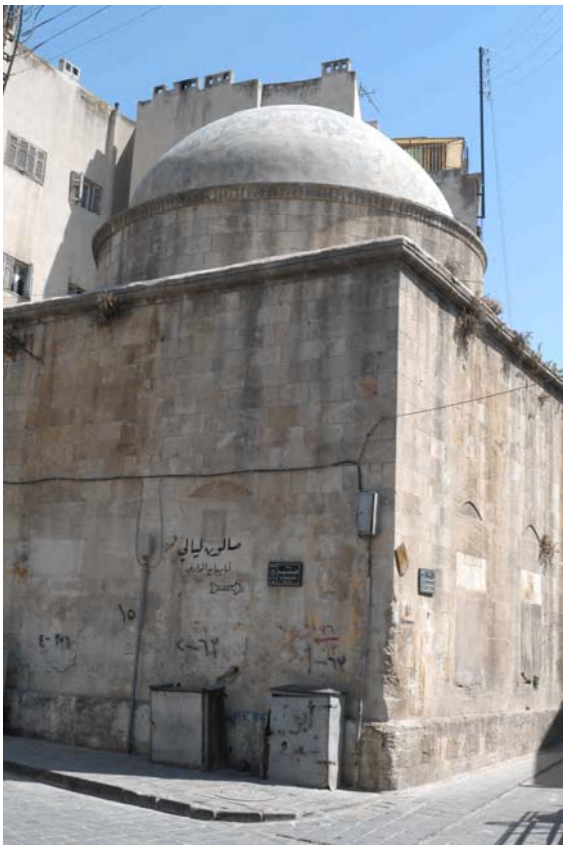
Bu türbe, kraliçelerin kraliçesi, saadet ve yüksekliğin tacı Ali Osman Han'dan Sultan Bayezid Han'ın kızı, Ayşe Sultan'ın kızı Sultan Gevher Melikşah'a aittir.

Allah'ın evine hacca gitmişti ve emirlerin emiri yüce emir Hazret Muhammed Paşa'nın valisi olduğu Haleb'e dönmüştü.

959 yılının Rebiülahir ayının 9'unda ahrete intikal etmiştir.

Şekil: 4.395. Valide Sultan Türbesi, Güney Cephe

Şekil: 4.396. Valide Sultan Türbesi Güney Batı Cephe, Genel Görünüm

BÖLÜM V

5. DEĞERLENDİRME

Değerlendirme bölümünde her bir dini yapı tipi;

- Plan
- Malzeme
- Süsleme
- Cephe Elemanları
- Yapı Elemanları

gibi ölçütler gözetilerek karşılaştırmalar yapılacaktır.

5.1. CAMİLER

Elde edilen kaynaklarda, Halep'te Osmanlı hâkimiyeti döneminde inşa edilmiş olduğu öğrenilen cami sayısı 45'dir. Bunlardan, çalışmalar sırasında tespit edilen cami sayısı 21'dir. Halep'teki Osmanlı dönemi camilerinden 1544 yılına tarihlenen, Ebu Darayn Mescidi en erken tarihli yapılar olarak karşımıza çıkarken, kitabesinde 1902 tarihinde inşa edilmiş olduğu anlaşılan Delivati Camii ile 1922 tarihli Nureddin Mescidi, ilgili dönemin en geç tarihli örnekleri olarak görülmektedir.

5.1.1. Plan

Halep'te yer alan Osmanlı dönemi camileri değerlendirmeye alındığında, iki plan tipi ile karşılaşılır. Bunlardan ilki;

- Kare Planlı, Tek Kubbeli ve Son Cemaat Yeri Olan Camiler.

Bu plan tipinde olan cami ve mescidler dikkate alındığında incelenen örneklerden Ebu Darayn Mescidi haricinde diğer örneklerin tamamının avlu uygulamalarının olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra, sadece Ebu Darayn Mescidi hariç, diğer örneklerin tamamında son cemaat yeri uygulamasının varlığından söz etmek mümkündür. Bu son cemaat yerlerinden, dokuz bölümlü oluşuyla en fazla bölüntülü son cemaat yerine sahip yapı Behramiye Camii'dir. Hüsreviye ve Adiliye Camileri ise beşer kubbeyle örtülü son cemaat yeri uygulamalarıyla, Hamavi ve Osmaniye Camileri ise üçer kubbeli son cemaat yerleri ile birbirlerine benzerlik gösterir.

İncelenen kare harimli ve tek kubbeli yapılardan sadece Hüsreviye ve Osmaniye Camilerinin harimlerinin doğu ve batılarında birer tabhane odaları bulunmaktadır.

Harim açısından kıyaslandığında ise Hüsreviye, Adiliye ve Osmaniye Camilerinin kuzey ve güney duvarlarda ikişer, doğu ve batı duvarlarda üçer olmak üzere simetrik pencere uygulamaları ortak bir özellik olarak dikkat çeker. Bunun yanında pencerelerde eyvan tarzı girinti yapılmış örnekler ise Adiliye, Behramiye, Osmaniye ve Ebu Darayn Camileridir. Hamavi Camii ve Hüsreviye Camiinde bu uygulama bulunmamaktadır. Bu özelliğin Osmanlı mimarisinde benzer örnekleri arasında, İstanbul, Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa, Diyarbakır Behramiye Camilerinde de görülmektedir.

Ebu Darayn ve Hamavi Camilerinde, mihrabın hemen batısına, sonradan eklenmiş basit formlu minber uygulamaları görülürken, Hüsreviye, Adiliye, Behramiye ve Osmaniye Camilerindeki minberlerin tamamının taş malzeme ile yapılmış olduğu görülür.

Bunun yanı sıra Ebu Darayn Mescidi haricinde diğer örneklerin tamamı minare uygulaması olan örnekler olarak karşımıza çıkar ve tüm bu örneklerin hepsinin minareleri, son cemaat yerlerinin batısına yer alır.

Anadolu Türk Mimarlığında, tek kubbeli mescidler, İlk olarak Konya ve çevresinde 13.yüzyıldan itibaren karşılaşılan bir plan tipidir.

Başkentten eyaletlere atanan komutanların İstanbul tipi denilebilecek tek kubbeli mescidler inşa ettirip, vakıflar kurmaları tipik bir davranıştır. Örneğin 1510 tarihli Akşehir, Hasan Paşa Camii'nin kurucusu Sofya'da, Ankara'da ve Kefe'de camiler yaptırmıştır. Bu örneklerin yanında sonraki eklemelerle değişik biçimler alan tek kubbeli mescidler de çok sayıdadır[288]

Bahsedilen plana sahip Anadolu örneklerine bakılırsa;

İznik, Hacı Özbek Camii

Bursa, Alâeddin Camii

İznik, Yeşil Camii

Behramkale, Hüdavendigâr Camii

Mudurnu Yıldırım Bayezid Camii

Vize, Şerbetdar Hamza Bey Camii

Edirne, Şah Melek Paşa Camii

İstanbul, Yavuz Er Sinan Mescidi

Kütahya, Karagöz Ahmed Paşa

İstanbul, Bali Paşa Camii

Zagra, Hamza Bey Camii

Bursa, Yiğit Köhne Camii[289]

Gebze, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Camii[290]

İncesu, Kara Mustafa Paşa Menzil Külliyesi Camii[291]

Diyarbakır, Behram Paşa Camii

Urfa, Karameydan Camii[292]

Ankara, Cenabi Ahmed Paşa Camii[293]

Kilis, Tekke Camii[294]

---

[288] Doğan KUBAN, **Osmanlı Mimarisi**. İstanbul. 2007 (s.123)
[289] KUBAN, 2007. a.g.e (s.123-130)
[290] KUBAN, 2007. a.g.e (s.234-235)
[291] KUBAN, 2007. a.g.e (s.404)
[292] KUBAN, 2007. a.g.e (s.573- 577)
[293] KUBAN a.g.e s.581

Van, Behram Paşa Camii[295]

gibi yapılarda bu plan tipi ile karşılaşılır.

İncelenen cami ve mescidler arasında karşılaşılan bir diğer plan tipi ise;

- Mihrap Önü Kubbeli ve Mihraba Paralel Olarak Uzanan Dikdörtgen Planlı Camiler.

Bu yapılardan sadece İpşir Paşa, Zeki Paşa ve Hacı Musa Camilerinde son cemaat yeri uygulaması görülür. Bu üç caminin son cemaat yerleri düz dam ile örtülmüştür.

Harim söz konusu olduğunda İpşir Paşa, Şabaniye, İsmailiye ve Hacı Musa Camilerinde mihrap önü kubbe, yan mekânlar ise çapraz tonozla örtülüdür.

Mihraba paralel uzanan dikdörtgen planlı camilerde taş malzeme ile yapılmış olan minber uygulaması ile karşılaşılmamaktadır. Şabaniye, İsmailiye ve Hacı Musa Camilerinde ahşap minberler yer alırken, diğer örneklerde basit uygulamalara rastlanır. Bu yapıların mihrapları da sade, tek renk ve sivri kemerli, mukarnassız örneklerdir. Ayrıca bu örneklerden Çelebi ve Şabaniye Camilerinin birer türbe odası mevcuttur.

Pencere uygulamaları söz konusu olduğunda incelenen yapılarda tam anlamıyla birbirine benzerlik yoktur fakat birbirine bu konuda en yakın örnekler İpşir Paşa, Şabaniye ve İsmailiye Camileridir.

Bu yapı tipine gerek Anadolu dışı ve gerekse Anadolu örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. Araştırmalarımız sırasında bu plan tipine benzer örnekler araştırıldığında;

Silvan Ulu Camii

Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Camii[296]

Manisa, Hafsa Sultan Külliyesi Camii

Serez, Mustafa Bey Camii[297]

Diyarbakır, Melek Ahmed Paşa Camii[298]

Kilis Ulu Camii

---

[294] DÜNDAR, 1999. a.g.e. (s.9-70)
[295] Sinan KILIÇ, **Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I, Tarihsel Değerler**. Van:2006 (s.212)
[296] Oktay ASLANAPA, **Türk Sanatı**. İstanbul:1997 (s.105-107)
[297] KUBAN a.g.e s.216-234
[298] KUBAN a.g.e. s.574

Kilis, Akcurun Camii

Kilis, Muallak Camii

Kilis, Çalık Camii[299]

örnek olarak verilebilir.

5.1.2. Malzeme

Halep'teki Osmanlı camilerinde inşa malzemesi düzgün kesmetaştır. Taş malzemenin bazı yapıların minberlerinde de tercih edilmiş olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Destek elemanlarında taş ve mermer malzeme kullanıldığı görülür. Bunların dışında Zeki Paşa Camii kuzey dış cephesinde, Nureddin Mescidi ise güney ve batı cephelerinde kullanılan kabayonu taş malzeme, bu yapıları diğerlerinden ayrılmaktadır.

Ahşap malzeme ise camilerin büyük çoğunluğunun kapı kanatlarında ve Hacı Musa Camii ve Şabaniye Camii'nde olduğu gibi minber ve kadınlar mahfilinde, Osmaniye Camii'nde sadece kadınlar mahfilinde, İsmailiye Camii ve Kasvani Camilerinde ise sadece minberde görülmektedir. Ahşap malzemeye bunların dışında sadece Hacı Musa Camii, son cemaat yerinin örtü sisteminde düz dam olarak kullanılmıştır.

5.1.3. Süsleme

Araştırma kapsamına giren camilerde yer alan süslemeler, kendi aralarında taş, ahşap, çini, kalem işi ve yazı süslemeler olarak gruplandırılacaktır.

5.1.3.1. Taş Süsleme

Halep'teki Osmanlı camilerinde en sık karşılaşılan süsleme çeşidi olarak taş süslemeden bahsetmek gerekir. Özellikle son cemaat yerlerinde, pencere çerçevelerinde, taçkapılarda ve bazı camilerin mihrap ve minberlerinde taş süsleme örneklerine rastlanılır.

Taş süslemelerin en çok uygulanan çeşidi de çift renkli taş işçiliğidir. Bu uygulama Halep'in yerel bir geleneği haline dönüşmüştür. Memlûklu yapılarının tipik özelliği olan

[299] DÜNDAR, 1999. a.g.e. (s.71-196)

renkli taş işçiliği ile oluşturulan cepheleri Osmanlı döneminin yapılarında da şehir mimarisinin özelliği olarak varlıklarını devam ettirmiştir.[300]

İncelenen örnekler arasında Hüsreviye Camii'nin son cemaat yeri kemerlerinde, son cemaat yeri pencerelerinde ve minberde birbiri içine geçmeli teknikte yapılırken, mihrapta ve minare gövdesinde yer alan kompozisyon içinde kakma teknikle uygulanmıştır. Buna karşın, aynı yapının kubbeye geçiş kemerlerinde boyama olarak çift renkli taş işçiliği örneklerine rastlanırken, yine Halep şehrinin önemli dini mimari örnekleri arasında yer alan Adiliye Camii'nin son cemaat yeri kemerlerinde boyama, son cemaat yeri pencerelerinde ve taçkapıda, mihrapta ve minberde geçmeli teknikle ve minare gövdesinde ise bitkisel kompozisyon içinde kakma teknikle uygulanmıştır. Bunun yanında, Karamaniye Camii, İpşir Paşa Camii ve Şabaniye Camii giriş kapılarında geçmeli teknik yer almış, Behramiye Camii'nin taçkapı, minber, iç mekân pencere ve kemerlerinde ve minare gövdesinde yer alan çift renkli taş işçiliği örnekleri geçmeli teknikte yapılmışken, mihrapta ise düğümlü teknik dikkat çeker. Son olarak da Osmaniye Camii'nin hariminin doğu ve batı duvarlarının güneyinde yer alan her iki mihrabiyeyi bir şerit halinde dolaşan çift renkli taş işçiliği görülür.

Yoğun olarak taçkapılarda ve son cemaat yeri kemerlerinde, pencere çerçevelerinde ve kubbeye geçiş tromp kemerlerinde, mihraplarda ve minberlerde görülen çift renkli taş işçiliği örneklerine sahip olan yapılar göz önüne alındığında Halep'teki büyük ölçekli yapılar ön plana çıkmaktadır.

Bir diğer taş süsleme çeşidi ise bitkisel ve geometrik bezemelerdir. İncelenen Osmanlı dönemi dini eserlerinden Ebu Darayn Camii'nde, bitkisel bezemeli bir şerit halinde taş süsleme örneği ile karşılaşılırken, Hüsreviye Camii taçkapısında, bitkisel ve geometrik taş süslemeler ve mihrap kemeri üzerinde on kollu yıldız, palmet ve rumilerden oluşan örnekler, minberde ise gövdenin iki yanında yine on kollu yıldızlardan oluşan geometrik süsleme ve minber kapısının kemeri üzerinde palmet dizisinden oluşan bir bitkisel bezeme şeridi yer alır.

Adiliye Camii'nin mihrabında bulunan mukarnaslı kavsaranın sivri kemerinde palmetlerden oluşan bir şerit ve kemer köşelerindeki boşluklarda da palmet ve rumilerden oluşan birer taş süsleme panosu, son olarak minberin giriş kapısı üzerinde

[300] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.33).

yine bitkisel bezemeli bir taş süsleme ayrıntısı ile minarenin şerefe altında palmetlerden oluşan bir süsleme şeridi yerleştirilmiştir.

Halep'teki önemli Osmanlı miraslarından biri olan Behramiye Camii'nde ise taçkapı kemeri üzerinde, taçkapı üzerinde yer alan sivri kemerli pano içerisinde girift bitkisel bezemeli bir kompozisyon görülür. Aynı yapının mihrap sütuncelerinin kaide ve başlıklarında bitkisel bezemeli kompozisyonlar, mihrap kavsara kenarlarında örgü motifli taş süslemeler, kubbe kasnağında yer alan pencere şebekelerinde geometrik taş süsleme örnekleri ve son olarak minarede şerefe altında yer alan bir palmet süsleme şeridi dikkat çeker.

Hamavi Camii'nin sade harim uygulamasının yanında, doğu dış cephesine bitişik olarak inşa edilmiş olan çeşmenin sivri kemerinde ve çeşme duvarının en üst seviyesinde birer bitkisel bezeme şeridi yer alır.

İpşir Paşa Camii'nin avluya giriş kapısının üzerinde bir palmet şeridi ile karşılaşılırken, aynı caminin son cemaat yerinde testere dişi ile ve sivri kemerli bir form ile çevrelenmiş, içerisinde palmet ve rumilerden oluşan bir taş süsleme panosu yer alır. İç mekâna girildiğinde sade bir görünüm yansıtan İpşir Paşa Camii'ndeki iki taş süsleme örneğinden ilki, mihrap üzerinde yer alan sekiz kollu yıldızların iç içe geçmesinden oluşmuş bir bitkisel bezeme şeridi, diğeri ise onikigen olarak inşa edilmiş olan kubbenin içten geometrik bir bezeme şeridi dir.

Taş süsleme söz konusu olduğunda, yapıların bu konuda en yoğun bölgesi taçkapıdır. Şabaniye Camii taçkapısı, şu ana kadar incelemiş olduğumuz yapılar içerisinde, farklı süsleme anlayışı ile dikkat çekicidir. Özellikle taçkapı etrafını çevreleyen testere dişi süsleme şeridinin içerisinde örgü motifleri, altı kollu yıldızların birbiri içerisine geçmesinden meydana gelen geometrik süslemeler, palmet ve rumilerden oluşan bitkisel bezemelerin birbirinin ardına şeritler halinde yerleştirilmesinden oluşan taş süslemeler ilgi çekicidir. Aynı yapının dış cephesinde karşılaşılan bir diğer taş süsleme unsuru da çörtenlerde görülür. Geometrik bezeme ile kaplı çörtenler bu yapıya özgüdür. Bunun yanı sıra yine giriş cephesinde yuvarlak formlar içerisinde çiçek motiflerinin yer aldığı panolara da rastlanır. Dış cephedeki taş süsleme yoğunluğu, Şabaniye Camii'nin iç mekânında görülmemektedir.

Kendine özgü taş süsleme ayrıntılarını bünyesinde barındıran bir diğer yapı da Kasvani Camii'dir. Özellikle güney dış cephede, iki kez tekrarlanan dörder çiçek ve çark-ı felek

motifli kabartmalar ilgi çekicidir. Bunun yanında mihrap üzerinde şerit halinde konulmuş bitkisel taş süsleme bir diğer ayrıntıdır.

Sonuç olarak Halep'teki Osmanlı camilerindeki taş süsleme örnekleri, öncelikle büyük camilerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılarda yer alan taş süsleme unsurlarının çeşitliliği ve işçiliğin diğerlerine göre daha üst seviyede olduğu söylenebilir. İncelenen tüm yapılardaki taş süslemelerin taçkapı, mihrap ve minber etrafında yoğunlaşmış ve geometrik bezemelerde özellikle altı ve on kollu yıldızların iç içe geçmesiyle oluşan düzenlemeler ağırlık kazanmıştır. Bitkisel bezemelerde ise öncelik palmetlerdedir. Bu örnekler daha çok şerit halindedir ve az sayıda da olsa pano şeklinde cephelere uygulanmıştır.

5.1.3.2. Çini Süsleme

İncelenen Osmanlı dönemi camilerinde tespit edilen çini bezemeler, Adiliye ve Hüsreviye Camilerinin son cemaat yerlerinde bulunan pencerelerin alınlıklarındaki sivri kemerli panolarda, bitkisel bezeme ve hat sanatı ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yine Hüsreviye Camii hariminde yer alan tüm pencerelerin üzerlerine sivri kemerli panolar halinde yerleştirilmiş olan ve her biri dörder lotus çiçeğinin meydana getirdiği bitkisel komposizyonlar çini malzeme ile kullanılmıştır. Bunun yanında sadece Hüsreviye Camii'nin minare gövdesinde bir şerit halinde çini bezeme karşımıza çıkmaktadır. Çini süslemelerde hâkim renk açık mavi, lacivert ve beyazdır.

Adiliye Camii'nin son cemaat yerinde yer alan pencerelerin üzerlerinde de Hüsreviye Camii, son cemaat yerinde olduğu gibi çini bezeme yer almaktadır. Ancak Adiliye Camii'ndeki işçilik Hüsreviye Cami'ndekinden daha üst seviyededir. Bitkisel bezemeli bu uygulamada büyük boyutlu rumiler dikkat çeker. Ayrıca burada kullanılan renkler içerisine kırmızı da eklenmiştir.

Hüsreviye Camii'nde de yer alan sivri kemerli çini panolar harimde yer alan pencerelerin üzerlerinde de bulunur. Behramiye Camii iç mekânında da buna benzer bir uygulama göze çarpar. Fakat Behramiye Camiindeki sivri kemerli çini panoların boyutları Hüsreviye ve Adiliye Camilerine göre daha küçüktür.

İncelenen örneklerde karşılaşılan çini bezemelerin yapılara uygulanış yerleri ve şekilleri aynıdır. Halep'teki Osmanlı dönemi camilerinde çini bezeme söz konusu olduğunda tek

farklı uygulamaysa Hüsreviye Camii minaresinin şerefesi altındaki bitkisel bezemeli çini şeritte görülür.

Elde edilen kaynaklarda Halep'te çini üretimine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Zira Gülru Neciboğlu, Hüsreviye Camii'nde kullanılmış olan çinilerin ya Kudüs'ten getirtilmiş ya da Kudüs'lü ustalara yaptırılmış olabileceğini, Adiliye Camii'nde kullanılmış olan çinilerin ise Diyarbakır Behramiye Camii'nde kullanılanlarla benzerlik gösterdiğini, bunların da İznik üretimi çinilere olabileceğini belirtmektedir.[301]

Öncelikle, Halep'te yapmış olduğumuz araştırmalar sırasında, Osmanlı öncesi, özellikle Memlûklu dönemine ait eserlerde çini kullanımına rastlanmamıştır. Çini kullanımı konusunda Lamia EL-JASSER ise, Şam'da Memlûklu döneminde çini kullanılmış olan tek örneğin 15.yüzyıla tarihlenen Terouzi Camii'nde bulunduğunu belirterek, genel olarak Suriye'de çini kullanımının Osmanlı egemenliği sırasında gelişmiş olduğunu, bazı araştırmacıların bu çinilerin İznik'te üretilmiş olduğunu savunduklarını, bazılarının ise bu çinilerin Halep'te üretildiğini iddia ettiklerini belirtmiş, fakat konu ile ilgili herhangi bir dip not vermemiştir.[302]

Anadolu'da da rastlanan ve İznik'te üretilen "Şam Tipi" çinilerin benzer örneklerine sadece İstanbul'da Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii (1551) ve Bursa Eski Kaplıca'da (1552-53) rastlanmaktadır.[303]

---

[301] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e (s. 474-477).

[302] Lamia El-JASSER. "Suriye'de Erken Osmanlı Dönemine Ait Yapılarda Süsleme ve Bezemeler". **Türkler Ansiklopedisi** cilt: 12 (s.198).

[303] Mavi beyazların 15.yüzyıl sonundan 16.yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzatılan erken örneklerinde mavi tonları koyudur, bezeme yoğun ve sıktır. Çin etkili motifer hâkimdir. 1520'den 1540'lara uzanan dönemde azalan Çin etkili motifler, gevşek dokuludur. Daha geç örneklerde Osmanlı üslubunda çiçek, yaprak ve buket kompozisyonları görülmeye başlar.
Mimariye uygulanan mavi-beyaz çini azdır. 15.yüzyıl Bursa türbelerinde ve medreselerinde yoğunlaşan örneklerin en zengin uzantısını II.Bayezid döneminde Edirne Muradiye Camii'nde buluyoruz.
Şam'da bulunan camilerde yer alan çiniler yer yer 16.yüzyılın ikinci yarısında İznik ve Kütahya'da üretilen ünlü kırmızı rengin programa katıldığı çinilere benzemekte olup, onlarla kıyaslandığında çok sönük kalırlar. Aynı eserde bile program ve kalite birliği yoktur. Tekrarlayan ve genellikle fakirleşen desen programları, mimari ile bütünleşmeyen uygulamalar bu çinilere, taşra havası verir. Oysa İstanbul ve Anadolu'da klasik Osmanlı döneminin ana süsleme malzemesi olan çiniler, mimari tasarımın önemli bir unsurudur.
Suriye örneklerinde, Mısır Memlûk devri mimarisi ve süsleme sanatlarının etkisi ağır basar. İki renkli taş satıhlar, mermer panolar, mermer kakmalar, duvar boyamaları, alçı ve ahşap malzeme arasında yer alan çiniler, sonradan yapıştırılmış gibi, yapının süsleme programıyla tam kaynaşmayan yama satıhlar oluştururlar. Gönül ÖNEY, **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları.** İstanbul:2006 (s. 457-459).

Özellikle Hüsreviye Camii'nde yer alan çini bezemelerin benzerlerine Halep Ulu Camii mihrabı ve Canpolat Evi ana eyvanı ile Adana Ulu Camii mihrabında rastlamak mümkündür. Özellikle Osmanlı öncesi dönemde inşa edilmiş olan Halep Ulu Camii mihrabındaki çinilerin, Osmanlı dönemi tamiratı sırasında eklenmiş olduğu düşünülebilir.

5.1.3.3. Ahşap Süsleme

İncelenen yapılarda ahşap süslemeye genellikle giriş kapısı kanatlarında ve minberlerde rastlanmaktadır. Araştırmalarımız sırasında Halep'teki büyük Osmanlı yapılarından Hüsreviye Camii'nin ahşap kapı kanatlarının yenilenmiş olduğu anlaşılmıştır. Bugün sade bir görünüm yansıtan kapı kanatları birbirine simetrik kare ve dikdörtgen kartuşlarla hareketlendirilmiştir. Bir diğer önemli eser olan Adiliye Camii'nin ahşap kapı kanatlarının üst ve alt seviyelerinde kare içerisine ikişer kırık çizgilerden oluşturulan sekiz kollu yıldız formu yer alırken, ortada ise iki tam ve iki yarım olmak üzere yine kırık çizgilerden oluşturulmuş on iki kollu yıldızlardan oluşan, birbirine simetrik iki dikdörtgen kartuş bulunur. Ayrıca bu kapı, mavi, turuncu ve pembe renklerde boyanmış durumdadır. Kanımızca bu kapıda da yenileme durumu söz konusudur. Çünkü Neciboğlu'nun da çalışmasında belirtmiş olduğu ahşap kapı üzerindeki usta kitabesi bugün yerinde bulunmamaktadır. Adiliye Camii hariminin kuzeybatı köşesinde bulunan kadınlar mahfilinin de ahşap korkuluklarının da, malzemesinden yenilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Behramiye Camii'nin iki ahşap giriş kapısı kanadında birbirine simetrik olarak birer dikdörtgen kartuş içerisinde üç kırık çizgili tarafından oluşturulan altı kollu yıldız motifleri yer almaktadır. Şabaniye Camiinin ahşap kapısı da bugün yenilenmiş kapılar arasındadır. Harimde yer alan iki ahşap unsurdan biri olan minber, düz satıhlı oyma tekniği ile yapılmıştır. Kürsü girişinde altıgenler ve altı kollu yıldızlardan oluşan bir geometrik bezeme hâkimken, aynalık kısmında ise kırık çizgilerle oluşmuş, sekiz kollu yıldız motifleri dikkat çekmektedir. Yapının bir diğer ahşap elemanı olan kadınlar mahfilinde sade bir görünüm yer alır. Bir diğer önemli Osmanlı yapısı olan Osmaniye Camii'nin kapısının da yenilenmiş olduğu görülmektedir. Burada herhangi bir süsleme unsuru yer almazken, iki kapı kanadı da birbirine simetrik olarak uzunlamasına dikdörtgen ikişer kartuş ile hareketlendirilmiştir ve bu kartuşlar bugün beyaza boyalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yapının hariminin kuzey cephesinde yer alan

kadınlar mahfilinin ahşap korkuluklarında da herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmamıştır.

Hacı Musa Camii ahşap minberinde de geometrik süsleme detayları dikkat geçer. Minberin kapı kanatlarında kırık çizgilerin oluşturduğu sekiz kollu yıldız motifleri ve kapı üzerinde üç sıra mukarnaslı bir taç yer alırken, aynalık kısmında ise kırık çizgilerle oluşmuş on iki kollu yıldız motifleri uygulanmıştır. Ahşap minber ise düz satıhlı oyma tekniği ile yapılmıştır.

Minberi, bünyesindeki tek ahşap süslemeli unsur olan İsmailiye Camiinde yukarıda bahsedilen diğer minberlerle benzer uygulamalar söz konusudur. Sade bir görünüm yansıtan kürsü kapısının yanı sıra, aynalık bölümünde kırık çizgilerin kendi aralarında altı ve sekiz kollu yıldız motiflerinden oluşan geometrik bezeme yer alır. Bu minber de düz satıhlı oyma tekniği ile yapılmıştır. Kasvani Camii'nde de ahşap minber yer alır fakat bu minberin yenilenmiş olduğu hemen anlaşılır. Sade bir görünüm yansıtan minber bugün tamamen boyanmıştır.

Sonuç olarak, incelenen cami ve mescidlerde yer alan ahşap süsleme elemanları giriş kapısı kanatları, minberler ve kadınlar mahfilleri ile sınırlıdır. Bu elemanlarda geometrik bezeme hâkimdir. Bu bezemelerde de altı, sekiz ve on iki kollu yıldız formları ön plana çıkmaktadır.

5.1.3.4. Kalem İşi Süsleme

Çini süsleme gibi nadir görülebilen bir süsleme çeşidi olan kalem işi bezemeler, incelenmiş olan yapıların kubbe içi kilit taşı ve çevresi ile kubbe eteğinde yer alır.

İncelenen örnekler arasında Hüsreviye Camii kubbe eteğinde yazı, bitkisel ve geometrik bezeme türlerinden oluşan ve ilgili bölgeyi kesintisiz dolaşan kalem işi süsleme örneklerine rastlamaktayız. Yazı örnekleri farklı mesajlar verirken, bitkisel ve geometrik kalemişi bezeme örnekleri ise, birbirini takip eder niteliktedir. Bu bezemelerde özellikle zigzagları oluşturan ve kendi içinde üç boyutlu izlenimi veren üçgenler dikkat çekicidir. Kullanılan renkler ise mavi, turuncu, sarı ve beyazdır. Yine aynı yapının kubbesinin kilit taşı merkez alınarak uygulanmış olan bir diğer kalem işi bezeme örneğinde form olarak daire biçimi seçilmiş ve işlenen motiflerin tamamı bitkisel bezemelerden oluşturulmuştur.

Benzer bir uygulama ile Adiliye Camii'nde de karşılaşılır. Uygulama yerleri de aynı olan bu iki camiden Adiliye Camii'nde renklerin canlılığı dikkat çeker. İki cami arasında uygulanan formlar açısından küçük değişiklikler bulunmaktadır. Halep'in önemli Osmanlı miraslarından olan Behramiye Camii'nde de kalemişi bezemeler bulunmaktadır. Burada da uygulama yerleri Hüsreviye ve Adiliye Camileri ile aynı fakat uygulanış şekilleri ve kullanılan renkler farklıdır. Behramiye Camii'nde kubbe eteğinde sadece yeşil renkten oluşan harfler kesintisiz ve sade bir yazı şeridi bulunur. Herhangi bir bitkisel bezeme yazı şeridine eşlik etmemektedir. Kubbe kilit taşı merkez alınarak oluşturulan bir diğer kalemişi kompozisyonda, seçilen form sekizgendir ve kûfi harflerle bu sekizgen formun içine "Allah" kelimesi birkaç kez tekrarlanmıştır. Burada kullanılan tek renk siyahtır. Ayrıca Adiliye Camii'nin kubbeye geçiş sisteminde kalemişi tekniği ile "Muhammed", "Ebu Bekir", "Hasan" ve "Hüseyin" isimleri yazılmıştır.

İpşir Paşa Camii'nde yukarıda bahsetmiş olduğumuz yapılardan biraz daha farklı bir uygulama söz konusudur. Kubbeye geçişi sağlayan dört pandantifin her birine dört halifenin isimleri olan "Ebu Bekir", "Ömer", "Osman", "Ali" yazılmıştır. Bu uygulama, beyaz zemin üzerine siyah renkle gerçekleştirilmiştir. Kalem işi süslemelerde ana tema, yazı ve bitkisel bezeme şeklindedir.

5.1.3.5. Yazı

Halep'teki Osmanlı dönemi camilerinde hat sanatı ürünleri, son cemaat yeri, taçkapı, mihrap ve minber gibi elemanların üzerinde, kitabe (bani ve tarih), ayet ve hadisler konu edilerek kullanılmıştır. Yazı sanatı söz konusu olduğunda yukarıda belirtilen bölümler dışında özellikle Halep'teki büyük ölçekli Osmanlı camilerinden Hüsreviye, Adiliye ve Behramiye Camilerinde olduğu gibi son cemaat yeri ve harim pencerelerinin üzerinde yer alan sivri kemerli çini süsleme panolarında yer alan bezemeler ağırlıklı olarak bitkisel bezeme olsa da bunlardan bazılarının ortalarında hat sanatı örnekleri de bulunur. Çalışmanın içerisinde bu yazılar tercüme edilmiştir. Ayrıca, mihrap ve minber kitabelerinde Kur'an-ı Kerim'den ayetler de karşımıza çıkmaktadır. Genelleyecek olursak bu tercümelerde, cami inşasının Allah katındaki sevabı, namazın önemi gibi bilgilendirici hadis ve ayetlerin ön plana çıktığı görülür.

Tarihlendirme kitabelerinde genellikle yazı tipi olarak sülüs yazı yaygın bir şekilde kullanılmaktaysa da, Behramiye Camii'nin mihrap üzerindeki kitabe ve kubbe kilit taşında yer alan sekizgen pano içerisinde kûfi yazı türü kullanılmıştır.

5.1.4. Cephe Elemanları

Değerlendirmemizin bu bölümünde cephe elemanlarından taçkapılar, pencereler ve minareler konu edilecektir.

5.1.4.1. Taçkapılar

İncelenen yapıların taçkapı uygulamaları çeşitlilik göstermektedir. Konumuz kapsamına giren tüm camiler göz önüne alındığında taçkapıların önemli çoğunluğunun sade formda inşa edilmiş ve basık yuvarlak kemerli girişler yaygın olarak kullanılmıştır. Bu tip giriş kapısı olan camiler Behramiye, Ebu Darayn, Karamaniye, Hamavi, Şabaniye, Çelebi, Muvallak, Osmaniye, El-Farra, Hacı Musa, İsmailiye, Kasvani, Zeki Paşa Camileri ve Nureddin Mescididir. Bunların yanında dikdörtgen ve çift kanatlı kapılara da rastlanmaktadır. Bu tip girişleri olan yapılar ise Kastel el-Müşt, İpşir Paşa, Delivati, Hacı Zeliha ve Kâhtalı Camileridir. Cami girişlerinin süsleme unsurları ilaveleriyle taçkapılara dönüştürülmesinde yine çeşitli uygulamalara rastlanmaktadır. Bunlardan biri El-Kâhtalı Camii'nde olduğu gibi kapı üzerinde üç dilimli kemer uygulaması dikkat çekerken, özellikle Halep şehrinin büyük külliyelerinin camilerinde çift kanatlı ahşap kapı üzerinde sivri kemerli, içi bitkisel bezemeli ve mukarnas kavsaralı olmasının yanı sıra çift renkli taş işçiliğini bünyesinde barındıran örnekler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Giriş kapısı üzerinde mukarnas kavsaralı olarak düzenlenen iki örnek Adiliye ve Hüsreviye Camileridir. Mukarnas sırası Hüsreviye Camii'nde yedi, Adiliye Camiinde ise beştir. Özellikle taçkapı tasarımı ve görsel etki açısından en zengin örnek hiç şüphesiz Adiliye Camii'nde bulunur. Bunun yanında taçkapılarda çift renkli taş işçiliği uygulaması açısından değinilmesi gereken örnekler Adiliye Camii, İpşir Paşa Camii ve Şabaniye Camiidir. Ayrıca Hüsreviye ve Adiliye Camilerinin taçkapıları dışarı çıkıntı yaparken, Behramiye ve Osmaniye Camilerinin taçkapıları da eyvan şeklinde düzenlenmiştir.

5.1.4.2. Pencereler

İncelenen camilerde yer alan pencerelerde belli başlı iki uygulama görülür. Bunlar dikdörtgen ve yuvarlak kemerli pencerelerdir. Bahsi geçen pencere tiplerinin yanı sıra sadece Adiliye Camii'nin son cemaat yerinde yer alan kemerlerin aralarına yuvarlak ve küçük boyutlu pencerelerin yerleştirilmiştir. Halep'teki Osmanlı dönemi camilerinden dikdörtgen pencere uygulaması bulunan yapılar Ebu Darayn, Hüsreviye, Adiliye, Adiliye, Behramiye, İpşir Paşa, Şabaniye, Osmaniye, Hacı Musa ve Hacı Zeliha Camileridir.

Bu örneklerin yanı sıra, yuvarlak kemerli pencerelere sahip camilerden bahsetmek gerekirse karşılaşılan örnekler, Hamavi, Çelebi, Muvallak, El-Farra ve İsmailiye Camileridir. Pencere uygulaması söz konusu olduğunda, bünyesinde hem yuvarlak kemerli hem de dikdörtgen pencereleri bulunduran yapılar ise Zeki Paşa ve Kâhtalı Camileri ile Nureddin Mescididir.

İncelenen yapılardaki pencere uygulamalarının büyük çoğunluğu harimde yer alırken, bunların dışında kubbe kasnağında da pencereler görülür. Kubbe kasnağındaki uygulamalarda yaygın şekil, yuvarlak kemerli pencerelerdir. Kubbe kasnağında yuvarlak kemerli pencere uygulaması olan yapılar Hüsreviye, Adiliye, Behramiye, Osmaniye ve İsmailiye Camileridir. Kubbe kasnağında dikdörtgen pencereleri barındıran iki örnek ise Hamavi ve Hacı Musa Camileridir.

İncelenen camilerin (sadece bir yapıdaki istisna hariç) hiçbirinde pencere şebekesi yoktur. Sadece Behramiye Camii kasnağında yer alan yuvarlak kemerli pencereler, çeşitli geometrik bezemelerle şebekelendirilmiştir. Diğer yapıların pencerelerinde klasik cam bölme uygulaması görülür.

Adiliye, Hüsreviye, Behramiye ve Şabaniye camilerinin pencerelerinde, özellikle giriş cephesindeki uygulamaların, diğer cephelerdekilere oranla işçilik ve form açısından daha üst seviyede uygulandığı görülür. Pencerelerin çerçeve ve lentolarında çift renkli taş işçiliği uygulamaları ve sivri kemerli panolar içerisinde çini malzeme ile bitkisel bezeme ve hat sanatı örneklerinin uygulanışı bu üç yapıda dikkatlerden kaçmaz.

Bu pencere tipleri, konumuz kapsamına giren Halep camilerinde yapıya göre tek ya da çift sıra halinde yerleştirilmişlerdir. Genel olarak cami planlarında pencerelerin konumları dikkate alınacak olursa genel uygulamanın kuzey ve güneyde birbirine

simetrik olarak ikişer, doğu ve batıda, yine birbirlerine simetrik olarak üçer adet yerleştirilmiş olduğu görülür.

İncelenen yapıların bazılarının pencere alınlıklarında çeşitli süsleme ayrıntıları görülür. Bunlardan, Hüsreviye ve Adiliye Camilerinin pencerelerinin dış hem de iç alınlıklarında, sivri kemerli bir pano içinde çini bezemeler yer alır. Bu uygulama Behramiye Camii için sadece iç mekânda geçerlidir. Bunların yanında Şabaniye Caminin pencere alınlıklarında ise geçme tekniği ile yapılmış çift renkli taş işçiliği görülürken. Osmaniye Camii pencerelerinin alınlıkları bezemesiz fakat sivri kemerli olarak düzenlenirken, Kâhtalı camii pencerelerinin alınlıkları ikişer dilimli kemer ile hareketlendirilmiştir.

5.1.4.3. Mihraplar

İncelenen yapılarda yer alan mihraplar göz önüne alındığında, süslemesiz ve sivri kemerle sonlanan ve sarı taştan yapılmış mihrapların en tercih edilen mihrap türü olduğu belirtilebilir. Hamavi, Osmaniye, Hacı Musa, Çelebi, İsmailiye, Şabaniye, Kasvani Camileri ve Nureddin Mescidi'nin mihrapları bu özellikleri yansıtır. Ayrıca, Hüsreviye Camii mihrabı da form olarak bu özellikleri taşımasına rağmen, çift renkli taş işçiliği ve mihrapta yer alan diğer taş süslemelerle yukarıda bahsedilen mihraplardan ayrılmaktadır.

Bunların yanı sıra beşgen mihrap nişleri olan ve mukarnas kavsaralı mihraplarla da karşılaşılır. Ebu Darayn Mescidi ve İpşir Paşa Camii mihrapları bu özelliği taşırken süslemesiz ve sade kuruluşlarıyla yer alırken, Behramiye ve Adiliye Camilerinin mihraplarında ise hem çift renkli taş işçiliği hem de geometrik bezemelerin yoğunluğu ön plana çıkmaktadır.

Mihrap süslemesi açsından yoğun olan örneklerden Hüsreviye Camii mihrap nişi uygulaması, Adiliye ve Behramiye Camilerindekilerden farklıdır. Hüsreviye Camii'nin mihrap nişinde beş ve sekiz kollu yıldızlardan ve kırık çizgilerden oluşan geometrik bir kompozisyon hâkimken, Adiliye ve Behramiye Camilerinin mihrap nişleri birbirlerinin aynı özellikleri yansıtır. Beşgen olan mihrap nişlerinin her bir köşesinde uzunlamasına dikdörtgen bir şerit uzanır. Adiliye Camii'nin mukarnaslı kavsarası yedi sıra, Behramiye Camii'nin ise beş sıradır.

Adiliye Camii'nin mihrap nişini örten sivri kemerde, birbiriyle bağlantılı olarak sıralanmış olan on üç palmet motifi yer alırken, Behramiye Camii'nde ise Zengi düğümü motifli çift renkli taş işçiliği dikkat çeker.

5.1.4.4. Minareler

İncelenen yapılar arasında minaresi olmayan cami sayısı azdır. Örneğin Muvallak ve Karamaniye Camii'nde minare uygulaması karşımıza çıkmamaktadır. Çalışmalar sırasında karşılaşılan minarelerin çoğunun ortak özelliği poligonal gövdeli ve tek şerefeli olmalarıdır. Bunların dışında Hamavi ve Hacı Zeliha Camilerinde sekizgen gövdeli minare uygulamaları ve El-Farra ve İpşir Paşa Camii'nde ise yuvarlak gövdeli minareler görülür.

Minarelerin, yapılardaki konumları hakkında ise iki farklı uygulamanın varlığından bahsetmek doğru olur. Buna göre yaygın kullanım, harimin kuzey batı köşesine inşa edilenler ve yapıların giriş cephesinde, beden duvarına bitişik inşa edilenlerdir.

Halep şehrinin sembolü haline gelmiş olan büyük külliyelerin camilerine ait minarelerde klasik Osmanlı üslubunun çizgileri görülmektedir. Bu minarelerin kaidesinden başlayan, sonra gövdenin hemen ilk kısmında ve şerefe altında devam eden birer bilezik ile karşılaşılır. Sadece Hüsreviye Camii minaresinde şerefe altında bitkisel bezemeli bir çini süsleme kuşağı görülür. Ayrıca Osmaniye ve Adiliye Camii'nin minaresinin yine hemen şerefe altında siyah renkli taşlarla bitkisel bezemeli bir süsleme şeridi dikkat çeker.

Halep'teki Memlûklu dönemi minarelerinin en önemli özelliklerinden biri sekizgen gövdeli olmalarıdır. İncelenen örneklerde, şerefeden hemen sonra, ahşap ya da taş sütunlarla desteklenen ve sivri olmayan yayvan bir külâhla sonlandırılmışlardır. Bazıları ise küçük kubbe formundadır. Osmanlı minarelerinde ise yapıların beden duvarına bitişik inşa edilmiş olan minarelerde ise Memlûklu üslubunun hâkimiyeti görülmekle beraber, bu minarelerin boyutlarının diğerlerine oranla daha küçük boyutlu olduğu görülmektedir. Bunlara örnek olarak İsmailiye, İpşir Paşa ve El-Farra Camilerinin minareleri verilebilir. Bunların yanında Hamavi ve Hacı Zeliha Camilerinde de Memlûklu dönemi özelliklerine yakın minareler dikkat çeker.

5.1.5. Yapı Elemanları

Bu bölümde ise konu kapsamına alınan camilerin duvarlar, taşıyıcı elemanlar, geçiş elemanları ve örtü sistemleri gibi ölçütler gözetilerek karşılaştırılması yapılacaktır.

5.1.5.4. Duvarlar

Halep'teki incelenmiş olan tüm Osmanlı camilerinin inşa malzemesi kesmetaştır.

Kesmetaş malzemenin de Halep camilerinde genel kullanım şekli düzgün kesmetaştır. Ancak, Karamaniye Camii, Muvallak Camii giriş kapısı üstünden itibaren, Zeki Paşa Camii kuzey cephe ve İsmailiye Camii kuzey cephesinde ve Nureddin Mescidinin güney ve batı cephelerinin üst kısmında kabayonu kesmetaş malzeme görülür.

Bu özelliklerin dışında Hacı Zeliha Camii ve Şabaniye Camii avlu revağında duvar malzemesi olan kesmetaşın üzeri alçı sıva ile kapatılmıştır.

İncelenen yapılardaki duvar kalınlıklarının 0,90m.-1.10m. arasında değişmekte olduğu tespit edilmiştir.

5.1.5.5.Taşıyıcı Elemanlar

Özellikle son cemaat yeri olan camilerde taşıyıcı elemanların yekpare ve yuvarlak gövdeli mermer olması dikkat çekicidir. Sadece Behramiye Camii'nin son cemaat yerinde paye ve sütunların birlikte kullanıldığı bir uygulama görülür. Bunun yanı sıra avlulu camilerin avlu revaklarında taşıyıcı elemanlarında payenin tercih edilmiş olduğunu belirtmek gerekir.

Kare harimli ve son cemaat yeri olan camilerde iç mekânlar bölüntüsüzdür. Bu kural sadece birkaç yapıda geçerliliğini yitirir. Bunlardan Behramiye Camii iç mekânında, planında da görüleceği üzere kubbenin dört adet kare paye üzerine oturmuş olduğu dikkatlerden kaçmaz. Bunun yanında Nureddin mescidi hariminde örtü sistemi bir serbest bir de duvara bağımlı olmak üzere iki payeden destek almaktadır. İç mekânda bölüntü yaratan destek elemanı uygulamasının incelenen camiler içindeki son örneği de Şabaniye Camii'ne doğu cephesinden bağlı olarak inşa edilmiş olan ikinci harimdedir. Buradaki örtü sistemi her ikisi de serbest konumda olmak üzere, bir sütun bir payenin desteklediği kemerlere oturmaktadır.

Mihrap önü kubbeli ve mihraba paralel dikdörtgen planlı camilerde de mihrap önü kubbesinin doğu ve batısında kalan bölümlerin sivri tonozlarını taşıyan elemanlar yine duvar payesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.1.5.3. Geçiş Elemanları

Halep'teki Osmanlı camilerinin geçiş elemanlarının tamamına yakını pandantiftir. Sadece Hüsreviye ve Adiliye Camilerinde tromp kullanımı görülmektedir.

5.2. TEKKELER, ZAVİYELER VE TÜRBELER

Elde edilen kaynaklarda adı geçen Osmanlı dönemi tekke ve zaviye sayısı 9 iken, arazi çalışmaları sırasında 8'si tespit edilerek tez kapsamına alınmıştır. Bunlar;

- Mevlevi Tekkesi
- Şeyh Ebu Bekir Vefai Tekkesi
- Arslan Dede Tekkesi
- İhlasiye Tekkesi
- Hilâliye Zaviyesi
- Sayadiye Zaviyesi
- El-Bağac Zaviyesi
- Valide Sultan (Gevher Melikşak) Türbesi

5.2.1. Plan

Tekke ve zaviyelerde de camilerde karşılaşılan kare planlı, tek kubbeli ve mihrap önü kubbeli ve mihraba paralel, doğu batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir uygulamanın da kullanıldığı görülür.

5.2.2. Malzeme

Halep'teki Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan tekke ve zaviyelerde inşa malzemesi düzgün kesmetaştır. Fakat Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesi avlu dış duvarlarında, İhlasiye Tekkesi güney dış duvarlarında, Valide Sultan (Gevher Melikşah) Türbesinin Güney cephesinde ve Mevlevi Tekkesi derviş odalarının bunduğu bölümün duvarında kabayonu kesmetaş malzeme kullanımı vardır. Bunların dışında Mevlevi Tekkesi mutfağında, kabayonu taş malzeme üzerine sıva kullanılarak düz bir satıh elde edilmiş olduğu görülür.

Ahşap malzeme ise taçkapıların kapı kanatlarında yaygın olarak kullanılırlar. Şeyh Ebu Bekir el-Vefai tekkesinde mihrap ve minberinde, Hilâliye Zaviyesinin iç mekânının tamamında, ilk ve ikinci kat kemer ve kapı kaplamalarında, buna ek olarak kadınlar mahfilinde görülmektedir. Bunların dışında Mevlevi Tekkesi Camii'nin hariminin kuzeyinde ve girişin hemen üzerinde bulunan kadınlar mahfilinin tamamı ve bu mahfili destekleyen iki sütun ve minber, ahşap malzeme kullanılarak inşa edilmiştir.

5.2.3. Süsleme

Konumuz kapsamına giren türbe, tekke ve zaviyelerde yer alan süslemeler, kendi aralarında taş, ahşap, kalem işi ve yazı süslemeler olarak gruplandırarak anlatılacaktır.

5.2.3.1. Taş Süsleme

Halep'teki Osmanlı türbe, tekke ve zaviyelerinde en sık rastlanan süsleme çeşidi taş süslemedir. Taş süslemelerin en çok uygulanan çeşidi de çift renkli taş işçiliğidir. Özellikle Mevlevi Tekkesi avlusunun doğusunda bulunan mescidin batı cephesindeki giriş kapısında ve pencerelerinde, aynı mescide kuzey duvarından bitişik olarak inşa edilmiş olan kadınlar mescidinin yine batı cephesinde bulunan girişi ve pencerelerinde, son olarak kadınlar mescidine kuzey duvarından bitişik türbe odasının girişi ve pencerelerinde, Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesi ve İhlasiye Tekkesi girişlerinde çift renkli taş işçiliği dikkat çekmektedir. Bu uygulama bir üst bölümde camilerin incelendiği kısımda da belirtmiş olduğumuz gibi, Memlûklular'dan kalma Halep'in yerel bir geleneği haline dönüşmüştür.

Bir diğer taş süsleme çeşidi ise bitkisel ve geometrik bezemelerdir. Bu örnekler Mevlevihânenin mutfak kısmı giriş kapısı üzerinde görülür. İlgili yapının avlusunun giriş kapısı üzerinde bulunan minaresinin külâhında bir Mevlevi sikkesi sembolünün taş malzeme ile uygulanmış olması dikkat çekicidir. Ayrıca, Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesi Camii, kuzey cephe giriş kapısı üzerinde hem yazı hem de bitkisel bezeme yer alır. Mekâna adının veren Şeyh Ebu Bekir el Vefai'nin türbe odası güney duvarında, kapı üzerinde yer alan sivri kemerli panoda bulunan bitkisel bezemeli taş süsleme örnek olarak verilebilir.

Bundan başka İhlasiye Tekkesinin giriş kapısı üzerinde yer alan bir daire içerisindeki beş kollu yıldız ve onun da üzerinde yer alan bitkisel bezemeli taş süsleme şeridi, El-Bağac Zaviyesinin giriş kapısı üzerinde bulunan beş kollu yıldız da incelenen yapılarda karşımıza çıkan diğer taş süsleme elemanlarıdır.

5.2.3.2. Ahşap Süsleme

Halep'teki tekke, zaviye ve türbeler söz konusu olduğunda incelenen yapılarda karşılaşılan ahşap eleman oldukça azdır. Mevlevi Tekkesi ve Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesinin minberleri ahşap malzeme ile yapılmış olmasına rağmen herhangi bir süsleme elamanı ile karşılaşılmaz. Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesinin türbe odasında yer alan ahşap mihrap nişinde bordürler halinde altıgenlerin, kırık çizgilerin, sekizgenlerin ve örgü motiflerinin iç içe geçmesinden oluşan geometrik bezemelerin aralarında madalyonlar içerisinde sekiz yapraklı çiçekler ve altı kollu yıldızlardan oluşan kompozisyonlar yerleştirilmiştir.

Yine tüm iç mekânın ahşap kaplama olarak uygulandığı Hilâliye Zaviyesinin mihrabının sütunce başlıklarında ve mihrap kemerinin her iki köşesinde bitkisel bezemeli ahşap süsleme detayları görülür.

5.2.3.3. Çini Süsleme

İncelenen tekke ve zaviyelerde çini bezemeye rastlanmamıştır. Sadece Mevlevi Tekkesinin avlusunun doğusunda bulunan mescidin mihrap nişinin etrafı ve kemer köşelerinde on kollu yıldız motiflerinin birleşmesinden oluşan kompozisyonda turkuaz

ve beyaz renkli bir boya uygulaması ile karşılaşılır. Çini süsleme olmasa da çiniyi anımsatan en önemli ayrıntı buradadır.

Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesindeki türbe odasının örtü sistemi olan tromplarda yer alan mukarnas sıralarının boyanarak renklendirilmiş olduğu görülür. Yine aynı yapının güney duvarında yer alan bitkisel bezemeli taş süsleme panosunda, bitkisel bezemelerin zemininin yer yer dökülmüş olsa da maviye boyanmış olduğu tespit edilmiştir.

5.2.3.4. Kalem İşi Süsleme

Halep'te yer alan Osmanlı dönemi tekke ve zaviyelerinde kalemişi bezemeli süslemelere örnek teşkil edilecek herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

5.2.3.5. Yazı

Halep tekke ve zaviyelerinde hat sanatı ürünlerinin son cemaat yeri, taçkapı, mihrap, minber ve türbe odası gibi elemanların üzerinde kitabe (bani ve tarih), ayet ve hadisler konu edilerek kullanılmış ve ilgili yazı örneklerinde ağırlıklı olarak sülüs yazı çeşidi tercih edilmiştir.

5.2.4. Cephe Elemanları

Değerlendirmenin bu bölümünde cephe elemanlarından taçkapılar, pencereler ve minareler konu edilecektir.

5.2.4.1. Taçkapılar

İncelenen yapıların taçkapı uygulamaları çeşitlilik göstermektedir. Konumuz kapsamına giren tüm tekke ve zaviyeler göz önüne alındığında oldukça sade olarak inşa edilmiş ve basık yuvarlak kemerli girişler yaygınken, dikdörtgen ve çift kanatlı kapılara da rastlanmaktadır. Tekke ve zaviye girişlerinin süsleme unsurları ilaveleriyle taçkapılara dönüştürülmesinde yine çeşitli uygulamalara rastlanmaktadır. Bunlardan biri Şeyh Ebu Bekir El-Vefai Tekkesinde olduğu gibi, kapı üzerinde üç dilimli kemer uygulaması dikkat çekerken, özellikle çift kanatlı ahşap kapı üzerinde sivri kemerli, sade uygulamalar görülür.

Bunun yanında, bazı zaviyelerin taçkapılarda, incelenen camilerin bir kısmında rastlanılan çift renkli taş işçiliği de uygulanmıştır. İlgili örnekleri bünyelerinde barındıran yapılar Şeyh Ebu Bekir El-Vefai ve İhlasiye Tekkeleridir.

5.2.4.2. Pencereler

İncelenen tekke ve zaviyelerde belli başlı üç tip pencere uygulaması görülmektedir. Buna göre dikdörtgen, basık yuvarlak kemerli ve sivri kemerli pencereler bulunmaktadır. Özellikle Mevlevi Tekkesinin cami, mescid ve kadınlar mescidi pencere uygulamalarında özellikle giriş cephesindekilerin diğer cephelerdekilere oranla işçilik ve form açısından daha özenli bir şekilde yerleştirildiği görülür. Pencerelerin çerçevelerinde ve lentosunda çift renkli taş işçiliği uygulamaları yer alır. Form olarak da Mevlevi Tekkesinin cami kısmının hariminde ve kubbe kasnağında yuvarlak kemerli pencereler yer alır. Mutfak kısmında ve derviş odalarında yer alan pencerelerde de aynı form dikkat çeker. Avlunun doğusunda yer alan mescid kısmında alt ve üst sırada dikdörtgen pencereler bulunurken, kubbe kasnağında ise şu ana kadar incelenen Halep'teki Osmanlı dönemi camilerinde de karşılaşılmayan sivri kemerli pencere uygulaması yer alır. Aynı tekkenin kadınlar mescidi hariminin üst sırasında yine sivri kemerli pencere dizisinin ardından alt sırada dikdörtgen pencereler dikkat çeker. Kadınlar mescidine kuzey duvarından bitişik olarak inşa edilmiş olan türbe odasının da dikdörtgen pencerelere sahip olduğu görülür.

Özellikle Mevlevi Tekkesinin mescid kısmı, kadınlar mescidi ve türbe odasının batı cephelerinde yer alan pencerelerinin çift renkli taş işçiliği kullanılarak inşa edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir.

Şeyh Ebu Bekir El-Vefai Tekkesinde de alt sıra pencereler yine dikdörtgendir. Kubbe kasnağındakiler ise yuvarlak kemerli bir form yansıtır. İhlasiye Tekkesinde de yuvarlak kemerli ve dikdörtgen şekilli pencerelerin birlikte kullanılmış olduğu görülmektedir.

Hilâliye Zaviyesinde yuvarlak kemerli pencerelerin kullanılmış olduğu göze çarpar ve kubbe kasnağında kullanılan pencerelerin ise Mevlevi Tekkesi mescidinin kubbe kasnağında olduğu gibi sivri kemerlidir.

Bu pencere tipleri, konumuz kapsamına giren Halep tekke ve zaviyelerinde yapıya göre tek ya da çift sıra halinde yerleştirilmişlerdir. Bunlardan sadece Mevlevi Tekkesi ve Şeyh Ebu Bekir El Vefai Tekkesinde çift katlı bir pencere uygulaması söz konusudur ve

alt kattaki pencereler üst kattakilere oranla daha büyük boyutlu olarak karşımıza çıkarlar. Genel olarak cami planlarında pencerelerin konumları dikkate alınacak olursa genel uygulamanın kuzey ve güneyde birbirine simetrik olarak yerleştirilmiş olduğu sonucuna varılmaktadır.

5.2.4.3. Minareler

İncelenen tekke ve zaviyeler arasında minaresi olmayan örnek sayısı, minareli yapılara oranla daha fazladır. Örneğin Mevlevi Tekkesi ve Şeyh Ebu Bekir El-Vefai Tekkesi'ndeki minareler dışında minare uygulaması karşımıza çıkmaz. Minarelerin, yapılardaki konumları hakkında yapılacak yorumlarda ise iki örnekte de aynı uygulamanın varlığından bahsetmek doğru olur. Buna göre Mevlevi Tekkesi ve Şeyh Ebu Bekir El-Vefai Tekkesi'ndeki minarelerde özellikle klasik Osmanlı üslubunun çizgileri görülmez, aksine tamamen Memlûklu üslubu ile karşılaşılır. Her ikisi de sekizgen gövde formları ve baldaken planlı tek şerefeleri ile konum olarak da birbirlerini tekrar ederek avluya giriş kapısı üzerinde yükselmektedirler.

Bu iki minare karşılaştırıldığında Mevlevi Tekkesi minaresinin form ve işçilik açısından daha üst seviyede olduğu görülür. Geometrik süsleme şeridinin hemen üzerinden yükselen şerefe, sekiz sütun tarafından desteklenen sekiz adet üç dilimli kemerden oluşur. Şerefe üzerinde kubbe formuna benzer bir külâh ve onun üzerinde de bir kavuk sembolünün taş malzeme ile uygulanmış olması dikkat çekicidir.

Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesi minaresi ise sekizgen gövde, sonunda üç sıra mukarnaslı olarak başlayan şerefesinin ardından daralarak devam eder ve külâhı yıkılmış izlenimi verir ve kurşun bir levha ile sonlandırılmıştır.

5.2.5. Yapı Elemanları

Bu bölümde ise incelenen tekke ve zaviyelerin duvarlar, taşıyıcı elemanlar, geçiş elemanları ve örtü sistemleri gibi kriterleri gözetilerek karşılaştırılması yapılacaktır.

5.2.5.1. Duvarlar

Halep'teki Osmanlı dönemi tekke ve zaviyelerinin inşa malzemesinin birkaç istisna haricinde düzgün kesmetaştır. Fakat Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesi avlu dış duvarlarında, İhlasiye Tekkesi güney dış duvarlarında, Valide Sultan (Gevher Melikşah) Türbesinin Güney cephesinde ve Mevlevi Tekkesi derviş odalarının bunduğu bölümün duvarında kabayonu kesmetaş malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Bunların dışında Mevlevi Tekkesi mutfağında, kabayonu taş malzeme üzerine sıva kullanılarak düz bir satıh elde edilmiş olduğu görülür.

4.2.5.2. Taşıyıcı Elemanlar

Konu kapsamına giren tekke ve zaviyelerin destek elemanları sınırlı sayıda sütun ise de özellikle iç mekânlarda payelerin ağırlıkta olduğu görülür.

Özellikle Mevlevi Tekkesi Camisi ve mescidinde, kubbe destek elemanları, birbirinden ve duvardan bağımsız dörder paye ile sağlanırken, caminin kadınlar mahfilini ahşap iki sütun destekler. Bu özelliğin aynısı ile Hilâliye Zaviyesinde de karşılaşılır. Ayrıca Mevlevi Tekkesi camisinin kuzey-güney doğrultusundaki son cemaat yerini de beş sütun desteklemektedir.

Arslan Dede Tekkesi ve Şeyh Ebu Bekir el-Vefai tekkesinin kubbeleri direkt duvarlara oturduğundan bu yapılarda duvar payeleri görülür.

4.2.5.3. Geçiş Elemanları

Halep'teki Osmanlı tekke ve zaviyelerinin geçiş elemanlarının pandantif ve tromp üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle Şeyh Ebu Bekir el-Vefai Tekkesi'nde görülen mukarnas dizileriyle oluşturulmuş büyük boyutlu pandantif uygulaması dikkat çekicidir. Benzer uygulamanın Arslan Dede Tekkesinde de varlığından söz edilebilir. Buna karşılık Mevlevi Tekkesi Camii ve Mescidinde, aynı zamanda Hilâliye Zaviyesinde kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmaktadır.

5.3. BANİLER VE HALEP'Lİ SANATÇILAR

Halep'te Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan yapıların banileri konusunda, elde edilmiş olan kaynaklarda fazla bulunmamakla birlikte, özellikle büyük külliyelerin banileri hakkındaki bilgilere, ilgili yapıların kitabelerinden, vakfiyelerinden ve bazı araştırmacıların yayınlarından ulaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde Halep'te inşa edilen büyük külliyelerin banileri olarak, Halep valiliği görevinde bulunmuş olan paşaların imzasını görmek mümkündür.

Hüsreviye külliyesinin banisi olan **Hüsrev Paşa** özellikle 16.yüzyılın ilk yarısında başarılı bir devlet adamı olarak herkese örnek olmuş bir şahsiyettir. Tarihi kaynaklardan aslen Bosnalı olduğu bilinen Hüsrev Paşa, devşirme olarak orduya katılmıştır. Hüsrev Paşa, Lala Mustafa Paşa'nın ağabeyidir ve "Divane" lakabıyla tanınmaktadır. Bu lakabı, katılmış olduğu savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklar ve cansiperane davranışlar neticesinde almış ve gözü pek, yılmaz, cüretli, korkusuz, zapt edilmez ve frenlenemez biri olarak tanımlanmıştır. Birçok savaşta kahramanlıklar sergileyen Hüsrev Paşa, özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde sadık ve vefalı bir asker olarak hep göz önünde olmuştur. İlk olarak ciddi şekilde 1514 yılındaki Çaldıran Muharebesinde sivrilmiştir ve 1515'de Bıyıklı Mehmed Paşa ile birlikte Diyarbakır'ın fethinde büyük yararlıklar göstermiştir. 1516'da Yavuz Sultan Selim ile beraber Memlûklulara karşı yapılan Mercidabık Muharebesinde önemli roller üstlenmiştir.[304]

Bu askeri başarılarının yanında 1514'te Karaman, 1521, 1532, ve 1537'de Anadolu, 1538-41 yılları arasında da Rumeli valiliği, 1521 yılında da Diyarbakır Beylerbeyliği yapmıştır. Görev yapmış olduğu tüm şehirleri önemli yapılarla, medreselerle, mescidlerle, büyük ve etkileyici hanlarla süslemiştir.

1514 yılındaki Çaldıran Muharebesine katılmış olan Hüsrev Paşa, 1515'teki Diyarbakır'ın fethinde de yararlılıklar göstermiştir. 1534–35 yıllarında Safavilere karşı yapılan mücadelelerde de görev almış, bu başarılarının ardından 1537'de Halep Valisi olarak görevlendirilmiştir.

[304] WOLF, 2005 a.g.e. (s.103-133)

Hüsrev Paşa, Sadi Paşa'nın kızı ile evlenmiştir. Bu evlilikten Kurd Bey dünyaya gelmiştir. Zaten Hüsrev Paşa döneminde inşa edilmiş ve Halep'in en önemli hanları arasında olan Kurd Bey Hanı da adını Hüsrev Paşa'nın oğlundan almıştır.

Behramiye Külliyesinin banisi olan **Behram Paşa**'nın babası olan Kara Şahin Paşa aslen Bosnalı bir devşirmedir. 1556–1560 yılları arasında Yemen valiliği de yapmıştır. Behram Paşa'da Yemen, Diyarbakır ve Halep Beylerbeyi görevini 1580'e kadar yürütmüştür. Kitabesine göre 980 hicri / 1572–73 miladi tarihinde Diyarbakır'da da bir cami inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu yapının mimarının da Mimar Sinan olduğu iddia edilmektedir.[305]

Behram Paşa ve kardeşi Rıdvan Paşa her ikisi de Halep Beylerbeyliği yapmış, Halep'e yaptıkları hizmetlerin ardından hayata veda ettiklerinde sırasıyla 1585 ve 1586'da yine Halep'e defnedilmişlerdir. Külliyeye ait vakfiye 1583 tarihlidir. Vakfiye Halepli âlim olan Taceddin el-Kûrani tarafından şiirsel bir ifade ile Arapça olarak yazılmıştır. Vakfiyenin bir kopyası da uzun bir parşömen rulosuna ve temiz bir şekilde yazılmış olarak İstanbul'da bulunan Osmanlı arşivlerindedir. Anlaşılan bu kopya vakfiyenin sunuş kopyasıdır.[306]

Adiliye Külliyesi, Sultan I.Selim'in sadrazamlarından Arnavut soylusu Dukakinzade Ahmed Paşa'nın oğlu olan ve 1551–1553 yılları arasında Halep Beylerbeyi olarak görev yapan, daha sonra Mısır Valisi olan **Mehmed Paşa** tarafından inşa ettirilmiştir. Yapının banisi olan Mehmed Paşa'nın babası Ahmed Paşa, aynı zamanda bir Arnavut Dukası'dır. Bu nedenle Ahmed Paşa'nın da lakabı "Duka'nın oğlu" anlamına gelen "Dukakinzade" olmuştur. Ahmed Paşa, Sultan II.Bayezid'in torunu Gevher Melikşah ile evlenmiş, oğulları Mehmed Paşa'da sarayda eğitim görmüştür. Sonra kendisi de Sultan II.Bayezid'in soyundan gelen Gevheri Mülk Sultan ile evlenmiştir. Adiliye Camii'nin banisi Dukakinzade Mehmed Paşa, eşi ve çocuklarının mezarları İstanbul, Eyüp'teki aile mezarlığında bulunmaktadır. Ancak annesi Gevher Melikşah, hac yolculuğunun dönüşünde 1552'de Halep'te vefat edince Memlûklu üslubunda kubbeli bir türbeye defnedilmiştir. Mehmet Paşa, daha sonra annesinin türbesinin hemen yanına bu külliyeyi inşa ettirmiştir. Zira türbenin kitabesinde "Sultan Bayezid Han'ın kızı Ayşe

[305] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 84).
[306] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 84).

Sultan'ın kızı Gevher Melikşah" yazısı da burada yatan kişinin Mehmed Paşa'nın annesi olduğuna işaret etmektedir.[307]

İpşir Paşa Külliyesinin banisi olan ve 1652 yılında Halep Beylerbeyliği'ne atanan İpşir **Mustafa Paşa**, daha sonra baş vezirliğe kadar yükselmiş önemli bir devlet adamıdır. 1654 yılında, ölümünden on yıl önce bu külliyeyi inşa ettirmiştir.[308]

Yine kendi adıyla anılan Osmaniye Külliyesini inşa ettiren **Osman Paşa**, Halep'te doğmuş, büyümüş ve burada 1160 hicri / 1747 miladi tarihinde vefat etmiştir. Osman Paşa'nın babası da Halep valiliği görevinde bulunmuştur.[309]

Halep Valisi **İsmail Bey İbn Muhammed Antarmalı** tarafından inşa ettirilmiş olan İsmailiye Camii her ne kadar büyük yapılar arasında yer almasa bir vali tarafından inşa edilen yapılar arasında yer alır.

Zeki Paşa ve Delivati Camilerinin banileri olan **Eshad Paşa el Cabiri** ve **Zeki Paşa Al Mudarres** hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Şabaniye Camii'nin banisi olan **Şaban Ağa**, Halep'te 17.yüzyılın ikinci yarısında vergi kontrolörü görevini yürütmüştür.[310]

Bunların yanında devlet erkânından olmayıp, şehrin ileri gelenlerinden olduklarını tahmin ettiğimiz, **Hacı Muhammed bin Davud el-Nuri el-Mağribi**, Tahazade ismiyle ün salmış **Mustafa oğlu Ömer Bey**, **Musa bin Hacı Hasan Ağa** ve **Nahlevi Musa oğlu Yahya Bey** ise diğer Osmanlı dönemi dini eserlerine imza atan banilerdir.

Tekke ve Zaviyelerin banilerine bakıldığında yukarıda bahsi geçen ve büyük külliyeleri inşa ettirmiş olan valiler ve yüksek rütbeli diğer devlet adamlarının isimlerine bir istisna haricinde rastlanmaz. Bu yapılarda daha çok ilgili tekke ve zaviyelerin bağlı bulunduğu tarikatlara mensup ve maddi durumu iyi kişilerin ön plana çıkmış olduğu akla gelmektedir. Örneğin gerek Halep'in, gerekse Mevlevi tarikatının önemli mekânlarından biri olan Mevlevi Tekkesinin Banisi hakkında iki farklı iddia geçerliliğini korumaktadır. Bunlardan ilki, Mevlevi Tekkesinin, **Divane Mehmed Çelebi** tarafından,[311] diğer iddia ise Veled Çelebiye göre **Hazreti Şeyh Ebubekir Vefai**

[307] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.475).
[308] WATENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 92).
[309] OTHMAN, 1999 a.g.e. (s.534)
[310] HADJAR, 2000. a.g.e. (s.84).
[311] KARPUZ, 2007. a.g.e. (s.18)

tarafından kurulmuş olduğudur.[312] Divane Mehmed Çelebi, Ege Adaları ve Ortadoğu'da seyahatler yapmış Necef, Kerbelâ ve Bağdat'taki Ehl-i Beyt imamlarını ziyaret etmiş ve büyük ilgi görmüştür.[313]

Halep Mevlevihânesinin kurulmasında iki İranlı Mevlevi de etkili olmuştur. Bu dervişler Mirza Fulaz ve Mirza Alwan'dır. Bu kişiler 16.yüzyılda yaşamışlardır.[314] Bu kişiler, Divane Mehmed Çelebi'nin müridleri olmuşlar ve tekkenin arazisini satın alıp vakfetmişlerdir. Tekkenin ilk postnişini Fakrî Ahmed Dede'dir.[315]

Ahmed İbn Ömer El-Kari ebu Bekir el-Vefai ise, Halep'in bir diğer önemli tekkesi olan Şeyh ebu Bekir el-Vefai Tekkesini kendi adıyla inşa ettirmiştir.

Rıfai dervişlerinin ibadet mekânı olan Hilâliye Zaviyesi ise, Hilâliye ailesi üyelerinden **Şeyh Muhammed Hilâl Ram Hamdani** tarafından inşa ettirilmiş ve kendisi de 1744 yılında vefat edince, bu yapının avlusunda yaptırılan mezara defnedilmiştir. Zaviyenin yapımına 1878 yılında Şeyh Muhammed ebu Huda'nın oğlu Hasan Dede Sayadi tarafından başlanmıştır ve 1909'da yapımı tamamlanmıştır.[316]

Yapı, 1790 yılında zaviye haline getirilmiş olan Hilâliye zaviyesinde ibadet ve zikirler 1907 tarihine kadar sürmüştür.

Her ne kadar Halep'te görev yapmamış olsa da Halep ziyareti sırasında, Vezir **Arnavut Muhammed Paşa**, Şeyh İhlâs adına İhlasiye tekkesini inşa ettirmiştir. İncelenen tekkeler ve zaviyeler içerisinde, devlet erkânından olan tek bani Vezir Arnavut Muhammed Paşa'dır.

Halepli sanatçılardan bahsetmek gerekirse, Halep, mimari örgütlenme konusunda sıkıntı çekmemiştir. Ortaçağ Anadolu'su için yapılan araştırmalar sonunda, Halep'ten yetişmiş ve Anadolu'da inşa edilen eserlerde çalışmış olan sanatçı isimlerinin bazılarına ulaşılmıştır. Özellikle tanıtmaya çalışılacak ilk iki sanatçının inşa etmiş oldukları eserler Osmanlı dönemi eserleri olmasa da ulaşılabilen tüm Halep'li sanatçılara bu çalışmada yer verilmiştir.

Tanıtılacak olan Halep'li sanatçıların, kaynaklarda yer alan mimari eserlerin dışında başka hangi yapılarda çalışmış oldukları hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

---

[312] KÜÇÜK, 2003. a.g.e (s.191)
[313] KÜÇÜK, 2003. a.g.e. (s.191)
[314] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.59)
[315] KÜÇÜK, 2003 a.g.e. (s.203)
[316] HADJAR, 2000 a.g.e. (s.64)

Araştırma konusu olan Halep'li sanatçıların ilkine Diyarbakır'da rastlanır. Diyarbakır Ulu Camii avlusunun kuzeyinde ve bu yapılar topluluğu içinde kabul edilen bir eser olan Diyarbakır Mesudiye Medresesi'nin kitabesine göre bu yapının inşasına 595 hicri / 1189 miladi tarihte başlanmıştır. Banisi II.Ebu Muzaffer Sökmen'dir. 32 yıllık yapım evresinden sonra 620 hicri / 1223 miladi yılında tamamlanmış olduğu bilinen medresenin güneyindeki mihrabın sağındaki pencerelerin birindeki kitabeye göre çizimini, **Halep'li Usta Cafer İbn Mahmud**, yapımını da Mesut isminde biri yürütmüştür.[317]

Diyarbakır'ın 20 km. kuzeyinde, Devegeçidi Suyu üzerinde bulunan Devegeçidi Suyu Köprüsünün inşa tarihi, kitabesine göre 615 hicri / 1218 miladi olarak geçmektedir. Yapının banisi Artuklu Hükümdarı Melik Salih Mahmud'dur.

Köprünün iki yerinde **Mimar Cafer bin Mahmud el-Halebî** adı geçmektedir. İlgili yapıda sanatçının meslek ünvanı, "El-Ustâz" ve "Tersim el-Üstâd" olarak geçmektedir.[318]

Konu ile ilgili olarak kayıtlarda adı geçen bir diğer Halep'li sanatçı ise **Ebû Ali ibn Ebû Raha el-Kettânî el-Halebî**'dir. Sanatçının çalıştığı yer Sinop İç Kalesi'dir. Yapı, kitabesine göre 612 hicri / 1215 miladi tarihte inşa edilmiştir. Adı geçen Sinop İç Kalesi'ni, Anadolu Selçuklu Hükümdarı İzzeddin Keykâvus döneminde, tanınmış Selçuklu Emirleri, İçkalenin çeşitli bölümlerini aralarında paylaşmak suretiyle, şahsi paralarıyla yaptırmışlardır.[319]

Bunların yanında, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan mühime defterlerinde, Halep'teki Osmanlı mimari varlığı tarandığında karşılaşılan mimar isimleri şunlardır

3 Numaralı Mühime Defterinin 1106 numaralı maddesinde, Haleb kadısına: Karapınar'da Şehzade Selim'in yaptıracağı mescid, kervansaray ve hamam için **Mimar Cemaleddin**'in gönderilmesi hakkında hüküm içeren bilgiler yer almaktadır.[320]

---

[317] Alpay BİZBİRLİK, **16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliği'nde Vakıflar**. Ankara: 2002 (s.293)

[318] Zeki SÖNMEZ, **Başlangıcından 16.yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar.** Ankara: 1995 (s.132)

[319] SÖNMEZ, 1995 a.g.e. (s. 203)

[320] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 12 Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: I **3 Numaralı Mühime Defteri (966-968 / 1558-1560)** Ankara: 1993 (s.490)

5 Numaralı Mühime Defterinin 1492 numaralı maddesinde, Şam ve Haleb Beylerbeyilerine: Arafat'a gelecek suyolunun inşası için taş ustasına ihtiyaç duyulduğundan, Şam'dan yeteri kadar taş ustası tedarik edilerek bu iş için görevlendirilen Mısır Beylerbeyinin emrine gönderilmesi; ayrıca Haleb'in Bahtisa Mahallesinde ikâmet eden ve daha önce Haleb taşcıbaşısı olan **Mimar Abdükadir**'in babası **Nasruddin**'in de taş ustalarına ustabaşı olarak tayin edilmesi istenmektedir.[321]

İncelemiş olduğumuz eserler arasında sanatçı kitabesine rastlanamamıştır. Adiliye Camii'nin taçkapısındaki ahşap kapı kanatlarından birinin üst kısmındaki menteşelerinin üzerinde usta kitabesi olarak "**Muhammed el-Şami**" ve "**el-Hacı Yusuf el-Halebi**" adlı iki kişiden bahsedilmektedir.[322] Fakat araştırmalarımız sırasında bu isimler, bahsedilen yerde bulunamamıştır. Muhtemelen ilgili kapı yenilenmiş olmalıdır.

[321] Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 21 Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi: II **5 Numaralı Mühime Defteri (973 / 1565-1566)** Ankara: 1994 (s.240)

[322] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s. 476).

SONUÇ

Kahire, Kudüs, Şam gibi şehirlerinde olduğu gibi Halep'te de Memlûklu hamileri, külliyelerini birer sanat eseri olarak soyutlamak yerine, onları şehrin gelişmekte olan ticaret hattı üzerinde şehir merkezinin yoğunluğunu ayarlayacak şekilde yerleştirme eğiliminde olmuşlardır. Sonrasında bu düşünce sistemi Osmanlılar tarafından inşa edilecek yapılarla geliştirilecektir. [323]

Şehirlerin Osmanlılaştırılması zaman ve mekâna göre değişiklik göstermektedir. Öyle ki 16. yüzyıl Halep şehri ile 17. yüzyıl Girit adasının ihtiyaçlarının bir olması mümkün değildir. Ancak Osmanlı sistemi, diğer İslami devlet idarelerinden daha sıkı kuralları da barındırmaktadır. Bu sistem, kurumlar ile desteklenmiştir ki bu kurumlar da yapılar ve sosyal işlevleri ile ilintilidir. Osmanlı sisteminin Halep'in özel durumuna da uyarlandığı görülür. 16. ve 17. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun belli başlı Osmanlılaştırma politikası, şehrin yerel şartları ile harmanlanmıştır.[324] Osmanlı hâkimiyetinin şehirde başlaması ile birlikte, şehrin bünyesindeki Osmanlı etkisi, uzun ve esnek bir süreç ile yerel ortam içinde imparatorluk müdahaleleri ayırt edilebilir şablonlar halinde karşımıza çıkar.[325] Örneğin, Hüsrev Paşa, Halep şehrinin idarecisi olarak bir anlamda inşa ettirmiş olduğu Osmanlı üslubundaki kurumsal külliye ile Osmanlı damgasını şehre vurmuştur. Her ne kadar Hüsrev Paşa'nın baniliği diğer eyaletlerde her zaman Osmanlı formunda olmadıysa da (ki Kahire'de yaptırdığı sebil ve kuttab tamamiyle geç dönem Memlûklu üslubunun bir devamıdır) süreç içinde yerel bağlam içindeki ihtiyaca yönelik seçimlerin etkili olduğu düşünülebilir.[326] Hüsrev Paşa külliyesi 1546 yılında tamamlanmıştır ki bundan sonra bu şehirde külliye inşasına girişecek olan vali banilere önemli bir örnek olmuştur. Bundan sonraki üç külliyenin ikisi bu tarzda inşaata girişecek olan yöneticilerdir. Diğer külliyeler Hüsrev Paşa külliyesinin batısında suk düzeninin güneyinde inşa edilecektir. Diğer tüm bu külliyeler

[323] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s. 33-34).
[324] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.28).
[325] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.29).
[326] WATTENPAUGH, 2004. a.g.e. (s.71).

yine ticaret yapıları, hanlar, kayseriyeler, suklardan oluşurken güneylerinde bir cami ile taçlandırılmıştır. Bu kırk yıl içinde şehrin ticaret merkezi iki katı büyüklüğüne ulaşmıştır.[327]

Bu birbirlerine çok benzeyen yapı projeleri onar yıllık süre içinde aynı amaçları ve kaygıları taşıyan vakfiyeler ile destekleyen baniler tarafından hayata geçirilmiştir. Şehrin kervan ticaret yolu ile artan zenginliğinin farkında olunuşu ile ticaret alanı genişlemiş ve burada iş yapmak isteyen artan sayıdaki tüccar için bir alt yapı oluşturulmuştur.[328]

Halep Şehrinin ticari getirileri de düşünülerek tasarlanan külliyeler ile mimari anlamda Osmanlılaşma sürecinde Mimar Sinan'ın rolü büyüktür. Sinan'ın, 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak seferi sırasında ordu ile birlikte Halep şehrinde konaklamış olduğu da düşünüldüğünde, Halep şehrinin yeni oryantasyonunda ve şehirleşmesinde rol sahibi olduğu kuşku götürmez. Ancak bu dinamik süreç Mimar Sinan'ın her zaman tutarlı ve ahenkli olan o olağanüstü vizyonu ile aynı sarayda eğitim gördüğü Halep Valilerinin hamiliği ile işlerlik kazanmıştır.[329]

"Halep'teki Osmanlı Dönemi Dini Eserleri" başlıklı çalışma dahilinde, ulaşılan kaynaklarda isimlerini tespit edilen (Eğitim, askeri, dini, sivil..vb) yapı sayısı 150'dir. Arazi çalışmaları sırasında tespit edilen yapı sayısı ise 79 adettir. Ulaşılan eser tipleri içerisinde konumuz olan dini eserler kapsamına giren cami, mescid, tekke, zaviye ve türbe gibi yapı tiplerinden incelenen eser sayısı ise 29'dur. Bunlardan 21'i cami ve mescid, 8'i ise tekke, zaviye ve türbedir.

Halep'teki tüm Osmanlı dönemi eserleri genel olarak incelendiğinde dini yapıların, askeri, sağlık, eğitim ve sivil yapı örneklerine nazaran daha fazla sayıda inşa edilmiş olduğu dikkat çekicidir.

İnşa edilen dini yapıların yanında Halep'te Osmanlı öncesi dönemlerde özellikle Memlûk dönemi yapılarının da direkt ya da tamir ettirilerek kullanılmış olduğu görülür. Halaviye ve Sultaniye Medreseleri, Utruş ve Kerimiye Camileri bunlardan sadece birkaçıdır.

Halep'in karakteristik bir Osmanlı şehri olması, aynen başkent İstanbul'da olduğu gibi kozmopolit bir nüfusa sahip olmasından da anlaşılabilir. Başkentte olduğu gibi burada

[327] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.71).
[328] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.72).
[329] NECİBOĞLU, 2005. a.g.e. (s.472).

da Ermeni, Kürt, Latin, Ortodoks, Katolik gibi gruplar inançlarını özgürce yaşamış ve halâ yaşamaktadırlar.

Halep şehrinde Osmanlı egemenliğinin 1517–1918 yılları arasında olduğu düşünüldüğünde bu geniş zaman aralığını "Erken" ve "Geç" dönem olarak ele alıp erken dönemi de Halep'in Osmanlı Devleti topraklarına katılışı olan 1517'den 1770'e kadar olan zaman dilimini erken dönem, 1771'den Halep'in Osmanlı Devletinden ayrılışı ve aynı zamanda I.Dünya Savaşı'nın sonu olan 1918'e kadar olan aralığı da geç dönem olarak ayrılırsa, Halep'teki Osmanlı dönemi eserlerinin şehrin geneline dağılımı konusunda yapılan çalışma sonucunda elde edilen sonuç şu şekildedir.

Erken dönemde inşa edilmiş olan mimari eserler özellikle Ulu Camii'nin güney, doğu ve batısında yoğunlaşırken, geç dönem eserlerinin genel olarak tüm Halep şehrine yayılmış olduğu görülür. Fakat bu genel yayılış Halep Kalesi'nin kuzeyi ve kale ile Ulu Camii'nin arasında kalan bölümde daha arttığı dikkat çekicidir.

Halep'te Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan mimari eserler yüzyıllara göre değerlendirildiğinde, 16.yüzyılın ağırlığı ile karşılaşılır. Özellikle şehrin gelişiminde önemli bir rol üstlenmiş olan dört büyük külliyeden üçünün 16.yüzyılda inşa edilmiş olduğu görülmektedir.

16.yüzyıldaki bu yapı yoğunluğunun 17. 18. 19. yüzyıllarda Halep şehrine hiçbir şey yapılmamış olduğu anlamını vermemesi gerekir. Özellikle dini yapılarda 17. ve 19.yüzyıllarda bir düşüş yaşandığı görülse de 18.yüzyılda sayının daha arttığı görülmektedir. Dini yapılardan kasıt, sadece camiler değildir. Çalışmaya konu olan ve tarihleri hakkında bilgi sahibi olunabilen tekke ve zaviyelerin yüzyıllara dağılımı konusunda da 16.yüzyıl yine başı çekmektedir.

Dini yapılar temel alındığında şehre damgasını vuran belli başlı büyük külliyelerin önemli parçalarından olan Hüsreviye, Adiliye, Behramiye ve Osmaniye Camileri klasik Osmanlı camilerine gerek plan ve gerekse cephe düzenlemesi açısından yakın örnekler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Halep'teki Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan büyük külliyelerin bir parçası olan dini eserlere bakıldığında özellikle Hüsreviye ve Osmaniye Camilerinin, inşa edilmiş oldukları külliyelere, diğer külliye elemanlarına hâkim konumda olduğu görülür. Behramiye ve Adiliye Camilerinin bu iki örneğe nazaran biraz daha geri planda

kaldıkları izlenirken, İpşir Paşa Camii'nin inşa edilmiş olduğu külliyedeki konumu ve boyutları açısından en son sırada kaldığı söylenebilir.

Araştırmacılar tarafından Halep'teki Osmanlı dönemi mimari eserlerinin en önemli örneklerinde Mimar Sinan'ın doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinin olduğu yönünde iddialar da yer almıştır. Klasik Osmanlı mimarisinin en önemli temsilcisi olan Mimar Sinan'ın, Yavuz Sultan Selim'in Halep, Şam ve Kahire seferlerine bizzat asker olarak katılıp, bölgede daha önce inşa edilmiş mimari eserleri değerlendirme imkânı bulmuş olduğu bilinmektedir.[330] Bu birikimini ilgili topraklar fethedildikten sonra Osmanlı tarzı ile yerel üslubu birleştirerek uyguladığı söylenebilir.

Kasvani Camii ve Nureddin Mescidi gibi birkaç istisna haricinde incelenen yapılarda iki plan tipi ile karşılaşılır. Bunlar, kare planlı ve tek kubbe ile örtülü ve son cemaat yerli tip, diğeri ise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı ve mihrap önü kubbeli tiptir.

Her ne kadar çalışmalar sırasında yararlanılan bazı kaynaklarda "*Suriye'de Osmanlı Üslubu hiçbir zaman Memlûk üslubunun yerine geçememiştir. Osmanlı etkisi bazen duvar ve mihraplarda kullanılan ve İznik ya da İstanbul'dan geldiği belli olan ayrıntılarda görülür. Suriye'nin ahşap işçiliği yerine geçecek bir ahşap mimari Osmanlı döneminde üretilmemiştir. Yine bu bölgede yoğun olarak kullanılan çift renkli taş kaplama tekniği Osmanlı egemenliği altındaki dönemde de terk edilmemiştir. Anadolu ve İstanbul'da gelişen genelde daire planlı minare, kare ya da poligonal yerel minare geleneğinin yerine geçmemiştir. Antikite'den bu yana gelişmiş bir taş işçiliği olan bu bölgenin mimari kültürü, yukarıda belirtildiği gibi Güneydoğu Anadolu'da da egemendir*" [331] şeklinde yapılmış olan yorumlara rastlamış olsak da özellikle arazi çalışmalarında elde edilen izlenimler ve sahip olunan görsel malzemelerden hareketle Suriye genellemesi bir yana dursun en azından Halep şehri için bu iddialara katılmadığımızı belirtmek isteriz. Çünkü Halep'te inşa edilmiş olan yapılarda ve özellikle şehrin gelişiminde önemli roller üstlenmiş olan Hüsreviye, Adiliye, Behramiye ve Osmaniye külliyelerinde başta olmak üzere yerel üslup ile Osmanlı etkisinin bir araya geldiği ölçülü bir karışımın yaşanmış olduğuna inanmaktayız. Özellikle yukarıda belirtilen örneklerin kuruluş, ölçü, avlu ve çevre düzenlemeleri açısından Osmanlı üslubunu yansıttığı, bu genel kuruluş çerçevesinde revak kemerlerinde, taçkapılarda ve

[330] Gözde, RAMAZANOĞLU, **Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı**. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara 1995. (s.2)
[331] KUBAN, 2007. a.g.e. (s.585).

mihraplarda karşımıza çıkan çift renkli taş işçiliği ve özellikle buralarda kullanılan bezemelerde karşımıza çıkan yerel üslubun birbirine ustaca yedirilmiş olduğu açıkça görülmektedir. Yukarıdaki iddialardan dikkat çeken bir başka unsur da minarelerdir. Sadece minare gövdesinin Anadolu ve İstanbul'da gelişen genelde daire planlı kuruluşunun burada poligonal olması sebebiyle Osmanlı üslubunun Memlûk ve yerel üsluba yenik düştüğünü düşünmenin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Çünkü sadece gövde formunun geometrik şekil olarak farklılığına değil, genel olarak minareler değerlendirildiğinde ister yakından, ister şehre hâkim bir konumdan bakılsın özellikle Osmanlı dönemi minareleri kendi kimliklerini çok açık bir şekilde belli eder nitelikte uygulanmışlardır. Kaldı ki minareler konusunda iddia edilen ve genelde daire planlı şekilde gövdesi olduğu belirtilen minarelere ulaşılamamıştır. Özellikle klasik devir minarelerini konu aldığı çalışmasında A.Ülgen'in konu kapsamına giren neredeyse tüm klasik devir minarelerinin hemen hemen hepsinin yuvarlağa yakın poligonal gövdeli olması Halep'teki Osmanlı eserlerinin en azından en önemlilerinin aynı özelliği taşıyor olması açısından doğru sonuçlara ulaşılmış olduğunun kanıtıdır.[332]

Konu hakkında Mehmed Aşık, bir Osmanlı izleyicisi olarak Osmanlı ile Memlûklu üslubu arasındaki görünür farklılıkları ortaya koyar. "*İnşa edilen bu yapılar Arap topraklarında görülmeye alışık olunan bir üslupta değildir, bunlar tamamıyla Osmanlı cami imgesinin üslubundadır.*"[333] Matrakçı Nasuh'un Beyan-ı Menazil'inde çift sayfa olan bir Halep şehir tasviri vardır. Bu tasvir henüz burada hiçbir Osmanlı yapısı inşa edilmeden önce yapılmıştır. Şehrin geç Memlûklu dönemi halini bizlere göstermektedir. Matrakçı'nın Halep'i ile sonradan yapılan görsel belgeler arasındaki farkı ve Memlûklu ile Osmanlı formları arasındaki farkı da ortaya koymaktadır. Osmanlı camileri, merkezde konuşlanan planları, kubbeleri ve minareleri ile Şam'da olduğu gibi Halep'te cami mimarisinde köklü değişiklikler yapmıştır. Bu özellikler ile Osmanlı mimarisi imparatorluk üslubunun kurallarını yerleştirmiştir. Ama aynı zamanda bu resmi üslupları yerel geleneğin parçaları ile de ilişkilendirilmiştir.[334]

Mimari anlamda, özellikle 16. ve 17. yüzyıllara ait olan vezir ve valilerin inşa ettirmiş oldukları külliyeler içinde yer alan dini yapıların, klasik Osmanlı mimari üslubunda olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu mimari anlayış, Halep'in yerel gelenekleriyle de birleştirilerek uygulanmıştır.

---

[332] Aygül ÜLGEN, **Klasik Devir Minareleri**. İstanbul: Alfa Yayınları 1996 (s.12-219)
[333] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.80).
[334] KAFESÇİOĞLU, 1997. a.g.e. (s.80).

Osmanlı Devletinin Halep şehrini kaybetmeden önce, son yapmış olduğu 1912–13 yılları hakkında bilgiler veren Halep Salnamesine göre Halep şehrini, bina, mahalle ve diğer yerleşim yerleri ile şu şekilde tanımlanabilir;

Yapı	**Adet**
Hükümet Binası	1
Kışla	2
Kale	2
Hastahane	1
Redif Deposu	1
Karakol	15
Ev	14298
Mahalle	105
Cami	166
Mescid	170
Medrese	25
Tekke ve Zaviye	19
Türbe	20
Kilise ve Manastır	20
Havra	5
Sebil	77
Hamam	39
Çeşme	76
Dükkân ve Mağaza	7076
Matbaa	3
Bedesten	1
Han	99

Su Değirmeni	29
Hayvan Değirmeni	121
Fırın	95
Kumaş Tezgâhı	2915
Cendere	4
Debbağathane	3
Mendil Basmahanesi	27
Kahvehane	85
Meyhane	38
Boyahane	129
Sabunhane	3
Kalhane	1 (Maden eritme atölyesi)
Ma'sara	7 (Üzüm sıkma yeri)
Pamuk Fabrikası	4
Muvakkithane	2
Kösele fabrikası	1
Gazino	5
Lokanta	4
Aşçı Dükkânı	11
Kütüphane	7
Eczane	20
Bağ	581
Bahçe	381
Tarla	1491
Kireçhane	20
Mezbaha	2

Destikarhane	2
Darüşşifa	2
Köprü	1

Bu rakamlar da Osmanlı Devletinin Halep'i terk ederken, arkasında nasıl bayındır bir şehir bırakmış olduğunu açıkça göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu 400 yıl kadar elinde bulunan Halep şehrini dini, ticari, askeri ve eğitim yapılarıyla donatarak, refah içinde yaşanan tam bir Osmanlı şehri haline getirdiğini kanıtlamıştır. Bugün de Suriyelilerin Osmanlı İmparatorluğu ve Türklere karşı çok fazla sevgi ve minnet duygusu içinde oldukları söylenebilir. Çünkü bugün bile Halep halkı, Osmanlı mirası olan bu mimari eserleri kullanarak hayatlarına devam etmektedir.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Coşkun. Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler) İstanbul,1985.

ASLANAPA, Oktay. Osmanlı Devri Mimarisi. Ankara: İnkılâp Kitabevi Yayınları,1985.

…… Türk Sanatı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Çelebi ve Sultan II. Murad Devri Ve Fatih Devri Eserleri İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları-Damla Ofset,1989.

BAHNASSİ, A."Halep" İslam Şehri, Ed. R.J. Serjeant, (Çev. E. Topçugil). İstanbul,1992.

BAYRAKTAR, Hilmi. XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Yayınları, 2004.

BEATTIE, Andrew- Timothy PEPPER "Syria" The Rough Guide. U.S.A: Penguin Boks, 1997.

ÇAKAR, Enver. H. 931 (M. 1524-25) Tarihli ve 125 Numaralı Halep İcmal Defteri Elazığ: (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1992.

…… "16.Yüzyılda Suriye Türkmenleri" Türkler Ansiklopedisi Cilt 10. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.2006

…….., 16.Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566) Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003.

DEMİRİZ, Yıldız. Osmanlı Mimarisinde Süsleme. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1971.

……. İslam Sanatında Geometrik Süsleme. İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 2000.

DÜNDAR, Abdülkadir. Kilis'teki Osmanlı Devri Mimari Eserleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1999.

……., "16.Yüzyılda Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan'daki İmar ve İnşa Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Bazı Osmanlı Mimarları" Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006.

EROĞLU, Cengiz-Murat BABUÇOĞLU-Yrd.Doç.Dr.Mehmet KÖÇER. Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep.

ESER, Erdal. "Zengi Dönemi Halep Kutsal Yer Kültü" Ortaçağ'da Anadolu Prof.Dr. Aynur DURUKAN'a Armağan. Ankara, 2002.

EVLİYA Çelebi. Seyahatname 9.kitap: Hatay, Suriye, Lübnan, Filistin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2000.

EYİCE, Semavi."İlk Osmanlı Devrinin Dini ve İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası Cilt 21 İstanbul,1963.

FAROQHI, Suraiya. Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam (Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla)(Çev.Elif KILIÇ) İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları,1998.

……., Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak. (Çev. Gül Çağalı GÜVEN Özgür TÜRESAY) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları,2003.

GEORGEON François-Dumont Paul Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak, (çev. Maide Selen) İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

GOFFMAN, Daniel. Osmanlı Dünyası ve Avrupa (Çev.Ülkün TANSEL) İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

GOODWIN, Godfrey. A History Of Ottoman Architecture. London: The Alden Pres Ltd. Oxford. 1971

GROUSSET, Rene. Bozkır İmparatorluğu. (çev.Reşat UZMEN) İstanbul,1981.

HADJAR, Abdallah. Historical Monuments of Aleppo. Edited and Published Automobile and Touring Club of Syria. 2000.

HAMSI, Fayez, Old Aleppo. Ministry of Culture and National Heritage Publishing, Damascus, 1983.

HANNA Nelly. "Osmanlı Dönemi Arap Şehir Tarihi Üzerine Bir İnceleme" Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. 6:103-115, 2005.

HARITANI, Mahmud. Eski Halep Mahalleleri Halep: Şua Linneşr Vel Ulum. 2005

HERZFELD, Ernst. Damaskus: Studies in Architecture. Ars Islamica. 1942.

HITTI, K.Philip. Syria: A Short History New York: Collıer Boks, 2000.

İNALCIK, Halil. Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

JASSER, Lamia. Suriye'de Erken Dönemine Ait Yapılarda Süsleme ve Bezemeler. (Çev.Nesligül ÖZGEN). Türkler Ansiklopedisi Cilt 12.Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

KAFESÇİOĞLU, Çiğdem."In The Image Of Rûm: Otoman Architectural Patronage In Sixteenth Century and Damascus" Muqarnas volume 16 An Annual on The Visual Culture Of Islamic World, 1997.

KARAKÖSE, Hasan.1876-1918 Yılları Arası Ortadoğu ve Halep (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1995.

……, "Sultan II.Abdülhamid'in Haleb'teki Çiftlikleri ve Araziyi Mahsusa'nı İdaresi" Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. 1998.

KARPUZ, Haşim. Dünya Mevlevîhâneleri, Fotoğraf Albümü. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2007.

KILIÇ, Sinan. Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I. Tarihsel Değerler. Van: Van Valiliği Yayınları, 2006.

KUBAN, Doğan. Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yem Yayın,2007.

KURAN, Aptullah. Mimar Sinan. Hürriyet Vakfı Yayınları. İstanbul, 1989

KUŞ Ahmet, İbrahim DIVARCI, Feyzi ŞİMŞEK. Türkiye Mevlevihaneleri Fotoğraf Albümü. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.

KÜÇÜK, Sezai. Mevleviliğin Son Yüzyılı. İstanbul, 2003.

MAUNDRELL, Henry. A journey from Aleppo to Jerusalem at Easter, Oxford : Printed at the Theatre for A. Peifley,1740.

MASTERS, Bruce Alan. The origins of western economic dominance in the Middle East : mercantilism and the Islamic economy in Aleppo, 1600-1750/ New York : New York University Pres, 1988.

……., "Ottoman Policies Toward Syria in the 17th and 18th Centuries" The Syrian Land in the 18. and 19. Century.Franz Steiner Verlag Stuttgart,1992.

…… Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi. "Halep" Maddesi. cilt:15. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.1997.

…… "Halep: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti",
Doğu İle Batı Arasındaki Osmanlı Kenti.
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

…… Burce MASTERS-Daniel GOFFMAN Doğu ile Batı Arasında
Osmanlı Kenti: Halep, İzmir, İstanbul: (ed. Edhem ELDEM)
İstanbul, 2003.

MEINECKE, Michael. Dıe Mamlukische Architektur In Agypten Und Syrien.
Glükstadt: Verlag J.J. Augustın, 1992.

NECİBOĞLU, Gülru. The Age Of Sinan Architectural Culture In The
Otoman Empire. Hong Kong: Reaktion Books. 2005.

OTHMAN, Najwa, Structural Engineerin in The Mosques of Aleppo
Aleppo: Sources&Studies in the History of Arabic-Islamic
Science History of Theology Series-6, 1992.

…….. "Halep'te Osmanlı Mimarisi" Osmanlı Kültür ve Sanat
Ansiklopedisi. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

ÖNEY, Gönül, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları.
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 1992.

……. "Şam Tipi" Adını Alan İznik Seramikleri, Çinileri ve
Şam Örnekleri. Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri
Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür
Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2006.

PITCHER, Donald Edgar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası
(çev. Bahar TIRNAKÇI) İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,1999.

RAMAZANOĞLU, Gözde. Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı.
Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1995.

RAYMOND, André.La ville Arabe, Alep, á l'époque ottomane (XVIe-XVIIIe
siècles) Damas : Institut francais de Damas,2000.

RIHAVI, Abdul Qader.Arabic Islamic Architecture in Syria. Damascus: Ministry of Culture and National Heritage,1979.

SAMUR, Sebahattin. İbrahim Paşa Yönetimi Altında Suriye. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1995.

SAUVAGET, Jean. Alep: Librairie Orientaliste Paul Geuthner, 1941.Notes Sur Quelques Monuments Muslumans De Syrie Propos D'une Etude Recent Paris: Librairie Orientaliste Paul Geutner, 1947.

SÖNMEZ, Zeki. Başlangıcından 16.Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

ŞEŞEN, Ramazan, "Eyyûbîler" Türkler Ansiklopedisi Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

TABBAA, Yaser. Constructions of Power and Piety in Medieval Aleppo Pennsylvania: The Pennysylvania University Pres Park,1997.

TUĞLACI, Pars. Osmanlı Şehirleri. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.

TOP, H.Hüseyin. Mevlevi Usûl ve Âdâbı. İstanbul, 2001.

TURAN, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti Ankara: Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1965.

……, Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi İstanbul: Nakışlar Yayınevi,1984.

TUTAR, Adem. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Sancağında Dini Yapı. Elazığ, 2003.

ULUÇAM, Abdüsselam. "Halep Ulu Camii" İslam Ansiklopedisi, Cilt 15. İstanbul, 1997.

UMAR, Ömer Osman. Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940). Elazığ: T.C. Fırat Üniversitesi Yayınları,2003.

…….., Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2003.

UZUNÇARŞILI, İbrahim Hakkı. Osmanlı Tarihi, C.I-IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1999.

ÜLGEN, Aygül. Klasik Devir Minareleri: Osmanlı Cami Planında Minarenin Konumu. İstanbul: Alfa Basım, Yayım, Dağıtım, 1996.

WATENPAUGH, Heghnar Zeitlian. The image of an Ottoman city : imperial architecture and urban experience in Aleppo in the 16th and 17th centuries /Leiden ; Boston, 2004.

WOLF, Steven Charles. The Construction of Ottoman Aleppo: Modes and Meanings of Urban (Re-) Organization. Harvard University 2005.

YAVUZ, Celalettin. Suriye-Türkiye İlişkileri: Geçmişten Geleceğe. Ankara: ATO [Ankara Ticaret Odası] Yayınları, 2005.

YAVUZ, Nuri-Halil AYTEKİN "Osmanlı İmparatorluğunun Ortadoğu'da Yaptığı Eğitim Hizmetleri" Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları,2000.

YÜCEL, Yaşar. Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402). Ankara, 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Eğitim

2003- 2008	Sosyal Bil. Ens. Doktora	Erciyes Üniversitesi
1996 – 2000	Sosyal Bil. Ens. Yüksek Lisans	Hacettepe Üniversitesi
1992 – 1996	Sanat Tarihi Lisans	Hacettepe Üniversitesi

Akademik

2001 Öğretim Görevlisi, Erciyes Üniversitesi, GSF,Temel Eğitim Bilimleri Bölümü

Katıldığı Bilimsel Çalışmalar

1993-1996 Demre, St.Nikolaos Kilisesi Kazısı. Prof.Dr. Yıldız ÖTÜKEN Başkanlığındaki Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü Ekibi ile kazı çalışmaları.

1996 Demre, St.Nikolaos Kilisesi Harç Malzemesinin Teknik, Fiziksel ve Kimyasal analizleri. Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Restorasyon laboratuarında, Prof.Dr. Emine CANER nezaretinde çalışmalar.

1998 Bilimsel Araştırmalar, çizim yapma ve görsel malzeme toplama amacı ile Yüksek Lisans Tezi Kapsamında Kazakistan ve Özbekistan'da incelemeler.

2003 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Büyükardıç Kurtarma Kazısında Başkan Yardımcısı olarak çalışma.

Sempozyum ve Seminerler

2002 "Emir Timur'un Hayatında Sanat-Siyaset İlişkisi", 6.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu. Erciyes Üniversitesi, 08-10 Nisan 2002, Kayseri.

2002 "Türkistan ve Hoca Ahmed Yesevi", TÜKSEV Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi, 23-28 Eylül 2002, Tarsus.

2002 "Dörtyön Planın Anadolu'daki Kullanımı" Sanatta Anadolu-Asya İlişkileri Sempozyumu, Hacettepe Üniversitesi 6-7 Mart 2003, Ankara.

2005 "Servis Dersi Olarak Sanat Tarihi Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri" 16. Kayseri, Kültür ve Sanat Haftası, Türkiye'de Sanat ve Mimarlık Tarihçiliği Sorunları Sempozyumu. Erciyes Üniversitesi, 4-6 Nisan 2005, Kayseri.

2005 "Orta Asya'da Şekillenen Timurlu Sanatının Anadolu'ya Etkileri" 6.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. 21-26 Kasım 2005, Ankara

Yayınlar

1999 "Ahmed Yesevi'nin Hocası Arslan Baba", Vakıf ve Kültür 6, Ankara, s. 38-42

2001 "Gölgede Kalmış Bir Yapı: Arslan Baba Türbesi" Prof.Dr. Zafer BAYBURTLUOĞLU Armağanı (ed.Mustafa DENKTAŞ-Yıldıray ÖZBEK) Kayseri, s.551-558

2002 With B.Burcu TEKİN "Examples For Iconographical Usage: The Bronze Basin From The Hodja Ahmad Yasawi Shrine In Turkestan and The Nisan Tası In The Mawlala's Lodge In Konya" *Central and Inner Asia Seminar "Continuity and Change in Central and Inner Asia*" 4-5 Mayıs 2001 Toronto Studies in Central and Inner Asia, Asian Institute, University of Toronto, No:5 Toronto, 2002 pp.259-269

Verdiği Dersler

Güzel Sanatlar Fakültesi bünyesindeki Resim, Müzik, Heykel, Seramik ve Görsel İletişim ve Tasarım bölümlerinin Sanat Tarihi ile ilgili derslerini vermektedir.

İdari Görevler

Halen, Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdür Yrd. ve Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bilimleri Bölümü Başkan V. görevlerini yürütmektedir.

İletişim Bilgileri

Adres: Erciyes Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bilimleri Bölümü KAYSERİ

Tel: 0352–4374901/34351

Mail: khtekin@erciyes.edu.tr